ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى ـ روپۇڭ سامان بولماس

يېڭى ھايات

ЖАҢА ӨМІР

1995 ـ يىل
7 ـ يانۋار
№1
شەنبە
(3958)
ئەركىن باھا

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ ھەيئەتلىك قوشۇمچىسى 1970 ـ يىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى ئالىي كېڭەشىنىڭ توختامى

1995 ـ يىلنىڭ 1 ـ مەۋسۇمىدە جۇمھۇرىيەتلىك بيۇدژېت بويىچە چىقىملارنى تەمىنلەش توغرىلىق

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالىي كېڭىشى 1995 ـ يىلغا بەلگۈلەنگەن جۇمھۇرىيەتلىك بيۇدژېتنى تەستىقلىغىچە ۋە جۇمھۇرىيەتلىك بيۇدژېتتا تۇرىدىغان تەشكىلاتلار بىلەن مەھكىمىلەرنىڭ مائاشقا، تاماققا، دورا ـ دەرمەكلەرگە، ستىپېندىيەگە ۋە باشقا نۇۋەت كۈتمەيدىغان ئېھتىياجلارغا بەلگۈلەنگەن چىقىملارنى ئۆز ۋاقتىدا تەمىنلەش مەقسىتىدە توختام قىلىدۇ:

1. قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىنىسترلار كابىنېتىغا «1995 ـ يىلغا بەلگۈلەنگەن جۇمھۇرىيەتلىك بيۇدژېت توغرىلىق» قانۇن قوبۇل قىلىنغىچە، «1994 ـ يىلغا بەلگۈلەنگەن جۇمھۇرىيەتلىك بيۇدژېت توغرىلىق» 1994 ـ يىلنىڭ 14 ـ ئىيۇلىدا تەستىقلەنگەن قانۇن بويىچە، «نان، نان مەھسۇلاتلىرى، ئېرىق، ئۆگىتىلگەن يارما، نان ئورنىغا سېتىلىدىغان ئۇن ۋە ئارىلاشما يەم باھالىرىنىڭ ئەركىن قويۇلۇپ بېرىلىشىگە باغلىق» 1994 ـ يىلغا بەلگۈلەنگەن جۇمھۇرىيەتلىك بيۇدژېت توغرىلىق» قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قانۇنىغا ئۆزگىرىشلەر بىلەن قوشۇمچىلارنى كىرگۈزۈش توغرىلىق» 1994 ـ يىلنىڭ 13 ـ ئۆكتەبىردىكى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قانۇنىغا باغلىق كېيىنكى ئۆزگىرىشلەر بىلەن قوشۇمچىلارنى ھېسابقا ئالغان ھالدا 1994 ـ يىلنىڭ 4 ـ مەۋسۇمىدا تەستىقلەنگەن پىلان ئاساسىدا جۇمھۇرىيەتلىك بيۇدژېتتا تۇرىدىغان تەشكىلاتلار بىلەن مەھكىمىلەرنى ۋاقىتلىق مەبلەغ بىلەن تەمىنلەشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا رۇخسەت قىلىنسۇن.

2. قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مىللىي بانكىسىنىڭ 1994 ـ يىلقى جۇمھۇرىيەتلىك بيۇدژېتنىڭ تاپچىللىقىغا بېرىلگەن كۆلەمى 4،9 مىللىارد تەڭگە نېسى، 1994 ـ يىلقى خۇسۇسىيلاشتۇرۇلغان يېزا ئېگىلىكى ئىشلەپ چىقىرىش ئورۇنلىرىنىڭ كۆلەمى 1،7 مىللىارد تەڭگە قايتارمىسى ئورۇنلانمىغان قەرز ھېساۋى، چەت ئەل ۋالىيۇتىسى بىلەن كۆلەمى 4،4 مىللىارد تەڭگە ئاساسىي قەرز بىلەن نېسى بويىچە پروتسېنتلار ۋە كۆلەمى 5،1 مىللىارد تەڭگە جۇمھۇرىيەت ئىچىدىكى ھېساپلارغا بېرىلىدىغان نېسى ئۈچۈن پروتسېنتلار بويىچە تولەم مەملىكەتنىڭ ئىچكى قەرزىگە ياتقۇزۇلسۇن.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىنىسترلار كابىنېتى «1995 ـ يىلغا بەلگۈلەنگەن جۇمھۇرىيەتلىك بيۇدژېت توغرىلىق» قانۇن لايىھەسىنى تەييارلىغان ۋاقىتتا قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مىللىي بانكىسى بىلەن بىرلىكتە ئىچكى قەرزگە خىزمەت قىلىشنىڭ شەرتلىرى بىلەن تەرتىۋىنى بەلگۈلەيدىغان بولسۇن.

3. «1994 ـ يىلغا بەلگۈلەنگەن جۇمھۇرىيەتلىك بيۇدژېت توغرىلىق» 1994 ـ يىلقى 14 ـ ئىيۇلدىكى №137 قازاقستان جۇمھۇرىيىتى قانۇنىدا بەلگۈلەنگەن ئۇمۇمىي جۇمھۇرىيەتلىك دولەت سېلىقلىرىدىن ۋە ئىشلەپ چىقىرىش ئورۇنلىرى بىلەن تەشكىلاتلارنىڭ پايدىسىغا سېلىنىدىغان سېلىقتىن چۈشىدىغان كىرىملەردىن، قوشۇلغان فوندقا سېلىنىدىغان سېلىقتىن، ئاكسىزدىن، تىركەلگەن (رېنتلىق) ۋە باشقا تولەملەردىن ئېلىنىدىغان ئاغدۇرمىلار پرىنسىپلىرى ساقلانسۇن.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي بانكىسى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالىي كېڭىشى 1995 ـ يىلغا بەلگۈلەنگەن سېلىقلار بىلەن كىرىملەردىن ئېلىنىدىغان ئاغدۇرمىلار كۆلەمىنى بەلگۈلىگەندىن كېيىن تېگىشلىك بيۇدژېت ھېساپجوتىدىكى خىراجەتلەر مولچەرىدە بيۇدژېت تۈرلىرى ئەترايىدا ئاغدۇرۇلغان ئاخچىلارنى يېڭى پروتسېنتلار بويىچە قايتا ھېساپلايدىغان بولسۇن.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى ئالىي كېڭەشىنىڭ رەئىسى

ئە. كېكىلبايېۋ.

ئالمۇتا، پارلامېنت ئۆيى.
1994 ـ يىل، 28 ـ دېكابر.

تەتىل كۆڭۈللۈك ئۆتمەكتە

ئالمۇتا شەھىرىنىڭ گورنىي گىگانت مەھەللىسىدىكى 77 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە 1200دىن ئوشۇق ھەر مىللەتنىڭ بالىلىرى ئوقۇيدۇ. بۇ مەكتەپتە ئېچىلغان ئۇيغۇر سىنىپى ھازىر 6 ـ سىنىپقىچە يەتتى. مەكتەپتە يېڭى يىل ھارپىسىدىكى ئارچا تويۇنلىرى ئاھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتتى.

سۈرەتلەردە: ئارچا تويۇنلىرىدىن كۆرۈنۈشلەر.

د. يۇسۇپوۋنىڭ سۈرەتلىرى.

ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرى خەۋەر قىلىدۇ

باللار قۇتقۇزۇلدى

چېچەنىستاندىكى ئۇرۇشتىن ئېچ ئاھالى، بولۇپمۇ باللار كۆپرەك ئازاپ چەكمەكتە. پەۋقۇلاددە ئەھۋال مىنىسترلىگىنىڭ گۇسپېتالى گروزنىيدا ۋەيران بولغان ئۆيلەرنىڭ بىرىدىن 15 باللىنى تېپىپ، موزدوكقا ئەۋەتتى.

توڭلاپ، ئاچ قالغان باللارغا دەسلەپكى تىببىي ياردەم كۆرسىتىلگەن. ۋەيران بولغان گروزنىيدا مۇنداق ياردەمگە مۇھتاج باللار ناھايىتى كۆپ. ئۇلاردىن قۇتقۇزۇلغىنى ـ 15، قۇتقۇزۇلمىغانلىرى قانچىلىك!..

ژۇرنالىستلار ھالاك بولدى.

چېچەنىستاندىكى ئۇرۇشتا يەنە بىر ژۇرنالىست ھالاك بولدى. ئوتكەن قېتىم ئامېرىكىلىق ژۇرنالىست ھالاك بولغان بولسا، بۇ قېتىم «كراسنايا زۋېزدا» گېزىتىنىڭ مۇخبىرى 54 ياشلىق ۋلادىمىر ژىتورېنكو قۇربان بولدى.

ئۆز ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاش ۋاقتىدا ئوق تېگىپ، ھالاك بولغان ژۇرنالىستنىڭ ئائىلىسىگە روسسىيە پرېزىدېنتىنىڭ مەتبۇئات بويىچە كاتىۋى ۋ. كوستىكوۋ تەزىيە بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭ قەھرىمانلارچە قازا بولغانلىقىنى تەكىتلىدى.

ئېچىلىق بۇزۇلدى

تاجىكىستان ـ ئاۋغانىستان چېگارىسىدا ئېنچلىق يەنە بۇزۇلدى. بۇنىڭغا تاغلىق بەدەخشاندىكى ئالتە روسسىيە چېگارىچىسىنىڭ ئۆلۈمى ۋە ئېغىر يارىلانغان باشقا ئەسكەرلەر دەلىل بولدى. ئاۋغانىستان تەرەپتىكى قارشى كۈچلەر چېگارا بۇزۇشنى كۈچەيتمەكتە.

ئوپپوزىتسىيە تۆپلىرى تاجىكىستاندىكى قان تۆكۈشنى تېچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىشنى خالىمايدىغان ئوخشايدۇ. ئۇلار تاجىكىستان جۇمھۇرىيىتىنى يەنە قانلىق ئۇرۇش مەيدانىغا ئايلاندۇرۇشنى نىيەت قىلىۋاتىدۇ.

بوسنىيەدىكى ئەھۋال

بوسنىيە بىلەن گېرتسېگوۋىنىدىكى قان تۆكۈشنى تورت ئاي توختىتىپ تۇرۇش مەقسىتىدە سېربلار بىلەن بولغان مۇزاكىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن مۇسۇلمانلار ئۆز ئەسكەرلىرىنى سارايېۋو شەھىرىگە يېقىن ئىگمان ۋە بېلاشنىتسا تاغلىرىدىن ئېلىپ كېتىش توغرىلىق قارار قوبۇل قىلغانلىقىنى خەۋەر قىلدى.

بۇ كېلىشىمنى بوسنىيەدىكى جاڭجالغا ئالاقىدار ئۈچىنچى تەرەپ ـ گېرتسېگوۋىنا خورۋاتلىرىمۇ قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىمەكتە. خورۋاتلارنىڭ باشلىقى ك. زۇباك موستار شەھىرىدە بوسنىيە كوتىنگېنتىدىكى بەت كۈچلىرىنىڭ قوماندانى م. رائۇز بىلەن بۇ توغرىلىق كېلىشىمگە ئىمزا چەكتى.

«ئولتىرىمەن» دەپ قورقىتقان

«داۋۇتنىڭ قىلىچى» دەپ ئاتالغان سونىستىك تەشكىلات ئىسرائىل پرېمېر ـ مىنىسترى ئىسھاق رابىنگە قەست قىلىشنى دوق قىلىپ، «رابىننىڭ تەغدىرى ـ پەقەت ئولۇم» دەپ بىلدۈرگەن.

ئۇلار ئى. رابىننى يەھۇدىي خەلقىنىڭ قېنىنى ئاققۇزغان، ئېرۇسالىمنى ئەرەپلەرگە بەرمەكچى بولغان ۋە يا. ئارافاتنىڭ ئايىغىغا يىقىلغان دەپ ئەيىپلەيدىغان ئوخشايدۇ. ئوتكەن يىلى ئىسرائىل ھوكۇمىتى ئولتۈرگەن پالەستىنلىقلارنىڭ جىنىغا زامىن بولغان بۇ ئېكستىرېمىست توپنىڭ پائالىيىتىگە ئوختا سالغان ئېدى. شۇنىڭغا قارىماي، ئۇلار رابىندىن ئوچ ئېلىشنى كوزلىمەكتە.

ئىقتىسادىي ئىسلاھاتلار شارائىتىدا

يەر سېتىلامدۇ؟

ياكى يەرگە بولغان كۆز قاراشلار ھەققىدە

بۇ مەسىلە ھازىرقى ۋاقىتتا خەلقىمىزنى قاتتىق ئويلاندۇرماقتا. بىر تۈپ كىشىلەر ئاتا-بوۋىمىزدىن كەلگەن ئەۋلادقا مىراس قالدۇرۇلغان يەرنى سېتىشقا بولمايدۇ، ئۇ ھەممىمىزگە ئورتاق، دۆلەت ئىگىلىكىدە بولۇشقا تېگىشلىك، دەپ ئۆز ئويلىرىنى ئوتتۇرىغا قويسا، [illegible] خۇسۇسىيلاشتۇرۇلۇشى كېرەك، [illegible] دېگەن پىكىرنى ئېيتماقتا. شۇنىڭ بىلەن، يەرگە بولغان كۆز قاراش [illegible] مەسىلىگە ئايلاندى. [illegible] جۇمھۇرىيەت [illegible] سېسسىيەسىدە قاراش تەكلىپ قىلىنغانمۇ. شۇنىڭغا باغلىق «ئېگېمېن قازاقىستان» گېزىتىنىڭ مۇخبىرى [illegible] قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ يەر مۇناسىۋەتلىرى ۋە يەرگە ئورۇنلاشتۇرۇش دۆلەت كومىتېتى [illegible] بىلەن [illegible] سۆھبەتنى [illegible] دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلىمىز.

— بەزى، كېيىنكى ۋاقىتتا بىر قىسىم پۇقرالار، ئايرىم مۇتەخەسسىسلەر يەرنى شەخسىيلەرگە بېرىش كېرەك، ئۇنى سېتىشقا، سېتىپ ئېلىشقا كەڭ يول ئېچىش كېرەك، دېگەن پىكىرنى ئېيتماقتا. ئۇنىڭغا سىزنىڭ كۆز قارىشىڭىز قانداق؟

— ھە، بۇ مەسىلە مەتبۇئاتتىمۇ [illegible]

[illegible] ئۇلارنى داۋاملىق مۇكەممەللەشتۈرۈپ، تەكلىپلەرنى بېرىپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى قوبۇل قىلىنىپ، ئەمەلگە ئاشۇرۇلماقتا. مەسىلەن، جۇمھۇرىيەت پرېزىدېنتى «يەر مۇناسىۋەتلىرىنى تەرتىپكە سېلىشنىڭ بەزىبىر مەسىلىلىرى توغرىلىق» (94. 01. 24) ۋە «يەر مۇناسىۋەتلىرىنى بۇنىڭدىن كېيىن ئېھتىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىلىق» (94. 04. 5) دېگەن ئىككى پەرمان چىقاردى. ھۆكۈمەت موشۇ پەرمانلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش تەرتىۋىنى بەكىتتى. ھازىر پۇقرالار بىلەن قانۇنىي ئورۇنلارنىڭ مىراس قالدۇرغان يەرلى سېتىش، سېتىپ ئېلىش، ئىجارىگە ئالغان يەر ئۇچاستكىلىرىدىن پايدىلىنىش ھوقۇقىمۇ ستەھكەملەندى.

قوبۇل قىلىنغان موشۇ ھۆججەتلەر ئىقتىسادىي ۋە يەر ئىسلاھاتلىرىنى چوڭقۇرلىتىشتا ئۇلنىڭ ھوقۇق ئاساسىنى چىڭىتىدۇ. بازار ئىقتىسادىغا قەدەم بېسىشتا يەر مۇناسىۋەتلىرىنى تەرتىپكە كەلتۈرىدىغان ھوقۇق نورمىلىرىنىڭ ئاستا-ئاستا قېلىپلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرىمىز. بۇ بىزنىڭ كۆز قارىشىمىز بويىچە جۇمھۇرىيەتنىڭ يېڭى يەر كودېكسىنىڭ ئاجرالماس قىسمى بولىدۇ. بۇ لايىھە بىز تەرەپتىن مىنىسترلار كابىنېتىغا بېرىلدى. ھازىر مەزكۇر لايىھە ئۈستىدە مەخسۇس كومىسسىيە ئىشلەۋاتىدۇ، كېيىن ئۇ جۇمھۇرىيەت پارلامېنتىغا تەكلىپ قىلىنىدۇ.

— باشقا مەملىكەتلەرنىڭ يەر مەسىلىسى بويىچە توپلىغان تەجرىبىلىرى باردۇ. ئۇلارغىمۇ كۆڭۈل بولۇۋاتقان بولارسىلەر؟

— تەرەققىي قىلغان مەملىكەتلەر قانۇنىي مۇكەممەللەشتۈرۈپ، يەر رېسۇرسلىرىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىشنى ئۆزلەشتۈرگەن. بىزنىڭ كومىتېت ئۇلارنىڭ تەجرىبىلىرى بىلەن تونۇشقان ھالدا ئىشلىمەكتە. مەسىلەن، جۇمھۇرىيىتىمىزدە يەر ئۇچاستكىسىنى سېتىش، ئىجارىگە بېرىش، ئامانەت قويۇش ئارقىلىق قەرزگە بېرىشنىڭ دەسلەپكى شەرتلىرى بار. بۇ يەر ئىسلاھاتىنىڭ ئاجرالماس قىسمى سۈپىتىدە يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشتىكى توسقۇنلۇقلارنى خېلە ئازايتىدۇ. جۇمھۇرىيەتتە يەرنى موشۇنداق ھوقۇقلار بىلەن بېرىش ئارقىلىق، كونستىتۇتسىيە ئاساسىدا يەرگە بولغان دۆلەت ئىگىدارچىلىقىنى ساقلىغان ھالدا ئەرىق مېخانىزمىغا ئۆتۈشكە بولىدۇ. ئەندى يەرگە ئىگىدارچىلىق ھوقۇقىنى ئامانەتكە بېرىش ئارقىلىق ئۇنى ئىشلەپ چىقىرىش ۋە ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشقا بەلگۈلەپ بانكىتىن قەرز ئېلىش ئۈچۈن پايدىلىنىشقا بولىدۇ. يەر ئۇچاستكىسىنى ئاكسىيونېرلىق جەمىيەتلەرگە فوند سۈپىتىدە تۆلەيدىغان پايدا ئۈچۈن شېرىكلەر، كوئوپېراتىۋلارغا، جۈملىدىن چەت ئەللىكلەرنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئىجارە ھوقۇقىنى باشقىلارغا بېرىشكە بولىدۇ. مۇنداق تەرتىپ، ئىتالىيە، ئىسرائىلدا، خىتايدا ۋە قىرغىزستاندا بار.

— يەرنى شەخسىيلەرگە بېرىشتىن ئىقتىسادىي ئەھۋال ياخشىلىنىدۇ دەپ ئويلامسىز؟

— دۇنياۋىي تەجرىبە كۆرسەتكىنىدەك، يەرنى شەخسىيلەرگە قانۇن ئارقىلىق بىر تەرەپلىمە بەكىتىپ بېرىشتىن يەر ئىسلاھاتى كۆپ ۋاقىتتا ياخشىلانمايدۇ. يېزا ئىگىلىكى ئۇنىڭسىزمۇ ھايات كەچۈرۈشنى داۋام قىلىۋېرىدۇ. بۇنىڭغا مىسال ئۈچۈن ئىسرائىل بىلەن خىتاينى، بولۇپمۇ يەر دۆلەت ئىگىدارچىلىقىدا تۇرغان گوللاندىيەنى ئېيتىشقا بولىدۇ. ئافرىكىنىڭ كۆپلىگەن مەملىكەتلىرى، كولۇمبىيە، مېكسىكا يەرنى شەخسىيلەرگە بېرىپ، يېزا ئىگىلىكىنى كېرەكلىك دەرىجىدە تەرەققىي ئەتكۈزەلمىدى.

ھازىرقى ۋاقىتتا ئاقشنىڭ قانۇن چىقارغۇچىلىرى ئارىسىدا يەرگە بولغان خۇسۇسىيلاشتۇرۇش كۆز قاراش ھوقۇقىنى ئىقرار قىلىشتا ھەر خىل پىكىرلەر قېلىپلاشقان. ئىنسان ھاياتىنىڭ تارىخىدا ھېچ قاچان يەرگە شەخسىي ئىگىدارچىلىق ئەڭ ئۈنۈملۈك يول دەپ ئېيتىلمىغان. مەسىلە يەرگە بولغان ئىگىدارچىلىقنىڭ تۈرىدە ئەمەس، ئەڭ ئالدى بىلەن يېزا ئىگىلىكىنى ئۈنۈملۈك پايدىلىنىش ئارقىلىق مەملىكەتنىڭ يەرگە بولغان ئىگىدارچىلىق كۆز قارىشىنى قېلىپلاشتۇرۇشتا بولماقتا. غەرب ئەللىرىدە، مەسىلەن، يەرنى ئىجارىگە بېرىش ئۇنى سېتىشقا قارىغاندا خېلە پايدىلىق ئىكەنلىكى ئەمەلىيەتتە ئىسپاتلانغان.

— يەر مەسىلىسى بويىچە ئالىملار بىلەن باشقىمۇ مۇتەخەسسىسلەرنىڭ پىكرى قانداق؟

— ھازىر قازاقىستاننىڭ بەزىبىر ئالىملىرى قىيىنچىلىقتىن چىقىشنىڭ بىردىن بىر يولى يەرنى دەرھال خۇسۇسىيلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت دېيىشمەكتە. ئۇلارنىڭ پىكرىچە، بۇ يەرگە بولغان ئىگىدارچىلىق كۆز قارىشىنى قېلىپلاشتۇرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئىش ئىلگىرى باسىدۇ، ئەھۋال تۈزىلىدۇ. مېنىڭ كۆز قارىشىمچە بولسا، بۇ ئىقتىسادىي بوھراندىن چىقىشنىڭ بىردىن بىر يولى ئەمەس. بىر دۆلەتنىڭ سىياسىي تۈزۈلۈشىنى، جەمئىيەتنىڭ پسىخولوگىيەلىك، دېموگرافىيەلىك ئەھۋالى ئوخشاش مۇھىم فاكتورلارنى بورمىلاشقا يول قويماسلىقىمىز كېرەك. جۇمھۇرىيەت خەلقىنىڭ كۆپچىلىكى، بولۇپمۇ يېزا-ئاۋۇلدا تۇرىدىغانلار ئاران-ئاران تىرىكچىلىك قىلىپ، قەدىر ئەھۋال ھايات كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى ئۇنۇتماسلىقىمىز كېرەك. شۇنداق بىر شارائىتتا ئەگەر يەر شەخسىيلەرنىڭ ئىگىدارچىلىقىغا ئۆتىدىغان بولسا، ئۇ پۈتۈنلەي يەر ئىگىسىنىڭ قولىدىن چىقىپ، تۈرلۈك ئېلىپ ساتارلارنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كېتىشى مۇمكىن دېگەن خوۋۇپىمۇ بار.

بىزنىڭ كەڭ تېررىتورىيەمىزدە ئادەملەر ئۇزۇن يىللاردىن بېرى توپلىشىپ ھايات كەچۈرۈشكە، قىيىنچىلىقتىن بىرلىشىپ چىقىشقا ئادەتلەنگەن. بىزنىڭ ئاقسېرىقىمىز خالىساق، خالىمىساقمۇ كوللېكتىۋلىق ھايات كەچۈرۈشكە لايىقلاشقان. بۇ كۆچمەنلىك ھايات ۋاقتىدىن باشلاپ خەلقنىڭ قېنىغا سىڭگەن خاسىيەت. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يەرگە بولغان بىزدىكى كۆز قاراش غەربىي ياۋروپادا ئەسىرلەر بويى قېلىپلاشقان يەرگە شەخسىي ئىگىدارچىلىق قىلىش كۆز قارىشىدىن پەرىق قىلىدۇ.

— چەت ئەللىك ئىنۋېستورلارنى جەلپ قىلغان ھالدا يەرنى شەخسىيلەرگە بېرىشمۇ ئۈنۈملۈك دېگەن پىكىرنى ئېيتىپ يۈرگەنلەرمۇ بار...

— بەزى ئادەملەر يەرنى شەخسىيلەرگە بېرىشنى چەت ئەللىك ئىنۋېستورلارنى جەلپ قىلىش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا بولىدۇ دەپ ھېساپلايدۇ، بىر قاتار مەملىكەتلەرنىڭ تەجرىبىسى كۆرسەتكەندەك، چەت ئەللىك ئىنۋېستورلارنىڭ مەخسىتى ئۇ يەرنى ئىجارىگە ئېلىش ئارقىلىق باشقىمۇ تەبىئىي بايلىقلارنى ئېلىپ پايدىلىنىشنى كۆزلەيدىغانلىقى مەلۇم بولماقتا. شۇڭلاشقىمۇ چەت ئەللىكلەرگە يەر ئارقىلىق ئىقتىسادىي شارائىت يارىتىپ، ئۇلارغا يەر ئۇچاستكىلىرىنى بېرىش پۈتۈنلەي ھاجەت ئەمەس دېگەن پىكىردىمىز.

— ئەگەر يەر سېتىلىپ قالىدىغان تەغدىردە ئۇنى ئېلىپ ساتارلارنىڭ پايدا ئېلىش مەنبەسىگە ئايلاندۇرۇۋېلىشىمۇ مۇمكىنمۇ؟

— توغرا ئېيتتىڭىز، بولۇپمۇ ھازىرقى تەڭگىنىڭ خۇنى تۆۋەنلەۋاتقان شارائىتتا يەرلى سېتىش ئېلىپ ساتارلىققا يول ئېچىپ بېرىشى مۇمكىن. يەرنىڭ ئەڭ ياخشى، ئۈنۈملۈك جايلىرى بەزىلەر ئۈچۈن چوڭ پايدا مەنبەسىگە ئايلىنىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس. قالغان قىسمى بولسا يەككە مەبلەغ ئىگىسىگە ئانچە لازىممۇ بولماي قالىدۇ، سەۋەۋى يېزا ئىگىلىكىنىڭ بەزى ساھالىرى كۆپ ۋاقىتتا ئۇنىڭغا سەرىپ قىلغان چىقىمىنى ئاقلىمايدىغان ئەھۋاللارغا دۇچار بولۇپ تۇرىدۇ.

جۇمھۇرىيەت خەلقىنىڭ، بولۇپمۇ يېزا ئاھالىسىنىڭ باھا مۇناسىۋەتلىرىگە بولغان پسىخولوگىيەسى تېخى تولۇق قېلىپلىشىپ كەتكىنى يوق. شۇڭلاشقىمۇ ھازىرقىدەك قىيىنچىلىقلار تولۇپ تاشقان ئۆتكۈنچى دەۋردە يەرنى سېتىش ئويلىغاندەك نەتىجە بېرىشى ناتايىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە يەرنىڭ ھەقىقىي باھاسى تېخىچە ئېنىقلانغىنى يوق، ئۇنىڭ ئىنفرا قۇرۇلمىسىمۇ تەرەققىي قىلمىغان. دۇنيانىڭ بارلىق يەرلىرىدە قوزغالمايدىغان مۈلۈك، بولۇپمۇ يەر ناھايىتى قىممەت باھالىنىدۇ. ھازىرقى ئەھۋالدا بىزدىكى تەڭگە خۇنىنىڭ تۆۋەنلىكىگە باغلىق يەرنىڭ نەرقى ئەرزەن بولىدۇ. شۇڭلاشقىمۇ يەرنى سېتىۋېلىشقا مۇمكىنچىلىكى بارلار بۈگۈن ئۇنى كۆپلەپ سېتىۋالىدۇ، ئەتىلا ئۇ يەرنى بىر نەچچە ھەسسە قىممىتىگە سېتىپ، ئاسانلا بېيىپ كېتىدۇ. مەملىكەت مۇنداق ئەھۋالغا يول قويماسلىق ئۈچۈن يېزا، ئاۋۇللاردىكى مەھسۇلات ئىشلەپ چىقارغۇچىلارغا قوشۇمچە يەر ئۇچاستكىلىرىنى سېتىپ ئېلىشى ئۈچۈن كۆپ مىقداردىكى قەرزنى يېنىكچىلىك بىلەن بېرىشى مۇمكىن ئىدى، لېكىن ھازىر ئۇنداق مەبلەغ يوق ۋە ئۇنداق مۇمكىنچىلىك يېقىن ئارىدىمۇ بولمايدۇ.

— شۇنداق قىلىپ، كېلەچەكتە يەر سېتىلىشى مۇمكىن دەپ ئويلامسىز؟

— كېلەچەكتە قازاقىستاندا يەرگە بولغان شەخسىي ئىگىدارچىلىق بولۇشى مۇمكىن. بىراق ئۇنىڭغا ئالدىراشلىق بىلەن ئەمەس، ئاۋايلاپ قەدەم تاشلاش كېرەك. ئەگەر يەر سېتىلىدىغان تەغدىردە ئۇنى ئەڭ ئالدى بىلەن ئايرىم دېھقان ئىگىلىكلىرىدە، كولخوزلار، شۇنداقلا ئايرىم بىرلەشمىلەردە، تۇرۇشلۇق ئۆي، داچا ئۇچاستكىلىرىدا، ئاۋتوپارك قۇرۇلۇشلىرىدا ئەمەلگە ئاشۇرغان دۇرۇس.

ھەر كەسىپنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكى بار

ئىشتىياق

مۇرتازا ئۇداخۇنوۋ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇپ يۈرگەن چاغلىرىدىلا شوفيور بولۇشقا ئىشتىياق باغلىغان ئىدى. بۇ ئارزۇ-ئىشتىياق ئۇ مەكتەپنى تۈگىتىپ، ئىگىلىكنىڭ ھەر خىل ئىشلىرىدا ئىشلەپ يۈرگەندىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئارام بەرمىدى. شوفيور بولسام، ھەر خىل يۈكلەرنى توشۇپ، خەلقىمگە خىزمەت قىلسام، دەپ ئويلايتتى ئۇ.

م. ئۇداخۇنوۋ شۇ ئارزۇ بىلەن 1965-يىلى چۇلجىدىكى شوفيورلارنى تەييارلاش كۇرسىغا ئوقۇشقا چۈشۈپ، ئۇنى ئۇتۇقلۇق تاماملىدى. شوفيورلۇق گۇۋاھنامىسىنى ئېلىپ، ئۆزىنىڭ قەدىردان كولخوزىغا ئىشقا كەلدى. دەسلەپ ئۇ ئىگىلىكنىڭ گاراژىدا

سلېسار بولۇپ ئىشلەپ، بۇزۇلغان ماشىنىلارنى رېمونتلاشقا ئاكتىپ قاتناشتى. ئوقۇغان نەزەرىي بىلىمىنى ئەمەلىياتتا پىششىقلىدى. ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي، ئۇنىڭغا «گاز-52» يۈك توشۇش ماشىنىسى بەكىتىلىپ بېرىلدى. مانا شۇنىڭدىن باشلاپ مۇرتازانىڭ مۇشەققەتلىك شوفيورلۇق پائالىيىتى باشلاندى. چوپانلارنى يايلاقلارغا كۆچەردى، ئېتىزلاردىن ئاشلىق توشۇدى، يىراق مال قىشلاقلىرىغا يەم-چۆپ، ئوزۇق-تۈلۈك، ئوتۇن-كۆمۈر يەتكۈزدى. ئىگىلىك رەھبەرلىكى ئۇنى قايسى ئىشقا ئەۋەتمىسۇن، ئۇنى ئۆز ۋاقتىدا، ۋىجدانەن ئورۇنلىدى. ئۇ بىر كەسىپتە ئوتتۇز يىلغا يېقىن ئىشلەش نەتىجىسىدە كۆپلىگەن قىيىنچىلىقلارغىمۇ دۇچ كەلدى. قىشنىڭ قاتتىق سوغ، شۇۋۇرغانلىق كۈنلىرىدە يىراق مال قىشلاقلىرىغا يەم-چۆپ توشۇغاندا يولدا ماشىنىسى بۇزۇلۇپ قىلىپ، ئاي-دالادا تۈنىگەن ۋاقىتلىرىمۇ بولدى. لېكىن كەسىپكە بولغان مېھىر-ئىشتىياق بارلىق قىيىنچىلىقلارنى يەڭدى. ئۇ ئىگىلىكنىڭ ئىلغار شوفيورى، ياشلارنىڭ ئۇستازى ئاتالدى. ئۇزۇن يىللىق ئۈنۈملۈك ئەمگىكى كولخوز تەرىپىدىن مۇناسىپ باھالاندى. بىر نەچچە قېتىم ماددىي ۋە مەنىۋى مۇكاپاتلار بىلەن تەغدىرلەندى. ھەقسىز يوللانمىلار بىلەن ساناتورىيلاردا دەم ئېلىشقا مۇيەسسەر بولدى.

— بىز «پارتىيە 23-سېيىزى» كولخوزىدىن بولۇپ، ئۆز ئالدىمىزغا «يولچى» كولخوزىنى قۇرغان ۋاقىتىمىزدا قاتناش ۋاستىلىرىنىڭ ئاز بولغانلىقىدىن مۇرتازا ئوخشاش تەجرىبىلىك شوفيورلارغا ئىنتايىن مۇھتاج بولغان ئىدۇق. كېچە-كۈندۈز ئىشلەشكە توغرا كەلگەن ئەينە شۇ كۈنلەردە ئىشچان، كىچىك پېئىل، تىنىم تاپماس م. ئۇداخۇنوۋ بىزگە چوڭ قول قانات بولدى، — دەيدۇ بىز بىلەن بولغان سۆھبەتتە «يولچى» كولخوزىنىڭ رەئىسى توختاسۇن مەرۇپوۋ.

«ئىشلىگەننىڭ ئۈزى يورۇق» دەيدۇ خەلقىمىز. چوڭ ئائىلىنىڭ ئاتىسى م. ئۇداخۇنوۋ ھازىر كولخوزنىڭ ئەڭ ئابرويلۇق ئادەملىرىنىڭ بىرىدۇر.

ە. بېيشانوۋ.

ئۇيغۇر ناھىيەسى.

سۈرەتتە: م. ئۇداخۇنوۋ.

د. يۈسۈپوۋ چۈشەرگەن سۈرەت.

شەرقىي تۈركىستان قاچان خىتاي زېمىنىنىڭ بىر بولۇگى بولۇپ قالدى؟

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىدە (خخج) يېزىلغان ئەسەرلەردە ياكى ماقالىلاردا شەرقىي تۈركىستان تارىخى ھەققىدە گەپ بولغاندىلا «شىنجاڭ ئەزەلدىن جۇڭگونىڭ بىر بۆلىكى ئىدى» دەپ ئېيتىلمىسا مۇئەللىپنىڭ تەشۋىقاتى چىقىشى قەتئىي مۇمكىن ئەمەس. ھالبۇكى يېقىندا شەرقىي تۈركىستانغا نىسبەتەن ئىشلىتىلگەن «شىنجاڭ» ئاتالغۇسى ئۆز مەنىسى بىلەن «يېڭى بېسىپ ئېلىنغان يەر»، «يېڭى ئۆزلەشتۈرۈلگەن جاي» دەپ ئېيتىلىشىنىڭ ئۆزىمۇ بۇ ماكاننىڭ قەدىمىي خىتاي زېمىنى ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

18-ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ خىتاي ۋەسىقىلىرى ئاندا-ساندا ئىشلىتىپ كەلگەن «شىنجاڭ» ئاتالغۇسى 1884-يىلى شەرقىي تۈركىستانغا نىسبەتەن خىتاي تەرىپىدىن ئىشلىتىلىشكە باشلانغان بىر نام ئىكەنلىكىنى خىتاي تارىخچىلىرىمۇ ئىنكار قىلالمايدۇ.

خىتاي تارىخى مەنبەلىرى بىلەن شۇغۇللانغان ھەر بىر ئادەمگە مەلۇمكى «شەرقىي تۈركىستان»، ياكى «ئۇيغۇرىستان» مەزكۇر مەنبەلەردە «شى يۈي» («غەربىي مەملىكەتلەر»)، «غەربىي جايلار»، «خىتاينىڭ غەربىدىكى ئەللەر» دەپ ئاتالغان. بەزىدە پەقەت «شى يۈي»نىڭ بىر قىسمى تەرىقىسىدە ئېيتىپ كەلگەن، غەربىدە جايلاشقان بىر ئەل ئىكەنلىكى ئاتىلىپ كەلگەن. شۇنداق بولسىمۇ، شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئۆز ۋەتىنىنى تارىخى بىلەن ئاتاشنى، «شىنجاڭ» ياكى «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» دەپ ئېيتىشقا مەجبۇر.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىككى ئەسىردىن ئۈشۈشۈق ۋاقىت ئىلگىرى مانجۇر جاھانگىرلىرى تەرىپىدىن بېسىپ ئېلىنىشى ۋە بۇ جايدىكى دۆلەت تۈزۈمىنىڭ يوق قىلىنىشى ئۇنى خىتاي زېمىنىنىڭ بىر بۆلىكىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇش ئەمەس، بەلكى ئەزەلدىن خىتاينىڭ ئايرىلماس بىر بۆلىكىنىڭ قايتىدىن بىرلىككە كەلتۈرۈلۈشى» دەپ خۇلاسە چىقارغۇچىلارنىڭ سانىمۇ ئاز ئەمەس. بارلىق مەۋجۇت مەنبەلەر، جۈملىدىن، باي خىتاي مەنبەلىرىدىكى مەلۇماتلار مۇنداق خۇلاسىلەرنىڭ ناتوغرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇ ئىسپاتلاشنىڭ ھاجىتىمۇ بولمىسا كېرەك.

ھازىرقى دەۋردە يېزىلغان تارىخى ئەدەبىياتلاردىن مەلۇمكى، شەرقىي تۈركىستان ئىرامىزدىن ئاۋالقى 3-ئەسىردە تەشكىل تاپقان ئۇلۇغ ھۇن ئىمپېرىيەسىنىڭ بىر بۆلىكى بولغان بولسا، ئىرامىزدىن ئاۋالقى 7-ئەسىرلەردە ئۇنىڭ ئاساسى كوپ قىسمى گوشانلار دولىتىگە كىرگەن، بىر بولىكى يەنىلا ھۇن ئىمپېرىيەسىنىڭ تەركىۋىدە بولدى. شەرقىي تۈركىستاندا ئىرامىزنىڭ 5-7-ئەسىرلىرىدە شىمالدا قاڭقا (قاڭقىل) دولىتى ھوكۇم سۈرسە، جەنۇبىدا ئەفتالىتلار (ئاق ھۇنلار) مەملىكىتى ھايات كەچۈردى. بۇ جاي 6-8-ئەسىرلەردە ئۇلۇغ تۈرك خاقانلىقىنىڭ زېمىنى ھېساپلانسا، 8-9-ئەسىرلەردە ئۇيغۇر خاقانلىقىنىڭ جەنۇبى بىر بولىكى ھېساپلاندى. 9-13-ئەسىرلەردە شەرقىي تۈركىستاندا تەشكىل تاپقان قاراخانىيلار دولىتى تۈركىستان زېمىنىنىڭ ئاساسى كوپ قىسمىنى بىرلەشتۈرگەن ئۇلۇغ بىر خانلىق بولدى. 13-14-ئەسىرلەردە موڭغول ئىمپېرىيەسى چاغاتاي ئۇلۇسىنىڭ بىر بولىكى بولغان شەرقىي تۈركىستاننىڭ جەنۇبى ئاساسەن مۇستەقىل سىياسەت ئېلىپ بارغان بىر جاي، ئىدىقۇت خانلىقى ئالاھىدە ئۇلۇس بولغانلىقى مەلۇم.

1398-يىلى تۇغلۇق تومۇرخاننىڭ تەختكە كېلىشى بىلەن قۇرۇلغان موغۇلستان خانلىقىنىڭ تەخت ۋارىسلىرى 1516-يىلغىچە ھوكۇمرانلىق قىلدى. 1465-يىلى ئابابەكرى خاننىڭ ياركەنت شەھرىنى مەركەز قىلىپ قۇرغان ياركەنت خانلىقى مەركىزى ئاسىيادە كۈچلۈك مەملىكەتلەرنىڭ بىرى تەرىقىسىدە 1759-يىلغىچە ھوكۇم سۈردى. ئەينە شۇ خانلىقتىن بولۇپ چىققان ۋە مەلۇم دەۋردە مەركىزى ھاكىميەتكە (ياركەنت خانلىقىغا) ئۆز تەسىرىنى ئۆتكۈزگەن جوڭغار خانلىقى (1630-1756) مۇستەقىل دولەت تەرىقىسىدە خىتاينىڭ غەربىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان مەملىكەتلەردۇر. ئامما بىر پۈتۈن تارىخنىڭ ئەل-توكۇس يېزىلمىغانلىقى تۇپەيلى تۈركىستان تارىخىنى بۇرمىلىغۇچىلار گروھى شەرقىي تۈركىستاننى خىتاينىڭ بىر بولىكى قىلىش ئۈچۈن بارلىق كۈچ-قۇۋۋىتىنى سەرپ قىلماقتا.

ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كوز-قاراشلىرىنى تەستىقلەش ئۈچۈن خەن ئىمپېرىيەسىنىڭ قىسقا دەۋىر جەريانىدا غەربكە ۋۈرۈش، ياكى تاڭ ئىمپېرىيەسىنىڭ غەربىي سودا يوللىرىنى ئىگەللەش ئۈچۈن مەلۇم دەرىجىدە قولغا كەلتۈرگەن ئۇتۇقلىرىنى دەستەك قىلىپ كورسىتىدۇ.

خۇسۇسەن شەرقىي تۈركىستاننى خخجنىڭ بىر بولىكى قىلىپ ئىسپاتلاش ئۈچۈن ئۇنىڭ مانجۇر ئىمپېرىيەسى تەرىپىدىن ئىستىلا قىلىنىشىنى جۇڭگو تارىخىدىكى چوڭ ۋاقىئە قىلىپ كورسىتىدۇ ۋە خىتاي زېمىنىنىڭ بىرلىككە كەلتۈرۈلۈشى دەپ تەستىقلەپ كېلىۋاتىدۇ.

خىتاي تارىخىدا چىڭ سۇلالىسى دەپ نام ئالغان مانجۇر ھاكىميتى خىتاي خەلقىنىڭ ئۆزىنىڭمۇ مۇستەقىللىكىنى يوق قىلىپ، قاتتىق ئەزگەنلىكى، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ خىتاي خەلقى ئۇلارنىڭ زۇلۇمىغا قارشى ئۇزۇن دەۋىر كۈرەش قىلغانلىقى ھەققىدە خىتاي تىلىدىكى مەلۇماتلار ئاز ئەمەس. دېمەك، مانجۇر ئىمپېرىيەسى خىتاي مىللىتىگە مەنسۇپ ئەمەس باشقا ئىمپېرىيەنىڭ ھوكۇمرانلىقى ئىكەنلىكىنى خىتاي تارىخچىلىرىمۇ ئىنكار قىلمايدۇ.

مانجۇرلار ئەسلىدە تۈركى قەبىلىلەر تەركىۋىگە كىرگەن بىر قەبىلە بولسىمۇ، تەدرىجى پۈتۈنلەي بولۇنۇپ غەيرى خەلق بولۇپ تارىختا ھەر خىل ناملاردا ئاتىلىپ، 926-يىلى «جورجىت» دەپ نام ئالدى. 1115-يىلى خىتاينىڭ شەرقىي شىمالىدا «ئالتان خانلىقىنى» قۇرغان بولسىمۇ موڭغۇللار تەرىپىدىن يوق قىلىنغان. 1623-يىلى يەنە جورجىت قەبىلىلىرى بىرلىشىپ ئۆز ئالدىغا دولەت قۇردى ۋە داغۇر، شىبەلەرنىڭ ۋە كېيىن موڭغۇلىيەنىڭ بىر قىسىم جايلىرىنى، كورىيەنى بېسىپ ئېلىپ دولەت دائىرىسىنى كەڭەيتتى. شۇنىڭ بىلەن بېيجىڭنى مەركەز قىلغان ھالدا مانجۇر ئىدارىلىقى ئۆز ئىمپېرىيەسىنىڭ ئاساسىنى سالدى.

مانجۇر ئىمپېرىيەسى پەقەت خىتاينىڭ ئۆزىنىلا بېسىپ ئالماستىن، موڭغۇلىيەنى (ئىچكى، تاشقى)، تىبەتنى ۋە شەرقىي تۈركىستاننى بېسىپ ئېلىشقا مۇيەسسەر بولدى. مانجۇرلار بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالماستىن، پۈتۈن تۈركىستاننى ئىگەللەش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىش خام خىيالىدا بولغان ئىدى. ئامما شەرقىي تۈركىستاندىكى چىنلارغا قارشى ئۈزلۈكسىز مىللىي ئازادلىق ھەرىكەتلىرى بۇ باسقۇنچىلىق ۋۇرۇشلەرنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا يول قويمىدى. مانجۇرلارغا قارشى كۈرەش خىتاينىڭ ئۆزىدىمۇ داۋاملىق چىقىپ تۇرغانلىقى بۇ قۇدرەتلىك ئىمپېرىيەنىڭ ئاجىزلىشىشىغا ۋە ئاخىرىدا 1911-يىلدىكى دېموكراتىك ھەرىكەتلەر ئاقىۋىتىدە ئاغدۇرۇلۇشىغا ئېلىپ كەلدى.

خىتايدا مانجۇر ھاكىميىتىنىڭ يوقىتىلىشى شۇ ئىمپېرىيە تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان يەرلىرىنىڭ ئۆزلىكىدىن مۇستەقىللىكىنى قولغا كەلتۈرۈلۈشىگە سەۋەپ بولدى. ئۇلار ئىلگىرى-كېيىن بۇ جايدىكى مانجۇر ئىمپېرىيەسىنىڭ قالدۇقلىرىنى يوقىتىپ تاشقى موڭغۇلىيە، تىبەت ئۆز مۇستەقىللىكىنى ئېلان قىلدى.

شەرقىي تۈركىستاندا بۇ مۇستەقىللىق مانجۇرلار تەرەپتىن دولەت ئاپپاراتلىرىدا ئىشلەۋاتقان تۈپ ئاھالىغا مەنسۇپ ئەمەس خىتاي مىللىتى ۋەكىللىرى تەرىپىدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى.

بۇنىڭدا 1911-يىلى 28-دېكابىردا گومىنداڭ پارتىيەسى تەرەپدارى ليۇ شەنجوڭ رەھبەرلىكىدىكى ئۈرۈمچىدە كوتۈرۈلگەن قوزغىلاڭ يەرلىك ئاھالىنىڭ قۇۋۋەتلىمىگەنلىكىدىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا 1912-يىلى 7-يانۋاردا ئىلىدا قوزغىلاڭ كوتىرىلىپ قىسمەن بولسىمۇ يەرلىك ئاھالىنىڭ قوللىشى بىلەن غەلىبە قولغا كەلتۈرۈلگەن. «ئۇيغۇرلاردىن» دەپ يازىدۇ «ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخىدا» ھېكىم بەگ سەكسەن يۈزىدىكى دېھقانلارنى يېتەكلەپ يېزا ئىگىلىكى مەھسۇلاتلىرىنى ئىئانە قىلىپ ئىنقىلاپقا ياردەم بەردى. باي سودىگەرلەردىن ھوسەنباي، ياقۇپباي قاتارلىقلارمۇ ئىنقىلاپنى ھىمايە قىلدى ۋە قوزغىلاڭچى ئەسكەرلەرگە ئىگەر-جابدۇق، ئوتۇك قاتارلىق ماددىي ئەشيالارنى ئىئانە قىلدى. (491-بەت).

«قوزغىلاڭ غەلىبە قىلغاندىن كېيىن خەنزۇ، مانجۇر، موڭغۇل، ئۇيغۇر، تىبەتلىكلەردىن ئىبارەت بەش مىللەت ئورتاق ئىلگىرلەش جەمىيىتىنى تەشكىل قىلىپ «بەش مىللەت جۇمھۇرىيىتىنى» ئېلان قىلدى. (ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» 493-بەت) دەپ يېزىلغان خىتايدىكى ئەدەبىياتلارغا ئاساسلانغاندا بۇ «جۇمھۇرىيەت» ئۆزىنىڭ ۋاقىتلىق مەمۇرىي دولەت ئاپپاراتىنى قۇرۇپ چىقىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن شەرقىي تۈركىستاندا مانجۇرلارنىڭ قالدۇق ھوكۇمىتى ۋە ۋاقىتلىق ئىلى ھوكۇمىتىدىن ئىبارەت ئىككى ھاكىميەت ۋۇجۇتقا كەلدى.

1912-يىلى ماي ئېيىدا مانجۇر ھوكۇمىتىنىڭ ۋەكىلى يۈەن داخۇان ۋەزىيەتنىڭ كەسكىنلىنىشىگە باغلىق ئىستىپاغا چىقىپ، ھەربىي قوماندانلاردىن ياڭ زىڭشىن شەرقىي تۈركىستان تەختىگە ئولتۇرىدۇ ۋە 7-ئايدا ۋاقىتلىق ھوكۇمەت بىلەن سۈلھى تۈزۈپ تولۇق ھوقۇقلۇق ھاكىمغا ئايلاندى.

ۋۇقۇرىدا كورۇپ ئوتكىنىمىزدەك، شەرقىي تۈركىستاندا قۇرۇلغان بۇ يېڭى ھوكۇمەت مانجۇر ھوكۇمىتىنىڭ قالدۇغى ياڭ زىڭشىڭ تەرەپتىن قۇرۇلسىمۇ، خىتاي مەركىزى ھوكۇمىتىگە بېقىنمايدىغان ئالاھىدە بىر ھاكىميەت بولۇپ ھايات كەچۈردى. ئامما، بۇ ھاكىميەت ئۆزىنىڭ مۇستەقىل ئاپپاراتىغا ئىگە، ھېچ كىمگە بېقىنماي مۇستەقىل سىياسەت ۋۈرگۈزگىنىگە قارىماي، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتلىرى ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرەشلىرىنى توختاتمىدى، ئېنىقى ياڭ زىڭشىڭ تەختكە چىقماستىن بۇرۇن 1912-يىلى تومۇر خەلىپە باشچىلىقىدا قۇمۇل قوزغىلاڭچىلىرى مانجۇر خاندانلىقىنىڭ ئاخىرقى كۈچىگە قارشى جەڭگە ئاتلاندى. بۇ كۈرەشتە ئەرلەر بىلەن بىرگە ئاياللارنىڭمۇ قەھرىمانلارچە قوزغىلىپ تۈپتۈپ دۈشمەنگە قارشى ئۇرۇش قىلغانلىقى ھازىرقى تارىخ، ئەدەبىياتلاردا ئالاھىدە تىلغا ئېلىنىدى.

ئامما، قۇۋ-مەككار، ئالدامچى ياڭ زىڭشىڭنىڭ تەختكە چىقىپ يېڭى ھوكۇمەتنىڭ خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلايدىغانلىقى، زۇلۇمغا قارشى كۈرەش قىلىدىغانلىق توغرىسىدىكى يالغان ۋەدىلىرى بۇ ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتنىڭ ئالدىنى ئېلىپلا قالماستىن، قوزغىلاڭ رەھبەرلىرى، تومۇر خەلىپە ۋە مۇھىتلارنى ئۆز ئالدام خالتىلىرىغا چۈشۈرۈپ قەتل قىلدى.

ياڭ زىڭشىڭ قۇرغان دولەت توغرىسىدا شۇ دەۋردە ھايات كەچۈرگەن ئۇيغۇر تارىخچىسى موللا مۇھەممەت ئىبرايىم («ۋاپا ناس») ئۆزىنىڭ «شەرقىي تۈركىستان تارىخى» كىتاۋىدا بۇ مەملىكەتنىڭ مانجۇرلاردىن كېيىنكى دەۋرىدىكى تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلغان ھالدا مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستاندا بىر ھاكىميەتنى قۇرغانلىقىنى ئېيتىدۇ.

تارىخچىنىڭ گۇۋالىق قىلىشىچە، «ياڭ زىڭشىڭ ئۆزىنى «جاڭ جۇن» (ئەمىر) دەپ ئاتاپ، خىتاي ھوكۇمىتىنىڭ تەستىقىدىن ئوتكۈزىدۇ. ئۇ ئۆزى قۇرغان دولەتنى پۈتۈنلەي مۇستەقىل دەپ ئېلان قىلسا، كوپچىلىكنى تەشكىل قىلغان يەرلىك ئاھالى ۋەكىللىرىنى دولەت ئاپپاراتىغا كىرگۈزۈشكە ۋە ئەرمىيەنى يەرلىك ئاھالى ھېساۋىغا قۇرۇشقا مەجبۇر بولار ئىدى. بۇ بولسا ئۇنىڭ ھاكىميەتنى ئۇيغۇرلارغا تاپشۇرۇش دېگەن گەپ ئىدى. ئۇ خىتاي ھوكۇمىتىنىڭ ئۆز ئاۋارچىلىقىنى ھېساپقا ئېلىپ، پەقەت رەسمىيەت ئۈچۈنلا مەركەزگە بېقىندىغانلىقىنى كورسەتكەن. ئەمەلىيەتتە ئۇ بىر ھاكىميەت قۇرۇپ، شەخسىي بايلىقىنى ئارتتۇرۇشنى مەخسەت قىلغان ئىدى» دەپ يازىدۇ.

بۇ تارىخى كىتاپتا خىتاي ھوكۇمىتىنىڭ 3 تۈرلۈك يارلىقىنى ئىجرا قىلىشقا رازى بولغانلىقىنى يازىدۇ. بۇلار «1- خىتاي قوشۇنلىرىغا ئادەم ئەۋەتىش، 2- شەرقىي تۈركىستاندا بىر شورا مەجلىسىنى ئېچىش. 3. سىمسىز تېلېگراف ئورنىتىش ۋە فابرىكا قۇرۇش» لاردىن ئىبارەت. بۇلارنىڭ ھېچ قايسى ياڭ زىڭشىڭنىڭ مەنپەئىتىگە زىت كەلمەس ئىدى. ئۇ ئەۋەتكەن ۋەكىللەرنى خەلق ئىچىدىن سايلىماستىن ئۆز ئادەملىرىنى مەخسۇس ۋەزىپە بىلەن ئەۋەتكەن. پەقەت كوز بوياپچىلىق ئۈچۈن مەجلىس تەسىس قىلغان. مەجلىستە ھېچ قانداق ئىش قارالمىغان ۋە قارار قوبۇل قىلىنمىغان. سىمسىز تېلېگرافنى ھەر خىل باھانىلار بىلەن قۇرمىغان بولسىمۇ، بىر توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنى قۇرۇپ ئۆز ئەسكەرلىرىنىڭ كىيىم-كېچەكلىرىنى تەمىنلىگەنلىكىنى تەكىتلەش بىلەن خىتاي ھوكۇمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئۆز ئالدىغا ئالاھىدە بىر ھاكىميەت بولغانلىقىنى كورۇپ تۇرۇپ كورمەسكە سالغانلىقىنى يازىدۇ.

ئەمەلىيەتتە ياڭ زىڭشىڭنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى خەلققە سالغان زۇلۇمى ئۇنىڭ ئىچكى تەرەپتىن دۈشمەنلىرىنىڭ كوپىيىشىگە ئېلىپ كەلدى. مۇستەقىل ھاكىملىق سىياسىتى نەتىجىسىدە خىتاي ھوكۇمىتىگە بېقىنمىدى. كېيىنچە ھوكۇمىتى بىلەن مۇناسىۋەت قىلىشقا قارشى تۇردى. بۇلارنىڭ ھەممىسى

(ئاخىرى 6- بەتتە)

تۈركىي تىل جەۋھەرلىرى دىۋانى

مىللىي پەخرىمىز- ئۇلۇغ ئالىم مەۋلانا مەھمۇت قەشقەرىينىڭ «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرىنىڭ يېزىلغىنىغا 920 يىل تولدى. تۈركىيشۇناسلىق تارىخىدا يارىتىلغان ئىلمىي گرامماتىكا ۋە لۇغەتلەر ئىچىدە ئەڭ ئۈنجىسى ھېساپلانغان بۇ نادىر ئەسەر دۇنيا تۈركىيشۇناسلىرىنىڭ پات-پات مۇراجەت قىلىدىغان مەنبەسى بولۇپ كەلمەكتە.

مەھمۇت قەشقەرىينىڭ «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» ئەسەرى تۈركىي (شۇ جۈملىدە ئۆزبەك) تىلشۇناسلىقىنىڭ بىزگە مەلۇم ئەڭ قەدىمىي ھەم ئەڭ ئۇلۇغ يادىكارلىقىدۇر. مەھمۇت قەشقەرىيگىچە تۈركىي تىللارنىڭ نەزەرىي ئاساسلىرى توغرىسىدا مەخسۇس ئىلمىي ئەسەر يازغان ئالىم ھازىرغىچە مەلۇم ئەمەس. شۇنىڭغا بىنائەن، تىلشۇناسلىقىمىز تارىخىنى ئەينە شۇ ئەسەردىن باشلايمىز. يەنە «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك»تە تەكىتلىنىشىچە، ئالىمنىڭ بۇنىڭدىن باشقا «جەۋاھىر ئۇن-نەھۋى فى لۇغەتىت تۈرك («تۈركىي تىللارنىڭ نەھۋىگە ئائىد گەۋھەرلەر») ناملىق ئەسىرىمۇ بولغان؛ تۈرك نەھۋى (سىنتاكسىس) قائىدىلىرى ئەشۇ كىتاپتا بايان ئېتىلگەن. لېكىن بۇ ئەسەر بىزگىچە ساقلانمىغان.

تىلشۇناستىكى تەتقىقاتلارنى تەكشۈرۈش مېتودلىرىغا ئاساسەن ئۈچ دەۋر-ئىسلامدىن ئاۋالقى، ئىسلام دەۋرى ھەم ھازىرقى زامان تىلشۇناسلىقىغا ئاجرىتىش مۇمكىن.

ئىسلامدىن بۇرۇنقى دەۋر تىلشۇناسلىقى ھەققىدە قەدىمىي پۈتۈكلەر، تۈرك ئېلىپبەلىرىگە ئاساسلىنىپ پىكىر قىلسا بولىدۇ. سەۋەبكىم، تۈرك رۇنى (ئۇرخۇن-ئاناساي) خېتى ئىنتايىن مۇكەممەل يېزىق بولغانلىقى ھازىر ئىلمدە ئېتىراپ قىلىنماقتا. ئۇنىڭدا قەدىمىي تۈركىي تىلنىڭ تاۋۇش خۇسۇسىيەتلىرى ھەر تەرەپلىمە ئېتىۋارغا ئېلىنغان ئېدى. ئايانكى، جەمىيەتنىڭ تىل بىلىملىرى مۇئەييەن دەرىجىگە يەتمەستىن تۇرۇپ، بۇنداق ئاكامۇللاشقان ئېلىپبەنىڭ كەشىپ قىلىنىشى مۇمكىن ئەمەس. ھەر بىر دەۋردە ئەمەل قىلغان ئېلىپبە ۋە ئىملا، ئەۋۋەلا، جەمىيەتنىڭ تىل تەرەققىياتى چۈشەنچىسىنى بەلگۈلەيدۇ. يېزىقنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتى تىللىك بىلىملەر ۋە تىلشۇناسلىقنىڭ رىۋاجى بىلەن باغلىق. خۇددى شۇنىڭدەك، تۈرك رۇنى ئېلىپبەسىنىڭ ئاكامۇللاشقانلىقى ھەم ئەشۇ پەيتلەردىكى تىلشۇناسلىقنىڭ قايسى باسقۇچقا يەتكەنلىكىنى كۆرسەتكۈچى ئەينەكتۇر.

قەدىمىي دەۋر تىلشۇناسلىقىنىڭ تەسىرى يەنە تۈركىي خەلقلىرى قوللانغان ئۇيغۇر، مانىۋىي، سۇرىيانىي، براخما يېزىقلىرىنىڭ تۈزۈلمىسى، ھەرىپ ۋە تاۋۇش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ پۈتۈنلىكىدە ۋە ئىملا ئۇسۇللىرىدىمۇ ئەكس ئەتكەن. موشۇلاردىن كېلىپ چىقىپ، تۈركىي تىلشۇناسلىق تارىخىنى دەسلەپكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر-قەدىمىي تۈركىي يېزىقلىرىنىڭ ئاكامۇللاشقان دەۋرىدىن باشلاش مۇۋاپىقتۇر.

قاسىمجان سادىقوۋ
ئۆزبېك تىلشۇناسى.

تۈركىيشۇناسلىقنىڭ ئۇلۇغ يادىكارلىقى

ئىسلامدىن بۇرۇنقى تىلشۇناسلىق قايسى ئۇسۇلغا ئەمەل قىلغانلىقى تېخىچە تەتقىق قىلىنمىغان، زىراقتا كورۇنۇۋاتقان مەغرۇر چوققىلارنىڭ كەينىدە ئېگىزلەرنىڭ بارلىقىنى ئەشۇ چوققىلارغا چىققاندىن كېيىن كورۇش مۇمكىن. بىز ئىسلامغىچە بولغان تىلشۇناسلىق دەپ ئاتالغۇسى چوققىغا ھازىرچە چىقالىغىنىمىز يوق. بۇ يولدا دەسلەپكى ۋەزىپە ئىسلام دەۋرى تىلشۇناسلىقىنىڭ ئۇسۇل-چارىلىرىنى چوڭقۇر ئۆگىنىشتۇر. كېيىن يەنىمۇ ئىچكىرىگە يول ئېچىلىدۇ.

ئىسلام دەۋرىدىن باشلاپ تۈركشۇناسلىق بېۋاستە ئەرەپ تىلشۇناسلىقى ئۇسۇللىرى ئاساسىدا ئىش ئېلىپ باردى. تۈركىيشۇناسلىق تارىخىدا ئۇ شبۇ يولنى مەھمۇت قەشقەرىي باشلاپ بەردى. «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» ئەرەپ تىلشۇناسلىقىنىڭ تەتقىقات ئۇسۇللىرىغا تايىنىپ، ئېيتىش مۇمكىنكى، تۈركىيشۇناسلىق خېلىلا يۇقۇرى باسقۇچقا كوتىرىلگەن بىر دەۋردە يارىتىلدى.

تىلشۇناسلىقىمىزدا ھازىر بىز قوللىنىۋاتقان ياۋروپاچە تەتقىقات ئۇسۇلى ئەسرىمىزنىڭ باشلىرىدىن بۇيان ئېلىپ بېرىلماقتا. كېيىنكى ئىككى دەۋر تىلشۇناسلىقىدىكى ئوز ئارا پەرقلەر ئۇلارنىڭ تىزىملىگىدە ياققال كورۇنىدۇ. مەسىلەن، ھازىرقى ئوزبەك تىلشۇناسلىقىدا سوزلەر ئون تۈركۈمگە (ئالتە مۇستەقىل، قالغىنى ياردەمچى) بولۇپ تەسنىف (كلاسسىفىكاتسىيە. تەرج) قىلىنىدۇ. ئەرەپ تىلشۇناسلىقىغا ئاساسلانغان تارىخىي تىلشۇناسلىقتا بولسا ئۇلار ئۈچ گرۇھقا ئاجرىتىلغان: ئىسىملار، پېئىللار ۋە ياردەمچى سوزلەر. بۇنداق ئوزىگە خاسلىقلارنى باشقا ساھالاردىمۇ كورۇمىز.

«دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك»نى مۇئەللىپ ھىجرىي 466 (مىلادىي 1074 – 1075)- يىللىرى يېزىپ تاماملىغان. بۇ ھەقتە ئەسەردە شۇنداق دەپ قەيت قىلىنىدۇ: «بۇ كىتاپنى يازغان يىلىمىز تورت يۈز ئاتمىش ئالتىنچى يىلنىڭ مۇھەررەم ئېيىدا ئىلان يىلى كىرگەن ئېدى». بىزگىچە يېتىپ كەلگەن يېگانە قولىيازمىنىڭ ئاخىرىدىمۇ ئەشۇ سەنەلىنى تەستىقلىگۈچى جۈملىنى ئوقۇيمىز. ئۇ يەردە قولىيازمىنى كوچۈرگەن كاتىپ تۆۋەندىكىچە يېزىپ قويغان: «كىتاپنىڭ مۇئەللىپى ئوز قولى بىلەن يازغان بۇ نۇسخىنىڭ ئاخىرىدىكى جۈملىنى ئەينەن كوچىرىپ قويدۇم: كىتاپ 464-يىلى جۇمادەل ئەۋۋەلنىڭ باشلىرىدا يېزىلىشقا باشلاپ، تورت قېتىم ئۈزىتىلىپ ۋە تەھرىر قىلىنىپ، 466-يىلى جۇمەدۇل ئاخىرنىڭ ئۈچىنچى كۈنى دۈشەنبىدە تامام بولدى». ئۇشبۇ تەكىتتىن يەنە ئايان بولۇشىچە، كاتىپ مەزكۇر قولىيازمىنى ئەسەر مۇئەللىپى ئوز قولى بىلەن پۈتكەن نۇسخىدىن كوچىرگەن. بۇ نادىر قولىيازما ھازىر ئىستامبۇلدا ساقلانماقتا.

ئەسەر مۇقەددىمە ۋە لۇغەت قىسمىدىن ئىبارەت ...

ئەسەردە تۈركىي تىللار ناھايىتى ئىلمىيلىك بىلەن تەھلىل قىلىنىدۇ. مۇھىمى، ئالىم ئوز ئەسىرىدە ئەدەبىي تىل بىلەن دىئالېكتلارنى ئوز ئارا پەرقلەندۈرۈپ بەرگەن. ئۇ يېتەكچى دىئالېكتلارنى ئومۇملاشتۇرۇپ «تۈرك تىلى»، قالغانلىرىنى بولسا ئۇلارنىڭ ئوز نامى (ئوغۇزچە، قىپچاقچە ۋە باشقىلار) بىلەن ئاتايدۇ. **«تۈرك تىلى»** دېگەندە ئالىم، ئاساسەن ئەدەبىي تىلنى نەزەردە تۇتىدۇ. قالغان دىئالېكتلارنىڭ ئەينە شۇ يېتەكچى دىئالېكتلاردىن (يەنى «تۈركچە»دىن) پەرقىق خۇسۇسىيەتلىرى، ئوزىگە خاسلىقلىرى، ئورنى-ئورنى بىلەن قەيت قىلىنىپ بارىدۇ. مۇئەللىپنىڭ بايان ئېتىشىچە، قاراخانىيلار دولىتىنىڭ مەركىزىي ئولكىلىرىدىكى دىئالېكتلار ئەدەبىي تىلنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەدەبىي تىلنى بەزەن **«خاقانىيە تىلى»، «خاقانىي تۈركچىسى»** دەپمۇ ئاتىغان: «تىللارنىڭ يەڭگىلى ئوغۇزچە، ئەڭ توغرىسى، ياغما، توخسى قەبىلىلىرىنىڭ تىلى ۋە، شۇنىڭدەك، ئىلا، ئېرتىش، يامار، ئېتىل ۋادىلىرىدىن ئۇيغۇر شەھەرلىرىگىچە بولغان جايلاردا ياشىغۇچىلارنىڭ تىلىدۇر. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ ئوچۇق ۋە راۋان تىل-خاقانىيە ئولكىسىدە ياشىغۇچىلارنىڭ تىلىدۇر... شەھەر ئوتتۇرىسىدا (يەنى قەشقەردە. بۇ تەكىت مۇئەللىپنىڭ) تۇرغۇچىلار **خاقانىي تۈركچىسىدە** سوزلىشىدۇ».

قەشقەرىينىڭ زامانىدىشى يۇسۇپ خاس ھاجىپمۇ ئۇمۇمىي خەلق تىلىدىن ئەدەبىي تىلنى پەرقلەندۈرگەن ئېدى. ئۇ «قۇتادغۇ بىلىك» ئەسىرىدە **«بۇغراخان تىلى»، «خان تىلى»** ئاتالغۇلىرىنى ئىشلەتكەن. بۇنىڭ بىلەن بۇغراخان ھوكۇمرانلىقىدىكى ئولكىلەردە ياشىغۇچىلار شېۋىسىگە تايانغان ئەدەبىي تىل نەزەردە تۇتۇلغان.

ئەھمەت يۈگنەكىي بولسا «ھىبەتۇل-ھەقايىق» ناملىق ئەسىرىدە ئەدەبىي تىلنى **«كاشغەر تىلى»** دەپ ئاتاپ، ئۇنىڭ ئەسەرى ئەينە شۇ تىلدا (يەنى دىئالېكتدا) يېزىلغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. «ھىبەتۇل-ھەقايىق»تا قەيت قىلىنغان «قەشقەر تىلى» «دىۋان»دىكى «خاقانىي تىل»نىڭ ئەينەن ئوزىدۇر. چۈنكى دىۋاندا قەشقەرلىكلەر «خاقانىي تۈركچىسى» دە سوزلىششلىرى تەكىتلەنگەن.

دېمەك، مەھمۇت قەشقەرىي، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، ئەھمەت يۈگنەكىلەرنىڭ مەلۇماتلىرىدىن قاراخانىيلار دەۋرى تۈركىي ئەدەبىي تىلىگە مەركىزىي ئولكىلەردىكى يېتەكچى شېۋىلەر ئاساس بولۇپ خىزمەت قىلغانلىقى ئايان بولىدۇ. ئۇشبۇ ئەدەبىي تىل «تۈرك تىلى»، «خاقانىي تىلى»، «بۇغراخان تىلى»، «كاشغەر تىلى» ئوخشاش ئاتالغۇلارغا ئېگە. 14-15-ئەسىرلەردە تومۇرىيلەر دەۋرىدە ۋۇجۇتقا كەلگەن «چاغاتاي تىلى»، «چاغاتاي تۈركچىسى» بولسا ئەينە شۇ ئەدەبىي تىلنىڭ داۋامىدۇر.

مەھمۇت قەشقەرىينىڭ تۈركىي يېزىقلار ھەققىدىكى مەلۇماتلىرىمۇ دىققەتكە سازاۋەر. بۇ ئورۇندا ئۇ ھازىر پەيتتە **«ئۇيغۇر يېزىقى»** دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقان خەتنى تىلغا ئالىدۇ ۋە ئۇنى «تۈركچە يېزىق» دەپ ئاتايدۇ. دىۋاندا كەلتۈرۈلگەن مەلۇماتلار **ئۇيغۇر خېتىنىڭ ئەشۇ زاماندا تۈركلەرنىڭ ئاساسىي يېزىقى بولغانلىقىنى، ئۇنىڭغا كەڭ مىقياستا ئەمەل قىلىنغانلىقىنى كورسىتىدۇ.**

يېزىقنىڭ قوللىنىلىشىنى مۇئەللىپ شۇنداق تەكىتلەيدۇ: «بارلىق خاقانلار ۋە سۇلتانلارنىڭ كىتاپلىرى، يېزىشمىلىرى قەدىمىي زامانلاردىن تا شۇ كۈنگىچە، قەشقەردىن چىنگىچە ـ ھەممە تۈرك شەھەرلىرىدە شۇ يېزىق بىلەن يۈرگۈزۈلگەن».

مەھمۇت قەشقەرىي تۈرك(**ئۇيغۇر.**.. بۇ ئىنزاھ مۇئەللىپنىڭ) ئېلىپبەسىنىمۇ كەلتۈرىدۇ. ئېلىپبە بەلگىلىرىنىڭ ھەر قايسىسى ئەرەبىي ھەرپلەر بىلەن ئىزاھلاپ چىقىلغان. كىتاپتا يېزىلىشىچە، تۈرك ئېلىپبەسى 18 ھەرپلىكتۇر. لېكىن بۇ سان تۈركىي تىلنىڭ تاۋۇش تىزىمىنى جەملىيەلمەيدۇ. شۇڭلاشقىمۇ قالغان تاۋۇشلارمۇ يېزىقتا ئۇقۇرىدىكى بار بەلگىلەر ۋاستىدە ئىپادىلىنىدۇ، زەرۇر ئورۇنلاردا ئىشارەتلەر بىلەن پەرقلىنىدۇ. بۇنىڭ بىلەن مۇئەللىپ **ئۇيغۇر خېتىنىڭ كوپ ۋەزىپىلىك خۇسۇسىيىتىنى ئېچىپ بەرگەن.** دىۋاندا ئىملا مەسىلىسىدىمۇ مۇھىم مەلۇماتلار بار.

مەلۇمكى، ئۇزاق ئەسىرلەر داۋامىدا مەركىزىي ئاسىيادا تۈرك-توخرى (توھار)، كېيىنرەك تۈرك-سوغد، تۈرك-خارەزمىي قوش تىللىكلىكگە ئەمەل قىلىندى. ئاقىۋەتتە، كېيىنرەك توخرى، سوغد، خارەزمىي تىللىرى ئىستىمالدىن چىقىپ، بۇ تىللاردا سوزلەشكۈچىلەر پۈتۈنلەي تۈركىيگە ئوتۈشكە باشلىدى. ئۇشبۇ تارىخىي - مەدەنىي، ئىجتىمائىي- سىياسىي جەرياننىڭ ئاخىرقى باسقۇچلىرى مەھمۇت قەشقەرىي ياشىغان پەيتلەرگە توغرا كەلدى. ئەسەردىن شۇنداق جۈملىلەرنى ئوقۇيمىز: «بالاساغۇنلۇقلار سوغدىچە ۋە تۈركچە سوزلىشىدۇ. تىراز ۋە مەدىنەتۇل بەيزا شەھەرلىرىنىڭ خەلقلىرى سوغدىچە ۋە تۈركچە سوزلەيدۇ». شۇنىڭدەك ئۇ سوغداق (سوغد)، كەنجەك، ئارغۇلار ئىككى تىلدا سوزلەشكۈچىلەر ئېكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. ياكى «سوغداق» سوزىگە تەرىپ بېرىپ يازىدۇ: «سوغداق- بالاساغۇنغا جايلاشقان بىر قەۋم، ئۇلار سەمەرقەنت ۋە بۇخارا ئوتتۇرىسىدىكى سوغدىدىن بولۇپ، كېيىن تۈركلىشىپ كەتكەن ئادەملەر».

مەھمۇت قەشقەرىي-بۈيۈك تىلشۇناس. ئۇ تۈركىيشۇناسلىقىمىزنىڭ باشلىغۇچىسى ۋە بوۋاكالانىمىزدۇر. كېيىنكى يۈز يىللىقلاردا تىلشۇناسلىقىمىز كاتتا ئۇتۇقلارغا ئېرىشتى. تىلشۇناسلىقتا مەھمۇت زەمەخشەرىينىڭ «مەقەددەمەتۇل-ئەدەب»، مۇئەللىپى نامەلۇم «ئەت-تۇھفە»، «تەرجۇمان»، ئەلشىر ناۋايىنىڭ «مۇھاكىمەتۇل-لۇغەتەين» تالىي خېرەۋىينىڭ «بەدايىئۇل-لۇغەت»، مۇھبىينىڭ «ئەبۇشقە»، مەھدىخاننىڭ «سەڭلاخ»، فەزلۇللاخان لۇغىتى، مۇھەممەت ياقۇپ چىڭگىنىڭ «كېلۇرنامە» ۋە باشقا ئۇتۇلغان، ۋە ھەتتا بىز تېخى نامىنىمۇ بىلمىگەن ئىلمىي گرامماتىكا ھەم لۇغەتلەر يارىتىلدى.

«دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» پەنگە مەلۇم بولغاندىن بېرى ئالىملىرىمىزنىڭ دىققىتىنى تارتىپ كەلمەكتە. شۇ ئارىلىقتا ئۇ تۈرك، ئوزبەك، ئۇيغۇر تىللىرىدا نەشىر قىلىندى. ئەسەر بويىچە ئىرىك ئىلمىي تەتقىقاتلار يېزىلدى. لېكىن ئۇنى ئۆگىنىش ساھاسىدا قىلىنىدىغان ئىشلار ئۇلۇغۇن. ئادەتتە، ئۇلۇق ئەسەرلەرنى بىر ئەۋلاتقا مەنسۇپ ئالىملارنىڭ ئۆگىنىشى كۇپايە قىلمايدۇ. ھەر بىر ئەۋلات ئۇنى ئۆگىنىش ئىسىدا ئوز ئۇلۇشىنى قوشىدۇ. ئېھتىياجىغا قاراپ ئۇنىڭدىن كېرەكلىك توزۇق [illegible]. «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك»مۇ خۇددى شۇنداقلا بىر ئەۋلات ئۈچۈنلا ئەمەس، كېلەچەك ئەۋلاتلارغىمۇ خىزمەت قىلغۇچى ئۇلۇق يادىكارلىقدۇر.

«ۋەتەن» گېزىتىنىڭ 1994-يىللىق 22-سانىدىن مەلۇم قىسقارتىشلار بىلەن ئېلىندى.

ئەللامە ئەدىپ سۆزلىرىدىن نەقىللەر

ئەلدى، مۇھەممەت ئوغلى ھۈسەيىننىڭ پەرزەندى مەھمۇتنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغايسىز:

*

ئۇيغۇرلارنىڭ تىلى ساپ تۈركچە، لېكىن ئۆز ئارا سۆزلىشىدىغان يەنە بىر خىل شېۋىسىمۇ بار. ئۇيغۇرلار كىتابىنىڭ باش قىسمىدا كۆرسىتىلگەن 24 ھەرپتىن ئىبارەت تۈركىي يېزىقنى قوللىنىدۇ. كىتاب ۋە خەت-چەكلىرىنى شۇ يېزىق بىلەن يازىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ چىنلىقلارنىڭكىگە ئوخشايدىغان يەنە بىر خىل يېزىقىمۇ بار. رەسمىي خەت-چەك ۋە ھۆججەتلىرىنى شۇ يېزىقتا يازىدۇ.

*

تىللارنىڭ يېنىكى ئوغۇز تىلى، توغرىسى توخسى ۋە ياغما تىللىرى. شۇنىڭدەك ئىلى، ئېرتىش، يامار ۋە ئېدىل ۋادىلىرىدىن ئۇيغۇر شەھەرلىرىگىچە بولغان جايلاردا ياشىغۇچى خەلقلەرنىڭ تىللىرىدۇر. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ پاساھەتلىك تىل- خاقانىيەنىڭ مەركىزىي ئۆلكىسىدىكى خەلقنىڭ تىلى ھېساپلىنىدۇ.

*

ئۇيغۇر- بىر ئەلنىڭ ئىسمى. ئۇنىڭ بەش شەھىرى بار. بۇ شەھەرلەرنى زۇلقەرنەين تۈرك خاقانى بىلەن پۈتۈم تۈزگەندىن كېيىن سالدۇرغان ئىكەن.

*

ئوردۇ- ئوردا، خان شەھىرى. بۇنىڭدىن ئېلىنىپ، خاقانلار تۇرىدىغان قەشقەر شەھىرى- ئوردۇكەنت دېيىلىدۇ.

*

كەنت-كەنت، شەھەر. شۇنىڭدىن ئېلىنىپ، قەشقەر-ئوردۇكەنت دېيىلىدۇ. بۇ- خان تۇرىدىغان شەھەر، مەركەز دېگەن بولىدۇ. چۈنكى بۇ شەھەرنىڭ ھاۋاسى ياخشى بولغانلىقتىن، ئافراسىياپ شۇ يەردە تۇرغان.

*

كۇسەن- كۇچا دەپ ئاتىلىدىغان شەھەرنىڭ يەنە بىر نامى. بۇ شەھەر ئۇيغۇرلارنىڭ چېگارىسىغا جايلاشقان.

*

بىلگە- ھەكىم، دانىشمەن، پەيلاسوپ... بۇ سۆز- بىلگە بەگ دەپ ئەرلەرنىڭ ئېتىمۇ بولۇپ كېلىدۇ. بۇ- بىلىملىك بەگ دېگەن بولىدۇ. ئۇيغۇر خانى-كۆل بىلگە خان دەپ ئاتىلاتتى. بۇ ئەقلى سۇ ژىغىلغان يەرگە، يەنى كۆلگە ئوخشاش كەڭ دېگەنلىك بولىدۇ. شۇنىڭدەك، ئەقىللىق كىشى- بوكۇبىلگە دەپ ئاتىلىدۇ.

*

بارسغان- ئافراسىياپنىڭ ئوغلىنىڭ ئېتى. بارسخان شەھىرىنى شۇ بىنا قىلدۇرغان. بۇ مەھمۇتنىڭ ئاتىسىنىڭ شەھىرىدۇر.

بەزىلەر ئۇيغۇر خانىنىڭ بارسخان ئىسىملىك بىر ئاتباقارى بار ئېدى، بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى ياخشى بولغانلىقتىن، ئۇ ئاتلارنى شۇ يەردە باقاتتى. كېيىنچە، بۇ ئىسىم بۇ يەرگە نام بولۇپ قالغان دېيىشىدۇ.

مەھمۇت قەشقەرىي ھېكايەتلىرىدىن

ئەبەدىي يادىكارلىق ۋە يوقىماس-تۈگىمەس بىر بايلىق بولۇپ قالسۇن دەپ، ئۇلۇغ تەڭرىگە سىغىنىپ، بۇ كىتابنى تۈزۈپ چىقتىم ۋە ئۇنىڭغا «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك- تۈركىي تىللار دىۋانى» دەپ ئات قويدۇم.

ئۇيغۇرچە ئۇرۇمچى نەشرى

1- تومىدىن:

ئىنتىقامنى- ھەممە كىشىنىڭ باشقىلاردىن ئالىدىغان ئۆتىنىسى دەپ بىل، شۇڭلاشقىمۇ قولۇڭدىن كېلىشىچە، ياخشىلىقنى كۆپ قىلغىن.

*

ئەي ئوغلان، مەندىن ئۆگۈت- نەسىھەت ئال، ئەدەپ- ئەخلاقلىق بولۇشقا تىرىش، تاكى ئەل ئىچىدە ئۇلۇغ ئالىم بولۇپ، ئەدەپ ۋە ئىلمۇ-ھېكمەت تاراتقىن.

*

مابادا ئۇلۇغلۇققا ئېرىشسەڭ، ئىززۇ پەزىلەتلىك بول. بەگلەرنىڭ ھوزۇرىدا ئادەملەرگە ياخشىلىقنى راۋا كۆرگىن.

*

ئۇرۇق-تۇققان، خولۇم- خوشنى[illegible] ياخشىلىق قىل، ئۇلارنى ھور[illegible]! مابادا ئۇلار[illegible]دىن سوغا ئالساڭ، [illegible]مۇ قىممەتلىك سوغىلارنى تەييارلىغىن.

*

ئەگەر ئالدىڭغا (ئېھتىياج تۈپەيلىدىن) بىر كىشى كەلسە، زەھەرخەندىلىك قىلماستىن، ئوچۇق چىراي بىلەن ياخشى كۈتۈۋالغىن.

*

ئىلمۇ-ھېكمەت ئىزدىگىن، ئۇنىڭغا ئېرىشكەندىن كېيىن مەغرۇرلىنىپ كەتمە. ئادەتتە، بىرەر ئىلىمنى مۇكەممەل ئۆگەنمەي تۇرۇپلا ئۆزىگە تەمەننا قويىدىغان ئادەملەر ئاددىي ئېمتىھاندىنمۇ ئۆتەلمەيدۇ.

*

ساڭا ھاجەتمەن بولۇپ كەلگۈچىگە ئوچۇق چىراي بىلەن دەستىخان سالغىن. ئەگەرچەندە مېھماندوستلۇق كۆرسەتمىسەڭ، ئۇلارنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرايسەن.

*

دانىشمەن، ئاقىل ئادەملەرنى ئىززەتلەپ تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ پەزىلەتلىرىنى ئۆگەن. ئۆگەنگەنلىرىڭنى بولسا ئىشقا ئاشۇر.

*

ئاتا-ئاناڭنىڭ نەسىھەتلىرىنى زېھىن سېلىپ ئاڭلىغىن، ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ گېپىنى يەردە قويما، يالدۇرما. بەختىڭ كۈلۈپ، مال-دۇنياغا ئېرىشكەندەك بولساڭ، ھەددىڭدىن ئېشىپ تەكەببۇرلىشىپ كەتمىگىن.

2- تومىدىن:

*

دۈشمەن ھەر قانچە كىچىك ۋە ئاجىز بولسىمۇ، ئۇنى مەنسىتمەسلىك، [illegible] ئاقىلنىڭ ئىشى ئەمەس. مابادا ئۇنى كۆزگە ئىلمەيدىكەنسەن، ئاقىۋەتتە ئۇ ئېلىڭنى بېسىۋالىدۇ.

*

ئەي ئوغلان، مابادا سەن بىرەر دۈشمەن ئادەم بىلەن تونۇشۇپ قالىدەك بولساڭ، ھەر كۈنى ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئىلمۇ-ھېكمەت سىرلىرىنى كەمتەرلىك بىلەن ئۆگەنگىن، ھەرگىزمۇ تەكەببۇرلۇق قىلما!

*

سۆيگۈ-مۇھەببەتنى ھەر قانچە پىنھان تۇتساڭمۇ، ئۇ بەربىر ئايرىلىش كۈنى كەلگەندە ئاشكارە بولىدۇ. ياشلىق كۆزلىرىڭنى يوشۇرساڭمۇ، لېكىن ئىزتىراپ ئىلكىدە قۇيۇلۇۋاتقان كۆز ياشلىرىڭنى تۇتۇپ قالالمايسەن.

*

ئەي ئوغلان، شۇنى ياخشى بىلگىنكى، خەلق ھېچ قاچان يېقىمسىز، سورۇن چىراي، بېخىل ئادەملەرگە نەزەر-پىسەنت قىلمايدۇ. شۇڭلاشقىمۇ، ئوغلانىم، تۈزۈتلۈك ۋە مەرت-مۇلايىم بولغىن، ئىزگۈ نامىڭ كەلگۈسىگە قالسۇن.

*

ئەي ئوغلان، سەپەر ئۈستىدىكى بىرەر مېھمان ئۆيۈڭگە چۈشسە، ئۇنى ئوبدان كۈتۈپ، ھاردۇغىنى چىقارغىن. ئېتىنىمۇ ئارپا-سامان بېرىپ باققىن، يولغا ياراملىق-شەيى بولۇپ تۇرسۇن.

*

ئەي ئوغلان، دۈشمەنگە بېشەپقەت بول، سەن ئۇرغان قىلىچ زەربىسىدىن ئۇنىڭ بېشى تېنىدىن جۇدا بولۇپ، ھەتتا قالغان-تۇرالغۇسىمۇ چىل-چىل پاچاقلانسۇن!

*

ئىلمۇ-ھېكمەت ھەققىدە ئۇرغۇن نەرسىلەرنى يازغىنىم ئۈچۈن بولساكېرەك، ئېھتىمال، بىلەكلىرىم تالدى. كۆكسۈمدە ھېكمەت بۇلاقلىرى ئېچىلىپ، مۇرادىم ھاسىل بولدى. زامانە مېنى موشۇ يەرگە يەتكۈزگەندە، ئەپسۇسكى، ئۆمرۈممۇ ئاخىرلىشىۋاتىدۇ.

تەييارلىغۇچى: **ئالماسبەگ.**

بىلىم، بەردى، ئىنسان زورايدى بۈگۈن،
ئەقىل بەردى، شۇڭا يېشىلدى تۈگۈن.
يۈسۈپ خاس ھاجىپ.

لىنىڭ ھىممىتى، ئەمگىكى بېقىياس. شۇڭلاشقىمۇ مەن بۈگۈنكى تەنتەنىمىزنى يۇرت تەنتەنىسى، ئەل تەنتەنىسى- شاتلىقى دەپ بىلىمەن ھەمسىز، قەدىردانلارغا ساق-سالامەتلىك، ئائى-

بىلىم بوستانىدىكى تەنتەنە

ئۇنىڭ كاتتا-كىچىكلىگىدىن، ئازۇ-كۆپلۈگىدىن قەتئىي-نەزەر ھەر بىر خەلقنىڭ روھىيەت ۋە مەنىۋىيەت ھاياتىدا ئۇنتۇلماس شاتلىق دەقىقىلىرى بولىدۇ. ئۆتكەن ژىلنىڭ 17-دېكابىر كۈنى پايتەختىمىزنىڭ دروۋبا يېزىسىدا بولۇپ ئۆتكەن-بۇ يەردىكى ئابدۇللا روزىباقىيېۋ نامىدىكى 153-ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ ئېچىلىش تەۋەللۇدىنىڭ 30 ژىللىغىغا بېغىشلانغان ئەنجۈمەن- خەلقىمىزنىڭ پەن-مائارىپى سالنامىسىدىكى ئەينە شۇنداق ئۆزىگە خاس تارىخىي دەقىقىلەر جۈملىسىدىندۇر.

مۇئەللىم- مۇرەببىيلەر كوللېكتىۋى، ئۇيغۇر ئەھلى- زىيالىيلىرى، جۇمھۇرىيەتلىك، شەھەرلىك ھەم ناھىيەلىك خەلققە بىلىم بېرىش مەھكىمىلىرىنىڭ مەسئۇل خادىملىرى ۋە بۇ ئەزىم يۇرت جامائەتچىلىكى ۋەكىللىرى قاتناشقان ئۇشبۇ ئەنجۈمەننى ئاتالمىش مەكتەپ مۇدىرى شاۋكەت نىياز ئوغلى ئومەروۋ قىسقىچە كىرىش سۆز بىلەن ئېچىپ، ئۆتمۈش ژىللار ئىچىدە ھايات بىلەن ۋىدالاشقان مەرھۇم ۋە مەرھۇمە ئۇستازلارنىڭ روھى-پاكىغا ئاتاپ قۇرئان تىلاۋەت قىلماق ئۈچۈننى مىسىرلىق ئەزىز مېھمان مۇھەممەد سەئىد جانابلىرىغا بەردى.

— شۇنى ئالاھىدە مەمنۇنىيەت بىلەن قەيت قىلىپ ئۆتمەكچىمەنكى،- دېدى ئۇنجى قېتىم سۆزگە چىققان سابىق رۇس- ئۇيغۇر تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ پېشقەدەم مۇدىرەسى زويا ۋاسىلىيېۋنا زورىنا،- ئابدۇللا روزىباقىيېۋ نامىدىكى ئۇشبۇ بىلىم دەرگاھىنىڭ پەقەتلا ناھىيە، ۋىلايەت دائىرىسىدىلا ئەمەس، بەلكى جۇمھۇرىيەت دائىرىسىدە شوھرەت قازىنىشىدا سابىق مەكتەپ مۇدىرلىرى مەسىمجان زۇلپىقاروۋ، تېلمان باراتوۋ، زېرىپ مولوتوۋ، خۇسۇسەن، 20 ژىللىق ئاڭلىق ھەم شىجائەتلىك ھاياتىنى مەكتەپ بېناسىنىڭ زامانىۋىيلىشىشىغا ۋە ياش ئەۋلاتنىڭ ئەتراپلىق چوڭقۇر بىلىم ئېلىشىغا سەرىپ قىلىپ، ھازىر ھورمەتلىك دەم ئېلىشقا چىققان بولسىمۇ يەنىلا پېداگوگىكلىق پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان ھورمەتلىك ھېنىپاخۇن باراتوۋنىڭ ئەمگەك ئەجرى بېقىياستۇر.

مەكتەپنىڭ سابىق مۇدىرلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئازدۇ-كۆپ بېمىنىنەت ئىش-پائالىيەتلىرى، ئۇشبۇ بىلىم بوشۇگىنىڭ بېسىپ ئۆتكەن قىسقىچە تارىخىي يولى ھەققىدە ھاياجانلىنىش ئىلكىدە توختىلىپ ئۆتۈشتى.

—... جەڭ مەيدانىدىكى يېگانە جەڭچى-بۇ جەڭگىۋار قوشۇن دېگەنلىك ئەمەس،- دېدى پېشقەدەم مۇرەببىي ھېنىپاخۇن باراتوۋ ئۆزىگە خاس تەمكىنلىك بىلەن.- بىرلا مەكتەپ مۇدىرىنىڭ، ئۇ قانچىلىك ئاقىل ھەم ئەمگەكچان بولسىمۇ، قولىدىن كېلىدىغىنى چاغلىقلا. ئەگەر مەكتىۋىمىز، ژۇقۇرىدا ئەزىز يولداشلار قەيت قىلىشقىنىدەك، خېلىلا ئۇتۇقلارغا ئېرىشكەن بولسا، ئەلۋەتتە، بۇنىڭدا پېداگوگلار كوللېكتىۋىنىڭ، ھەر بىر ئىشتا بىزگە ھەمكار بولۇپ كەلگەن بىزنىڭ ئاتا-ئانىلارنىڭ، يۇرت جامائەت ئەم-لەۋبى بەختۇ-سائادەت تىلەيمەن.

ئاتىقىنىڭ سۆزىدىن كېيىن شاۋكەت ئومەروۋ سابىق مۇدىرلارغا سوغا تاپشۇردى. ئاندىن، گۈلدۈراس ئالقىش سادالىرى ئاستىدا جۇمھۇرىيەت مائارىپ نازارىتىنىڭ مەخسۇس ۋەكىلى قەھرىمان ئەمەتوۋ ئۇزۇن ژىللار داۋامىدا قىيىن ھەم شەرەپلىك ئىش- ئۇستازلىقنى ھەممىدىن ئەلا بىلىپ، ئەستايىدىل ئەمگەك قىلىپ كېلىۋاتقان بىر تۈركۈم پېداگوگلارغا، جۈملىدىن باھار رەھمىتۇللا قىزى، مەملىكەت ئالىموۋا، تېلمان باراتوۋ ۋە ماھىرەم مەسىموۋاغا «قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى مائارىپ ئەلاچىسى» نىشانىنى تېقىپ، گۈلى خاقاشېۋا، سۇپېتلانا ماكسىموۋا، مەۋلۇدە تايىروۋا ۋە راھىلەم سامساقوۋالارنى جۇمھۇرىيەت مائارىپ نازارىتىنىڭ پەخرىي شاھادەتنامىلىرى بىلەن مۇكاپاتلىدى.

— ئۆزىنىڭ 30 ژىللىق تەۋەللۇدى تەنتەنىسىنى نىشانلاۋاتقان ئۇشبۇ ئوتتۇرا مەكتىۋىمىز، تەكىتلەش لازىمكى، بۈگۈنكى كۈنلۈكتە پەقەتلا رېسدە ۋە ئۆسمۈرلەرگە بىلىم بېرىش دەرگاھلا ئەمەس، شۇنداقلا پايتەختىمىزدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇر ئاھالىسىنىڭ، ۋە ھەتتا خارىجىي ئەللەردىن كېلىۋاتقان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئىلمۇ-مەرىپەت، پەن ۋە مەدەنىيەت مۇناسىۋەتلىرىنى رىۋاجلاندۇرۇش ھەم مىللىي مۇئەممالىرىمىزنى مۇھاكىمە قىلىش مەركىزىگىمۇ ئايلىنىپ بارماقتا،- دېدى ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلەتلەر ئارا ئىتتىپاقى پرېزىدېنتى قەھرىمان غوجامبەردىيېۋ.- شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئاتاقلىق دۆلەت ئەربابىنىڭ مۇبارەك ئىسمى بىلەن ئاتالغۇسى ئۇشبۇ مەكتەپنىڭ شوھرىتى، مۇبالىغىسىز ئېيتىش مۇمكىن، چەت ئەللەردىمۇ مەلۇم ۋە مەنزۇر بولماقتا.

تەنتەنىلىك ئەنجۈمەن داۋامىدا ۋىلايەتلىك ھەم ناھىيەلىك بىلىم باشقارمىلىرىنىڭ مەسئۇللىرىدىن ئى. قايدار قىزى، ئىشانوۋا، ق. بۇزاۋبېكوۋ ۋە باشقىلار بىر تۈركۈم پېشقەدەم مۇئەللىملەرگە سوغىلار، پەخرىي يارلىقلار تاپشۇردى. ھەنپە مۇختاروۋا شەھەرلىك بىلىم باشقارمىسىنىڭ باشلىقى قارايېۋنىڭ تەبرىكنامىسىنى ئوقۇپ ئاڭلاتسا، «يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ مۇھەررىرى، ئىستېداتلىق يازغۇچى تۇرغان توختەموۋ «ئۇيغۇر ئاۋازى» ھەم «يېڭى ھايات» گېزىتلىرى باش مۇھەررىرى ۋە مۇخبىر-ژۇرنالىستلىرىنىڭ ئىزگۈ تىلەكلىرىنى ئىزھار قىلىپ، سوغا تۇتتى.

ھەر بىر ئاتىقىنىڭ سۆزى ئارا ئۆزلىرىنىڭ خۇش ئاۋا ناخشىلىرى ۋە دىل راۋا ئۇسسۇللىرى ئارقىلىق كۆپىنىڭ ئالقىشىغا مۇشەررەپ بولغان «يولتۇز» ئانسامبلىنىڭ چىقىشلىرى داۋامىدا فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزادى تۇرسۇن ئەلايېۋ، مارات پالتىشېۋ، رابىيەم ئەخمەتوۋا، ئامىنەم كېبىروۋا، ئىلاخۇن ئەنسەروۋ، ئىبرايىم باراتوۋ ۋە باشقىلار قەلب سۆزلىرىنى ئىزھار قىلىشتى.

ئالماسبەگ.

شەرقىي تۈركىستان قاچان خىتاي زېمىنىنىڭ بىر بۆلۈگى بولۇپ قالدى؟

(ئاخىرى، بېشى 3 ـ بەتتە)

ئۇنىڭ ئۆز ئادەملىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈشكە سەۋەب بولدى.

ياكۇپبەگنىڭ ئورنىغا چىققان جىن شۇرېن ئاۋۋالقىدەكلا ئۆز ئالدىغا ھاكىملىق سىياسىتىنى داۋاملاشتۇرغان بولسىمۇ، شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ مۇستەقىل دۆلەتى بولالمىدى. شۇڭا ئۈچۈنمۇ 1931 ـ يىلى قۇمۇلدا ئوتتۇرىغا چىققان قوزغىلاڭ خوجىنى قوزغاق ئوتۇنغا يېقىلغان بىر تال گۈگۈرتنىڭ رولىنى ئوينىدى. تېز ئارىدا بۇ ئوت پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان زېمىنىنى ئورىگە قاماراپ ئالدى. جىن شۇرېننىڭ ھەر قانداق ئۇرۇنۇشلىرى ھېچ قانداق پايدا بەرمىدى. بۇ قوزغىلاڭ خوجا نىياز ھاجى، يولۋاس، مەخسۇت مۇھىتى، ئوخشۇلۇق تۆمۈر، سابىت داموللا، قازاق خەلقىنىڭ قەھرىمانى ئوسمان باتۇرغا ئوخشاش كۆپلىگەن مىللىي رەھبەرلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىقاردى.

1931 ـ يىلى باشلانغان قوزغىلاڭ ئىنقىلاۋى 1933 ـ يىلى 12 ـ نويابىردا قەشقەردە شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى، قۇرۇش دەرىجىسىگە يەتتى. ئەمما مەركىزى ئاسىيادا بىر تۈرك دۆلىتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇنىڭ ئىسلام جۇمھۇرىيىتى بولۇشى سابىق كېڭەش ھۆكۈمىتىگە پۈتۈنلەي ياقمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ھاكىمىيەت ئۈزۈكىرىشى قىلىپ جىن شۇرېننىڭ ئورنىغا ئولتارغان شىڭ شىسەينى قوللاپ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى» يوق قىلىشقا ياردەم بەردى. ئاقىۋىتى قىسقا ئەمىرىدا قالغان دۆلەتنىڭ پرېزىدېنتى خوجىنىياز ھاجى ئىنقىلاۋىنى ئاخىرغا يەتكۈزمەي ئوختىشىشقا مەجبۇر بولدى.

شىڭ شىسەي كېڭەش ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشىغا ئېگە بولغانلىقى ئۈچۈن ئىختىيارسىز گومىنداڭ بىلەن ئالاقىسىنى پۈتۈنلەي ئۈزدى.

شىڭ شىسەي گەرچە ئۆزىنى كوممۇنىزم قۇرغۇچى قىلىپ كۆرسەتسىمۇ، ماركسىزم ـ لېنىنىزمنى كەڭ تەشۋىق قىلغان بولسىمۇ، كوممۇنىستلارنىڭ ھەقىقىي دۈشمىنى ئىدى. ئۇ ستالىننىڭ ئەشەددىيلىكىگە يۈز مىڭلىغان ئارتۇق ۋەتەنپەرۋەر، ئوقۇمۇشلۇق زىيالىيلارنى يوق قىلىپ، خەلقىنىڭ ئىنقىلاۋى روھىنى بوغۇزلىۋەتتى. ئەمما 1941 ـ يىلى گېرمانلار موسكۋاغا ھۇجۇم قىلغاندا كېڭەش دۆلىتىنىڭ ھاياتى ـ ماماتلىقىنى ھېس قىلىش ھارپىسىدا تۇرغاندا ئۇ كېڭەش ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈدى ۋە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى. 1942 ـ يىلى شىن جاڭ ھۆكۈمىتى قايتىدىن ئەمەلىيەتتە كۆپلىگەن گومىنداڭچىلارنى ھۆكۈمەت تەركىبىگە كىرگۈزدى. مانا شۇندىن ئېتىبارەن گومىنداڭ شەرقىي تۈركىستانغا بىۋاسىتە ھۆكۈمرانلىق قىلدى. 1944 ـ يىلى 8 ـ ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شىڭ شىسەينى ئىچكىرى خىتايغا يۆتكەپ كەتتى. ئۇنىڭ «دۇبەن» (موستەقىل ئىدارە قىلىش) ھاكىمىيىتى «شىنجاڭ ئۆلكىسى» دەپ ئۆزگەرتىلىپ، ئۇنىڭ رەسمىيلىككە ئۆ جىڭ شىن تەينلەندى ۋە شەرقىي تۈركىستان پۈتۈنلەي گومىنداڭ ھوكۇمرانلىقىغا ئۆتتى.

ئەينى شۇ مەزگىلدە ئىلىدا گومىنداڭچىلارغا قارشى مىللىي ئازادلىق كۈرەش باشلاندى، 3 ئاي ئۆتەر ـ ئۆتمەستىن 1944 ـ يىلى 12 ـ نويابىردا تەڭرى تېغىنىڭ شىمالىدا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ئاملىق مۇستەقىل ھاكىمىيەت مەيدانغا كەلدى.

بۇ مۇستەقىللىق 1949 ـ يىلى خىتاي كومۇنىستلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا كىرىپ كېلىشى بىلەن ئاخىرلاشتى.

خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا، شەرقىي تۈركىستان قېدىمدىن مەركىزىي ئاسىيا ياكى تۈركىستاندا ھوكۇمرانلىق قىلغان دۆلەتلەرنىڭ تەركىۋىگە كىرگەن ياكى بەزىدە ئۆزى ئالاھىدە دۆلەت بولغان. ئەمما ھېچ قاچان «خىتاي» دۆلىتىنىڭ تەركىۋىگە كىرمىگەن. گەرچە خىتايدا ھوكۇم سۈرگەن بەزى سۇلالە شەرقىي تۈركىستان زېمىنىگە بېسىپ كىرگەن ۋە مەلۇم دەۋر ئۆز ۋەكىللىرى ۋە قوشۇنلىرىنى بۇ جايدا ساقلىغان بولسىمۇ، شەرقىي تۈركىستان خىتاي زېمىنىغا قوشۇپ ئېلىنمىغان.

پەقەت مانجۇر ئىمپېرىيەسى 1644 ـ يىلى خىتاينى بېسىۋالغاندىن كېيىن 1759 ـ يىلى شەرقىي تۈركىستاننىمۇ ئىشغال قىلدى. بۇ يەردىكى دۆلەت تۈزۈمىنى يوق قىلدى.

1759 ـ 1912 ـ يىللىرى جەريانىدا شەرقىي تۈركىستان مانجۇر ئىمپېرىيەسى تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان. ئەمما بۇ دېگەنلىك شەرقىي تۈركىستان خىتاي زېمىنىنىڭ بىر بولىكىگە ئايلانغانلىق بولماستىن، قېدىمىدىن خىتاي نەمەس خەلقلەرنىڭ بىرى بولۇپ كەلگەن، خانبالىق (بېجىن) شەھىرىنى مەركەز قىلىپ خىتاينىڭ ئۆزىنىمۇ مۇستەقىللىكىدىن مەھرۇم قىلغان مانجۇر ئىمپېرىيەسىنىڭ بىر بولىگىگە ئايلانغان ئىدى. شەرقىي تۈركىستاندا 1912 ـ 1944 ـ يىللار جەريانىدا مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇلۇشقا ئىمكانىيەت تۇغۇلمىغان بولسىمۇ، خىتايغا نىسبەتەن مۇستەقىل سىياسەت يۈرگۈزۈلۈپ كەلگەن. 1944 ـ 1949 ـ يىللار مابەينىدا بۇ ماكاننىڭ بىر قىسمىلا شىڭ شىسەينىڭ ئالدامچىلىق سىياستى ئاستىدا خىتاي ھوكۇمىتىنىڭ ئازارىتىگە ئۆتتى.

1949 ـ يىلى ئىككى چوڭ ئىمپېرىيەنىڭ بىۋاستە بېسىمى ئاستىدا شەرقىي تۈركىستان خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ تەركىۋىگە كىرگۈزۈلدى. 1955 ـ يىلى بۇ جاي «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى» دەپ ئاتىلىشقا باشلىدى.

ئابدۇلخالىق ئابدۇروسۇل ئوغلى،
ئۆزبەكىستان ئابورەيھان بىرونىي نامىدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ ئىلمىي خادىمى، تارىخ پەنلىرىنىڭ نامزاتى.
تاشكەنت شەھىرى.

يۇرتداشلار كۆڭلىدىن چىقىپ

بىر يۇرت ئىچىدىكى ھەر خىل مىجەز ـ خۇلقتىكى كىشىلەرنى ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن ئەنئەنە بولۇپ كېلىۋاتقان يۇرتدارچىلىق يۈزىسىدىن بىرلىكنە، ئىناقلىقتا باشقۇرۇشمۇ سالاھىيەتلىكنى، سوز ۋە ئىش ھەرىكىتى بىلەن باشقىلارغا ئۈلگە بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇرمەھەممەت قەمبەروۋ دېھقان يېزىسىدا كوپ يىللاردىن بىرى يۇرتداشلىرىغا ئەينە شۇنداق باش بولۇپ كېلىۋاتقان قەدىر ـ قىممەتكە ئىگە كىشىلەرنىڭ بىرىدۇر.

ياشلىقىدىن ئاتىسىنىڭ دېھقانچىلىق كەسپىنى بويىغا سىڭدۇرۇپ ئوسكەن. قەمبەروۋ كوپ يىللار سۇ تۇتۇپ، ئاشلىق ئوستۇرۇپ ئېگىلىكتىكى ئەڭ ئىلغارلار سېپىدىن ئورۇن ئېلىپ كەلدى. شۇ تۇپەيلى بىر نەچچە مېداللار ۋە پەخرىي يارلىقلار بىلەن تەغدىرلەندى. ئەمگەكتىن تاپقان ئابرويى، كىشىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدىكى توغرا سوزلۇك سەممىيلىكى بىلەن يۇرتداشلىرىنىڭ ھورمىتىگە ئېرىشكەن ئۇرمەھەممەت قەمبەروۋ 20 يىلدىن بېرى دېھقان يېزىسىدا ژىگىت بېشى ۋەزىپىسىنى شەرەپلىك ئاتقۇرۇپ كەلمەكتە. بۇ يىللار جەريانىدا يۇرتداشلار ئارىسىدا كوپلىگەن خەيرلىك ئىشلار ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى. ئائىلىنىڭ ئەنئەنىۋى رەسمىي ـ يوسۇن، ئورپى ـ ئادەتلىرى بىر ئىزغا چۈشۈرۈلۈپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىناقلىق، بىرلىك كۈچەيتىلدى.

كېيىنكى يىللاردا دېموكراتىيە، ئاشكارىلىق شارائىتى بىلەن خەلقىمىز ئارىسىدا يۈز بېرىۋاتقان مىللىي ئويغۇنۇشقا مۇناسىۋەتلىك دېھقان يېزىسى

نىڭ ئاھالىسىمۇ تەرەققىيپەرۋەر ئىنسان ئۇرمەھەممەت قەمبەروۋنىڭ يېتەكچىلىكى بىلەن مىللىي مەنپىيەتلىرىنى ھىمايە قىلىش، تىل ـ مەدەنىيىتىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش يولىدا كوپلىگەن ئەمەلىي چارىلەرنى يۈرگۈزۈپ كەلمەكتە. مىللىي ئەنئەنىۋىي بايراملار، ھەر خىل مەزمۇندىكى ئۇچرىشىشلار، خاتىرە كەچلىرى ۋە باشقىمۇ چارە ـ تەدبىرلەرنىڭ يېزا ئاھالىسىنىڭ قىزغىنلىقى بىلەن ئوتكۈزۈلۈپ كېلىۋاتقانلىقى شۇنىڭ ئەمەلىي ئىپادىسىدۇر. ئۇنىڭ بىر مىسالى رېتىدە خەلقىمىزنىڭ قەھرىمانى غېنى باتۇرنىڭ 90 يىللىق تەۋەللۇدىنى ئوتكۈزۈشكە ياردەم ھېساۋىدا ئانچە چوڭ بولمىغان دېھقان يېزىسى ئاھالىسىدىن ئۇرمەھەممەت قەمبەروۋنىڭ تەشەببۇسى بىلەن قىرىق مىڭغا يېقىن پۇل يىغىلغانلىقىنى ئېيتىش كۇپايىدۇر. شۇندىن داقلا ئۇنىڭ تەشەببۇسى بىلەن يېزىدىكى تۇرمۇشى ئاچار كىشىلەرگە ماددىي ياردەم ئۇيۇشتۇرۇلۇپ كېلىۋاتىدۇ.

خەلقىمىز تەغدىرىگە جان دىلى بىلەن كويۇنۇپ، ئۇنىڭ مەتبۇئاتى، سەنئىتى ئۈچۈن ھەممەپەسلىك بىلەن ئۇنىڭغا ئېگىشلىك ۋەزىپىسىنى مۇناسىپ ئاتقۇرۇپ كېلىۋاتقان ن. قەمبەروۋنىڭ خەلقىمىز ھاياتىنىڭ ئەينىگى دەپ باھالىنىپ ژۇرگەن ئانا تىلىمىزدىكى گېزىتلىرىمىزگە مۇشتىرى توپلاش، ئېتىرىمىزغا ماددىي ياردەم كورسىتىش ئىشلىرىدا ئاكتىۋ پائالىيەت كورسىتىپ كېلىۋاتقانلىقىنىمۇ ئالاھىدە مەمنۇنىيەت بىلەن تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. ئۇنىڭ كۈچ ـ چىقىرىشى بىلەن يېزا ئاھالىسى ھەر ئىككى گېزىتىمىزگە تولۇغى بىلەن دېگىدەك يېزىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

ژىگىت بېشىنىڭ يۇرتداشلىرى ئالقىشىغا ئىگە بولغان يەنە بىر خەيرلىك ئىشى يېزىغا مەسچىت سېلىش ئىشىدا تەشەببۇسكارلىق كورسىتىپ، ئۆزى كۈچ چىقىرىشى بىلەن بۇ ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرغانلىقى بولدى. ئۇنى مۇۋاپپەقىيەتلىك ئاياقلاشتۇرۇپ جابدۇشتا ژىگىت بېشىغا يېقىندىن يولەك بولغان تۇرسۇن شەمىيېۋ، توختاخۇن زولياروۋلار چوڭ ھەسسە قوشتى. ھازىر مەسچىتتە ئىمان، ئىنسانىيلىق يولىدا ئاللاغا ئىبادەت قىلىپ نامازئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى كوپەيمەكتە. سىراجىدىن قارىينىڭ قولىدا ژىگىرمىگە يېقىن بالا دىنىي تەھسىل كورۇۋاتىدۇ.

يۇرتداشلار ئارىسىدا ئىناۋەتلىك ئۇرمەھەممەت قەمبەروۋ ئائىلىسىنىمۇ مېھرىۋان ۋە بەختىيار ئاتا. ئۇ رەپىقىسى سۇلتانبۇۋى بىلەن سەككىز پەرزەندىنى تەرتىپ ـ ئىنتىزاملىق، ئەمگەكچان ياشلاردىن قىلىپ قاتارغا قوشتى. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ ئائىلىسىمۇ يۇرتتىكى ئۈلگىلىك ئائىلىلەرنىڭ بىرى.

تۇرسۇن تۇردىيېۋ.

چېلەك ناھىيەسىدە

33 مىللىون تەڭگە تازا پايدا

ناھىيە ئەمگەكچىلىرى، يۈز بېرىۋاتقان ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلارغا قارىماي، 1994 ـ يىلنى ياخشى ئەمگەك نەتىجىلىرى بىلەن تامامىلىدى. ناھىيە ئەمگەكچىلىرىنىڭ يىلنى ئۇتۇقلۇق يەكۈنلىشىگە تاماكا ئوستۇرگۇچىلەر سالماقلىق ھەسسە قوشتى. بىيىل ناھىيە بويىچە 2،4 مىڭ گېكتار يەردە تاماكا ئوستۇرۇلدى. مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئالدىن ـ ئالا ھېساپلىشى بويىچە مۇنچىلىك مەيداندىكى زىرائەتتىن 120 مىللىون تەڭگىلىك مەھسۇلات ئېلىنىپ، ئۇنىڭدىن 33 مىللىون تەڭگە تازا پايدا چۈشىرىش كوزلەنمەكتە.

شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەككى، ناھىيەدە تاماكا ئوستۇرۇش بىلەن شۇغۇللانغان بارلىق ئېگىلىكلەر يىلنى ياخشى ئەمگەك نەتىجىلىرى بىلەن يەكۇنلىدى. مەسىلەن، «چېلەك» تاماكا سوۋخوزى 1994 ـ يىلنى 3،6 مىللىون تەڭگە، «ئاۋانگارد» سوۋخوزى 2،4 مىللىون تەڭگە تازا پايدا بىلەن نىشانلىدى. «بارتوغاي»، «ئاسى»، ساتتاروۋ ناملىق سوۋخوزلارمۇ تاماكا ئوستۇرۇشتە ياخشى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۇرۇپ، باشقىلارغا ئۈلگە بولدى.

مىڭ تونتا ئوت بېرىلدى

ناھىيەدە كومۇقوناق يېتىشتۇرۇشمۇ ھەقىقىي پايدا مەنبەسىگە ئايلانماقتا. بىيىل ناھىيە ئېگىلىكلىرى باھالىق زىرائەت ـ كومۇقوناقتىنمۇ مول ھوسۇل يېتىشتۇردى. ئۇلار بۇ ھەقتىكى ۋەزىپىلىرىنى ئۇتۇقلۇق ئورۇنلاپ، ئارتۇق ھوسۇلنىڭ بىر قىسمىنى ئاشلىق قوبۇل قىلىش ئورۇنلىرىغا ئوتكۇزۇپ، ئۇنىڭدىن ئارىلاشما يەم تەييارلىدى. يەمنىڭ بىر قىسمىنى ئۇنىغا ئېگىشتى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار مىڭ تونتا ئوت ھازىرلىدى. تەييارلانغان ئوتنى پېنسىونېرلارغا، ئۇرۇش ۋە ئەمگەك ۋېتېرانلىرىغا، كوپ بالىلىق ئائىلىلەرگە ۋە باققۇچىسىدىن ئايرىلغان يالغۇز ئائىلىلەرگە ئەرزەن باھادا سېتىپ بەردى.

ئۇلار بۇنىڭ ئۇچۇن ئاخچىنى قەيەردىن تاپتى؟ بۇ ئىشتا ناھىيەنىڭ ئاھالىنى ئىجتىمائىي ھىمايە قىلىش مەھكىمىسى مۇھىم رول ئوينىدى. مەزكۇر مەھكىمە پېنسىونېرلار، ئۇرۇش ۋە ئەمگەك ۋېتېرانلىرى، كوپ بالىلىق ئائىلىلەر ۋە باققۇچىسىدىن ئايرىلغان ئائىلىلارنىڭ ئالدىغان ياردەم پۇللىرىنى ھېساپلاپ، ئېگىشلىك ئورۇنلار بىلەن ھېساپ ئايرىش، ئۇسۇلى ئارقىلىق پەقەت ئۇلا ئەمەس، ئۇلارنىڭ ... لىرى بويىچە، قوي، سىيىر سېتىۋېلىشىغىمۇ قولايلىق شارائىت يارىتىپ بەردى. ئاھالىنى ئىجتىمائىي ھىمايە قىلىش مەھكىمىسى ئۇن، مال ساتقان ئورۇنلار بىلەن ئېگىلىكلەرگە بانكتىن ئېگىشلىك ئاخچىسىنى ئاغدۇرۇپ بەردى. بۇ بولسا ھەم پېنسىونېرلار، ھەم ئېگىلىكلەر ئىشىنى خېلە يېنىكلەتتى.

(ئۆز مۇخبىرىمىز).

ئابدۇخالىق ماخمۇت

ياشىسۇن يوقسۇزچىلىق!

(ھەجۋىيە)

گەپنىڭ راستىنى ئېيتسام، كولخوز پۇل بەرمىگەن ئارىلىق ئوتىشچى ئايغا قەدەم قويغاندا، موشۇ كۈن، ئاي، ژىل-قىسقىسى، ۋاقىت ئولچىمىنىڭ ئۇنچا كەشپىياتچىلىرىنى جىنىمدەك يامان كورۇپ كەتتىم. ئېمىشكە دېسەڭىز، ئەگەر ئەشۇ ئولچەملەر بولمىغاندا، مەن خەقتىن قەرز ئاخچا ئېلىۋاتقاندا پالانى ئاينىڭ، پوكۈنى قايتۇرىمەن دېمىگەن، قەرز بەرگۈچىلەر «قېنى، قەرەلىڭ توشتى، بەر!» دېيىشەلىرى بىلمىگەن بولاتتى، دەيمەن-دە! ئەساۋۇر قىلىپ بېقىڭا، ئەگەر شۇنداق بولغاندا، بىرسىدىن بىرەر نەسە ئالساق، «ئاپقاندا بىر سەن» دەۋتۇق-تە، قۇتۇلاتتۇق. ئېلىش-بېرىش ئارىلىقىنى بەرگۈچىمۇ، ئالغۇچىمۇ، بىلمەيتتى. قېنى، ئەلدى شۇنداق بولسا، قالداق ياخشى بولاتتى، دېسەڭىزچۇ!

ئەپسۇسكى، ئەلدى ئۇ ئېپتىدائىي جامائەت تۇزۇمى دەۋرىنى كېلەچەك ئەۋلادلار قايتا تىكلىمىسە، ھازىرقى ئەرۋاھلارنىڭ، ۋاي، كەچۇرىسىز، ئەرزىباپلارنىڭ قولىدىن كېلىشى ئاتايىن. شۇنداق بولغاندىن كېيىن ھال-ئوقىتى ياخشى بۇرادەرلەردىن يېڭى ژىلغىچە بېرىۋېتىمەن، دەپ ئالغان قەرز ئاخچىلارنى بېرىپ قۇتۇلمىسام، ئولگىنىم شۇ، دەۋېرىڭ. سەۋەۋى، كېيىنكى ژىلى ماڭا ھېچ كىم سۇنۇق يارماق بەرمەيدۇ. خوش، شۇنىڭ ئۈچۈن ئېمە قىلىش كېرەك؟

شۇ ئەخلىت گادىرماش ئويلار جاڭگىلدا ئېنەپ-تەمتىرەپ ژۈرگەن كۈللەرنىڭ بىرىدە ئويۇمىزگە ئالمۇتىدىن تىجارەتچىلىكتە خېلە نامى چىققان ئوغلىمىز- ۋاھىتجان كېلىپ قالدى.

— ئاغا، خەخقە قانچىلىك قەرزىسىز؟- ئەھۋالىمنى ئايالىمدىن بىلگەن بولسا كېرەك، ۋاھىت كەچكى ئاماق ئۈستىدە شۇ سوئالنى قويۇپ قالدى.

— بەش مىڭ ئەتراپىدا،- دەلەلدىم، ياش بالىنىڭ ئالدىدا ئوزەمنى بەكمۇ ئوسال ھىس قىلىپ.

— ھېچ قانچە ئەمەسكەنغۇ،- ۋاھىت «شۇمۇ پۇلمۇ» دېگەن ئەلپازدا سوزلەۋاتىدۇ.

— دېگىنىڭىزنى قارا،- دەيمەن قەلبەن ئورتىنىپ،- كولخوزنىڭ ئەھۋالى شۇنداق بولىدىغان بولسا، بۇ پۇلنى ئۆزۈشكە ئومرۇم يەتمەيدۇ، دېگىنە.

— قويۇڭا، يوق گەپنى،- ۋاھىت قاھ- قاھلاپ كۇلۇپ كەتتى،- ئەگەر مېنىڭ دېگىنىمنى قىلسىڭىز، بۇگۈن 5-دېكابر بولسا، يەنە ژىگىرمە كۈنگە قالماي، ھەممە قەرزىڭىزدىن قۇتۇلۇپ كېتىسىز، ئاغا.

— ۋاھ، دېگىنىڭىزنى قارا! ئەگەر شۇنداقلا بولسا، ئوتقا دېسەڭمۇ كىرىمەن.

— ئەمىسە، ھويلىڭىزدىكى ئون بەش كويا ئاختىيمگورلى سېتىڭدە، بىر-ئىككى كۈن ئىچىدە ماڭا ئاپىرىپ بېرىڭ- دېدى ۋاھىت ئاھايىتى دادىللىق بىلەن.- مەن شۇ ھەپتىنىڭ ئىچىدە غولجىغا ماڭىمەن. سىزگە قەرزلىرىڭىزدىن قۇتۇلۇپ، ئوزىڭىزگىمۇ ئولچە-مولچە پايدىسى قالغىدەك يېڭى ژىللىق مال ئالچىقىپ، سېتىپ بېرىمەن.

— بۇ ئويلەر ئىككى كېلىنگە ئارىلىق قىلىۋاتتىمۇ،- سوزگە ئايالىم ئارىلاشتى.- ئەلدى چوڭغا ئوي سېلىپ چەقىرىۋەتمىسەك، خەختىمۇ، قۇدىلاردىنمۇ ئۇيات. ئىككى-ئۈچ ژىلدا ئاران ژىققان ئاختاينى سېتىۋەتسەك...

— «پۇل بولسا، جاڭگالدا شورۋا»،- ۋاھىت ئەكەبىۋرانە تىل قاتتى.- ئاختاينىڭ پۇلى نەگە كەتكىدەك؟ ئېلىۋالسىلەر...

ئارىدىن ئۈچ كۈن ئوتۇپ، ئاختايلارنى ياركەنتلىكلەرگە مىڭ دوللارغا! ھە-ئە، ئومرىمدە ئوتۇشنى ئەساۋۇر قىلىپ باقمىغان مىڭ دوللارغا ساتتىم-دە، توپ-توغرا ۋاھىتنىڭ قولىغا ئەكىلىپ بەردىم.

ئىرىكچىلىك ئەشۇندە ژۈرۈپ، تورت-بەش كۈننىڭ قانداق ئوتۇپ كەتكىنىنىمۇ سەزمەي قاپتىمەن. ۋاھىت سەپىرىنىڭ تورتىنچى كۈنى پوجاڭزا دەمدۇ، ساليۇت دەمدۇ-ھەي، ئەيتەۋۇر ئېتىپ ئوينايدىغان بىر نەرسىلەرنى ياشىشىك-ياشىشىك ئېلىپ چىقىپتۇ. ئۇ شۇنچىلا نەرسىنى قانداقمۇ سېتىپ بولار، دەپ ئويلاپ ژۈرسەم، ئەتىسىلا تورت-بەش ئوزبەك سودىگەرلىرىنى ئويگە باشلاپ كەلدى-دە، ھەممىسىنى دۈڭلا پوللاۋەتتى.

— سىزگە دوللار كېرەكمۇ، تەڭگەمۇ؟- دەيدۇ ۋاھىت خېرىدارلىرى كېتىپ، بىر ئېمىلەرنى ئۇزاق ھېساپلاپ ئالغاندىن كېيىن.

— دېگىنىڭىزنى قارا-يۇ، دوللارىڭىزنى ئېمە قىلىمەن،- دېدىم.

— دوللارنىڭ ھازىرقى باھاسى ئەللىك بەش تەڭگە، ئاغا. مونۇ سەكسەن ئىككى مىڭ بەش يۈز تەڭگە-دېمەك، بۇ بىر يېرىم مىڭ دوللارنىڭ پۇلى، ئالدىمغا بىر قانچە مۇنەك ئاخچىنى ساناپ ئېلىڭ!- ۋاھىت شۇنداق دەپ تاشلىدى.

— ئېمە دەيسەنۇ؟!- راستىمنى ئېيتسام، ۋاھىتجاننىڭ سوزىمۇ، بەرگەن پۇلىمۇ خۇددى يالغاندەكلا سېزىلدى، ماڭا.

ھە دېگەندە، بىر ھەپتە ئىچىدىلاشۇ ئىچىلىك پۇللۇق بولغىنىمغا نە ئويدىكىلەر، مەن قەرزىنى قايتۇرۇپ بەرگەن ئادەملەر ئىشەنسە دەڭ. كېيىنمۇ ئىشەندى. بىراق ئىشەنگەندە...

ئوغۇللىرىم بالا-چاقىلىرىنى ئېلىپ، ژىل بويى كىرا ھەققىگە پۇللىرى يوق يوقلىيالمىغان قېيناتىلىرىنى يېڭى ژىل ھارپىسىدا كورۇشكە كېتىشكەن ئېدى.

يېرىم كېچىدە ئىشت ئازىمۇ ھاۋشۇپ كەتتى. تۇرۇپ ھويلىغا چىقسام، دەرۋازا ئالدىدا كىمدۇر ئىسمىمنى ئاتاپ چاقىرىۋاتىدۇ. قېيناتام بېتاپ ئېدى، بىر نەرسە بولمىغاندۇ، دېگەن ئەندىشىدە ژۈگرەپ، دېگىدەك بېرىپ دەرۋازىنى ئاچتىم.

— غىڭ قىلساڭ، ئولسەن!- يۈزلىرىگە نىقاپ كىيىۋالغان ئىككى بەستىلىك كەۋدىنىڭ بىرسى شۇ ھامان ئىڭىكىمنىڭ ئاستىغا پىچاقنى تىرەپۋالدى. ئىككىنچىسى چەبدەسلىك بىلەن قوللىرىمنى ئارقىغا قايرىپ باغلىۋەتتى.

— بۇ يەردە توڭلاپ قالىسەن،- دېدى ھازىرلا قولۇمنى باغلىغىنى ئارقامغا كېلىشتۇرۇپ بىرلى ئېپىپ،- ئويۇڭگە كىرىپ يات!

ئۇلار مېنى ئولۇمنى كوز ئالدىمغا كەلتۇرۇپ، بېشىم گاڭگىراپ تۇرغان ھالىتىم بىلەن ئويگە ئېلىپ كىردى-دە، ئايغىمنىمۇ باغلاپ، ئوينىڭ بىر بولۇڭىغا ئىشتىرىۋەتتى، پوكلا چۈشتۇم. شۇ ئارىدا ئويغىنىپ چىققان ئايالىم ئەھۋالدىن خەۋەر ئېپىپ، دات-پەريات قىلىشقا باشلىۋېدى، ئۇنىڭ ئاغزىغا ئوزىنىڭ پايپىغىنى تىقىپ، پۇت-قولىنى باغلاپ ياتقۇزۇپ، ئۇستىگە قاتمۇ-قات يوتقان- كورپىنى پۇركەپ قويدى.

— دوللارنىڭ پۇلى نەدە؟- دېدى شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار. قارىسام، ئايالىم تىپىرلاۋاتىدۇ، دىمىقتا بولۇپ قالارمۇ دېگەن ئەندىشىدە ھېلىقى قورقۇنۇچلىرىممۇ ئارقىلىپ كەتتى.

— ۋوي، ھايۋانلار! ئايالىمنى بوشىتىۋېتىش،- دېدىم-دە، قېشىمدىكىنىڭ ئوزىگە قاراپ تۈكەردىم. شۇ ھامان بېشىمغا بىر نەرسە شۇنداق قاتتىق تەگدىكى... ئىنشائاللا، ئىككى كۈندىن كېيىن ھوشۇمغا كەلگىنىمدە، بېشىمنىڭ يېرىلىپ، مېيەمنىڭ چايقىلىپ كەتكەنلىگىنى بىراقلا بىلدىم.

ھەي، ئىرىكچىلىك، ھازىر ئوزەمگە بىر كېلىپ، بىر كېتىدىغان بولۇپ قالدىم. ئەسلىمگە كەلگەن دەقىقىلەردە دوختۇرلار «پۇل كېرەك» دەپ قالىدۇ. پۇلنى پۇلنى باسقۇنچى- بولاڭچىلارنىڭ ئېلىپ كەتكەنلىگىنى ئېيتىمەن. «ئۇنداق بولسا، پۇل تاپقىچە يېتىۋەر» دېيىشىدۇ. پۇل تاپقىچە ئولۇپ قالسامچۇ؟ دېسەم، «دوختۇرخانىدا ئولۇكمۇ- پۇل» دەيدۇ ئۇلار تەئەددى بىلەن كۈلۈشۈپ، شۇ ئارىدا يەنە خۇدۇمنى بىلمەي قالىمەن. ھەممە نەرسىنى كورىمەن، ئاڭلايمەن. ئامما ھىس-ئىدرەك دېگەندىن ئەسەر يوق.

بۇگۈن يەنە ئوزەمگە كېلىپ ئويلىسام، «زامانە-زورنىڭ...» بولغان بىر دەۋردە ئويۇڭدە بىرەر مىلتىق، ھويلاڭدا تورت-بەش ئىشت باقىدەك قۇدرىتىڭ بولمىسا، گاداي بولغىنىڭ مىڭ كەررە ئەۋزەل ئىكەن. ھە-ئە، ئارقاڭغا پايلاقچى، ئويۇڭگە قاراقچى كىرمەيدۇ. ئوڭۇڭدا كورمىگەن ھوزۇر-ھالاۋەتنى ئويقۇڭدا بولسىمۇ كورىدىكەنسەن-دە.

ياشىسۇن يوقسۇزچىلىق! ياشىسۇن...

قازاقستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىدا

ئوتكەن ژىلنىڭ 29- دېكابر كۈنى چۈشتىن كېيىن قازاقستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىدا ئۇيغۇر شائىر- يازغۇچىلىرىنىڭ باش قوشقان ژىغىنى بولۇپ ئوتتى. ژىغىنغا قازاقستان خەلىق يازغۇچىسى زىيا سەمەدىي، ئاقساقال يازغۇچىلاردىن يۇسۇپ ئىلياس، مەسۇمجان زۇلفىقاروۋ قاتارلىق بىر توپ ئەدىپلەر، تۇرغان توختەمۇۋ، دولقۇن ياسىنوۋ، ساۋۇتجان مەمەتقۇلوۋ، ماخمۇت ئابدۇراخمانوۋ ئوخشاش شائىر-يازغۇچىلار قاتناشتى.

ژىغىننى قازاقستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ بىرىنچى كاتىۋى قالداربېك نايمانبايېۋ كىرىش سوز بىلەن ئاچتى. ئۇ قېرىنداش ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىنى ئالدا كېلىۋاتقان يېڭى ژىل بايرىمى بىلەن تەبرىكلەپ، ھاياتقا خاتىرجەملىك، ئىجادقا مۇۋاپپەقىيەتلەر تىلىدى.

ژىغىندا ئاساسىي قارالغان مەسىلە، قازاقستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقى يېنىدىكى «ئىدىقۇت» ئاسسوسىيەسىنىڭ ئىككى ژىللىق ئىشىنى ئىگىلاش بولۇپ، ئۇنىڭ باشلىقى ئە. ھاشىروۋ ھېساۋات بەردى. سوزگە چىققانلار ئە. ھاشىروۋنىڭ ھېساۋاتىغا قانائەتسىزلىك بىلەن باھا بېرىپ، ۋەزىپە ئاتقۇرغۇچىنىڭ ئىستىپاغا چىقىشىنى تەلەپ قىلدى.

ژىغىن ئاخىرىدا «ئىدىقۇت» ئاسسوسىيەسىنىڭ باشلىقى قىلىپ شائىر س. مەمەتقۇلوۋنى تايىنلىدى.

ئوز مۇخبىرىمىز.

قېرىنداش نەشرلەر سەھىپىسىدە

سەنئەت ژۇرنىلىنىڭ يېڭى سانى

شىنجاڭدا چىقىدىغان قوش ئايلىق ژۇرنال «شىنجاڭ سەنئىتى» نىڭ بۇ ژىلقى 5-سانى ئوزىنىڭ مۇقاۋىلىرىدىكى سۇرەتلىرى بىلەنلا كىشىنى مەپتۇن قىلىۋالىدۇ. بىرىنچى مۇقاۋىسىدا ئۇسسۇل ماھىرى ئانارگۈلنى، ئاخىرقى مۇقاۋىسىدا ئىپارخاننىڭ سۇرىتىنى كورۇپ گوزەل ۋە جاسۇر ئۇيغۇر قىزلىرىغا ئەسەننا ئەيلەيسىز.

ژۇرنال بەتلىرىنى ۋاراقلىغاندا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قېدىمىي سەنئىتى، مۇزىكىسىنىڭ گۇلتاجى ھېساپلانغان «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ زامانىۋىي گۇللىنىشىگە دائىر **ئابدۇۋەلى ئابدۇراخماننىڭ** «دولان مۇقاملىرى...»، **پاتىگۇل نەسىردىنىڭ** «ئاقپاشا ۋە قۇمۇل خەلىق مۇقاملىرى» ھەققىدىكى ماقالىلىرىنى ئوقۇيمىز. ئاندىن ئاتاقلىق رومانىۋىس **زوردۇن سابىرنىڭ** «تۇمان» ناملىق تورت پەردىلىك يېڭى دراممىسىغا كوزىمىز چۈشىدۇ. دراما-بۇگۈنكى ئاھايىتى مۇھىم ماۋزۇ-ئاق چېكىملىكنىڭ زەھەرلىك قىسمىتىگە مۇپتىلا بولغان ياشلار پاجەسىنى ئەسۇرلىگەنلىكى بىلەن پەرىقلىنىپ، درامنى ئوقۇغان ژۇرنالخان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ، بولۇپمۇ ياش ژىگىت-قىزلىرىنىڭ ئەزەلدىن ئوزىگە يات قىلىقلارغا بېرىلىپ كېتىۋاتقانلىقىغا ئېچىنسا، ئۇنىڭ بىلەن كۈرەش قىلىۋاتقان ئىنساپ-ئىمانلىق كىشىلەرگە ھورمىتى ئاشىدۇ.

«شىنجاڭ سەنئىتى» نىڭ بۇ سانىدا ئالمۇتىدا ياشاۋاتقان شائىر ۋە ژۇرنالىست **تۇرسۇن قاھارىنىڭ** كەڭ كولەملىك «ئۇيغۇر مۇقامىنىڭ مىراسخورى» ناملىق ماقالىسى يورۇق كورگەن. ماقالىدا مەشھۇر ئەلنەغمە، مۇقامچى روزى ئەمبىرنىڭ ھايات يولى، پائالىيىتى، خەلىق ئىچىدىن يېتىشىپ چىققان سەنئەتكارنىڭ مۇزىكا غەزنىسىگە قوشقان ئۇتتۇلماس ھەسسىسى ئېنىق فاكتلار بىلەن تەرىپلىنىدۇ.

سەنئەت ژۇرنىلى ت. قاھارىنىڭ بۇ ماقالىسىنى «كوممۇنىزم تۇغى»- (ھازىرقى «ئۇيغۇر ئاۋازى») گېزىتىنىڭ 1990-ژىلقى 29-دېكابر سانىدىن ئېلىپ باسقان. بۇ- قېرىنداشلىق سەنئەت ئالاقىلىرىمىزنىڭ يارقىن نەمۇنىسى، ئەلۋەتتە.

ئۇيغۇر خەلىق لەتىپىلىرى

چاقچاق ۋە كەچۇرۇم

پادىشاھ بىر كۈنى ئەپەندىمگە:

— ماڭا شۇنداق قاتتىق چاقچاق قىلغىنكى، مەن غەزەپكە كېلەي، ئارقىدىن كەچۇرۇم سورىغىن، سورىغان كەچۇرۇمىڭ ئالدىنقى چاقچىقىڭدىنمۇ ئېشىپ چۈشىدىغان بولسۇن،- دەپتۇ.

ئەپەندىم پادىشاھنىڭ يوتىسىنى چىمداۋاپتۇ.

— بۇ ئېمە قىلىق!- دەپ غەزەپكە كەپتۇ پادىشاھ.

— كەچۇرۇڭ پادىشاھىم،- دەپتۇ ئەپەندىم- مەن سىزنى خوتۇنىڭىزمىكىن دەپ قاپتىمەن...

ئەپەندىمنىڭ جاۋابى

ئەپەندىمنىڭ ئوغلى دادىسىدىن:

— خۇدا ئادەمنى لايدىن ياسىغان دەيدۇ، لايدىن ياسىغاندا خۇمدانغا سالغانمۇ، سالمىغانمۇ؟- دەپ سوراپتۇ.

— ئايالLARنى سالغان، ئەرلەرنى سالمىغان،- دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ ئەپەندىم.

— ئېمىشكە؟

— ئەرلەرنى خۇمدانغا سالسا، ساقال-بۇرۇتى كويۇپ كەتمەمدۇ؟!

ئىشەكنىڭ بېشى

ئەپەندىمنىڭ قولىغى ئاھايىتى يوغان ئىكەن، بىر ئولتىرىشتا قازى ئەپەندىمنى گەپتىن چۈشەرمەكچى بولۇپ:

— ئەپەندىم، خۇدا قۇلاق ئارقاتقاندا سىز ئېشەك بىلەن بىللە بارغان ئىكەنسىز-دە!- دەپتۇ.

— يوقسۇ ئەقسىر، سىز بىلەن بىللە بارغاندىم،- دەپتۇ ئەپەندىم،- خۇدا ئېشەكلەردىن ئېشىپ قالغان يوغان بىر باشنى سىزگە بېرىپ، قۇلىغىنى ماڭا بەرگەندى.

ئەزمە پەرىشتە

يېشى ئەللىكتىن ئېشىپ قالغان بىر بويتاق ئەپەندىمدىن سوراپتۇ:

— ئەپەندىم، ئادەم خوتۇن ئالمىسا ئېمە بولىدۇ؟

— خوتۇن ئالمىغان كىشى پەرىشتە بولۇپ، ئاسمانغا چىقىپ كېتىدۇ.

— مانا مەن ئېخچە ئاسمانغا چىقىپ كەتكىنىم يوققۇ؟- دەپتۇ ھېلىقى كىشى.

— پەرىشتەلەرنىڭ ئىچىدىمۇ بەزى ئەزمىلەر چىقىپ قالىدۇ-دە،- دەپتۇ ئەپەندىم.

مۇشتىرى توپلاش-95

بىيىل «ئۇيغۇر ئاۋازى» بىلەن «يېڭى ھايات»نى 16565 ئائىلە ئوقۇيدۇ

ئادەتتە ئەتىجادارلىق ئاياقلاشقان ھەر قانداق ئىش، مەيلى ئۇ ئېغىر ياكى يېنىك بولسۇن، ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچىلار بەلگۈلۈك قانائەتلىنىشنى، خالىسىڭىز بەھىرلىنىشنى پەيدا قىلىدىغانلىقى تەبىئىي. بۈگۈن 1995-يىلغا مۇشتىرى توپلاش كامپانىيەسىنىڭ يەكۇنى توغرىلىق ئەينە شۇنداق دېيىشىمىز مۇمكىن. ئۇ بولۇپمۇ بىز ئۈچۈن مۇۋاپىقىيەتلىك بولدى: «ئۇيغۇر ئاۋازىنىڭ» ئومۇمىي تىراژى 12325 نۇسخىنى تەشكىل قىلدى. بۇ 1994-يىلنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىكى مۇشتىرىلار سانىغا نىسبەتەن 20 پروتسېنتچە ئۇشۇق دېمەكتۇر. مۇنداق كورسەتكۈچ بىلەن جۇمھۇرىيىتىمىزدە ئەشىر قىلىنىۋاتقان كوپلىگەن گېزىتلەر پەخىرلىنەلمەيدۇ. ئەندى «يېڭى ھايات»نىڭ ئومۇمىي تىراژى 4240قا يەتتى. بۇمۇ بۈگۈنكى ئىختىسادىي ئېغىرچىلىق شارائىتىدا يامان كورسەتكۈچ بولمىسا كېرەك دەپ ئويلايمىز. بۇ ئەينە شۇ جاۋاپكەرلىك كامپانىيەنى تەشكىللىك ئوتكۈزۈشكە بىر كىشىدەك ئات چاپقان رېداكسىيە خادىملىرى بىلەن جايلاردىكى ژىگىت باشلىرىنىڭ، جۇمھۇرىيەت ئورگانلىرى بىلەن ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركەزلىرىنىڭ، كۆزىنىڭ يېغى-يېشىنلىرىغا قارىماستىن ئوز يۇرتلىرىدا مۇشتىرى توپلاشقا پائال قاتناشقان ئوتلىغان جان كويەرلىرىمىزنىڭ، ئاھالىنىڭ ئىجتىمائىي جەھەتتىن ئاجار ھىمايە قىلىنىغان قىسمىنىڭ، ئالدى بىلەن دەم ئېلىشتىكىلەر ۋە كوپ بالىلىق ئائىلىلەرنىڭ گېزىتلىرىمىزنى يازدۇرۇپ ئوقۇشىغا ئاز-تولا مەبلەغ ئاجراتقان مىللەتپەرۋەر غەمخورچىلىرىمىزنىڭ ئومۇمىي ئوتۇغى ۋە خوشاللىقى، ئەلۋەتتە.

قېنى، «ئۇيغۇر ئاۋازى» بىلەن ئونىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنىڭ 1994-يىلنىڭ ئىككىنچى يېرىمى ۋە 1995-يىلى جۇمھۇرىيىتىمىز ۋىلايەتلىرى بويىچە تارىلىش جەدۋىلىنى كوزدىن كەچۈرەيلى:

ۋىلايەتلەر	«ئۇيغۇر ئاۋازى» 1994-يىلنىڭ ئىككىنچى يېرىمى	«ئۇيغۇر ئاۋازى» 1995-يىل	«يېڭى ھايات» 1994-يىلنىڭ ئىككىنچى يېرىمى	«يېڭى ھايات» 1995-يىل
ئاقتوبە	1	3	1	3
ئالمۇتا	6780	7838	1260	1279
شەرقىي قازاقستان	0	2	9	2
ئاتىراۋ	0	1	0	1
جامبۇل	14	29	75	78
غەربىي قازاقستان	2	1	3	1
قاراغاندا	1	2	1	3
قوستاناي	0	1	0	3
شەمەي	4	4	12	9
تالدىقورغان	1100	1721	227	256
جەنۇبىي قازاقستان	40	30	115	54
جېزقازغان	1	1	2	2
ئالمۇتا شەھىرى	1252	1177	1556	1036
قازاقستان بويىچە	9195	10810	3263	2727
جۇمھۇرىيەتنىڭ سىرتىغا	1192	1515	1632	1513
ئومۇمىي تىراژى	10387	12325	4893	4240

مىز. جەدۋەلدىن تەۋەدە گېزىتلىرىمىزغا مۇشتىرى بولغۇچىلارنىڭ سانىنىڭ ئوسكەنلىكىنى كورسەكمۇ، ئونىڭ بىزدە قانائەت ھاسىل قىلمايدىغانلىقىنى تەكىتلىشىمىز كېرەك. سەۋەۋى، بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل ئىلگىرىلا ناھىيەدە گېزىتلىرىمىزغا مۇشتىرى بولغۇچىلارنىڭ سانى بۈگۈنكىدىن ئىككى ھەسسە كوپ ئىدى. شۇندىمۇ بارىغا غېنىمەت دېيىشتىن باشقا ئامال يوق ...

بىز «دائۇئىس» ئاكسونېرلىق جەمىيىتىدە بولۇپ، مۇشتىرى توپلاشنىڭ يەكۈنى توغرىلىق مەلۇماتلارنى ئالغاندا، جۇمھۇرىيىتىمىزدە جان بېشىغا چاققاندا قايسى گېزىتنىڭ كوپ تارىلىدىغانلىقىنىمۇ قىزىقتۇق. ھېچ بىر گېزىت «ئۇيغۇر ئاۋازىغا» تەڭ كېلەلمەيدىكەن. ئۇنىڭغا ھەر بىر ژىگىرمىنچى ئۇيغۇر مۇشتىرى بولغان.

گېزىتخانلارنى گېزىتلىرىمىز تىراژىنىڭ بىيىل جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ سىرتىغا تارىلىدىغان قىسمىمۇ قىزىقتۇرسا كېرەك. ئۇلار قېرىنداش ئوزبەكىستان بىلەن قىرغىزستانغا 1500 نۇسخىدىن تارىلىدىغان بولدى. بۇ ۋەزىپىنى تاشكەنتتىكى «مەرىپەت» شىركىتى ۋە بىشكېكتىكى «تەڭرىتاغ» ئۇيغۇر مەدەنىيەتكە ھەمكارلىشىش فوندى ئوز زىممىسىگە ئالدى.

بۇ يەردە تەكىتلەپ ئوتىدىغان يەنە بىر نەرسە، بىيىل ئالمۇتا شەھىرىنىڭ دروۋبا ۋە زارە ۋوستوكا مەھەللىلىرىدە گېزىتلىرىمىزغا ئېكسپېرىمېنت سۈپىتىدە ئىمتىيازلىق مۇشتىرى توپلاش ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى. ھازىرچە ئونىڭ نەتىجىسى توغرىلىق بىر نەرسە ئېيتىش تەس. ئامما بىز بۇ ھەقتە خەۋەرنى ئالدىمىزدىكى ۋاقىتتا چوقۇم گېزىتلىرىمىزدا ئېلان قىلىمىز.

ئادەتتىكىدەك بىيىلمۇ گېزىتلىرىمىز ئومۇمىي تىراژىنىڭ ئاساسىي قىسمى ئالمۇتا ۋىلايىتىگە توغرا كېلىدۇ. «ئۇيغۇر ئاۋازىغا» بۇ ۋىلايەتتە 7833، «يېڭى ھاياتقا» بولسا 1279 ئادەم مۇشتىرى بولغان. بۇ 1994-يىلنىڭ ئىككىنچى يېرىمى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، 1056 ۋە 19 نۇسخا ئۇشۇق دېمەكتۇر. بۇنىڭغا قايسى ناھىيەنىڭ قانچىلىك ھەسسە قوشقانلىقىنى توۋەندىكى جەدۋەلدىن كورۇشكە بولىدۇ:

جەدۋەلدىن شۇ نەرسىنى بايقاشقا بولىدىكى، گېزىتلىرىمىز ھەممىدىن كوپ ئالمۇتا ۋە تالدىقورغان ۋىلايەتلىرىدە تارىلىدىغان بولىدۇ. بۇ تەسادىپىي ئەمەس، ئەلۋەتتە، مەزكۇر ۋىلايەتلەرگە جۇمھۇرىيىتىمىزدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇر ئاھالىسىنىڭ ئاساسىي قىسمى جايلاشقان.

تالدىقورغان ۋىلايىتىدە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلار توغرىلىق سوز قىلغاندا، ئالدى بىلەن ياركەنت تەۋەسىدە ياشاۋاتقانلارنى كوز ئالدىمىزغا كەلتۈرۈ-

ناھىيەلەر	«ئۇيغۇر ئاۋازى» 1994-يىلنىڭ ئىككىنچى يېرىمى	«ئۇيغۇر ئاۋازى» 1995-يىل	«يېڭى ھايات» 1994-يىلنىڭ ئىككىنچى يېرىمى	«يېڭى ھايات» 1995-يىل
بالقاش	0	1	1	1
جامبۇل	31	37	62	94
ئىلى	26	57	2	53
خەشكىلەڭ	84	99	110	107
كېگەن	1	1	1	1
كۈرتى	4	2	3	2
نارىنقول	31	51	0	0
تالغىر	270	316	322	253
ئۇيغۇر	3329	3825	226	206
چېلەك	2736	2961	411	438
ئەمگەكچىقازاق	257	479	119	107
قاپچىغاي	8	9	3	17
ۋىلايەت بويىچە	6777	7838	1260	1279

گېزىتلىرىمىزغا مۇشتىرى توپلاشتا بولۇپمۇ ئۇيغۇر، چېلەك ۋە ئەمگەكچىقازاق ناھىيەلىرىنىڭ مەمۇرىيەتلىرى بىلەن ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركەزلىرى ئالاھىدە ئاكتىۋلىقى بىلەن كوزگە چۈشتى. تەبىئىكى، بىز ئۇلارغا تەھرىراتىمىز نامىدىن يەنە بىر قېتىم سەممىي مىننەتدارلىقىمىزنى ئىزھار قىلىمىز.

ئادەتتىكى گېزىتلىرىمىزغا مۇشتىرى توپلاش جۇمھۇرىيىتىمىز پايتەختىدىمۇ مۇۋاپىقىيەتلىك ژۈرگۈزۈلدى. بولۇپمۇ، گورنىي گىگانت، ئائېرودرومنايا، سۇلتانقورغان، ساي بويى مەھەللىلىرى بىلەن «ئوربىتا»، «ئاقساي» مىكرورايونلىرىنىڭ ژىگىت باشلىرى، يۇرت ئاقساقاللىرى بۇ ئىشتا ئالاھىدە ئاكتىۋلىق كورسەتتى. بىز ئۇلارغىمۇ قىزغىن رەخمەت ئېيتىمىز.

شۇنداق قىلىپ، 1995-يىلغا مۇشتىرى توپلاش بىز ئۈچۈن مۇۋاپىقىيەتلىك ئاياقلاشتى. بىز پەقەت مۇشتىرىلار سانىنىلا ساقلاپلا قالماستىن، بەلگۈلۈك سەۋىيەلەرگە بولا، ھەر ئىككى گېزىتىمىزغا يېزىلالماي قالغانلارمۇ بار. مابادا ئۇلار بىر يىل داۋامىدا گېزىتسىز قالىمىز دېسە، مەرھەمەت، بۈگۈن-ئەتە «سويۇزپېچات»قا بولۇمچىسىغا بېرىپ، «ئۇيغۇر ئاۋازى» بىلەن «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنى 1-فېۋرالدىن ئالدۇرۇپ ئوقۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە.

جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنىڭ كوللېكتىۋى شتاتتىن تاشقىرى مۇخبىرىمىز، چېلەك ناھىيەلىك «ئەمگەك تۇغى» گېزىتى مۇھەررىرىنىڭ ئورۇنباسارى ئالىمجان مۇقەددەموۋقا رەپىقىسى ۋە ئاتىسى

رېھانگۈلنىڭ ۋە تۇرسۇننىڭ

پاجىئەلىك ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ، تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتا شەھىرى ئائېرودرومنايا مەھەللىسىنىڭ يۇرت-جامائىتى يۇرتىنىڭ موتىۋەر كىشىلىرىدىن بىرسى

ئەخمەت ئەسپىرووۋنىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە-تاۋابىئاتىغا، ئۇرۇق-تۇققان، قومى-قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ، تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتا شەھىرى دروۋبا مەھەللىسىنىڭ يۇرت-جامائىتى يۇرتىنىڭ جانكويەر كىشىلىرىدىن بىرسى

ئابدىرىم مامۇت قەشقەرىينىڭ

مەزگىلسىز ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە-تاۋابىئاتىغا، ئۇرۇق-تۇققان، قومى-قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ، تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«ياشلىق» ئانسامبلى 16-17-ياۋار كۈنلىرى يۇبىلېيلىق كونسېرتقا تەكلىپ قىلىدۇ

قازاقستان كومسومولى مۇكاپىتىنىڭ لائۇرىياتى «ياشلىق» ئانسامبىنىڭ ئاساسىنى سالغۇچىلار جۇمھۇرىيەتنىڭ خىزمەت كورسەتكەن ئارتىستى مۇرات ئەخمەدىيېۋ، ياقۇنجان شەمىيېۋ، ماھمۇت دەرايېۋ، ئازات رەزەموۋ، مارات مەمەتباقىيېۋ، قەھرىمان ئىمىنوۋ تاماشىبىنلارنى 16-17-ياۋار كۈنلىرى جۇمھۇرىيەت سارىيىغا ئوزلىرىنىڭ يۇبىلېيلىق كونسېرتىغا تەكلىپ قىلىدۇ.

كونسېرتقا ئېستىرادا ئاخشىلىرىنى ئىجرا قىلغۇچى ئاتاقلىق ئارتىستلار ۋە كوللېكتىۋلار: خەلق ئارتىستلىرى **بولات ئايوخانوۋ، روزا رىمبايېۋا،** خىزمەت كورسەتكەن سەنئەت ئەربابى، كومپوزىتور **سېيىدۇللا بايتېرېكوۋ،** ئوزبەكىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ خىزمەت كورسەتكەن كوللېكتىۋى «يەللا» ئانسامبلى ۋە ئوزبەكىستان خەلق ئارتىستى **فاروخ زاكىروۋ** قاتنىشىدۇ.

كونسېرتقا شۇنداقلا «تاماشا»-خەلق ئارتىستى **تۇڭغۇشباي جامانقۇلوۋ،** خىزمەت كورسەتكەن ئارتىست **قۇدايبېرگېن سۇلتانبايېۋ؛**

«تەبەسسۇم»-خىزمەت كورسەتكەن ئارتىست **رۇقىيەم ساتتاروۋا، رىھان مەخپىروۋا؛**

«دوس-مۇقاسان»- دوسىم سۇلېيېۋ، مۇرات خۇسەينوۋ، شەرىپ ئومارووۋ، باقىت جۇمادىلوۋ، مېيىربېك مولدابېكوۋ، يۇدىي لىم؛

«ئاۋا» ئانسامبلى- رەھبىرى **ئازات بۇرھانوۋ؛**

«غەزەل»- رەھبىرى **پولات قادىروۋ؛**

«ئار-كلوب» **ئادىلجان جانباقىيېۋ، روسلان توختانوۋ؛**

«دىيار»- رەھبىرى **ھاكىم توختاخونوۋلار.**

بىلېتلار جۇمھۇرىيەت سارىيىنىڭ ۋە ئۇيغۇر تېئاترىنىڭ كاسسىلىرىدا سېتىلماقتىدۇ.

ئېنىقلىمىلارنى ئېلىش ئۈچۈن توۋەندىكى تېلېفونلارغا خەۋەر قىلسا بولىدۇ: 17-18-69، 20-50-62. (كاسسىلار).

كونسېرت 18:30 دا باشلىنىدۇ.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات ئالمۇتا، 480044 ئېپەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8-قەۋەت

گېزىتنىڭ تەسىس قىلغۇچى: قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مىنىستىرلار كابىنېتى

نۆۋەتچى مۇھەررىر ئا. قۇتلۇق.

تېلېفونلار: قوبۇلخانا -59-84-33، باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى 01-92-33، مەسئۇل كاتىپ-06-86-33، ئىجتىمائىي-سىياسىي، مەدەنىيەت بۆلۈملىرى-81-86-33، ئەدەبىيات ۋە سەنئەت بۆلۈمى- 27-86-33، ئىختىسات بۆلۈمى- 50-86-33.

تىراژ 4240

«Йеңи хаят» («Новая жизнь»), индекс 65359, приложение республиканской общественно-политической газеты «Уйгур авази», регистрационное свидетельство № 480, выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.

Газета отпечатана в республиканском газетно-журнальном Издательстве «Дәуір», Алматы, 480044, пр. Ленина, 2/4.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ПОГ-60

ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى-رويۇڭ سامان بولماس

1995
يىل
14-يانۋار
شەنبە
№2
(3959)
ئەركىن باھا

يېڭى ھايات

ЖАҢА ӨМІР

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي- سىياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ ھەپتىلىك قوشۇمچىسى 1970- يىلى 1- يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.

باغۋەن ئەجرى

باغۋەن توغرىلىق- «ئادىل ئاخۇن دوڭنى باققا ئايلاندۇرۇپتۇ» دېگەن سۆزلەر بىزنى ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىشقا قىزىقتۇردى. بىز ئادىل ئاخۇننى ئۆيىدىن تېپىپ ئىش-پائالىيەتلىرى ھەققىدە سۆھبەتلەشتۇق. ئۇ بىزنى ئۆزى بىنا قىلغان باققا باشلاپ باردى. باغ ئۆيىدىن ئىككى يۈز مېتىر يىراقلىقتىكى دوڭنىڭ ئۈستىدە ئىكەن.

— مانا، سىلەرنى قىزىقتۇرغان باغ مۇشۇ،— دەپ سۆز باشلىدى ئادىل ئاخۇن ئاكا.— سىلەر كەچ كۈزدە كېلىپ قالدىڭلار، سەل بۇرۇنراق كەلگەنلىكلاردا ياش باغنىڭ دەسلەپكى قەدەمدە مېۋە بەرگەنلىكىنى كۆرەتتىڭلار. باغنىڭ ئورنى بىر يېرىم گېكتارلىق بوش يەر ئىدى. بۇندىن تۆرت يىل ئىلگىرى بۇ يەردە ئۆسۈپ كەتكەن ئازغان ۋە باشقا تىكەن، گىيالارنى كۆرەتتىڭىز. 1991-يىلى كولخوز باغلارنى كىشىلەرگە ئىجارىگە بېرىشكە باشلىغاندا مەن تەييار باغ ئېلىشنى خالىماي، مۇشۇ يەرگە قىزىقىپ قالدىم. ئەمگەك قىلىپ، باغ ياساش ئۈمىدى مېنى تىنچ قويمىدى. بۇ ئارزۇيۇمنى كولخوز رەھبەرلىرىگە ئېيتقىنىمدا، ئۇلار مېنى قوللاپ، يەرنى بەرگەنلىكى توغرىلىق ئۇختۇرۇش قىلدى. مەن شۇ يىلى ئەتىيازدا كولخوزدىن بىر دانە بۇلدوزېر ئېلىپ، يەرنىڭ ئۈستىنى تازىلاتقۇزۇپ، ئىككى مېتىر چېلىنلىقتا تۇپراقنى ئالغۇزۇپ-چوڭقۇر سايغا ئىشتەرگۈزۈپ، تۈيمان-چوڭقۇرنى تۈزلەتكۈزۈپ چىقتىم. شۇنىڭ بىلەن بىر چىرايلىق پايدىلىنىشقا تېگىشلىك يەر ھاسىل بولدى. ئەندىكى گەپ بۇ يەرگە كۆچەت تىكىش بىلەن سۇ چىقىرىشتا قالدى. بۇ بىر پارچە ئېگىز دوڭغا سۇ چىقىرىشنىڭ قانچىلىك مۇرەككەپ ئىكەنلىكىنى مەن ئېيتمىسام‌مۇ ئۆزەڭلار كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر. مانا ئەشۇ ئۆيىمىز دەرۋازىسى ئالدىدىكى سۇ ئاقىدىغان ئېرىقتىن باغنىڭ مۇشۇ چېتىدىكى ئېرىقچىچە تارتىلغان ئاسما تۆمۈر تروبىدىن سۇ كېلىدۇ، — دەپ ئۇنى بىزگە كۆرسىتىپ تونۇشتۇردى ئادىل ئاخۇن ئاكا. تۆمۈر تروبىنىڭ تارتىلغان ئارىلىقى ئىككى يۈز مېتىر كېلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۆيى بىلەن باققا يېتىش ئارىلىقىدا چوڭقۇر يار بولۇپ، ئۇنىڭ كەڭلىكى 60 مېتر، چوڭقۇرلۇقى 15 مېتر ئىكەن. ئىككى قىرغاقتا بېتون تۈۋرۈكلەرنى ئورنىتىپ، سىم تانىچىلارنى تارتىپ، ئۇنىڭ ياردىمى بىلەن سۇ تروبىسىنى مۇستەھكەملەپ ئورناتقۇزۇپ كېتىپتۇ. بۇنىڭغا قاراپ باغۋەن ئادىل ئاخۇن ئاكىنىڭ ھەقىقىي ئەمگەكچان ئىنسان ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ، ئۇنىڭغا بولغان مېھرى-مۇھەببىتىمىز ئاشقانىدى.

— سۇنىڭ بۇ تروبىدىن باققا راۋان ئېقىپ كېلىدىغانلىقىغا كۆز يەتكەندىن كېيىن، ئوغلۇم يارمۇھەممەت ئىككىمىز كولخوزدىن 480 تۈپ تەشپۈت كۆچىتى ئېلىپ، ئۇنى بۇ يەرگە ئولتارغۇزدۇق،— دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئادىل ئاخۇن ئاكا.— باغۋان باغنى پەرۋىش قىلمىسا، كۈتۈپ قارىمىسا، ئۇ باغ بولمايدۇ ھەم مېۋىمۇ بەرمەيدۇ. بىز ئورغۇزلىغان بېتون تۈۋرۈك ۋە تىكەن سىملارنى سېتىۋېلىپ، ئالدى بىلەن باغنىڭ چۆرىسىنى مال كىرەلمەيدىغان قىلىپ قورشاپ چىقتۇق. كۆچەتلەرنى پات-پات سۇغىرىپ، تۈۋىنى يۇمشىتىپ، ھارام شاخلىرىنى كېسىپ تۇردۇق. ئارىلىقتىكى بوش يەرلەرگە شوم بويا، قورايلارنىڭ ئۈنۈپ كەتمەسلىگى ئۈچۈن بىدە تېرىپ ئۇنىڭدىن پايدىلاندۇق. مانا شۇنداق ئەمگىكىمىز تۈپەيلىدىن تۈنۈگۈنكى تىكەنلىك دوڭ بۈگۈن گۈزەل بىر باغ بولۇپ كۆزگە كۆرۈندى.

— سىلەر دەسلەپتە تىككەن كۆچەتلەرنىڭ ھەممىسى ئۆتتىمۇ؟— دېگەن سوئالىمىزغا جاۋابەن ئادىل ئاخۇن ئاكا:

— مانا بۇ ئازىراق يەردىكى ئۇلاق كۆچەتلەر،— دەپ قېلىن كۆچەتلەرنى بىزگە كۆرسىتىپ شۇنداق دېدى،— مەلۇم سەۋەپلەر بىلەن بەزى كۆچەتلەر قۇرۇپ كېتىدۇ. شۇلارنىڭ ئورنىغا تىكىش ئۈچۈن مۇشۇ كۆچەتلەر ئۆستۈرۈلگەن. ئەسلىدىكى كۆچەتنىڭ سانىنى كېمەيتمەيمىز.

ئادىل ئاخۇن قاۋۇل ئوغلى 1932-يىلى شەرقىي تۈركىستاننىڭ چىلپەنزە ناھىيەسىگە قاراشلىق چىڭسخوزا يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ كىچىك چېغىدىن تارتىپلا دېھقانچىلىق ئىشلىرىغا ئىشتىياق باغلاپ ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانغان. 1962-يىلى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىگە ئائىلىسى بىلەن كۆچۈپ چىققان ۋە بىر نەچچە يىل ھەر يەردە ھەر خىل ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغان. 1964-يىلدىن باشلاپ ھازىرغىچە ئالغىر ناھىيەسىگە قاراشلىق ت. رىسقۇلوۋ نامىدىكى كولخوزنىڭ كازنىستروي مەھەللىسىدە ياشاپ ئەمگەك قىلىپ كەلمەكتە. ئۇ يىگىرمە يىل ۋاقىت ئىچىدە ئەڭ تەجرىبىلىك سۇچىلارنىڭ بىرى بولۇپ ئىشلەپ، كولخوزدا ھۆرمەتكە سازاۋەر بولدى. تاغ باغرىدىكى كۆپلىگەن گېكتار ئېتىز، باغلاردا ئۇنىڭ ئىزى قالدى. ئىشچان بۇرادەرلىرى بىلەن ئىناق بولۇپ ۋاقىتنى كۆتىرەڭگۈ روھ، غەيرەت، شىجائەت بىلەن ئۆتكۈزدى. ھاياتىدا ياخشى كۈنلەرمۇ، يامان كۈنلەرمۇ بولدى. ياخشى كۈنلەردە غادىيىپ كەتمىدى، يامان كۈنلەردە ئۆزىنى تاشلاپ دات-پەرياد ئېيتمىدى. كەمتەرلىك بىلەن ئىشلەپ ئۆزىنى تىكلىدى. ياخشى ئۆي، مال-ۋاران، بالا-چاقىغا ئىگە بولدى. ئۇ مۆمەن، بۇ ئائىلىنى ئەمگەكچان ئائىلە دېيىشكە بولىدۇ. ئايالى ھۆرىخانمۇ يۇرت ئىچىدىكى ھۆرمەتلىك ئاياللارنىڭ بىرى، ئوغۇللىرى نۇرمۇھەممەت، يارمۇھەممەت، قەھرىمان، ئالىمجانلارمۇ يۇرت تەرىپىنى قىلىدىغان يىگىتلەر بولۇپ يېتىشىپ چىقتى. قىزلىرى ماھىنۇر، ئالىنۇرلارمۇ ئۆز ئورۇنلىرىنى تېپىپ، ئەمگەك قىلماقتا.

«ئەمگەك قىلماي ھالاۋەت يوق، كۆرەش قىلماي سائادەت يوق» دەيدۇ دانىشمەن خەلقىمىز. ئادىل ئاخۇن ئاكا شۇنچە جاپالىق ئەمگەك قىلىپ، ئېتىز-دالا، باغلارغا ئەجرىنى سىڭدۈرۈپ، بۈگۈنكى كۈندە ئۇنىڭ ھالاۋىتىنى سۈرۈش بىلەن مېھرىۋان پەرزەنتلىرىنىڭ قىزغىنىنى كۆرمەكتە.

ئادىل ئاخۇن قاۋۇل ئوغلىنىڭ بىنا قىلغان ياش بېغىنى كۆرۈپ قايتىۋاتقىنىمىزدا، ئۇ بىز بىلەن خوشلىشىپ، «ئالدىمىزدا كېلىدىغان يىلنىڭ باھار پەسلىدە بۇ يەرگە كېلىپ، مۇشۇ باغنىڭ باھاردىكى گۈزەللىكىنى بىر كۆرۈپ كەتسەڭلار»، دەپ تەكلىپ قىلدى.

گۈزەل باھار ئايلىرى، گۈل-چېچەكلەر كۆز ئالدىمىزدا پەيدا بولۇپ، باھار شامالىرى ماڭلىيىمىزدىن سىيىپ ئۆتۈپ، قەلبىمىزنى شاتلىق-ھاياجانغا بۆلىگەندەك بولدى...

ئابدۇرېشىت قاسىمى.
ئالغىر ناھىيەسى.

سۈرەتتە: ئادىل ئاخۇن ئاكا ئائىلە ئەزالىرى بىلەن.
د. يۇسۇپوۋ چۈشۈرگەن سۈرەت.

ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرى خەۋەرلىرىدىن

چېچەنىستاندىكى ئۇرۇشلار

روسسىيە ئەسكەرلىرى چېچەنىستاننىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىنى بېسىۋالدى. روسسىيە ئەسكەرلىرى ئۇلارنىڭ پرېزىدېنتلىرى بىلەن دۇدايېۋنىڭ رېزىدېنتسىيەسىگە يېقىنلاپ قالدى.

چېچەنىستان پايتەختىنىڭ ھەر بىر كوچىسىنى، ھەر بىر بۇلۇڭىنى ئېلىش يۈزلىگەن ئادەملەرنىڭ جېنىغا زامىن بولىۋاتقانلىقىنى ئۇ يەردىكى ئەھۋالنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن روسسىيە دۆلەت دۇماسىنىڭ دېپۇتاتى ئاۋارس لېزىنىش خەۋەر قىلغان. بۇ يەردىكى پەۋقۇلاددە ئەھۋال خىزمىتىگە 388 ئادەم ياردەم سوراپ كەلگەن. باش-پاناسىدىن ئايرىلىپ، خانىۋەيران بولغان مىڭلىغان تىنچ ئاھالىنىڭ تەغدىرىگە ئىچىنىدىغان روسسىيە ھۆكۈمىتى يوقتا ئوخشايدۇ.

كېلىشىمنى رەت قىلدى

گ.ف.ج نىڭ كانتسلېرى روسسىيەگە مۇناسىۋەتلىك ئىختىسادىي كېلىشىمنى رەت قىلدى.

سەۋەۋى، ئۇ چېچەنىستاندىكى قان تۆكۈشتە چېچەنلەرگە روسسىيەنىڭ جىنايەتكارلىق بىلەن كۈچ قوللىنىشىغا قارشىلىقىنى بىلدۈردى. «روسسىيەنى چوڭ دۆلەت سۈپىتىدە تونۇيمىز، ئېقرار قىلىمىز، بىراق روسسىيە ئەسكەرلىرىنىڭ چېچەنىستاندا ئەمەلگە ئاشۇرغان ياۋۇزلۇقىنى دۇرۇس قەدەم دەپ ھېساپلىمايمىز. گروزنىيدىكى ئادەملەرنىڭ قايغۇ-ھەسرىتىنى كۆرۈپ تۇرۇپ، بۇنىڭ ئۆزى ئەقلى جايىدا رەھبەرنىڭ قولى بىلەن قىلىنمىغان جىنايەت دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ»، دەپ بىلدۈردى ئۇ چېچەنىستاندىكى ئەھۋال توغرىلىق.

قىرغىندىن ئوغۇللىرىنى ئېلىپ كەتمەكچى

قازان شەھرىدىكى جەمىيەتلىك مەركەزگە يىغىلغان ئەسكەرلەرنىڭ ئاتا-ئانىلىرى بىلەن خەلق دېپۇتاتلىرى بىرلىشىپ، چېچەنىستانغا دېلېگاتسىيە ئەۋەتىشنى توغرا دەپ ھېساپلىماقتا.

بۇ دېلېگاتسىيەنىڭ ۋەزىپىسى- چېچەنىستاندىكى قىرغىنغا تاتارىستاننىڭ ئەسكىرىي قىسىملىرى قاتنىشىۋاتقانلىقىنى بىلىش ۋە ئۇلارنى ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى داۋام قىلىۋاتقان يەردىن ئېلىپ كېتىش. تاتارىستانلىقلار بۇ ئۇرۇشنىڭ پەقەت دۇدايېۋ كۈچلىرىنىڭلا ئەمەس، پۈتكۈل قىرىندىلىش چېچەن خەلقىگە قارشى قارىتىلغانلىقىغا ئىشەنمەكتە.

مۇسۇلمانلار قان تۆكۈشكە قارشى

ۋاشىنگتوندىكى روسسىيە ئەلچىخانىسىنىڭ ئالدىدا 150 تىن كۆپرەك ئادەم قاتناشقان نارازىلىق نامايىشى بولۇپ ئۆتتى.

نامايىشقا قاتناشقان پاكىستانلىقلار، ئاۋغانىستانلىقلار، سۇدانلىقلار ۋە باشقا ئەرەپ مەملىكەتلىرى ۋەكىللىرى روسسىيەنىڭ چېچەنىستاندا يۈرگۈزىۋاتقان قان تۆكۈشكە نارازىلىق بىلدۈردى. بۇ ۋاقىە ئۇلارنى بىتەشۋىش قالدۇرمايدىغانلىقىنى قوللىرىدىكى ئىنگلىز، ئەرەپ تىللىرىدا يېزىلغان شۇئارلىرى روشەن كۆرسەتتى.

پۇقرالىق ھوقۇقى دەپسەندە قىلىندى

چۇۋاشىيە پرېزىدېنتى ن. فېدوروۋ روسسىيە پرېزىدېنتى ب. يېلتسىنغا مەخسۇس يوللىغان خېتىدە چېچەنىستاندىكى قان تۆكۈشتە روسسىيە ئەسكەرلىرىنىڭ سېپىگە چاقىرىلغان ئۆزىنىڭ قانداشلىرى- چۇۋاش يىگىتلىرىنىڭ ئۆلۈۋاتقانلىقىغا باغلىق نارازىلىق بىلدۈردى.

«روسسىيەنىڭ بىر پۈتۈنلۈگى مەسىلىسى چېچەنىستاندىكى ئادەم ھوقۇقىنىڭ دەپسەندە قىلىنىشى بىلەن تۆكۈلگەن قاننىڭ ئالدىدا كىچىك مەسىلە»، دېگەن ئۇ پرېزىدېنتقا يوللىغان خېتىدە چۇۋاش پرېزىدېنتى روسسىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتقان بۇ ھەرىكىتىنى «ئۇمۇمىي ئىنسان ھوقۇقىنى دەپسەندە قىلىش، خەلقئارا كېلىشىملەرنى كۆزگە ئىلماسلىق» دەپ باھالىدى.

يادرو قوراللىز دۇنيا ئۈچۈن

قىرغىزىستاندا قىرغىز ئاياللىرىنىڭ «يادرو قوراللىز دۇنيا ئۈچۈن» ناملىق ئاسسوتسىئاتسىيەسى قۇرۇلدى.

بۇ تەشكىلاتنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئاساسىي سەۋەپ- خىتايلىق ئاياللار تەشكىلاتلىرى بىلەن بىرلىشىپ، لوبنۇر پولىگونىنى يېپىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئۇنى ئۇيۇشتۇرغۇچىلار- ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن قىرغىزىستاننىڭ ئالىملىرى، ئىجتىمائىي، سىياسىي غەيرەتكار ئاياللىرى. ئۇلار لوبنۇرنىڭ رادىياتسىيەسى چوڭ خەۋپ تۇغدۇرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، تەشۋىشلەنمەكتە.

ئىشنى ئۇيۇشتۇرۇش — قابىلىيەتكە باغلىق

مەن، بۇ يىل، مۇئەسسەسە ئۇيمۇر ژىگىتىنى گېزىتخانىلارغا ئۇيۇشتۇرۇش مەخسىتىدە يېقىندا ئۇنىڭغا تېلېفون قىلىپ، ئۆز ئىشلىرى توغرىلىق سورىغىنىمدا، ئۇ:

— ھازىر، بىزدە قىسقا پۇختا تەييارلىق كېتىپ باردۇ. ئوزىڭىز بىلىسىز، ھەر ژىلقىدەك مەۋسۇملۇك ئىشىمىزنىڭ راسا قىزىغان پەيتى موشۇ كۈز، قىش ئايلىرى،— دېدى.

شۇ شۇ، بولدىدە، پايتەختتىكى ئالمۇتا ۋىلايەتلىك «ئوبلتېپلوكوم ئېنېرگو» بىرلەشمىسىگە باردىم.

مانا، دىرېكتورنىڭ ئازادە كابىنېتىدا ئۇنىڭ بىلەن سوھبەتلىشىپ ئولتۇرۇپ، كەلگەن مەخسىتىمنى ئېيتتىم، ئۇ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى، سوھبەتدىشىم تەبىتىدىن خۇش چاقچاق، ئاددىي، كەمتەر ئىنسان ئېكەنلىگى چىرايىدىن ئېنىق بىلىنىپ تۇراتتى...

ۋلادىمىر توختاسۇنوۋ ئەسلى ئۇيغۇر ناھىيەسىنىڭ كەتمەن يېزىسىدا 1953-ژىلى دۇنياغا كەلگەن. 1970-ژىلى چۇنجا يېزىسىدىكى رۇس ئوتتۇرا مەكتىۋىنى تاماملاپ، شۇ ژىلى قازاقستان جۇمھۇرىيەتلىك پولىتېخنىكا ئىنستىتۇتىنىڭ قۇرۇلۇش ئىنژېنېرى فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا چۈشۈپ، 1975-ژىلى ئوقۇشنى مۇۋاپپەقىيەتلىك تاماملاپ، ئەمگەك پائالىيىتىنى ئالمۇتا شەھەرلىك ئىسسىقلىق بېرىش تارمىغىدا ماستېر بولۇپ ئىشلەشتىن باشلىدى. ئۆز كەسپىگە بولغان پۇختىلىغى ۋە تىرىشچانلىغى تۈپەيلى ئۇ ئاز ۋاقىت ئىچىدە كوللېكتىۋ ئارىسىدا ھۆرمەتكە سازاۋەر بولدى. ۋلادىمىر 1986-ژىلغىچە شەھەرلىك ئىسسىقلىق بېرىش تارمىغىدا ئىشلەپ، ئاندىن موشۇ يەردە ئاددىي ماستېرلىقتىن مەزكۇر تارماقنىڭ باشلىغىچە كۆتىرىلدى.

شۇنى ھەم ئوچۇق ئېيتىش كېرەككى، ئۇ ژىللىرى بارلىق ئىشلەپ چىقىرىش ساھالىرىغا پارتىيە ئورگانلىرى رەھبەرلىك قىلاتتى. شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتىدا ئالمۇتا شەھىرىدىكى ئىسسىقلىق بېرىش تارماقلىرىنى كېڭەيتىش، ئۇنىڭ ماددىي-تېخنىكىلىق بازىسىنى موكەممەللەشتۈرۈش مەسىلىسى قارالغاندا، پارتىيە كومىتېتىدا موشۇ ساھاغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان جاۋاپكەر ئىنسترۇكتور لازىم بولۇپ قالدى. مەزكۇر جاۋاپكەرلىك ئىشقا ۋلادىمىر توختاسۇنوۋنى يوللايدۇ. بۇ ئىشتا ئۇ 1986—87-ژىللىرى پارتىيە كومىتېتىدا ئىنسترۇكتور بولۇپ خىزمەت قىلىدۇ. موشۇ يەردە ئىككى ژىل ئىشلەش جەريانىدا ياش مۇتەخەسسىس ياشلىق غەيرىتى بىلەن كېچە-كۈندۈز دېمەي ئىشلەپ، پايتەختنىڭ ئىسسىقلىق بېرىش تارماقلىرىنىڭ تۇراقلىق ئىشلىشى ئۈچۈن دايىم ئوزى ئىش ئۇچاستكىلىرىدا بولۇپ، كېرەكلىك مەسىلىلەرنى شۇ يەردە ھەل قىلاتتى. شۇنداق قىلىپ، 1987-ژىلى ئۇ شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتىدىن «ئوبلتېپلوكوم ئېنېرگو» بىرلەشمىسىگە باش دىرېكتور بولۇپ سايلىنىدۇ.

يېڭى ئىشقا رەھبەر بولۇپ بارغان ۋلادىمىر توختاسۇنوۋ ساھا بويىچە قىلىنىدىغان مەسىلىلەرنى ئۆگىنىش بىلەن بىردىن ئىشقا كىرىشىدۇ. چۈنكى، ۋىلايەتتىكى بارلىق ئىسسىتىش قازانلىرىنى يېڭىلاش، شۇ ۋاقىتتىكى كۈن تەرتىۋىدە تۇرغان ئەڭ مۇھىم مەسىلىلەرنىڭ بىرى ئېدى. ئۇ شەھەرلىك پارتىيە تەشكىلاتىدا ئىشلەۋاتقان چاغلىرىدا كۆڭلىگە پۈككەن ئىشنى ئەندى ئورۇنلاش ئۈچۈن بارلىق بىلىمى، ئىش پائالىيىتىنى كورسىتىشكە باشلايدۇ. چۈنكى كونا ئۈلگىدىكى ئىسسىتىش قازانلىرىنىڭ قۇۋۋىتى تۆۋەن، چىقىمى ئورغۇن ئېدى. مەسىلە مانا موشۇنداق قويۇلۇۋاتقاندا، بىرلەشمىنىڭ يېڭى باشلىغى ئۇچۇن بەدىنى مەككەم باغلاپ، كوپ ئىشلىشىگە توغرا كېلىدۇ. دەسلەپ پايتەختكە يېقىن ناھىيەلەردە- خەشكىلەڭ، تالغىر ۋە قاپچىغاي شەھىرىدە ئىسسىقلىق بېرىش ئوبيېكتلىرىنى قايتىدىن رېكونستروكسىيە قىلىش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردۇ، قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئىشقا قوشىدۇ. ئەندى ئىككىنچى مۇھەم مەسىلە بولسا، ۋىلايەتتىكى بارلىق ئىسسىتىش قازانلىرىنى قۇۋۋىتى ژۇقۇرى قازانلارغا ئالماشتۇرۇش ۋە زىپىسى تۇراتتى. بۇ ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن پەقەت يېڭى قازانلارنى كەشىپ قىلىش كېرەك ئېدى. بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشتا ۋلادىمىر توختاسۇنوۋنىڭ تەشەببۇسى بىلەن بىرلەشمە يېنىدا يېڭى سېخ قۇرۇلىدۇ، سېخ ئاساسەن يېڭى قازانلارنى ئىشلەپ چىقىرىشقا لايىقلاشتۇرۇپ سېلىنىدۇ. بولۇپمۇ، ساھا مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ باش دىرېكتورنىڭ بۈگۈنئەتە يېڭى قازان كەشىپ قىلىدىغانلىغىغا كوزى يەتكەن ئېدى. ھەقىقەتەنمۇ ئۇ كوپ ئوتمەي يېڭى «كس ت-1» پولات قازانلىرىنىڭ ئۈلگىسىنى ئويلاپ تاپتى. بۇ كەشپىياتنى تېپىشتا «ئېنېرگېتىك» ئىلمىي-تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ ئىلمىي خادىمى ر. ئورۇنبايېۋ ۋە بىرلەشمىنىڭ باش ئىنژېنېرى ۋ. كوزلوۋلار بىلەن بىرلىشىپ ئىش ئېلىپ باردى. شۇنداق قىلىپ، ئالدىن-ئالا سېلىنغان سېختا قازاقستان بويىچە دەسلەپكى قېتىم پولاتتىن ياسالغان ئىسسىتىش قازانلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىشقا باشلىدى.

مەسىلەن، ئىلگىرى مۇنداق قازانلار روسسىيەدىن كەلتۈرۈلەتتى. ئەندى بولسا، يەنى ھازىرچە ئالمۇتا ۋىلايىتى روسسىيەدە ئىشلەنگەن قازانلارغا مۇھتاج ئەمەس. چۈنكى كونا ئۈلگىدىكى ئۈچ قازاننىڭ ئورنىغا يېڭى ئۈلگىدىكى، يەنى ۋلادىمىر توختاسۇنوۋ كەشىپ قىلغان بىر قازان يېتەرلىك. مەزكۇر ئىسسىتىش قازانلىرى ئۈچ ژىلدا تەن نەرقىنى تولۇق ئاقلايدۇ، شۇنداقلا قايناش قۇۋۋىتىمۇ ژۇقۇرى.

— ھازىر يېڭى ئۈلگىدىكى «كس ت-1» قازانلىرىنى كوپلەپ ئىشلەپ چىقىرىش ۋەزىپىسى تۇرىدۇ،— يەنە بىر يېڭى سېخ قۇرۇشنى پىلانلاۋاتىمىز. ئەگەر يېڭى سېخ پايدىلىنىشقا بېرىلىدىغان بولسا، ژىلىغا 250—300دانە پولات قازانلارنى ئىشلەپ چىقىرىشقا بولىدۇ. ئۇ چاغدا پۈتكۈل قازاقستانغا يېتەتتى. ھازىرنىڭ ئوزىدە «كس ت-1» يېڭى ئۈلگىدىكى قازانلار جامبۇل، قىزىلوردا، جەنۇبىي قازاقستان ۋىلايەتلىرىنىڭ ناھىيە مەركەزلىرىدە ئىشلىتىلىۋاتىدۇ. بىراق مۇنداق قازانلارغا مۇھتاج ئىشلەپ چىقىرىش ساھالىرى ناھايىتى كوپ...

ۋىلايەت بويىچە ئىسسىقلىق بېرىش تراسسىلىرىنىڭ ئۇزۇنلىغى ھازىرقى ۋاقىتتا 378 كىلومېترنى تەشكىل قىلىدۇ. شۇنداقلا 170 ئىسسىتىش قازىنى بار. مەزكۇر قازانلار ئاساسەن كومۇر بىلەن ئىسسىتىلىدۇ. شۇڭلاشقا بىرلەشمىدە يېتەرلىك كومۇر زاپاسىنى توپلاش ئۈچۈن ئالاھىدە كوڭۇل بولۇپ كېلىۋاتىمىز. بىرلەشمە مەمۇرىيىتى ئوزىنىڭ يېقىلغۇ بازىسىنى تەشكىل قىلىش ئىشىدا ئورغۇن كۈچ چىقاردى. چۈنكى، ھازىرقى ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق مەزگىلىدە «ئالماتى تېپلوبازىسىغا» ئىشەش يوق. ئەگەر قىشنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا كومۇر يوق دەپ قالسا، ئەيىپنى مەزكۇر بازىغا قويۇشقا بولمايدۇ. ئۇنىڭدىن كورە ئوزىمىزنىڭ يېقىلغۇ بازىسىنىڭ بولغىنى ئەۋزەل ئەمەسمۇ، موشۇ مەخسەتتە زارېچنىي يېزىسىدا يېقىلغۇ بازىسىنى تەشكىل قىلدۇق. ھازىر بىر نەچچە ژىلغا يېتەرلىك يېقىلغۇ زاپاسىغا ئېگە بولدۇق. بۇ، ئەلۋەتتە، ئوڭايلىق بىلەن قولغا كەلگىنى يوق، ئايلاپ كوپلىگەن مەھكىمىلەرگە بېرىشقا توغرا كەلدى... چۈنكى ئىقتىسادىي بوھراننىڭ كۈن ساناپ ئوسۇشى بىلەن يېقىلغۇنىڭمۇ باھاسى ئوسمەكتە.

ساھادا ھازىر يەنە بىر مۇھىم پروبلېما بار، ئۇ بولسىمۇ، يېقىلغۇ مەسىلىسى- كومۇرنىڭ ئورنىغا مازۇت ۋە گاز ئىشلىتىش مەسىلىسى. ۋىلايەتتە بارى-يوقى بەش ئىسسىتىش تارمىقى گاز بىلەن، بىرلا ئىسسىتىش قازىنى مازۇت بىلەن ئىشلەۋاتىدۇ.

بىرلەشمىدە 870دىن ئوشۇق ئىشچى-خىزمەتچى تۇراقلىق، ئەندى ھەر ژىلى مەۋسۇمدە 1500گە يېقىن ئادەم ئىشلەۋاتقان كوللېكتىۋقا رەھبەرلىك قىلىش ھەقىقەتەنمۇ ئوڭاي ئەمەس. ئەگەر رەھبەر لاۋازىمغا خاس خۇسۇسىيەتكە ئېگە بولمىسا، ئىشلەۋاتقان ئىشنىڭ ئوڭغا تارتىدىغانلىغى مۇمكىن ئەمەس. ئەندى ۋلادىمىر توختاسۇنوۋ بولسا، كوللېكتىۋتا چوڭ ئابرويغا ئېگە. چۈنكى ئۇ قارىمىغىدىكى ئىشچىلار بىلەن تەڭ ئىش ئېلىپ بارىدۇ، شۇنداقلا ئوبيېكتلاردا بىرەر ھادىسىلەر يۈز بېرىپ قالغىدەك بولسا، بىرىنچىلەردىن بولۇپ، ئوزى بېرىپ، تەكشۈرەيدۇ. ئىشنىڭ تېز پۈتىشىگە بارلىق كۈچ-غەيرىتىنى سەرپلەيدۇ. بۇ بولسىمۇ ئۇنىڭ ئىشلەمچانلىغى، كىچىك پېئىل، كەمتەرلىگى ۋە ئىشنى ئۇيۇشتۇرۇش قابىلىيىتىنىڭ ئۈستۈنلىگىدۇر...

ياقۇپ سەمەدىي،

مەخسۇس مۇخبىرىمىز.

ئالمۇتا شەھىرى.

يېڭىلىنىش دەۋرىنىڭ نەپەسى

مانا بىز 1994-ژىلنى ئۇزىتىپ، يېڭى 1995-ژىلنى قارشى ئېلىپ ئولتىرىمىز. يەنە بىر ژىل تارىختىن ئورۇن ئالدى. يېڭى ژىل ھارپىسىدا ھەر بىر ئادەم ئالاھىدە ئۈستۈن كەيپىياتتا، كوڭۇللۇك ۋاقەلەرنى كۈتكەن ھالدا يېقىن يار-بۇرادەرلىرىگە ئەڭ ياخشى ئىزگۇ تىلەكلەرنى تىلەپ، بىر-بىرىگە سوغىلارنى ھەدىيە قىلىپ، خوشاللىق ئىلكىدە ياشايدۇ.

ئەندى بىز ئۇزىتىۋاتقان 1994-ژىلغا بىر نەزەر تاشلىساق، ئۇمۇ بىزنىڭ قازاقستان جۇمھۇرىيىتىدە ياشايدىغان بارلىق خەلقلەر- قازاقلار، رۇسلار، ئۇيغۇرلار، نېمىسلار، كورېيلار ۋە باشقىلارنىڭ بىر نىيەتتە، بىر مەخسەتتە ئەمگەك قىلىپ، ئېلىمىزنىڭ مۇستەقىللىغىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەشكە، ئۇنى گۈللەندۈرۈشكە ئوز ھەسسىسىنى قوشۇۋاتقانلىغىنى قەيت قىلىشىمىز كېرەك. موشۇ كۈنلىرى ئوز مۇستەقىللىغىنىڭ 4-ژىلىنى باشتىن كەچۈرىۋاتقان قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مەلۇم ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقلارنى باشتىن كەچۈرمەكتە. بۇ بولسىمۇ ئىلگەرىكى كېڭەش ئىمپېرىيەسى دەۋرىدە قازاقستاننى خام ئەشيا مەنبەسىگە ئايلاندۇرۇلۇپ، كوپلىگەن سانائەت مەھسۇلاتلىرى باشقا جۇمھۇرىيەتلەردىن كەلتۈرۈلگەنلىككە باغلىق بولدى. مانا ئەندى ياش مۇستەقىل دولەت ئەينە شۇ ئېغىرچىلىقلارنى پەيدىن-پەي يېڭىپ، مەركىزىي ئازىيەدە، خەلق ئارا مەيداندا ئوزىنىڭ بىر قاتار كونستروكتىۋ تەشەببۇسلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، خەلق ئارا بېخەتەرلىكنى تەمىنلەش، قارىمۇ-قارشىلىققا خاتىمە بېرىش ئوخشاش مۇھىم مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا ئوز ھەسسىسىنى قوشماقتا.

ھەر قانداق شارائىتتا مۇستەقىللىق يوللىرى تەكشى ۋە سىلىق بولمايدۇ، ئۇ كوپلىگەن قىيىنچىلىقلار ئارقىلىق ئوتىدۇ، لېكىن شۇنىڭغا قارىماي قازاقستاننىڭ كېڭەش ئىتتىپاقى دەۋرىدە ھۇلى سېلىنغان ئىقتىسادىي پوتېنسىيالى-قارا ۋە رەڭلىك مېتاللورگىيە، يېقىلغۇ، ئېنېرگېتىكا، ماشىنا ياساش، خىمىيە، يېنىك ۋە ئوزۇق-تۈلۈك سانائىتى 1994-ژىلى توختىماي ئىشلەپ، جۇمھۇرىيەت ئىقتىسادىنى يۈكسەلدۈردى.

ھازىر قازاقستان كىندىك ئازىيەدە ئاشلىق يېتىشتۈرۈشتە يېتەكچى ئەللەرنىڭ بىرىگە ئايلاندى. قازاقستاندا ئوتتۇرا ھېساپتا ھەر ژىلى 20 مىللىيون توننا ئاشلىق يېتىشتۈرىلىدۇ. قازاقستان ئەينە شۇ ئاشلىق بەدىلىگە باشقا جۇمھۇرىيەتلەردىن گاز، بېنزىن، باشقا مۇھىم سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى ئالىدۇ.

ئارا بىر-بىرى بىلەن باغلىق ئېكەنلىگىنى، كۆ ئادەملەر ھاياتتا ھەممە نەرسىلەرنىڭ ئوز چلەر قارىمۇ-قارشىلىغى زاكاۋكازىيېدىكى، يۇگوسلاۋىيەدىكى ئوخشاش بوھرانلىق ۋەزىيەتكە ئېلىپ كېلىدىغانلىغىنى ياقىلال چۈشەنمەكتە. خۇداغا شۈكرى، ئەينە شۇ چۈشەنچە قازاقستاندا مىللەتلەر ئارا رازىمەنلىكنى ساقلاشقا، ھەر قانداق مەسىلىنى ئوچۇق پىكىرلىشىش ئارقىلىق ئادىل ھەل قىلىشقا دەۋەت قىلماقتا. مۇستەقىل قازاقستاننىڭ ئاساسىي قانۇنىدا بەكىتىلگەن قائىدىلەرگە ئەمەل قىلغان ھالدا جۇمھۇرىيەتتە ياشاۋاتقان بارلىق خەلقلەر ھاكىم مۇتلەق كوممۇنىستىك تۇزۇم دەۋرىدە قىلىش مۇمكىن بولمىغان بەزى ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرماقتا.

مەسىلەن، 1994-ژىلى 12-نويابىر كۈنى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىغا 50 ژىل تولدى. ئۇيغۇر ۋە باشقا خەلقلەرنىڭ تەغدىرىدە ئالاھىدە ئورۇن ئالغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بۇ مۇبارەك مەرىكىسى ئالمۇتىدا كەڭ دائىرىدە تەنتەنىلىك نىشانلاندى. بۇ ئىلى شۇنداقلا خەلقىمىزنىڭ مۇستەقىللىق داۋاسى خەلق ئارا مەيدانغا چىقىش يولىدا دەسلەپكى قەدەمنى تاشلىدى. گېزىتىمىزدە خەۋەر قىلىنغىنىدەك، ئۇيغۇرلارنىڭ دولەتلەر ئارا ئىتتىپاقىنىڭ پرېزىدېنتى قەھرىمان غوجامبەردىيېۋ 1994-ژىلى 16-ئوكتەبىر كۈنى ئامېرىكىنىڭ نيۇ-يورك شەھىرىدە «شەرقىي تۈركىستان، ئىچكى موڭغۇلستان ۋە تىبەتتىكى ئىنسان ھوقۇقلىرى» دېگەن خەلق ئارا كونفېرېنسىيەگە قاتنىشىپ، خەلقىمىزنىڭ مۇڭ-زارىنى ئىزھار قىلدى.

قازاقستاننىڭ تۇنجى كەسپىي پارلامېنتى 1994-ژىلى جۇمھۇرىيەت مۇستەقىللىغىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش، ھاياتنىڭ بارلىق تەرەپلىرىنى دېموكراتىيەلەشتۈرۈش يولىدا ئورغۇن ئىشلارنى قىلىپ، بىر نەچچە ھاياتىي مۇھىم قانۇنلارنى قوبۇل قىلدى.

بىز ھازىرقى ئېغىر ئىقتىسادىي شارائىتتا ئوتمۈشنى ئەسلەپ، كېلەچەككە نەزەر تاشلىساق، بۇ ۋاقىتلىق ئېغىرچىلىق ئېكەنلىگىنى تەكىتلىشىمىز كېرەك. مىڭلىغان ژىللاردىن بۇيان ئادەملەردە ھەر دايىم بىر مەخسەت- بىر-بىرى بىلەن ياخشى خوشنىدارچىلىقتا ياشاش ئىنتىلىشى بولغان. كوپ مىللەتلىك قازاقستان خەلقى 1995-ژىلىمۇ ئەينە شۇنداق دوستلۇق، ياخشى خوشنىدارچىلىق ۋە ئىناقلىق بىلەن ۋاقىتلىق قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، جۇمھۇرىيەت ئىقتىسادىنى يۈكسەلدۈرۈشكە مۇناسىپ ھەسسە قوشىدىغانلىغىدا شۈبھە يوق.

يا. تېيىپوۋ.

دۆلەت ئەھمىيىتىگە ئىگە مەسىلە

**يېقىندا مەخسۇس مۇخبىرىمىز يا.
سابىتى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى مى-
نىستىرلار كابىنېتى ھۇزۇرىدىكى تىل-
لار بويىچە كومىتېت رەئىسىنىڭ ئو-
رۇنباسارى كېنجېخان سىلەمۇلان ئوغ-
لى ماتىژانوۋ بىلەن سۆھبەتلەشكەن
ئىدى. تۆۋەندە بىز ھورمەتلىك گېپ-
ۋەتخان، ئەينە شۇ سۆھبەتنى دىققەت-
تىڭلارغا ھاۋالە قىلماقچىمىز.**

* * *

**— كېنجېخان سىلەمۇلان ئوغلى، قا-
زاقىستان ئۆز مۇستەقىللىقىنى ئالغان-
دىن كېيىن قۇرۇلغان تىللار بويىچە كو-
مىتېت ھازىر پائال ئىشلەۋاتىدۇ. مو-
شۇ دەۋر ئىچىدە قىلىنغان ئىشلار تو
غرىلىق توختىلىپ ئۆتسىڭىز؟**

— مەلۇمكى، بىزنىڭ كومىتېت جۇم-
ھۇرىيەت پرېزىدېنتىنىڭ 1993-يىلى
5-ئاپرېلدىكى پەرمانى بىلەن قۇرۇل-
غان ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن قائىدە تە-
ستىقلىنىپ، ئۇنىڭدا جۇمھۇرىيەت مى-
نىستىرلار كابىنېتى تىللار بويىچە كومىتېتنى
تىل قانۇنلىرىنىڭ ئىجرا قىلىنىش مە-
سىلىرىنى، ھەممىدىن ئاۋال مانا تى-
ۋە ئىلىدىن بۇيان قوللىنىۋاتقان تىللار
توغرىلىق قانۇننى، 2000-يىلغىچە
دەۋرگە بەلگىلەنگەن قازاق تىلىنى
ۋە باشقا تىللارنى تەرەققىي ئەتكۈ-
زۈش دۆلەت پروگراممىسىنىڭ ئو-
رۇنلىنىش مەسىلىلىرىنى ئۇيغۇنلاشتۇ-
رىدىغان ۋە نازارەت قىلىدىغان مەر-
كىزىي دۆلەت ئورگىنى بولۇپ ئورگانى
سۈپىتىدە بەلگىلەنگەن ئىدى.

بۇ ۋاقىت ئىچىدە كومىتېتنىڭ ھا-
مىيلىقى نامىدا پۈتكۈل جۇمھۇرىيە-
تە ئۇنىڭ تەشكىلىي سىستېمىسى قۇ-
رۇلدى بولۇپ، ئۇنىڭغا تىللار بويىچە
ۋىلايەتلىك، شەھەرلىك، ناھىيەلىك با
شقارمىلار كىرىدۇ. ھازىر ئۇلار بار-
لىق جايلاردا بىر پۈتۈن دۆلەت تىل
سىياسىتىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئۆز-
گىرىش مەكتە.

ھەممىدىن ئاۋال ئۇنىڭ ئاساسىدا نې-
مە تۇرىدۇ؟ بۇ ھەممىدىن ئاۋال قا-
زاق تىلىغا بىزنىڭ مۇستەقىل دۆلەت
نىڭ يېڭى كونستىتۇتسىيەسىدەكى
دۆلەت تىلى رولى بېرىلىپ، دۆلەت تىلى
ستاتۇسىنى بېرىشتىن ئىبارەت. بۇ-
ھاكىم مۇتلەق تۈزۈم ھۆكۈم سۈر-
گەن يىللىرى مەنشەئەتتە قوللىنىشتىن
دەرىجىگە چۈشۈپ قالغان تىلنى ھەر
تەرەپلىمە تىكلەش ۋە تەرەققىي ئە
كۈزۈشتىن ئىبارەت، بۇ شۇنداقلا ئىش
ئىگىسىنى رەسمىيلەشتۈرۈشتە ئۇلارنى ئو-
لە قىلىش تىلى-روس تىلىدا ئېلىپ
بېرىشنى تەمىنلەش بىلەن بىللە پەي-
دىن پەي ئىش يۈرگۈزۈشنى دۆلەت
تىلىغا كۆچۈرۈش زۆرۈرىيىتى ئىبا
رەت. بۇ شۇنداقلا باشقا بارلىق تى
لارنىڭ تەرەققىياتىنى تەمىنلەشتىن
ئىبارەت، ھازىر بىزدە بىر باشقا تىللار-
نىڭ ئەھۋالى ياخشى ئەمەس.
قازاقىستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ تىلىمۇ شۇ
تىل باقى قوللاپ-قۇۋۋەتلەشكە مۇھتاج-
لىقى سىر ئەمەس. بىز ھېچ قاچان ئۆز
لۈك روس تىلىنىڭ رولى بىلەن ئەمەس،
ئۇنىڭ تۆۋەنلىشىگە يول قويمايمىز.
بىزنىڭ كومىتېت بۇ مەسىلىلەرنى
ھەممىدىن ئۆزىنىڭ دىققەت مەر-
كىزىدە تۇتۇپ، تىللار بويىچە ئۆز
باشقارمىلىرىمىز خۇددى شۇنى تە-
لەپ قىلىدۇ. بىر قاتار مۇئاممالارنى بو
يىچە بارلىق مىنىستىرلىكلارنىڭ، ئىدا
رىلەرنىڭ، تەشكىلاتلارنىڭ، كارخانىلار-
نىڭ پائالىيىتىنى ئۇيغۇنلاشتۇرىمىز.
ئەلەپىنىڭ قانچىلىك قاتتىقلىقى توغ-
رىلىق- تىللار بويىچە كومىتېت كو-
لىېگىيەسىنىڭ مەجلىسلىرىدە تىڭشا-
لغان ئۇلارنىڭ بىرىنچى رەھبەرلىرى
باھا بېرىشى مۇمكىن. بىز ئىشنىڭ كا
بىنېت ئۇسۇلىدىن قېچىشقا ئىنتىلىۋا-
تىمىز. مەسىلەن، يېقىندا خەشكىلەڭ
ناھىيەسىنىڭ، يېتەكچى ئېگىلىكلەرنىڭ
ۋە چوڭ كارخانىلارنىڭ، مىللىي-مەدە
نىي مەركەزلەرنىڭ رەھبەرلىرىنىڭ، زى
يالىلار، ئاممىۋى ئەخبارات ۋاستىلى-
رىنىڭ ئىشتىراكىدا خەشكىلەڭدە كو-
مىتېت كولىېگىيەسىنىڭ كۆچمە مەجى-
لىسى بولدى. بىرلەشكەن تىل سىيا-
ستىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ كېتىپ
بېرىشى توغرىلىق ناھايىتى مەنپىيەت-
دارلىق پاراڭلىشىش بولدى. شۇنداقلا
بېيىل سېنتەبىردە بىز دۆلەت تىلىنى
ئوقۇتۇشنىڭ مۇھىم مۇئاممالىرى بو-
يىچە جۇمھۇرىيەتلىك كونفېرېنسىيە
ۋە شۇنداقلا قازاقىستاننىڭ بارلىق
ۋىلايەتلىرى بىلەن ناھىيەلىرىدە شۇ
يەرلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ تىل
بايراملىرىنى ئۆتكەزدۇق. بۇ بىزنىڭ
ئىشىمىزنىڭ پەقەت كىچىككىنە بىر قى
سمى. بىزنىڭ ئۇمۇمىي ئۆيىمىز- قا
زاقىستاندىكى خاتىرجەملىك، خەلقلەر
دوستلۇغى ئۈچۈن پەرۋاسىز بولمى-
غان ھەممە ئۈچۈن كومىتېتنىڭ ۋە جاي-
لاردىكى ئۇنىڭ باشقارمىلىرىنىڭ ئىشىك
لىرى ھەر دايىم ئوچۇق. بىز كىم بى-
لەن بولمىسۇن دەللىلىك دىالوگتىن قا
چمايمىز. چۈنكى پەقەت ئوچۇق پىكىر
لىشىش بىلەنلا ھەر ئىككى تەرەپ كې-
لىشىمگە كېلىش مۇمكىن. قارىمۇ قا-
رشىلىق ھېچ كىمگە پايدا ئېلىپ كە-
لمەيدۇ. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن بىز
بارلىق ئاممىۋى ئەخبارات ۋاستىلى-
رى بىلەن ئەمەلىي ھەمكارلىشىپ كې-
لىۋاتىمىز، ئەلۋەتتە بۇ يونىلىشتە
«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭمۇ قوشۇ-
ۋاتقان سالماقلىق ھەسسىسى زۇقۇ-
رى باھالايمىز.

شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەيمەنكى، يې-
قىندا بىزنىڭ كومىتېت ئۆزىنىڭ مەت-
بۇئات مەركىزىگە ۋە شۇنداقلا بىر
قاتار نەشرلەرنىڭ پائالىيىتى ئەمە-
لىيەتتە ئاساسلىنىپ، جۇمھۇرىيەت ئا
لىي كېڭىشىگە مەتبۇئات ۋە باشقا ئام
مىۋى ئەخبارات ۋاستىلىرى توغرى-
لىق ھازىرقى ئەمەلدىكى قانۇن بويى-
چە بىر قاتار پىكىر-تەكلىپلەرنى بەر
دۇق. بۇ تەكلىپلەر قازاقىستاندا بىر-
لەشكەن دۆلەت تىل سىياستىنى ئىز-
چىل ئۆركۈزۈش بىلەن باغلىق. كو-
مىتېتنىڭ پىكرىچە قانۇندا دۆلەت تى
لىنىڭ ئۆسكەن رولى ئەكس ئەتتۈ-
رۈلۈشى لازىم. جۇمھۇرىيەت پۇخ-
رالىرى تىللار توغرىلىق قانۇن ۋە ئىن
سان ھوقۇقلىرى بىلەن ئەركىنلىكلى-
رىنى تەمىنلەش خەلق ئارا ئەمەلىيا
تىغا مۇۋاپىق ئانا تىلىدىن ۋە باشقا
تىللاردىن ئەركىن ۋە تولۇق پايدىلى-
نىش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇشى لازىم.

**— كومىتېتنىڭ ئىشىدا قانداق قى-
يىنچىلىقلار بار ۋە ئۇلار قانداق ھەل
قىلىنىۋاتىدۇ؟**

— ئەڭ ئاساسىي قىيىنچىلىق، ئوچۇ
غىنى ئېيتسام، بۇ مالىيەۋى قىيىنچى-
لىقتۇر. ئەندى باشقا قىيىنچىلىقلار بو
لسا ئانچە دەھشەتلىك ئەمەس. بىز
ئوزىمىز ئۆركۈزۈۋاتقان بىرلەشكەن
تىل سىياسىتىنىڭ پائال قوللاپ-قۇۋۋە
تلەشكە ئېگە بولۇۋاتقانلىقىنى ھەر دا
يىم ھىس قىلىپ تۇرىمىز. بىزنى كەڭ
دائىرىدىكى جامائەتچىلىك، يەرلىك
مەمۇرىيەتلەرنىڭ باشلىقلىرى، مىنىستىر
لار كابىنېتى، جۇمھۇرىيەت پرېزىدېن
تى قوللاپ- قۇۋۋەتلىمەكتە. لېكىن ئا
يرىم رەھبەرلەر بەزىدە بىزگە ياردەم
بېرىشنىڭ ئورنىغا بەزى بىر زىت ئىش
لارنى قىلىدۇ. لېكىن ئۇلارغا ئاخىرقى
ھېساپتا ئۆز مەۋقەسىنىڭ بىمەنى-
ئېكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشقا توغرا
كېلىدۇ. لېكىن ۋاقىت كۈتۈپ تۇر-
مايدۇ-دە!

بىر مەزگىلدە جۇمھۇرىيەتتە ئاپپا
رات شتاتىنى قىسقارتىشنى جاي-جاي
لاردىكى كومىتېتنىڭ قىسىملىرىنى يو
قۇتۇش ئۇسۇلىغا ئايلاندۇرغان ئې-
دى. باشقارمىلار ئورنىغا مەمۇرىيەت-
لەر ھوزۇرىدا بولۇملەر قۇرۇلدى. بۇ
پرېزىدېنتنىڭ پۈتكۈل جەمىيەتنى تې-
خىمۇ جىپسىلاشتۇرۇشنىڭ، دۆلەت ئىد
يولوگىيەسىنى ئىشلەپ چىقىشنىڭ مۇ
ھىملىقى توغرىلىق مەلۇم ئەمگەكلى-
رىدىكى كونسېپسىيەلىرىگە قارىمۇ-
قارشى كېلىدۇ ۋە ئۇ ناتوغرا سىيا-
سەتتۇر.

بۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىزنىڭ كو
مىتېتنى تىل سىياستى بويىچە دۆ-
لەت كومىتېتى قىلىپ ئۆزگەرتىش ۋە
ئۇنىڭغا تېگىشلىك قوشۇمچە ۋاكالەت-
لەرنى بېرىش زورۇرىيىتى پىشىپ يەت
تى. دۆلەت پروگراممىسىنى ئورۇن-
لاشتا كادىرلار، مەلىكىلىك پېداگوگ-
لار ۋە تەرجىمانلار، كېرەكلىك تېخ-
نىكا، ئېلېكتىرون جابدۇقلار بىلەن تەمىن
لەشتە مۇئاممالار ئاز ئەمەس. بۇ يەر
دە مەسىلىنى ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان ھا-
لدا كومپلېكسلىق ھەل قىلىش كې-
رەك، ئويلايمەنكى ئۇلار ئەمەلگە
ئاشىدۇ.

**— قازاقىستان - كوپ مىللەتلىك جۇم
ھۇرىيەت. ئەندى تىل سىياستى بول-
سا ئانا تىللاردىن كەڭ دائىرىدە پاي-
دىلىنىشقا ئىمكانىيەت بېرىدۇ. كو-
مىتېت تەرىپىدىن باشقا تىللارنى، جۇم
لىدىن ئۇيغۇر تىلىنى تەرەققىي ئەت-
كۈزۈش ساھاسىدا قانداق ئىشلار ئې-
لىپ بېرىلىۋاتىدۇ؟**

— ھە، قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى -
كوپ مىللەتلىك دۆلەت. جۇمھۇرىيەت
تە 126 مىللەت ۋەكىللىرى ياشايدۇ.
قازاقىستاندىكى بۇ خەلقلەرنىڭ تى-
لىنى، مەدەنىي ۋە مەنىۋى ئىختىدا-
رىنى ساقلاپ قېلىش ۋە تەرەققىي ئەت
كۈزۈش ئۈچۈن **«تىللار توغرىلىق قا-
نۇن»** قوبۇل قىلىنغان ئىدى، ئۇ
**«جۇمھۇرىيەتتە قوللىنىۋاتقان بارلىق
تىللارنىڭ ھوقۇق كاپالەتلىرىنى ۋە ئۇ
لارغا نىسبەتەن ھورمەت بىلەن مۇئا
مىلە قىلىشنى تەمىنلەيدۇ ۋە ھەر
قانداق مىللەت پۇخرالىرىنىڭ ئۆز**

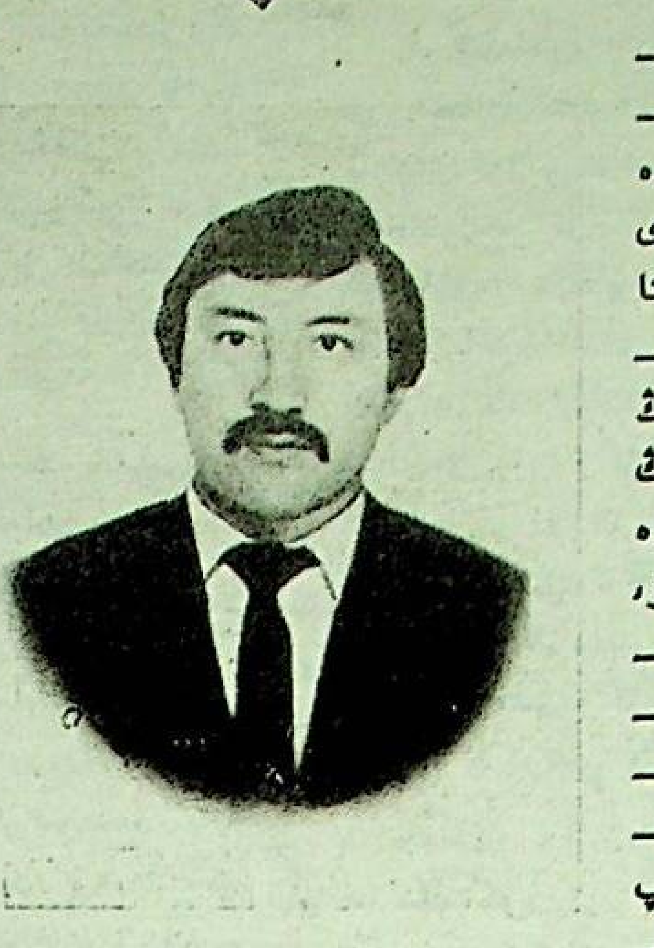

**تىلى بىلەن مەدەنىيىتىنى تەرەققىي
ئەتكۈزۈشىنىڭ ئاجرالماس ھوقۇقىنى
ھىمايە قىلىدۇ».**

تەركىۋىدە ھەر خىل مىللەت ۋەكىل
لىرى ئىشلەۋاتقان مىللىي تىللارنى
تەرەققىي ئەتكۈزۈش ۋە جەمىيەت تە
شكىلاتلىرى بىلەن ئالاقە باغلاش بويى-
چە باشقارما ئوز پائالىيىتىدە ئەق ئە
ينە شۇ پرىنسىپلارغا ئەمەل قىلىدۇ.

ئوزى مەۋجۇت بولغان بىر يېرىم
يىل ئىچىدە تىللار بويىچە كومىتېت
مەلۇم ئىشلارنى قىلدى. مەسىلەن، جۇ
مھۇرىيەت ۋىلايەتلىرىدىن مەكتەپ يې-
شىغىچە بولغان باللار مەھكىمىلىرىدە،
ئۇمۇم مەلۇمات بېرىدىغان مەكتەپلەر
دە، مەخسۇس ئوتتۇرا ۋە ئالىي ئو
قۇش ئورۇنلىرىدا، يەكشەنبىلىك مەك
تەپلەردە، كارخانىلار بىلەن تەشكىلات
لاردا ئانا تىللارنىڭ ئوقۇتىلىۋاتقانلى-
قى توغرىلىق ئەخبارات كەلدى. مو-
شۇ يىلى ماي ئېيىدا ئۆتكەن ئاھالى-
سى زىچ ياشايدىغان جايلاردا (جامبۇل
ۋىلايىتى) ئۆتكەن تىلنى ئوقۇتۇش
ئەھۋالى توغرىلىق مەسىلە ئۆگىنىلدى.
بۇ مۇئامما تىللار بويىچە كومىتېتنىڭ
كولىېگىيەسىدە قارالدى. تەكشۈرەش
يەكۇنلىرى بويىچە تېگىشلىك توختام
قوبۇل قىلىندى.

«قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىدە ياشا-
يدىغان ئېمىسلارنىڭ ئېتنىكلىق رىۋاج
لىنىشىنىڭ كومپلېكسلىق پروگرامما
سى توغرىلىق» ھوكۇمەتنىڭ 40%10-
توختامىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مەسىلە
سى بىلەن ئاقمولا ۋە قاراغاندا ۋىلا-
يەتلىرىگە خىزمەت گرۇپپىسى ئە-
ۋەتىلدى. بىرىگادىنىڭ ئىش نەتىجىلىرى
بويىچە كومىتېتنىڭ كولىېگىيەسى ئوت
كۈزۈلدى.

ئۇيغۇر خەلقىمۇ ئۆز ئانا تىلى-
نى ئۆگىنىشى ئۈچۈن مەلۇم ئىمكانى-
يەتلەر يارىتىلغان. مەسىلەن، جۇم-
ھۇرىيەتتە 13 ئۇيغۇر مەكتىۋى ۋە
50 ئارىلاش (قازاق-ئۇيغۇر ۋە روس
-ئۇيغۇر) مەكتەپ قۇرۇلغان، شۇن-
داقلا ئالمۇتا شەھرىنىڭ ئالىي ئو
قۇش ئورۇنلىرىدا ئۇيغۇر بولۇملى-
رى بار.

تىللار بويىچە كومىتېت غ. سەدۋا-
قاسوۋ نامىدىكى ئۇيغۇرشۇناسلىق
ئىنستىتۇتى بىلەن، ئى. ئالتىنسارىن
نامىدىكى مائارىپ ئىلمىي-تەتقىقات
ئىنستىتۇتى بىلەن (ئۇنىڭدا ئۇيغۇر
تىلى ۋە ئەدەبىياتى لابوراتورىيەسى
بار) ياخشى ھەمكارلاشماقتا.

بېيىل «ئانا تىلى» نەشرىياتى قا-
زاقچە-روسچە-ئۇيغۇرچە لۇغەت چە
قىرىشنى نىيەت قىلىۋاتىدۇ.

**— ئىلگىرى ئالىي ۋە ئوتتۇرا مەخ-
سۇس ئوقۇش ئورۇنلىرى ئۈچۈن دە-
رىسلىكلەر ئاساسىي جەھەتتىن روس
تىلىدا چىقىرىلاتتى ۋە موسكۋادا نە-
شر قىلىناتتى. ھازىرمۇ شۇنداقمۇ؟
ئۇيغۇر ستۇدېنتلىرى ئۈچۈن ئانا تى-
لىدا ئوقۇش قۇراللىرىنى نەشر قى-
لىش ئىمكانىيىتى بارمۇ؟**

— ئوتمۇشتە مېتودىكىلىق كىتاپلار،
ئوقۇش قۇراللىرى موسكۋادا نەشر
قىلىناتتى ۋە ئانا تىللارغا تەرجىمە
قىلىناتتى. قازاقىستان مۇستەقىللىقىنى
ئالغاندىن كېيىن ئەھۋال ئۆزگەردى.
بىزنىڭ بالىلىرىمىز تارىخنى، ئەدەبى-
ياتنى، مەدەنىيەتنى ئوز ئانا تىلىدا
ئۆگىنىش ئىمكانىيىتىگە ئېگە بولدى.
خەلق پېداگوگىكىسى جارىي قىلىن-
ماقتا. ئۇيغۇر ستۇدېنتلىرى ئۈچۈنمۇ
ئوقۇش قۇراللىرىنى ئانا تىلىدا نە-
شر قىلىش ئىمكانىيىتى بار. مەسىلە
كەسىپىي مۇئەللىمكە باغلىق. ئەلۋەت-
تە بىز ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلارنى
ئىستىسنا قىلمايمىز، لېكىن سپونسور
لارنىڭ ئىشتىراك قىلىشى بىزگە كوپ-
لىگەن مالىيەۋى قىيىنچىلىقلارنى يې-
ڭىلەشتۈرۈشى مۇمكىن.

**— تىللار بويىچە كومىتېتنىڭ قول-
لاپ-قۇۋۋەتلىشى بىلەن جۇمھۇرىيەتتە
ئايرىم مىللەتلەرنىڭ توپلىشىپ ياشاي-
دىغان جايلاردا ئانا تىلنى ئوقۇتۇش
بويىچە توپلار، سىنىپلار ئېچىلماقتا.
بىز بۇ باشلانمىلارنى قوللاپ- قۇۋۋەت
لەيمىز. بۇ ساھادا يەنە قانداق ئىشلار
ئېلىپ بېرىلىدۇ؟**

— ھەر خىل مىللەتلەر توپلىشىپ يا
شايدىغان جايلاردا بۇنىڭدىن كېيىنمۇ
2000-يىلغىچە بولغان دەۋرگە بەل-
گىلەنگەن قازاق ۋە باشقا تىللارنى
تەرەققىي ئەتكۈزۈش دۆلەت پروگ-
راممىسىنىڭ تەلەپلىرىدىن چېكىنمىگەن
ھالدا ئانا تىللارنى ئۆگىنىش بويىچە
مەكتەپلەرنى، سىنىپلارنى، توپلارنى
ۋە كۇرسلارنى ئېچىش ئىمكانىيىتىنى
كوزدە تۇتىمىز. مۇنداق باشلانمىنى
تىل سىياستى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان
يەرلىك ئورگانلار ۋە مائارىپ مەھكى-
مىلىرى قوللاپ-قۇۋۋەتلەيدۇ دەپ ئوي
لايمىز. مەسىلەن، ئالمۇتىدا سەككىز
ناھىيەدە يەكشەنبىلىك مەكتەپلەر ئې-
چىلىپ، ئۇلاردا كۈنىگە ئۈچ سائەتتىن
20 تىل ئۆگىنىلمەكتە.

قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ تىللار
نى تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە ۋە ساقلاپ
قېلىشقا قارىتىلغان يولى بىزنىڭ كوپ
مىللەتلىك دۆلىتىمىزنىڭ تېخىمۇ گۈل-
لىنىشىنىڭ كاپالىتى بولىدىغانلىقىغا ئۈ
مۈت قىلىمىز.

**— بىز قازاق تىلىنىڭ دۆلەت تىلى
ستاتۇسىنى ئالغانلىقىغا خۇرسەنمىز.
بۇ ستاتۇسنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن
قانداق ئىشلار قىلىنىۋاتىدۇ؟ جەمىيەت
تەشكىلاتلىرى تەرىپىدىن قوللاپ-قۇ-
ۋۋەتلەشكە ئېگە بولىۋاتامسىلەر؟**

— تىل كومىتېتى ئۆز ۋەزىپىسىگە
ئاساسەن ئىشلەشكە باشلىغىنىغا بىر
يېرىم يىل ۋاقىت بولدى. موشۇ ۋا-
قىتنىڭ ئىچىدە قانچىمۇ ئىشلار ئىش-
لىنىپ، ئورغۇنلىغان چارىلار ئەمەلگە
ئاشۇرۇلدى. ئەلۋەتتە، بۇ جەرياندا
قىيىنچىلىق بولمىدى دەپ ئېيتالماي-
مىز. كومىتېت ئاز ۋاقىتنىڭ ئىچىدە
تىل مەسىلىلىرىنى قولغا ئېلىپ، دۆ-
لەت تىلىنىڭ مەزمۇنى بىلەن ئابرويى-
نى ئاشۇرۇشقا، باشقا تىللارنىڭمۇ ئىل
گىرىلىشىگە شارائىت يارىتىپ بېرىش-
كە، تىللار ئارىسىدىكى باراۋەرلىكنى
ئورنىتىشقا، جۇمھۇرىيىتىمىزدىكى بىر
تۇتاش دۆلەت تىل سىياستىنى قېلىپ-
لاشتۇرۇشقا كۈچ چىقارماقتا.

تىل كومىتېتى ئىش پروگراممىسى-
نىڭ ھەر خىل ساھا خىزمىتىدىكى باش
ئارماق، ئاساسىي يۆنۈلۈشىنىڭ بى-
رى-تىل توغرىلىق قانۇن بىلەن تىل-
لارنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ مەم-
لىكەتلىك قېلىنامىسىنىڭ ئورۇندۇلۇ-
شى، بۇ ھوججەتلەردىكى ئاساسىي تە
لەپ تىلنى ئىش يۈزىدە، تۇرمۇشتا
قوللىنىش ئىدى. تىل كومىتېتى موشۇ
تەلەپلەرنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى ئۆزى-
نىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى دەپ سانايى-
دۇ. ئاز ۋاقىتنىڭ ئىچىدە جۇمھۇرىيە-
تىمىزنىڭ بارلىق جايلىرىدىكى چوڭ
كارخانىلاردا، مەھكىمىلەردە، ئوقۇش
ئورۇنلىرىدا، تەشكىلاتلاردا- دۆلەت
تىلىنىڭ رەسمىي قوللىنىشى ۋە ئۇنىڭ

(ئاخىرى 6- بەتتە).

زامانىمىزدىكى

«ئۇيغۇرىستان» ئاملىق يوشۇرۇن ۋاراقچىنىڭ 1994-يىلى 11-نويابىر سانىدا ئاتالمىش «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ» (ئۇئات) رەئىسى هاشىر ۋاهىدىۋنىڭ «1944—1949-يىللاردىكى مىللىي ئازاتلىق هەرىكىتىنىڭ ئۆتمۈش ۋە تارىخىي ساۋاقلىرى» سەرلەۋهەلىك ماقالىسى بېسىلىپ چىقىپتۇ. ئىغۋاگەرلىك، توهمەت، بۇرمىلاش بىلەن تولۇپ تاشقان بۇ ماقالە گەرچە ئەقىلى-هوشى جايىدا ئادەملەر ئۈچۈن هېچ نەرسىگە توختىمايدىغان، ئېتىۋار بېرىشكە ئەرزىمەيدىغان نەرسە بولسىمۇ، بىز بۈگۈنكى مۇرەككەپ شارائىتتا ۋەتەن ئىستىقلالىيىتىگە تەشنا ئاق كۆڭۈل، ساددە خەلقىمىزنىڭ ئاتىلار قۇتلۇق قانلىرىنى تۆكۈپ قىلغان كۈرەشلىرى هەققىدە ئوبيېكتىۋ توغرا چۈشەنچە هاسىل قىلىشى، بۈگۈن كىمنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىقى ئۈچۈن هەقىقىي ۋە ئەمەلىي هەرىكەتلەرنى ئېلىپ بېرىۋاتقانلىقىنى ۋە كىمنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك نىقابى ئاستىدا، خەلقىمىزنىڭ ئىزگۈ ئارزۇ-ئارمانلىرىنى سۇيىستىمال قىلىپ ئالدامچىلىق، پىتنە-پاساتلىق، بۆلگۈنچىلىك قىلمىشلار بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىقىنى بىلىپ، ئايرىۋېلىشىغا ياردەم بېرىش مەقسىتىدە مەزكۇر ماقالىنى يېزىشنى مۇۋاپىق، دەپ هېسابلىدۇق.

جىددىي ۋە مەخسۇس تەتقىق قىلىشنى تەلەپ قىلىدىغان 1944—1949-يىللاردىكى مىللىي ئازاتلىق هەرىكەتكە توغرا باها بەرمەي تۇرۇپ، ئەجدادلارنىڭ قان-تەرى بەدىلىگە كەلگەن شەرقىي تۈركىستان جۇمهۇرىيىتىنىڭ قەدىر-قىممىتىگە يەتمەي تۇرۇپ، بۈگۈنكى كۈندىكى هەرىكىتىمىزنى ئوڭۇشلۇق يول بىلەن داۋام ئەتتۈرۈش مۇمكىن ئەمەس. دەل مانا موشۇ مەسىلىدە خەلقىمىزنىڭ هەقىقىي دوستلىرى كىملەر، دۈشمەنلىرى كىملەر ئىكەنلىكى ئېنىقلىنىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ دۈشمەنلىرى، بىرىنچى نۆۋەتتە، خىتاي هاكىمىيەت دائىرىلىرى 1944—49-يىللاردىكى مىللىي ئازاتلىق هەرىكىتىمىزنى بۇ هېچ قانداق ئۇيغۇر ياكى شىنجاڭدا ياشاۋاتقان باشقا مىللەتلەر مۇستەقىللىقى ئۈچۈن قىلىنغان ئىنقىلاپ ئەمەس، ئۇ كېڭەش هۆكۈمىتى ئۇيۇشتۇرغان توپىلاڭ. شىنجاڭ خىتاينىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى، شىنجاڭ خەلقى خىتايدىن ئايرىلىش ئۈچۈن هەرىكەت قىلمىغان، ئۇيغۇرلار ئىنقىلاپ قىلىشقىمۇ قادىر خەلق ئەمەس، دەپ باهالىماقتا. مىللىي ئىنقىلاپقا قاتناشقان ۋە رەهبەرلىك قىلغانلارنى بولسا، كېڭەش شپىونلىرى دەپ قارىلىماقتا.

ئەندى هاشىر ۋاهىدىۋنىڭ «كوپۇمچانلىق» نىقاۋى ئاستىدىكى ماقالىسىنى ئوقۇپ چىققان ئادەم ئۇنىڭ روهىنىڭ خىتاي هوكۈمران دائىرىلىرى باهاسىنىڭ روهى بىلەن بىر ئىكەنلىكىنى سەزمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس. شۇنداق ئىكەن، جانابىي هاشىر ۋاهىدىۋ كىم بىلەن بىر كوز قاراشتا بولۇپ، كىمنىڭ تۈگمىنىگە سۇ قۇيۇۋېتىپتۇ؟! ئۇنىڭ ماقالىسىنى ئوقۇپ، بۈگۈنكى خىتاي رەهبەرلىرىمۇ خۇددى ئەللىكىنچى يىللارنىڭ بېشىدا شىنجاڭ پارتىيە كومىتېتىنىڭ كاتىۋى ۋاڭ جېڭ ماختىغاندەك «بىرگە مىللىي كادىرلار ئىچىدە يولداش هاشىردەك سادىق كادىرلار كېرەك»، دەپ يەنە بىر قېتىم مەمنۇنلۇق بىلەن چاۋاك چالمايدۇ دەپ كىم هۆددىگە ئالالايدۇ؟! تارىخ شەپقەتسىز قازى، هېچ نەرسە ئۇنتۇلۇپ كەتمەيدۇ، مۇستەملىكىچىلەرگە ئىچكى جەهەتتىن ماسلىشىشنى بۈگۈنكى كۈندە يەنە تەكرارلاش جىنايەت ئۈستىگە جىنايەتتۇر.

1944—49-يىللاردىكى شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋىنى باهالاشتا يەنە بىر پرىنسىپ، يەنە بىر مەۋقە بار. شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋى هەممىدىن ئاۋال مۇستەملىكە قىلىنغۇچى ئەلنىڭ مۇستەملىكىچىگە قارشى ئىنقىلاۋىدۇر. ئادالەتنىڭ ئادالەتسىزلىككە، نۇرنىڭ زۇلمەتكە قارشى ئىسيانىدۇر. ئۇنى خىتاي باسقۇنچىلىرىنىڭ هەددى-هېسابسىز زۇلۇمى، زوراۋانلىقى، خەلقىمىزنىڭ ئىستىقلالىيەتكە تەشنالىقى، دۇنيادىكى باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاش ئۆز يېرىگە، دولىتىگە، هوقۇقىغا ئىگە بولۇش ئارزۇسى كەلتۈرۈپ چىقارغان. شۇڭلاشقا بۇ ئىنقىلاپنى باشلىغانلارمۇ، مەيدانلاردا قان توككەنلەرمۇ شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئىدى.

ئەندى بۇ خەلق ئىنقىلاۋىنىڭ باشلىنىشىغا، ئۇۋۇج ئېلىشىغا تۈرتكە بولغان، ئارىلاشقان، ئاخىرىدا خىتاي كوممۇنىستلىرى بىلەن بىرلىشىپ، ئىنقىلاپنى بەربات قىلغان سابىق كېڭەش ئېلى ئىكەنلىكى هېچ كىمگە سىر ئەمەس. هاشىر ۋاهىدىۋ بولسا، دەل موشۇ مەسىلىدە ئۆزىچە ۋاقىرىچوڭ كوتىرىپ، گويا يېڭىلىق ئېچىۋاتقاندەك كىرىلىپ ۋە سابىق سسسرنى قارىلاش ئىشتىياقىغا هەۋەسلىنىپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ تارىخىدىكى شانلىق بىر سەهىپىگە قارا چاپلاشقا، خەلقىمىز قىلغان ئىنقىلاپنى يوققا چىقىرىشقا بىهۇدە ئۇرۇنىدۇ.

هەر قانداق ئىنقىلاپنى، ۋاقەنى، شەخسلەرنى باهالاشتا شۇ دەۋىر شارائىتىدىن كېلىپ چىقىش زورۇر ئىكەنلىكىنى ئەقىل-هوشى جايىدا ئادەم چۈشىنىشى كېرەك. شۇنداق ئىكەن، بۈگۈن دېموكراتىيەنى سۇيىستىمال قىلىپ، ئاغزىغا كەلگەن تىل هاقارەت بىلەن ئىستىقلالىيەت يولىدا قۇرۇۋان بولغانلارنى قارىلاشتىن ئىلگىرى ئۆزىنىڭ كىم ئىكەنلىكى هەققىدە ئويلاپ كورگەن دۇرۇس بولار ئىدى. ئەپسۇسكى، هاشىر ۋاهىدىۋ ۋۇجۇدىدا ئۇنداق دىيانەت يوق ئوخشايدۇ.

مەسىلەن، ئۇ هەقىقەتەن قوزغىلاڭنى ئۇيۇشتۇرغان، ئىنقىلاپقا رەهبەرلىك قىلغان «ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ» ئەزالىرىنى «بۇ ئادەملەر هازىر ئۆزلىرىنى كىم دەپ هېساپلىشىدىن قەتئىي نەزەر، خەلق خائىنلىرى بولۇپ چىقتى... «ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ»... ئەزالىرى ئۆزلىرىنىڭ قورقانچاقلىقىنى كورسىتىپ، ئۆز غوجايىنلىرىنىڭ شەرتلىرىگە كونۈپ، خىتايلارغا تەسلىم بولدى، بەزىلىرى هەتتا ئۆز خەلقىنى، ۋەتىنىنى سېتىۋەتتى» مەسىلەن، «ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ» بىر ئەزاسى 1951-يىلى يازدا خىتاي كوممۇنىستلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، تۈرمىگە قامالغاندا ئۆز جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن «بىز 1950-يىلى هېكىمبەگ غوجا ۋە ئابدۇلمۇتەل خەلپەملەر باشچىلىقىدا غۇلجىدا شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسىنى قۇرغان» دەپ يالغان مەلۇمات يېزىپ بېرىپ، يۈزلىگەن بىگۇناھ ئادەملەرنىڭ قولغا ئېلىنىپ، خىتاي تۈرمىسىدە ئازاپ چېكىشىگە سەۋەپ بولدى». (بۇ ئۆزۈندە ئاتالمىش «ئۇيغۇرىستان» ۋاراقچىسىنىڭ رۇسچە نۇسخىسىدىن ئېلىندى. چۈنكى ئۇيغۇرچە نۇسخا بىلەن رۇسچە نۇسخىدا كوپ نەرسىلەر بىر-بىرىگە ئوخشىمايدۇ.) دەپ يازغىنىدا شۇ يىللار ۋاقەلىرىنى ياخشى بىلىدىغان كىشىلەرنىڭ «توۋۋا» دەپ ياقا تۇتماسلىقى مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى دەل «ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ» ئەينە شۇ ئەزاسىنى قوشۇپ، ئىلى تەۋەسىدىكى يۈزلىگەن ۋەتەنپەرۋەرلەرنى جازالىغان پارتىيە يەرلىك كومىتېتى يېنىدا قۇرۇلغان ۋە مىللىي كادىرلارنى، ئەرباپلارنى تۇتۇش، قاماش ئىشلىرىنى باشقۇرغان ئۈچ كىشىلىك گرۇپپا (ئىككىسى خىتاي- لىۋ گاڭخان، ۋاڭ جېڭۋى، بىرى ئۇيغۇر، يەنى هاشىر ۋاهىدىۋ) ئەزاسى هاشىر ۋاهىدىۋنىڭ ئۆزى ئەمەسمىدى؟! «يالغاننى دەۋەرسەڭ راستقا ئايلىنىدۇ» بىرنى قارىلاۋەرسەڭ خەلق ئىشىنىدۇ، سەن دېگىنچە مەن دەۋالاي» دېگەننى ئۆز هايات تەرزىگە ئايلاندۇرۇۋالغان هاشىر ۋاهىدىۋدەك ئادەملەرلا ئۇنداق تەۋەككەلچىلىككە بارالىشى مۇمكىن.

هـ. ۋاهىدىۋ كېڭەش ئىتتىپاقىدىن شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋىغا ياردەمگە كەلگەن مەسلىهەتچىلەرنى «شپىونلار» دەپ توهمەت چاپلىغىنى بۇ ئۇنىڭ شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىنىڭ دۈشمەنلىرى مەۋقەسىنى ياقلىغانلىقى ئەمەسمۇ؟ ئۇ زاماندا كېڭەش ۋەكىللىرىنىڭ مۇستەملىكىچى گومىنداڭچىلارغا ۋە ئۇلارنىڭ يالاقچىلىرىغا-مىللىي مۇناپىقلارغا ياقمىغانلىقىنى هەممە بىلىدۇ. چۈنكى كېڭەشلىكلەر مىللىي ئىنقىلاپنى قوغداشتا گومىنداڭ ئاغدۇرمىچىلىرىغا قارشى كۈرەشنى كۈچەيتتى، ئىنقىلاۋىي سېپىمىزنى ئۇلاردىن تازىلاشقا ياردەم بەردى.

ئەندى «ئازاتلىق تەشكىلاتى» توغرىلىق بىزنىڭ كوز قارىشىمىز توۋەندىكىچە: «ئازاتلىق تەشكىلاتى» ئىستىقلالىيەتكە تەقەززا خەلقنىڭ ئارزۇ-ئارمىنىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۈرگەن، كۈرەشنى مۇقەددەس بىلگەن، ئىلى تەۋەسىدە ۋەتەنپەرۋەرلىكى، خەلقپەرۋەرلىكى بىلەن ئابروي قازانغان كىشىلەر تەرىپىدىن قۇرۇلغان تەشۋىقات-تەرغىبات ۋە تەشكىلاتچىلىق ئىختىدارىغا ئىگە ئىنقىلاۋىي تەشكىلات ئىدى. ئۇنىڭ پائالىيىتىگە كېيىن قايسى يەلىنىڭ ئارىلىشىپ، ئاخىرىدا يوق قىلىشىدىن قەتئىي نەزەر، بۇ تەشكىلات قۇرۇلۇپ، ئاهايىتى ئاز ۋاقىت ئىچىدە خەلق ئارىسىدا چوڭ ئابرويغا ئىگە بولغان، قوزغىلاڭغا رەهبەرلىك قىلغان ئىدى. مۇنداق بىر هەممىنى مەركەزلەشتۈرگۈچى، ئۇيۇشتۇرغۇچى كۈچ بولمىغىنىدا، شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋى ئۇنداق چاپسان غەلىبە قازىنالمىغان بولار ئىدى. بۇ تارىخىي هەقىقەتنى رەت قىلىش، شەخسىي ئۆچمەنلىكنى پۈتۈنسۈرۈك تەشكىلاتتىن، هەتتا ئىنقىلاپتىن ئېلىشقا ئۇرۇنۇش پەقەت پۈرسەتپەرەسلەرنىڭ قولىدىن كېلىدۇ، خالاس. بۇ تەشكىلاتنىڭ ئىككى ئىمپېرىيە تىل بىرىكتۈرۈشىنىڭ قۇربانى بولغانلىقىنى، خۇددى پۈتكۈل شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋىنىڭ يېرىم يولدا توختاپ قالغانلىقىغا ئوخشاش، ئوبيېكتىپ سەۋەپلەر تۈپەيلى، دەپ چۈشىنىش ئادالەتلىك بولار ئىدى.

شۇ يىللار ۋاقەلىرىگە موشۇ نۇقتەئىي نەزەردىن قارىغاندىلا ۋە جەڭدىن كېيىن پەيدا بولغان «قەهرىمانلارنىڭ» ئارىدىن 50 يىل ئوتكەندىن كېيىن «ئۇ خائىن، بۇ شپىون»، دەپ شېهىتلار روهىغا پاتقاق چېچىشتىن خالى بولغىنىمىزدىلا، بىز تارىخىمىزغا توغرا باها بېرەلىشىمىز مۇمكىن. ئەگەر ئۇنداق قىلمىساق، ئەۋلاتلىرىمىز «جانابىي هاشىر ۋاهىدىۋ! سىز شۇنچە ئەقىللىق، يىراقنى كورەر، ئادىل كىشى بولسىڭىز، شۇ قانلىق يىللاردا نەدە ئىدىڭىز؟ نېمىشكە شۇ «نادانلارغا» يول كورسىتىپ، ئىنقىلاپنى توغرا يولغا باشلىمىغان ئىدىڭىز؟ سىز بىلەن تەڭتۇش ياش ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ پۈتكۈل خەلققە تونۇلۇپ، ئۇلارنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولۇپ، جېنىنى تىكىپ، سابىق سسسردىن يوشۇرۇن هالدا قورال-ياراق يەتكۈزۈپ، قوزغىلاڭغا بىۋاستە رەهبەرلىك قىلغاندا، سىز نېمە ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغان ئىدىڭىز؟ بۈگۈنگە كېلىپ باتۇر، دانىشمەن بولۇپ كەتكىنىڭىزنى قاراڭ» دېمەمدۇ؟

هـ. ۋاهىدىۋ تەكىتلىگەندەك، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ نكۋد-نىڭ شپىونى، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى بولغانمۇ، بولمىغانمۇ؟ بۇ جىددىي ئىسپاتنى تەلەپ قىلىدىغان جاۋاپكەرلىك مەسىلە. ئۇنى ئەينە شۇنداق ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مەخسۇس ئورۇنلار زىممىسىگە قالدۇرۇپ، ئۇ ياش رەهبەرنىڭ 1944—49-يىللاردىكى خىزمەتلىرىنى ئادىللىق بىلەن باهالىغىنىمىز ئىنساپتىن بولار [illegible] مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىمىزدا چوڭ رول ئوينىغان كىشى. هاشىر ۋاهىدىۋ سابىق سسسر ۋە شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇرلىرى ئىچىدىن شۇنچىلىك كوپ «شپىونلارنى» تاپقىنى بىلەن بىرەر قېتىممۇ ئۇنداق هوججەتلەرنى قەيەردىن ئالغانلىقىنى، كىشىلەرنى نېمىگە ئاساسلىنىپ مۇنچىلىك ئۆچمەنلىك بىلەن قارىلاۋاتقانلىقىنى ئېيتمايدۇ.

توغرا، هـ. ۋاهىدىۋ بۇ «فاكتلارنى» هاكىم جاپپار ئوغلى يارۇللايېكوۋتىن ئاڭلىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. قىرىق يېرى بۇ گەپنى هـ. ۋاهىدىۋ تارقاتقان يىلى هاكىم جاپپار ئوغلى تىلىدىن قالغان ئىدى. ماگنىتوفون لېنتىسىغا سوزلىگەن هاكىم جاپپار ئوغلى ئەمەس، بەلكى هـ. ۋاهىدىۋنىڭ ئوزى ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغانلار تەستىقلىمەكتە. «لوۋۇيې ۋرېمىيە» ژۇرنالىنىڭ 1992-يىلى چىققان 26-سانىدا ئۇنىڭ مۇخبىرلىرىنىڭ هـ. ۋاهىدىۋ بىلەن سوهبىتى بېرىلگەن. ئۇنىڭدىمۇ هـ. يارۇللايېكوۋنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋى ۋە ئايرىم شەخسلەر هەققىدىكى سوئاللارغا جاۋاپ بېرىشتىن كورە سۈكۈت ساقلاشنى ئەۋزەل كورگەنلىكى تەكىتلىنىدۇ. هـ. ۋاهىدىۋنىڭ پۈتكۈل ئومرى ئىغۋا تارقىتىش بىلەن ئوتكەنلىكىنى بىلگەن كىشى بۇ ئويدۇرمىغىمۇ ئىشىنىپ ئولتارماس.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ هاشىر ۋاهىدىۋ قارىلىغان باشقا چوڭ-كىچىك رەهبەرلىرى توغرىلىق بىزنىڭ پىكرىمىز بىر: ئۇلار ۋەتەن ئىستىقلالىيىتى يولىدا جېنىنى تىكىپ كۈرەش قىلغان ۋە شۇ يولدا هەر خىل ۋاقىتلاردا قۇربان بولغان. ئۇلار باشقا ئەلگە ئىشىنىپ كەتكەن بولۇشى، ئالدانغان بولۇشى مۇمكىن. لېكىن ئىنقىلاپقا خائىنلىق قىلمىغان، گومىنداڭغا خىزمەت قىلمىغان. مەلۇمكى، شۇ دەۋىردە سسسرغا ئېتىقات قىلىش-بۇ جىنايەت ئەمەس، ۋەتەن ساتقۇچلۇقمۇ ئەمەس. لېكىن گومىنداڭغا ئىشلەش-بۇ خائىنلىق ئىدى. ئەخمەتجان قاسىمىي، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋلار هالاك بولۇپ، ئاز كۈن ئوتمەي قىزىل خىتايلار شەرقىي تۈركىستانغا كىرگەندە كوممۇنىستىك پارتىيە سېپىگە سىز، جانابىي هاشىر ۋاهىدىۋ، بىرىنچىلەردىن بولۇپ كىرگەن ئەمەسمىدىڭىز. گەپ سىزنىڭ خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى سېپىگە ئوتكىنىڭىزدە ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ قويىنىغا كىرىۋېلىپ مىللىي مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرەشكەن ۋەتەنپەرۋەرلەر ئۈستىدىن ماتېريال توپلاپ، ئۆز تىلىڭىز بىلەن ئېيتقاندا، غوجايىنلىرىڭىزغا سۇنۇپ بېرىپ، شەرقىي تۈركىستان جۇمهۇرىيىتىنىڭ تىرىك قالغان رەهبەرلىرىگە سۇيىقەست قىلغانلىقىڭىزدا. سىزنىڭ زىيانكەشلىكىڭىزگە ئۇچراپ 1951-يىلى تۈرمىگە تاشلىنىپ ئازاپلانغان شاهىت، مەزكۇر قۇرلار مۇئەللىپلىرىنىڭ بىرى شەرقىي تۈركىستان جۇمهۇرىيىتىنىڭ باش كاتىۋى ئابدۇرائۇف مەخسۇم هازىر ئارىمىزدا، «قۇرىقاندىن ئاۋال مۇش كوتىرىپتۇ» دېگەندەك شۇ مۇجاهىتقىمۇ پاتقاق چېچىۋاتقانلىقىڭىزنى، ئۇنىڭ شەنىگە تېگىدىغان ئويدۇرمىلارنى توقۇۋاتقانلىقىڭىزنى خەلقى ئالەم بىلمەيدۇ دەپ ئويلامسىز؟!

ياق، خەلق هەممىنى بىلىدۇ. بۇرۇن ئاڭلىمىغان، بىلمىگەنلەر بولسا ئەندى بىلىدۇ.

هـ. ۋاهىدىۋنىڭ 1940-يىللارنىڭ بېشىدا گومىنداڭ هوكۈمىتىنىڭ ئايغاقچىسى بولۇپ ۋەتەنپەرۋەرلەرنى تۇتۇپ بېرىش بىلەن شۇغۇللانغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدىغان مۇنداق بىر فاكتنى ئەسلىتىپ ئوتۇش ئارتۇقچە بولماس. شۇ يىللىرى ئىلى، چۆچەك تەۋەسىگە تاشكەنتتە چىقىدىغان «شەرىق هەقىقىتى» ژۇرنالى يوشۇرۇن تارقىلاتتى. مەرهۇم شائىر ئابدۇلەهەي روزىنىڭمۇ بۇ ژۇر-

چاغمۇزا يۈسۈپخان

ئالنى تارقىتىدىغانلىقىنى ئېنىقلاپ بىلىۋالغان ھ. ۋاھىدوۋ ئۇنىڭدىن ئۇرنالنىڭ بىر سانىنى «ئۇقۇپ باقاي»، دەپ ئېلىۋېلىپ، گومىنداڭ ساقچىسىغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. سوراقتا ئابلەي روزى «جىنايىتىنى» بويىنغا ئالمايدۇ. مانا شۇ چاغدا ھازىرقى «ئىنقىلاپچى» ھاشىر ۋاھىدوۋ ئا. روزىنىڭ «جىنايىتىنى»، «باتۇرلۇق» بىلەن بويىنغا قويۇپ بېرىپ، شائىرنى قاماتقان ئىدى. بۇنى ئاز دېگەندەك ئۇ تا ھازىرغىچە مەرھۇم شائىر ھەققىدە خەلق ئارىسىدا «ئۇ خائىن» دەپ غەيۋەت تارقىتىپ كەلمەكتە.

1951-يىلى ۋاڭ جېڭ ۋە كېلىلگىنىدىكى قىزىل خىتاي رەھبەرلىرىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشمۇ كۆپىرەك مۇيەسسەر بولۇش ئۈچۈن سىز ھاشىر ۋاھىدوۋ، ئات-چېپىپ يۈرگەن چىڭخۇردا، شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ قەھرىمانى غېنى باتۇرنى ئابرويسىزلاندۇرۇش، ماۋچىلار تىلى بىلەن ئېيتقاندا، «قەغەز يولۋاسقا» ئايلاندۇرۇش مەخسىتىدە خىتايلار ئۇنى پاش قىلىش، قارىلاش كامپانىيەسىنى باشلىۋەتتى. كېيىن پانىخ باتۇر ئېگىكىسىنى خىتاينىڭ شىئەن شەھىرىگە ئاپىرىپ مەرزىقامىقىغا بەنت قىلىپ قويغان ئىدى. سىز موشۇ كامپانىيەنى ئېچىمۇ جانلاندۇرۇشقا ئېرىشىشىڭىز پەيتى كەلدى دەپ، غۇلجا شەھىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى يېزىلاردا ئاتالمىش غېنى باتۇرنى پاش قىلىشقا دەۋەت قىلىپ، خەلقىمىز قەھرىمانىنى خۇددى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ رەھبەرلىرىنى قارىلىغاندەك قىزغىنلىق بىلەن ئەيىپلىگەنلىگىڭىز، «ئۇنىڭغا ئۆلۈم جازاسىق بېرىش كېرەك» دەپ ماتېرىيال توپلىغانلىقىڭىز يادىڭىزدىن چىقمىغاندۇ؟ سىزگە شۇ چاغدا خەلق «ئوت قويرۇق» دېگەن لەقەمنى بەرگەن ئەمەسمىدى.

شۇ چاغدا سىزنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىڭىزنى كۆپچىلىك بىلگەنلىكتىن، ئانچىلا ھەيران قالمىغان ئىدى. بىراق 1980-يىلى غېنى باتۇر چېلەك ناھىيەسىنىڭ «سوتسىيالىستىك قازاقستان» سوۋخوزىدا ۋاپات بولغاندا «غەمخورچى» چاپىنىنى كىيىۋېلىپ، خۇددى مازارنىڭ شەيخلىرىدەك، باتۇرغا ھەيكەل ئورنىتىش ئۈچۈن پايپېتەك بولغان قىياپەتكە كىرىۋالغانلىقىڭىزنى كۆرگەن پېشقەدەملەر يەنە بىر قېتىم ھەيران بولۇپ ياقىسىنى تۇتقان ئىدى. ئەسلىدە بۇ سوۋاپلىق ئىشنى چىن ۋىژدانى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرغان تۇرسۇن پالتۇشىۋ، مەسىمجان زۇلپىقاروۋ، ۋاققاس مەمدىشوۋلار ئوخشاش كىشىلەرنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، ئولگەن باتۇر سايىسىدا پۇل ۋە ئابروي ئېپىشقا ۋە باشقىلارنىڭ ھەسسىنى ئۆزىڭىزنىڭ قىلىپ ئېلىشقا ئورۇنغانلىقىڭىزنى ئەندى يوشۇرۇشقا بولمايدۇ.

ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنى قارىلاش پائالىيىتى، باستۇرۇش، ئېتىش، قاماش بىلەن تارىختا مەشھۇر بولغان ئەينە شۇ ئەللىكىنچى يىللىرىدىن باشلانغان دېسەك ئەمەلىياتقا ئۇيغۇن كېلىدۇ. دەل شۇ يىللاردا خىتايلار يوشۇرۇن ۋە ئاشكارە ھالدا مىللى ئىنقىلاپ ئىشتىراكچىلىرىدىن ئۆچ ئېلىشقا كىرىشكەن ۋە بۇ قاتىللىقنى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن مىللەتسىز ئىچىدىن مۇناپىقلارنى ئىزدىگەن ئىدى. ئۇلار ھاشىر ۋاھىدوۋتا ئىزدىگەن ئادىمىنى تاپالىدى ۋە ئۇنىڭ مەنسەپپەرەسلىك نەپسانىيىتىدىن ئۇستىلىق بىلەن پايدىلىنىشنى بىلدى. شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتىدىن بىرەر سالاھىيەتلىك مەنسەپكە ئېرىشەلمىگەنلىكى ئۈچۈن رەنجىپ، كۆڭلىدە ئۇنىڭ رەھبەرلىرىگە ئۆچمەنلىك ساقلاپ ئۇركەن ھاشىر ۋاھىدوۋ ئۆز ئوۋىتىدە، يېڭى قىزىل خىتايلار قويىنىغا كىرىپ، ئۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن مەخسىتىگە يېتىشنى ئاھايىتى ئەپلىك پەيت دەپ ھېساپلىدى. ئۇنىڭ شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتىدىن رەنجىشى ئاساسسىز ئەمەس ئىدى. يېشى تۇرۇپلا ۋۇجۇدىغا ئىغۋاگەرلىك سىڭىپ كەتكەن بۇ شەخس، ئىنقىلاپ غەلىبە قىلغان دەسلەپكى كۈنلەردىن ئارتىپلا رەھبەرلىك ۋە قېرىنداش مىللەتلەر ئارىسىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىشقا كىرىشكەن ئىدى. شۇ چاغلاردىلا «قار ياغدى» دېگەن لەقەم بىلەن مەشھۇر بولغان ژىگىرمە ئەتچە ياشلىق ھاشىر ۋاھىدوۋ غېنى باتۇر بىلەن گېنېرال ئىسھاقبەك ئوتتۇرىسىغا زىددىيەت سېلىپ، ئىلى دەرياسى بويىدىكى زايىمكا دېگەن يەردە غېنى باتۇرنىڭ ئىسھاقبەكنى ئاتماقچى دەپ قۇرال تەڭلىشىگە سەۋەپچى بولغان. ئەگەر ئارىغا ئەخمەتجان قاسىمي چۈشمىگەندە، پاجىئە يۈز بېرىشى تەبىي ئىدى.

موشۇ ۋاقىئەدىن كېيىن شەرقىي تۈركىستان ھوكۇمىتى ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ ھەر قانداق دولەت ئىشىغا ئارىلىشىشىنى چەكلىگەن. ئىسھاقبەك بولسا ئۇنى كۆزدىن يوقىتىشنى بۇيرىغان. پەقەت شۇ يىللىرى ھەربىي شتابتا ئىشلىگەن موشۇ قۇرلار مۇئەللىپىرىنىڭ بىرى زىيا سەمەدىينىڭ ئارىغا چۈشۈشى بىلەنلا ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ جېنى ساقلىنىپ قالغان ئىدى.

شۇ يىللىرى ھاشىر ۋاھىدوۋ، سىزنىڭ لەقىمىڭىزنى ئەخمەتجان قاسىمي «گازپروۋنا»، غېنى باتۇر بولسا «توقۇم» سوزلىرى بىلەن تولۇقلىغىنىنى تەسادىپى بولمىسا كېرەك دەپ ئويلايمىز.

ئەگەر ئىغۋاگەر يالغۇز-يەككە ھەرىكەت قىلسا، ئۇنىڭ زەرەر كەلتۈرۈش دائىرىسىمۇ تار بولىدۇ. ئەگەر ئۇ بىرەر كوللېكتىۋقا ياكى تەشكىلاتقا رەھبەرلىك قىلسا، ئۇ كەلتۈرىدىغان زىيان، بۇزغۇنچىلىق چوڭ ۋە خەتەرلىك بولىدۇ. 1992-يىلى يازدا ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتى (ئۇئات) قۇرۇلدى. كوممۇنىستىك پارتىيە ستروكتۇرىسى بويىچە ياچېيكا، كومىتېت، مەركىزىي كومىتېتتىن ئىبارەت بۇ «تەشكىلاتقا» ئادەملەر قەسەم بېرىپ كىردى. ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگى ئۆز ۋاقتىدا ۋە ھازىرمۇ ۋەتەن، ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن جېنىنى تىكىدىغان، كۆپ يىللاردىن بۇيان شۇ ئىزگۇ ئارزۇ-ئارمانلىرىنى قانداق ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى بىلمەي، ئىچ-ئىچىدىن كويۇۋاتقان ۋەتەنپەرۋەرلەر. بۇنداق غەرەزسىز، ئاق كۆڭۈل ئادەملەرنى بىز زۇقۇرى باھالايمىز ۋە ھۆرمەت قىلىمىز. ۋەتەن ئازاتلىقى، ئىستىقلالىيەت يولىدىكى كۈرەش ئۇنىڭ ئىشتىراكچىلىرىدىن ۋە بولۇپمۇ رەھبەرلىرىدىن ھەممىدىن ئاۋال ھەققەتچانلىقنى، يالغانگەپلەر بىلەن خەلقنى ئالداشتىن ژىراق بولۇشنى، خەلقنىڭ ئۈمۈتىنى قۇرۇق سوزلەر بىلەن ئەمەس، ئەمەلي ھەرىكەت بىلەن ئاقلاشنى تەلەپ قىلىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندىكى خەلق ئارا ۋەزىيەت ۋە شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەھۋال بىلەن ھېسابلاشماي تۇرۇپ، قۇرۇق ۋەدىلەرنى بېرىش، ئاساسىي دۈشمەننى بىر چەتتە قايرىپ قويۇپ، ئۆز ئىچىمىزدىن دۈشمەن ياساپ چىقىش ھازىرقى ۋاقىتتا ھېچ قانداق ھاجىتى بولمىغان مۇنازىرىلەر بىلەن ۋاقىت ئۆتكۈزۈش چوقۇم مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەتنى بولۇشكە ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى تەجرىبە كۆرسەتتى.

ھەر قانداق تەشكىلات ئۆز پائالىيىتىنى پروگرامما تۈزۈش، سەپلىرىنى كېڭەيتىش ۋە مۇستەھكەملەش بىلەن باشلايدۇ. بىراق ھ. ۋاھىدوۋ بىشكېك شەھىرىگە بېرىپ ئۇئاتقا ئەزا توپلاشتا «مەن جۇمھۇرىيەت پرېزىدېنتى بىلەن ئۇچراشتىم» دەپ يالغان ئېيتىپ، پائالىيىتىنى يەنە خەلقنى ئالداشتىن، يالغان ئېيتىشتىن باشلىغانلىقى مەلۇم. شۇنىڭدىن كېيىن يالغان ئۈستىگە يالغان توقۇلۇۋەردى. ئەسلىدە ھەقىقەت ھاشىر ۋاھىدوۋ يازغاندەك ئۇئاتنىڭ «ئۇيغۇرستاننىڭ مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش دېگەن غايىسىنىڭ كىملەرگىدۇ ياقمىغانلىقىدا» ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئەمەلىياتتا ئىستىقلالىيەت يولىدا ھېچ ئىش قىلماستىن، قۇرۇق داۋراڭ بىلەن ئەتراپىغا ئادەم توپلاپ، ئۆز سېپىگە كىرمىشنى خالىمىغانلارنى «خائىن»، ئۆزىگە قارشى پىكىر ئېيتقانلارنى «شپيون» دەپ قارىلاپ، ئېخى ئازات بولمىغان ۋەتەننىڭ نامى ئەتراپىدا تالاش-تارتىش پەيدا قىلىپ، دىققەتنى ئاساسىي مەخسەتتىن چەتلەشتۈرۈشكە ئورۇنۇشىنىڭ ياقمىغانلىقىدا بولۇۋاتىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە ھ. ۋاھىدوۋنى ئاھايىتى بىئارام قىلىۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ دولەتلەر ئارا ئىتتىپاقىدۇر. بۇ تەبىي. چۈنكى بۇ تەشكىلات بارلىق ئۇيغۇر پروبلېمىلىرى بويىچە تاكتىكا، ستراتېگىيەنى بەلگۈلەيدىغان مەركەزگە ئايلاندى. شۇڭا ھ. ۋاھىدوۋ ئۇنىڭغا قارشى چىقىشتا ھوش-كاللىسىنى يوقىتىپ قويغان ھالدا بىر جايدا ئۇنى: «شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىگى ئۈچۈن بولغان كۈرەشنى ئۆز پروگراممىسىغا كىرگۈزدى» دەپ يازسا، ئىككىنچى بىر جايدا: «ئىتتىپاق» پەقەت مەدەنىيەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تەشكىلات» دەپ، ئۇنىڭ رولىنى پەسەيتىپ كورسىتىشكە، ھەم ۋەتەن داۋاسىنى پەقەت ئۆز مونوپولىيەسىگە ئايلاندۇرۇپ ئېلىشقا كۈچ سالىدۇ. ھ. ۋاھىدوۋ ئىتتىپاقنى مۇستەقىل قازاقستان دولىتىنىڭ ئەدلىيە مىنىستىرلىگى رويخەتكە ئالغانلىقىغا كوز يۇمۇپ، «ئىتتىپاق» كەيىندە موسكۋالىق غوجايىنلار تۇرىدۇ» دەپ، يەنە بىر قېتىم تۆھمەت قىلسا، ئىككىنچى بىر جايدا «ئاۋتونومىيە تەلەپ قىلغان» دېگەن ئىغۋانىڭ ئۇرۇغىنى چاچماقچى بولىدۇ. ئۆز زامانىسىدا (1951-يىل) سەيدۇللا سەيپۇللايېۋ، ياسىن خۇداۋەردى باشلىق 51 زىيالى خىتاي مەركىزىي ھوكۇمىتىدىن ئۇيغۇرستان جۇمھۇرىيىتىنى قۇرۇشنى تەلەپ قىلىپ، خەت يازغاندا ھ. ۋاھىدوۋ بۇ تەلەپنى «جىنايەت» دەپ ۋاقىراپ، ئىلى پارتكومىغا ئەرز قىلغان ئىدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇرۇمچىدە پلېنۇم ئېچىلىپ، س. سەيپۇللايېۋنى تورت كۈن تەنقىت-كۈرەشكە تارتىپ «ئۇگچى-مىللەتچى» دەپ قالپاق كىيدۈرۈپ غۇلجىدىن قەشقەرگە يەر ئالدۇرۇۋەتكەن ئىدى. ئەندى بولسا ھ. ۋاھىدوۋ سابىق كېڭەش ئىتتىپاقى دەۋرىدە ئاۋتونوم مەسىلىسىنى قوزغىغان زىيالىلىرىمىزنى ئەيىپلەپ، چېقىمچىلىق بىلەن شۇغۇللانماقتا. بۇنىڭ ئېتەكدە ئۇنىڭ رەزىل ئويى- قېرىنداش مىللەتلەر ئارىسىغا بۆلگۈنچىلىك ئۇرۇغىنى چېچىش غەرىزى يوشۇرۇلغان. ئەسلىدە قازاقستان مۇستەقىللىق ئالغاندىن كېيىن ھېچ بىر ئۇيغۇرنىڭ ئاۋتونومىيە مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا قويمىغانلىقىنى ھ. ۋاھىدوۋ ھەممىمىزدىن ياخشى بىلىدۇ.

ھ. ۋاھىدوۋ «ۋەتەننىڭ نامى ئۇيغۇرستاندۇر» دەپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، دۇنيادىكى شەرقىي تۈركىستان نامىدىكى كۆپ تەشكىلاتلارنى ھاقارەتلەپ، ۋەتەن نامى باھانىسى بىلەن تەشكىلاتلار ئارا كۈرەشنى سۇئىي رەۋىشتە ئەۋج ئالدۇرماقتا. شۇنداقلا ستامبۇلدا چىقىدىغان «شەرقىي تۈركىستان ياشلىرى» گېزىتىدىكى «مىللىتىمىز تۈرك، دىنىمىز ئىسلام، ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستان» دېگەن شارلىنى ئەيىپلەپ، ئۇيغۇرلارنى قان-قېرىنداشلىرىدىن ئايرىپ تاشلاپ، پارچىلاش، يالغۇز قالدۇرۇش سىياسىتىدە ئۆزىنىڭ خىتاي بولگۈنچىلىرى بىلەن بىر ئېكەنلىگىنى ئاشكارىلاپ قويىدى. بۇ يەردە ش. ئۇئات پارتكومىنىڭ سابىق بىرىنچى كاتىۋى سۇن خەنلەنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋەتەنپەرۋەرلىرىنى قارىلاپ: «ئۇلار بىزنىڭ مىللىتىمىز تۈرك، يۇرتىمىز شەرقىي تۈركىستان، دىنىمىز ئىسلام دېگەنلىرى ھەدەپ تەرغىپ قىلىپ، بۇ ئارقىلىق كىشىلەرنى قايمۇقتۇرۇپ، ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلمەيدىغان كىشىلەرنى ئالداپ، بولگۈنچىلىك قىلىش، مۇستەقىللىك داۋاسىنى قىلىشقا ئۇرۇنغان» دېگەن سوزىنى ئەسلىتىپ ئوتۇشنىڭ ئوزى كۇپايىدۇر. ھ. ۋاھىدوۋ خىتاي رەھبىرىنىڭ ئويىدىكى گەپنى قانداق تاپقان، ھە!

ھاشىر ۋاھىدوۋ ئۆز ۋاراقچىسىدا تەكىتلىگىنىدەك، 1991-يىلى زىيا سەمەدىينىڭ رەھبەرلىگىدە قۇرۇلغان ۋەتەنداشلار جەمىيىتىنىڭ كېيىنرەك ئىتتىپاققا قوشۇلۇشى «ژۇقۇرىنىڭ كورسەتمىسىدىن» ئەمەس، ز. سەمەدي ئېيتقاندەك، «ئاز ئۇيغۇرلارغا كۆپ تەشكىلاتنىڭ ھاجىتى يوق» بولغىنى ئۈچۈن، ھەمدە ئۇيغۇرلارنىڭ يەرلىك مەنپەيەتلىرى بىلەن شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى بىللە قوشۇپ ئېلىپ بېرىش كوزدە تۇتۇلۇپ، ۋەتەنداشلار جەمىيىتىنىڭ يادرو كۆپچىلىگى ئىتتىپاققا جەلىپ قىلىش ئاساسىدا يۈز بەرگەن. جۈملىدىن، ۋەتەنداشلار ئۇئاتنىمۇ موشۇنداق ئىتتىپاقلىشىشقا، ھەر قانداق بولۇنۇشكە بارماسلىققا دەۋەت قىلدى. ھەتتا ئۇئاتنى ئىتتىپاق ئەتراپىغا بىرلىشىشكە باشقا ئەللەردىكى ۋەتەنداشلارمۇ ھەرىكەت قىلدى. بىراق ھ. ۋاھىدوۋ بۇ مەسىلىدە «ئۇيغۇرستان» نامىنى ئۆزىگە پايدىلىق چۈمپەردە قىلغان بولسا، ئۇنىڭغا قەسەم بەرگۈچىلەر ئۆز «قەسەملىرىدىن يانماسلىق» بىلەن باغلىنىپ قالدى.

ئوتكەن ئىككى يىلدىن كۆپىرەك ۋاقىت «ۋەتەنداشلار» جەمىيىتى ۋە ئىتتىپاقنىڭ بىرلەشكەنلىگىنىڭ ئاھايىتى توغرا بولغانلىقىنى كورسەتتى. نىزامنامە، تەشكىلي ۋە ئىختىسادىي جەھەتتىن بىر پۈتۈن گەۋدىنى تەشكىل قىلغان ئىتتىپاق ئاز ۋاقىت ئىچىدىلا كۆپچىلىك خەلقنى بىرلەشتۈرۈپ، قازاقستان، مەدە ۋە پۈتكۈل دۇنيا ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا سالاھىيەتلىك، جىددىي تەشكىلات سۈپىتىدە ئېتىراپ قىلىنىشقا باشلىدى. ئۇنى قازاقستان، قىرغىزستان، ئۆزبەكستان، تاجىكستان، تۈركمەنستان جۇمھۇرىيەتلىرىدىكى ۋە موسكۋا شەھىرىدىكى ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركەزلىرى ھەممىمىزنى بىرلەشتۈرگۈچى، بارلىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئارزۇ-ئارمانلىرىنى ئەكىس ئەتتۈرگۈچى ۋە شۇ يولدا ھەرىكەت قىلىۋاتقان تەشكىلات دەپ تونۇپ، ئۇنىڭ ئەتراپىغا جىپسىلاشتى.

بىز باشقا تەشكىلاتلارنىڭمۇ ئەينە شۇنداق بىرلىككە قاراپ ئىنتىلىشىنى ئۈمۈت قىلغان ئىدۇق. ئەپسۇسكى، ھەر قانداق بىرلىكنىڭ ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ كوزىگە مىق بولۇپ قادىلىشىنى تەسەۋۋۇر قىلمىغان ئىكەنمىز. ئۇ ئىتتىپاق قۇرۇلغان بىرىنچى كۈندىن تارتىپ، ئۇنى تارقىتىۋېتىشكە، يوقىتىۋېتىشكە ئۇرۇنۇپ كەلدى. ھ. ۋاھىدوۋنىڭ ھەر خىل تۆھمەتلەر بىلەن ئىتتىپاققا قارشى ھەرىكەت قىلىشىنى تا ھازىرغىچە توختاتمايۋاتقانلىقىنى ئۇنىڭ سوز بولۇۋاتقان ۋاراقچىسىدىكى ماقالىسىدىن ئېنىق كورۇۋېلىش مۇمكىن. ئۇ مۇنداق دەپ يازىدۇ: «ئىتتىپاق كورۇنۇشتە ئۇچ جۇمھۇرىيەتتىكى مەدەنىيەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تەشكىلات بولسىمۇ، ئەمەلىياتتا ئۇئاتنى يوقىتىپ، مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەتنىڭ ئىزگىنىنى قولغا كەلتۈرۈۋېلىش ئۈچۈن كۆرەشمەكتە. ئۇنىڭ كەينىدە بولسا، موسكۋالىق غوجايىنلار تۇرىدۇ».

(داۋامى 7 - بەتتە).

ھەر نەرسىنى ئويلىنىپ ئېيتايلى

جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرى بۇ ئۈزۈر خەلقى ھاياتىنىڭ ئەينىگى. ئۇلارنىڭ سەھىپىلىرىدە يورۇق كورۇۋاتقان ماتېرىياللار ئارقىلىق كىشىلەر بۈگۈنكى ھاياتىمىزدىن، ئوتمۇش تارىخىمىزدىن، قەدىمىي مەدەنىيىتىمىزدىن، بىباھا ئەدەبىيات-سەنئىتىمىزدىن خەۋەردار بولالايدۇ.

خەلقىمىز ئىككى كوزىنىڭ قارچۇغىدەك كوروپ، ئاسراپ كېلىۋاتقان، مۇقەددەس ئانا تىلىمىزدا چىقىۋاتقان مەزكۇر گېزىتلىرىمىزنى قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئوزبەكىستان ۋە باشقا ھەمدوستلۇق ئەللىرىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان قېرىنداشلىرىمىزدىن تاشقىرى تۈركىيە، خىتاي، ئەرەبىستاندا ياشاۋاتقان ئۆزۋادە ئوقلىرىمىزمۇ ئېلىپ ئوقۇپ، بەھرىمەن بولۇۋاتىدۇ. بۇ ئەھۋال ژۇرنالىستلىرىمىزنىڭ زىممىسىگە چوڭ جاۋاپكەرلىكنى يۈكلەيدۇ. چۈنكى گېزىتتا چىققان ھەر قانداق خەۋەر خەلقىمىزنىڭ نەزىرىدە توغرا ۋە ئىشەنچلىك دەلىل سۈپىتىدە باھالىنىدۇ. بولۇپمۇ بۈگۈنكى كۈندە خەلق مادىي ۋە مەنىۋى جەھەتلەردىن بوردەك قىيىنچىلىقتا دۇچ كېلىۋاتقان بىر پەيتتە خەلقىمىزنىڭ كوڭلىدە ئۈمۈت ئۇچقۇنلىرىنى ئويغىتىشىمىز، مەنىۋى كادىيىلىقتىن ئۇتقۇزۇپ قىلىشقا ئىنتىلىشىمىز لازىم.

ئەپسۇسكى، بەزىدە گېزىت سەھىپىلىرىدە بېسىلىۋاتقان ماقالىلار تولۇق كامىللىق، پەتەرسىزلىكلەردىن خالى ئەمەس. ئۇلارنى ئوقۇغاندا «ۋەھتەڭ...»، دەپ قالىسەن.

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ 1- نويابىردىكى سانىدا ئاشكەنتلىك دىلمۇراد سەيىدىنىڭ «بۇ جۇدالىقتىن بېرى» دېگەن سەرلەۋھەلىك قىسقا ماقالىسى ئېلان قىلىندى. مۇئەللىپ مەزكۇر ماقالىسىدا كلاسسىك شائىرىمىز بىلال نازىم قاچان ۋە قەيەردە ۋاپات بولغانلىقى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق، دەيدۇ. بۇنى ئوقۇپ ھەيران بولدۇق. بۇ ماقالە ئاۋتورىنىڭ «ئېنىق دېگىنى، ئېمىشكە ئېنىق مەلۇمات يوق» بۇ ماقالە بىپەرۋالىق بىلەن يېزىلغانچا، مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن تەھرىرلەنگەنچە، «يېڭى ھاياتى»، سويۇپ ئوقۇيدىغان گېزىتخانلار ئوز رەنجىشلىرىنى بىلدۈردى. سەل كېچىكىپرەك بولسىمۇ موشۇ ماقالىنى يېزىشقا مەجبۇر بولدۇق.

مەن بۇرادىرىمىز دىلمۇراتقا ھەيرانمەن. ئۇ، ئېھتىمال، ئانا تىلىمىزدا نەشر قىلىنىۋاتقان گېزىتلىرىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلىۋاتقان ماقالىلارنى كوڭۈل قويۇپ ئوقۇمايدىغانغا ئوخشايدۇ. چۈنكى «ئۇيغۇر ئاۋازى»، «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنىڭ بەتلىرىدە كلاسسىك شائىرىمىز بىلال نازىمنىڭ تۇغۇلغانلىقىنىڭ 150 يىللىقىغا دائىر خېلە كوپ ماقالىلار بېسىلغان ئىدى. ئۇلاردا شائىر بىلال نازىمنىڭ قاچان ۋە قەيەردە ۋاپات بولغانلىقى توغرىسىدا ئېنىق مەلۇماتلار بېرىلگەن. مەسىلەن: «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ 1993- يىلى 21- سېنتەبىر كۈنى چىققان سانىدا ياركەنت شەھىرىدە ئۇلۇق شائىر بىلال نازىمغا ھەشەمەتلىك خاتىرە ھەيكەلنىڭ ئورنىتىلىشى ۋە ئۇنىڭ نامىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئېچىلىپ، پايدىلىنىشقا بېرىلگەنلىكى ھەققىدە كولەملىك ماقالە بېسىلغان ئىدى. شۇ ماقالىدىمۇ بىلال نازىمنىڭ قايسى يىلى ۋە قەيەردە ۋاپات بولغانلىقى ئېيتىلغان. ئۇنى يەنە تەكرارلاشقا توغرا كېلىۋاتىدۇ. بىلال نازىم 1900- يىلى ياركەنت شەھىرىدە ۋاپات بولۇپ، شۇ شەھەرنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى كونا تۇپراقلىققا دەپنە قىلىنغانلىقى كوپچىلىككە مەلۇم. ئۇنىڭ قەبرى بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل بۇرۇن تېپىلىپ، ئۇ قورشالغان ۋە يادىكارلىق ئورنىتىلغان. شۇ يادىكارلىقمۇ بىلال نازىمنىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان يىللىرى ئېنىق يېزىلغان. شۇنداقلا شەھەرنىڭ بىر كوچىسى بىلال نازىم نامى بىلەن ئاتالغان. ئوتكەن يىلى جامائەتچىلىك كۈچى بىلەن شائىرنىڭ چوڭ ھەيكىلى ئورنىتىلدى. مۇنداق مۇھىم مەسىلىلەردە ناھايىتى ئېھتىيات قىلىشى لازىم.

س. غەنىيېۋ،

ناھىيەلىك مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ

ھەيئەت ئەزاسى.

ياركەنت شەھىرى.

ئۇستاز ھەققىدە سوز

مەرىپەتچى

بالا تەربىيەسى توغرىلىق پېداگوك سۇخوملىنكىي دېگەن ئىدى: «بالىلارنى سويۇشنى، ياخشى كورۇشنى ھېچ قانداق بىلىم دەرگاھىدا، ھېچ قانداق كىتاپ ئارقىلىق ئوگىتىش مۇمكىن ئەمەس. مۇنداق قابىلىيەت ئادەمنىڭ كىچىكىدىن ئىجتىمائىي ئىشقا ئاكتىپ قاتنىشىشى ئادەملەر بىلەن بولغان پاك مۇھەببەت ۋە ئۇنىڭغا بولغان ئىشەنچە ئارقىلىق شەكىللىنىدۇ. مەكتەپتىكى تەربىيە جەريانىدا بولسا شەكىللەنگەن قابىلىيەت رىۋاجلىنىدۇ» موشۇ ئىبارىلارنى ئوقۇغاندا بولۇپمۇ ئەڭ ئالدى بىلەن پۈتۈن ھاياتىنى بالا تەربىيەلەشكە سەرىپ قىلغان ۋە شاگىرتلىرى قەلبىگە بىلىم نۇرى بىلەن چىراق يېقىپ، ساخاۋەت، مېھىر-شەپقەت ئۇرۇغىنى سەپكەن ئەجايىپ پېداگوگ ئەلفىيە خەمىتوۋانىڭ يېقىملىق سىماسى كوز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ. ئەلفىيەنىڭ ئىسمى كوپلەرگە تونۇش، ئۇنداق بولغىنى ئۇ ئوزىنىڭ بالىلارنى ياخشى كورۇشى، مۇئەللىملىك كەسپىنى سويۇشى ۋە ئۇنىڭغا چىن دىلدىن بېرىلىشى ئارقىلىق ئۇرغۇلىغان شاگىرتلىرىنىڭ قەلبىدە ئىز قالدۇرغان.

ئەلفىيە ئاپاي ياركەنت شەھىرىدىكى لۇناچارسكىي نامىدىكى مەكتەپتە تەلىم ئالغان. ئۇ ئەتىدىلا ئون ئىككى ياشقا كىرگەندە ئاتا-ئانىسى بىلەن 1932- يىلى غۇلجا شەھىرىگە كوچۇپ بارىدۇ. ئۇ غۇلجىدا تاتار مەكتىۋىدە بىلىم ئېلىشنى داۋاملاشتۇرىدۇ. ئۇ بالىلىقىدىنلا مۇئەللىم بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئەلفىيە ئوزىنىڭ تىرىشچانلىقى، ئوزلىكىدىن ئوگىنىشى جەريانىدا ئوز دەۋرىنىڭ ساۋاتلىق ئادىمى بولۇپ يېتىلىدۇ. ئۇ 1935- يىلى غۇلجا شەھىرىدىكى «ئىلى» مەكتىۋىگە مۇئەللىم بولۇپ ئورۇنلىشىدۇ.

ئەلفىيە خەمىتوۋا «ئىلى» مەكتىۋىدە بىر ئاز ئىشلىگەندىن كېيىن غۇلجا «شەرىق» مەكتىۋىگە يوتكىلىدۇ ۋە ئوزى سويگەن كەسپى بويىچە مۇئەللىملىكنى داۋاملاشتۇرىدۇ. مەزكۇر مەكتەپتە ئون يىلدەك ئىشلەش جەريانىدا ئەلفىيە ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ئابرويى تاپىدۇ، مەكتەپنىڭ ئىلمىي ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ. 1945- يىلى ئەلفىيە غۇلجا شەھىرىدىكى «ئىلى قىزلار بىلىم يۇرتىغا» ئىلمىي مۇدىر بولۇپ بەلگۈلىنىدۇ، ئەلفىيە خەمىتوۋا غۇلجىدىكى ئىبرەتن-بىر قىزلار ئوتتۇرا مەكتىۋىگە كەلگەندىن كېيىن ئوقۇش، تەلىم-تەربىيە ئىشلىرىنى جانلاندۇرىدۇ. نەتىجىدە «قىزلار بىلىم يۇرتى» باشقا مەكتەپلەرگە بىلىم ۋە ئەخلاق جەھەتلەردە ئۈلگە ئورنەك بولغان ئىدى، 1951- يىلى تەكلىپ بىلەن «ئىلى» مەكتەپكە ئىلمىي مۇدىر بولۇپ كېلىدۇ ۋە ياش ئەۋلادنىڭ پۇختا بىلىم ئېلىشىغا ئالاھىدا غەمخورلۇق قىلىدۇ. 50- يىللاردا ئۇنىڭ قولىدا تەربىيەلەنگەن پەرزەنتلەر كېيىنرەك ئالىي بىلىم دەرگاھلىرىنى تاماملاپ، مۇھىم ئورۇنلاردا مەسئۇل ئىشلارنى بېجىرىشنىڭ ھودىسىدىن چىقىدۇ.

1962- يىلى تەجرىبىلىك مۇئەللىم ئەلفىيە خەمىتوۋا سوۋېت ئىتتىپاقىغا كوچۇپ چىقىدۇ ۋە ئوزى ئوسكەن ياركەنت تەۋەسىدىكى چولوقاي يېزىسىدا مۇئەللىم بولۇپ ئىشلەيدۇ. ئۇ مەزكۇر ئۇيغۇر مەكتىۋىگە كەلگەن كۈندىن باشلاپ، ياش ئوسمۇرلەرگە پۇختا بىلىم بېرىشقا تىرىشىدۇ، ئۇ سوۋېت پېداگوگلىرىنىڭ باي تەجرىبىسىنى ئوگىنىپ، ئوزىنىڭ كەسپى بىلىمىنى ئاشۇرۇش ئارقىلىق كوپ ئوتمەيلا مەكتەپ كوللېكتىۋىغا تونۇلىدۇ، ئەلفىيە خەمىتوۋا ئوزىدە بار بىلىمىنى، ئوتتۇز يىللىق تەجرىبىسىنى ئاياماي قېتىقىنىپ ئىشلەپ، ئوقۇش، تەلىم-تەربىيە، ئەخلاق ئىنتىزامدا مەكتەپنىڭ ئابرويى تېپىشىغا چوڭ ھەسسە قاتىدۇ.

ر. ھوشۇرۇۋ.

دولەت ئەھمىيىتىگە ئىگە مەسىلە

(ئاخىرى، بېشى 3- بەتتە).

كېڭىيىشى، ھەر تەرەپلىمە خىزمەتلەرنىڭ ئۇنۇملۇك نەتىجىسىدە قولغا كەلتۈرۈلگەنلىكى يارقىن كورۇلدى.

كەلگۈسى پىلان ۋە ئالدىمىزدىكى ۋەزىپىلىرىمىزدە ئاساسىي ئىشىمىز موشۇنىڭغا قارىتىلغان. تەكشۈرۈش جەريانىدا ئېچىنارلىق ئەھۋاللارغىمۇ دۇچ كەلدۇق. ئانا تىلىمىزنىڭ قىممىتىنى توۋەنلىتىدىغان ئىشلارنى كورگەندە ئېچىنماي تۇرالمايسەن. جۇمھۇرىيەت بويىچە 55008 جەمىيەت- تەشكىلاتلىرىنىڭ 16،6 پروتسېنتىدىلا ئىش قەغەزلىرى قازاق تىلىدا يۈرگۈزۈلىدۇ، 70،3 پروتسېنتىدە رۇس تىلى قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن، قوستاناي، ئاقمولا، شىمالىي قازاقىستان ۋىلايەتلىرىدە ئىش قەغەزلىرىنىڭ تولۇق قازاق تىلىدا يۈرگۈزۈلىدىغان- مەھكىمىلەرنىڭ سانى 10غا يېتەر-يەتمەس ھېساپتا ئىكەن. ئەندى، كوكشېتاۋ بىلەن پاۋلودار ۋىلايەتلىرىدە مىڭلىغان مەھكىمىلەرنىڭ ئىچىدىن ئىش قەغىزىنى قازاق تىلىدا يۈرگۈزىدىغان مەھكىمىلەرنىڭ سانى ئارانلا 50كە يېتىدىكەن.

ئۇلارنىڭ ئوزىمۇ يېزا ئىگىلىكى ئورۇنلىرىدىكى جەمىيەتلەر ئىكەن. ئەندى، كارخانا، قۇرۇلۇش ساھاسىدىكى ئورۇنلارنىڭ بىرىدىمۇ ئىش قەغەزلىرى قازاق تىلىدا يۈرگۈزۈلمەيدۇ.

ئەندى شۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭ مەملىكىتىمىزدە «رۇس تىلى تەقىپ، قىسمىغا ئۇچراۋاتىدۇ» دېگەن توھمەت سوزنىڭ ئاساسسىز ئىكەنلىكىنى كورۇپ تۇرۇپتىمىز ...

قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى مىنىستىرلار كابىنېتى بېكىتكەن مەملىكەتلىك يونىلىشتە كورسىتىلگەندەك ئىش يۈزىدە دولەت تىلىغا كوچۇرۇش 1995- يىلى ئاياقلىشىشى كېرەك ئىدى، بىراق ئەپسۇسكى، پىلان ئۆزگىرىپ، ئاخىرى ئىشقا ئاشماي قەغەز يۈزىدە قالدى.

بىر ئۇتاش تىل سىياسىتىنى يۈرگۈزۈش تىل ئاز ساقلىقلىرىنى ساقلاش، دولەت تىلىنى دەستۇر ئېتىش- پەقەت ۋاقىتلىق خىزمەت، ئەۋەتتىكى شار ئەمەس، بۇ دولەت سىياسىتى. سىياسەتنى يۈرگۈزۈش بولسا، ئوتكۈنىغا توختىمايدۇ. ئۇ ھەر خىل كۈرەش، پىكىر-تالاشلاردىن ئوتۇپ ماھىرلىق، ئادىللىق، دانالىق كورسەتكەندىلا ئىشقا ئاشۇرۇلىدۇ.

تىل كومىتېتى قازاق تىلىنىڭ دەرىجىسىنى، ئابرويىنى كوتۇرۇشتە، جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولۇپ ئىشلىمەكتە. ئاخىرقى ئوتكۈزگەن «دولەت تىلىنى ئوقۇتۇشنىڭ نوۋەتتىكى مەسىلىلىرى» دېگەن جۇمھۇرىيەتلىك سېمىنار- كېڭەشمىسىگە پۈتكۈل جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ تىل ساھاسىدىكى مەمكىمىلىرى بىلەن بىللە جەمىيەتلىك، ئىجادىي ئىلىم تەشكىلاتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى قاتنىشىپ، دولەت تىلىنىڭ تەغدىرى، ئۇنىڭ ئابرويىنى كوتۇرۇش ھەققىدە ئوي-پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، تىل كومىتېتىنىڭ ھازىر ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىشلىرى بىلەن سىياسىي نىشانىنى قوللاپ، توغرا تەكلىپلەرنى سۆزلىدى. بۇ تەكلىپلەر بىزنىڭ ئالدىمىزدىكى ئىشلىرىمىز ۋە ۋەزىپىلىرىمىزغا ئاساس بولىدۇ.

— ئاخىرقى ۋاقىتلاردا شەھەر ۋە ۋە يېزا ئاھالىلىق پۇنكىتلىرىغا ئوز ناملىرى بېرىلمەكتە. سىز بۇ ئىشنى بەزىدە سەل ئالدىراقسانلىق بىلەن قىلىنىۋاتىدۇ دەپ ھېساپلىمامسىز؟

— تىل كومىتېتى دولەت ئونوماستىقالىق كومىسسىيەنىڭ ئۇنۇملۇك خىزمىتىگە غەمخورلۇق قىلىپ، ئوزى ئىشنى ئەڭ ئالدى بىلەن ئاساسى جەھەتتىن موشۇ كومىسسىيەنىڭ خۇلاسە چىقىرىشى ۋە يېڭىدىن كومىسسىيە ئەزالىرىنىڭ سۈپەتلىك قوشۇلىنى تەشكىللەشتىن باشلىدى.

خۇلاسىگە كەلسەك دولەت ئونوماستىقالىق كومىسسىيەسى بىلەن بارلىق يەرلىك ئونوماستىقالىق كومىسسىيەلىرى، ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى، تەشكىلات، مەھكىمىلەر موشۇ ساھادىكى ئوز خىزمەتلىرىنى قولغا ئېلىپ ئىشلەيدىغان ئاساسىي قائىدە بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

يەرلىك ئونوماستىكا كومىسسىيەلىرى يەنى قازولوكوم ئوز مەجلىسلىرىدە ئوبېكتلارنىڭ ئېتىنى ئوزگەرتىش توغرىلىق ھوججەتلەرگە قارىغاندا ئاساسىي جەھەتتىن موئۇ مەسىلىلەرگە دىققەت قىلىدۇ. بىرىنچى نوۋەتتە يەرلىك ئورۇننىڭ تارىخى يەنى گېوگرافىيەلىك ئاتىلىشقا توختىلىدۇ. ئىككىنچى نوۋەتتە جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ تارىخىغا، مەدەنىيىتىگە، ئىختىسادىغا، ئەدەبىياتىغا، ئالاقىسى بار، خەلققە تونۇلغان، شۇ ئولكىدە تۇغۇلۇپ ئوسكەن، خەلقىگە، ۋەتىنىگە، يۇرتىغا مۇھەببەت باغلاپ، ئەرىتېپ كەينىدە ئىز قالدۇرغان، قىلىنغان ياخشى ئىشلىرى تۇپەيلى داڭقى چىققانلارغا كوڭۈل بولىنىدۇ. شۇنداقلا خەلقىمىزنىڭ تارىخى، مەنىۋى مەدەنىيىتى، سەنئىتىنى تەكشۈرۈپ، ئۇنىڭ ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ھەسسە قوشقان باشقا خەلق ۋەكىللىرىنىڭ نامى ھورمەت بىلەن ئەزەرگە ئېلىنىدۇ.

كېيىنكى يىللىرى ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ياشايدىغان جايلاردا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاقلىق پەرزەنتلىرىنىڭ ناملىرى ئەبەدىيلەشتۇرۇلدى. مەكتەپلەرگە، كوچىلارغا، مەدەنىيەت ئورۇنلىرىغا ق. غوجامىياروۋنىڭ، غ. سەدۋاقاسوۋنىڭ، خ. ھەمرايېۋنىڭ، م. ھەمرايېۋنىڭ، ئۇيغۇر شېرىيىتىنىڭ كلاسسىگى بىلال نازىمنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ ناملىرى بېرىلدى. بۇ ئىش يەنىمۇ داۋاملاشتۇرۇلىدۇ.

— مەزمۇنلۇق سوھبىتىڭىز ئۈچۈن رەھمەت.

زامانىمىزدىكى چاڭموزا يۇسۇپخان

(داۋامى، بېشى 4–5– بەتلەردە)

بۇنىڭدىن مەلۇمكى، «مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەتنىڭ تىزگىنىنى ھاشىر ۋاھىدوۋ تۇتسا، دۇرۇس بولارمىش. ئۇ شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋىنى ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىك يادروسى «ئازاتلىق تەشكىلاتىنى» قارىلىغاندىمۇ»، «ئىنقىلاپتا موسكۋا قولى بار» دەپ، موسكۋا ياردىمىنى يامانلىغاندىمۇ ۋە مۇلدىن كېيىن شۇ «ساۋاقلارنى» ئەستە تۇتۇش لازىملىقىنى ئېيتقاندىمۇ–بىرلا ئەرسىنى، يەنى «تىزگىن تالىشىشنى» كوزدە تۇتقان.

ئەركىن ئالپتېكىن بىلەن ئىتتىپاق پرېزىدېنتى بىرلىكتە قۇرغان ئۇيغۇرلاشتۇرۇش كېڭىشىگە كەلسەك، بۇ ئىتتىپاقنىڭ ئەمەلىي ئىش قىلىۋاتقانلىقىنىڭ، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى خەلق ئارا سەھنىدە مۇناسىپ سالاھىيەت بىلەن كوتىرىپ چىقىشقا قابىل تەشكىلات ئىكەنلىكىنىڭ يەنە بىر مىسالى، بۇنىڭغا يېقىندا ئىتتىپاق پرېزىدېنتىنىڭ نيۇيوركقا بېرىپ، شەرقىي تۈركىستان، ئىچكى موڭغۇلستان ۋە تىبەت بىرلىكى كونفېرېنسىيەسىگە قاتنىشىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتساق، زادى ئارتۇق بولماس. دېمەك، چەت ئەللەردىكى ۋەتەنداشلارمۇ كىمنىڭ ۋەتەن غېمىدا ژۈرۈۋاتقانلىقىنى، كىمنىڭ قۇرۇق سوز، يالغان ۋەدىلەر بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىقىنى ياخشى بىلىدۇ.

«يالغاننىڭ چوڭ–كىچىكى يوق» دېگەن گەپ بار. يالغانچى ئادەمنىڭ خۇددى ماھىر سېھرگەرلەرگە ئوخشايدىغانلىقىنى ھاشىر ۋاھىدوۋ مىسالىدا يەنە بىر قېتىم كورۇشكە بولىدۇ.

«1960– ژىللارنىڭ بېشىدا،– دەپ يازىدۇ ئۇ ئوز ۋاراقچىسىدا،– كېڭەش ھوكۇمىتىنىڭ كگب سى ئالمۇتىنى مەركەز قىلغان ھالدا، بۇرۇلدىن ئۇزلىرىگە سادىق خىزمەت قىلىپ كەلگەن كىشىلەرنى چاقىرىپ كېلىپ، «ۋەتەن قۇتقۇزۇش كومىتېتى» دەپ ئاتالغان ياللانما كومىتېتنى قۇراشتۇرۇپ چىقتى. بۇ كومىتېتنىڭ تەركىۋىدە 11 ئادەم بولۇپ، ئۇلار تۆۋەندىكىلەر؛

1. كولكوۋ– مىللىتى رۇس، ئايالىمۇ رۇس، (موسكۋادىكى كېڭەش رادىوسى خىتاي بولۇمىنىڭ مەسئۇلى)،

2. تۇرسۇن رەخىموۋ– ئوزى ئۇيغۇر، ئايالى رۇس (موسكۋادىكى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا ئىشلىگەن).

3. زۇنۇن تېيىپوۋ– ئوزى ئۇيغۇر، ئايالى ئوزبەك (سابىق شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى)،

4. مەرغۇپ ئىسخاقوۋ– ئوزى تاتار، ئايالىمۇ تاتار (سابىق مىللىي ئارمىيەنىڭ پولكوۋنىكى)،

5. يۇسۇپبەگ مۇخلىسىي– ئوزى ئۇيغۇر، ئايالى تاتارلاشقان رۇس.

6. ياسىن ئىمىنوۋ– ئوزى ئۇيغۇر، ئايالى تاتار.

7. تۇرسۇن دەريا– ئوزى گرۇزىن، ئايالى رۇس،

8. ئېردە بۇلغۇنوۋ– ئوزى موڭغۇل، ئايالى شالغۇت.

9. پولاتجان– ئوزى ئۇيغۇر، ئايالىمۇ ئۇيغۇر.

10. دولقۇن ياسىنوۋ– ئوزى ئۇيغۇر، ئايالىمۇ ئۇيغۇر.

11. زىيا سەمەدى– ئوزى ئۇيغۇر، ئايالىمۇ ئۇيغۇر.

ژۇقارقى كومىتېت ئەمەلىيەتتە قوچاق شەرقىي تۈركىستان ۋاقىتلىق ھوكۇمىتى ئېدى. قوچاق ھوكۇمەت ئەزالىرى ئىچىدە خىزمەت تەخسىماتى مۇنداق بولۇلگەن ئېدى:

كولكوۋ– ئومۇمىي رەھبەر.

تۇرسۇن رەخىموۋ– رەھبەرنىڭ مۇئاۋىنى.

زىيا سەمەدىي– ھوكۇمەت باشلىقى.

مەرغۇپ ئىسھاقوۋ– ھەربىي قوماندان.

دولقۇن ياسىنوۋ–بېخەتەرلىك كومىتېتىنىڭ (كگبنىڭ) باشلىقى.

يۇسۇپبەگ مۇخلىسىي– تەشۋىقات ئىشلىرىغا مەسئۇل».

مانا ساڭا يالغاننىڭ چوڭى!

شۇنداق بولسىمۇ، بىز ژۇقۇرىدا ئىسمى ئاتالغانلارنىڭ بىر نەچچىسى بىلەن سوھبەتلىشىپ كوردۇق. ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر ئېغىزدىن بۇنىڭمۇ ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ نۇۋەتتىكى ئويدۇرمىسى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. موشۇ يالغان تەشكىلاتنىڭ بېخەتەرلىك كومىتېتىنىڭ رەئىسى قىلىپ قويغان دولقۇن ياسىنوۋنىڭ شۇ چاغلاردا شەرقىي تۈركىستاننىڭ قومۇل ۋىلايىتىدە سۈرگۈندە ژۈرگەنلىكىنى ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ ئەسكە ئالمىغانلىقىغا ھەيران بولدۇق. بۇ دۇنيادا ھەيران بولىدىغان نەرسىلەر ئاز ئەمەس ئىكەن. ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ ئويدۇرما ھوكۇمىتى ئەزالىرىنىڭ ئاياللىرى ۋە ئۇلارنىڭ مىللىي تەركىۋى ھەققىدىكى تەپسىلاتلىرىمۇ شۇلارنىڭ بىرسى. يالغان سوزلەشنى كۈندىلىك ئادىتىگە ئايلاندۇرۇۋالغان ئادەم ھېچ نەرسىدىن قايتمايدىغان ئوخشايدۇ. ئەگەر راستىنلا موسكۋا قولى بىلەن خىتاي زالىملىرىغا قارشى مۇنداق تەشكىلات قۇرۇلغان بولسا، بۇنىڭ ئوزى شۇ ژىللاردا ئوز مەنتىقىسى بويىچە ئىجابىي ۋاقىە بولغان بولار ئېدى.

تىرىك ئادەملەرنىڭ كوزىنى پاقىرىتىپ قويۇپ، مۇنداق زور يالغاننى توقۇشقا جۈرئەت قىلغان ئادەمنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ 1940– ۋە 1950– ژىللاردىكى ئوتلىغان كىشىلەرگە، شۇنداقلا ھازىر ئارىمىزدا ياشاپ، پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان قەھرىمان غوجامبەردىيېۋ، دولقۇن ياسىنوۋ، يولداش ئازاماتوۋ ۋە باشقىلارغا چاپلىغان يالىلىرىنى ھەقىقەت تارازىسىدا ئولچەپ كورۇشنىڭ ئوزى كۇپايە.

توھمەتخور ئادەملەردە ئوز قىلمىشلىرىغا جاۋاپ بېرىش تۇيغۇسى بولمايدۇ. ئامما ئۇلار خەلقنىڭ مىللىي ھېسسىياتىدىن پايدىلىنىشقا ماھىر. ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ «ئۇيغۇرستان» دېگەن نامغا ئېسىلىۋېلىشىمۇ خۇددى شۇ ماھارەتنىڭ مەھسۇلى. ئۇيغۇرستان قۇرىمىز دېيىش بىلەن تەڭ ھەر قانداق ئۇيغۇرنىڭ بۇ قۇتلۇق ئىش ئۈچۈن جان تىكىدىغانلىقىنى ياخشى بىلىۋالغان ھ. ۋاھىدوۋ ئاق نىيەتلىك ئادەملەرگە بوستاننى قانداق قۇرۇش كېرەكلىكى، مەخسەتكە قانداق يېتىش مۇمكىنلىكى توغرىلىق گەپ ئېچىشتىن كورە، «ۋەتەن نامىنى ئۇيغۇرستان دەپ ئاتاش» شارى ئاستىدا ئادەم توپلاش بىلەن شۇغۇللىنىشنى ئەۋزەل كوردى. ئۇ شۇنداقلا ئۇيغۇرستان قۇرۇش ئۈچۈن ھەقىقىي كۈرەش قىلىۋاتقان، بۇ مۇھىم مەسىلىگە دۇنيا جامائەتچىلىكىنىڭ دىققىتىنى جەلىپ قىلىۋاتقان، لېكىن ئۇيغۇرستان دېگەن نامنى ئالداش قۇرالى سۈپىتىدە كوزا–كوزا قىلمايدىغان تەشكىلاتلارنى، ئۇلارنىڭ رەھبەرلىرىنى ئاغزىغا كەلگەنچە ھاقارەتلەۋاتىدۇ. ئۇنىڭ بىر يانچۇغىدا «خائىن»، يەنە بىر يانچۇغىدا «شپيون» لىققىدە بار ئوخشايدۇ، شۇ چاغدا ھاشىر ۋاھىدوۋ «سىز ئوزىڭىز كىم؟ گومىنداڭ ۋاقتىدا كىمگە خىزمەت قىلغان ئېدىڭىز؟ گوڭشەنداڭ كەلگەندىن كېيىن نېمە ئۈچۈن بىردىن مەنسۇۋىڭىز ئوسۇپ ئولكىلىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ كاتىۋى بولۇپ قالدىڭىز؟ قازاقستانغا چىققاندىن كېيىن 1965–ژىلى ياش ئالىم مۇرات ھەمرايېۋ دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيەسىنى ياقلاۋاتقاندا «قازاقستان مۇغالىمى» گېزىتىگە «توگىنى ژۇگى بىلەن ژۇتۇۋەتتى» دەپ يالا چاپلاپ ماقالە يازغان سىز ئەمەسمېدىڭىز؟» دېگەن سوئاللارنىڭ پەيدا بولۇشى تەبىي.

ھەسەتخور ئادەملەر ئوز تالانتى ۋە ئەمگىكى بىلەن خەلقنىڭ ئىززەت–ھورمىتىگە سازاۋەر بولغان كىشىلەرگە ئورا كولاشقا خۇشتار بولىدىكەن. خەلقىمىزنىڭ پەخرى، ئەجايىپ ئالىم مۇرات ھەمرايېۋمۇ ھاشىر ۋاھىدوۋ ئورا كولىغان تالانتلارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

ھاشىر ۋاھىدوۋ ئوز ۋاراقچىسىدا يەنە:

«ئۇلار (ئىتتىپاق ۋەكىللىرى. رېد.) ئىستامبۇلدىكى ۋە ئەرەبىستاندىكى ۋەتەنداشلىرىمىزغا خەت يېزىپ؛ «ھاشىر ۋاھىدوۋ ئىستىقلالدىن ۋاز كەچتى، ئۇئات تارقىلىپ كەتتى، ئەندى ئۇلار بىلەن ئالاقە قىلمىساڭلارمۇ بولىدۇ، دەپ ئىغۋا تارقاتتى، مۇناسىۋەتنى بۇزدى» دەپ يېزىپتۇ. بىز ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ توھمەتلىرىنى كوپ ئاڭلاپ، كوپ ئوقۇۋەرگەچكە بۇنىڭغىمۇ ھەيران بولمىدۇق. ئامما مۇنداق خەتلەرنى بىز ئەمەس، دەل ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ ئوزى يازدى ۋە ھازىرغىچە يېزىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ زىيا سەمەدىي، قەھرىمان غوجامبەردىيېۋ، يولداش ئازاماتوۋ، دولقۇن ياسىنوۋ توغرىلىق خەتلىرى چەت ئەللەردىكى ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ قوللىرىدا ھازىرمۇ بار. ھ. ۋاھىدوۋنىڭ يۇسۇپبەگ مۇخلىسوۋ ھەققىدىكى چوڭ ھەجىملىك خېتىنى تۈركىيەدىكى ھامۇتخان كوك تۈرك «تارىخ ئۈچۈن ساقلاپ قويىمەن» دەپ سېيفىقا سېلىپ قويغىنىنى بىز ياخشى بىلىمىز. تېخى يېقىندىلا ئۇ سەئۇدىيە ئەرەپستاندىكى ۋەتەنداشلارغا خەت يېزىپ، لوبنۇردىكى يادرو سىنىقىغا قارشى نامايىشتا ئوزىنىڭ قىلغان بۇزغۇنچىلىقىنى بارى مۇخلىسوۋقا دوڭگەپ قويغانلىقىدىنمۇ خەۋەردارمىز.

ئەندى ئىستامبۇلدا بولۇپ ئوتكەن خەلق ئارا شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتايى جەريانىدا بۇ شەخسىنىڭ تارقاتقان پىتنە–ئىغۋالىرىنى، بولگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، ئامېرىكىلىق غۇلام پاختىغا قازاقستاندىن بارغان بىر قانچە كىشى ھەققىدە «ئۇ خائىن، بۇ شپيون»، «ئۇ كوممۇنىست» دەۋەرگەندىن كېيىن غۇلام پاختا: «سىزنىڭ سوزىڭىزچە، ھەممىسى شپيون، خائىن، سىزلا ساق ئادەم ئىكەنسىزدە، ئۇنداقتا مەنمۇ تىس–ئۇنىڭ شپيونى» دەپ ئاچچىق تەنە بىلەن جاۋاپ بەرگىنىنى جانابى ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ يادىغا سېلىپ قويۇشقا توغرا كېلىۋاتىدۇ.

ئىككى ئۈزلۈكنىڭ مىسالى بولىدىغان مۇنداق بىر ئەھۋالنى ئەسلەپ ئوتۇش نارتۇقچە بولماس. شۇ قۇرۇلتايدا باشقا مەسىلىلەر قاتارىدا ۋەتەننىڭ نامى ھەققىدە مۇنازىرە بولۇپ، شەرقىي تۈركىستان دېگەن نام قۇۋەتلەندى. قۇرۇلتاي چىقارغان مۇراجەتنىڭ بىرىنچى ماددىسى «ۋەتەننىڭ نامى شەرقىي تۈركىستاندۇر» دەپ يېزىلدى. بىزنى ھەيران قالدۇرغان بىر نەرسە، قازاقستان، قىرغىزستان ۋە ئوزبەكىستاندا ئۇيغۇرستان دېمىگەنلەرنى «خائىن» دەپ، شۇ نام بىلەن ئەتراپىغا ئۇيغۇرلارنى توپلاۋالغان ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ «ۋەتەن نامى ئۇيغۇرستان» بولسۇن دەپ، مۇنازىرە قىلىش بۇ ياقتا تۇرسۇن، بۇ ھەقتە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىغانلىقى بولدى. قۇرۇلتايدا پەقەت بىرلا ئادەم، يەنى تۈركىيەدىكى دوختۇر ئېغمەتلا ۋەتەننىڭ نامى ئۇيغۇرستان بولسۇن، دەپ ئوز مۇلاھىزىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى، ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ شۇ چاغدىمۇ بىر ئېغىز گەپ قىلمىغانلىقى بۇ ئەنجۇمانىنىڭ ھەممە ئىشتىراكچىلىرىغا مەلۇمغۇ. ئالمۇتىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بولسا، ئۇ يەنە بۇرۇنقى سەنمىگە چۈشۈپ ئۇيغۇرستانچى بولۇۋالدى. بۇ نېمە؟ ئوز تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرىنى ئالداشمۇ ياكى قۇرۇلتاينى ئالداشمۇ؟

ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىغا بىر قانچە ژىل بولدى. شۇ ۋاقىت ئىچىدە ئۇئات نىڭ باشلىقى ئەتراپىغا ئادەم توپلاش، پۇل ژىغىش ۋە باشقىلارنى يامانلاشتىن، پىتنە–پاسات ئويۇشتۇرۇشتىن، ئارىغا بولگۈنچىلىك سېلىشتىن باشقا ۋەتەن ئىستىقلالىيىتى يولىدا نېمە ئىش قىلدىكىن، دېگەن سوئال تەبىيىي ھالدا ھەر كىمنىڭ كوڭلىدە پەيدا بولىدۇ.

ھاشىر ۋاھىدوۋ ئۇنداق ئورۇنلۇق سوئالغا جاۋاپ بېرىشتىن قېچىپ، جامائەتچىلىكنىڭ دىققىتىنى باشقا نەرسىگە، يەنى «ئۇيغۇرستانمۇ، شەرقىي تۈركىستانمۇ؟» دېگەن ئورۇنسىز مۇنازىرىگە جەلىپ قىلىپ قويۇپ، ئوزىنىڭ ئىغۋاگەرلىك پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىشنى ئوزى ئۈچۈن قولايلىق، دەپ ھېساپلاپ، «ھازىر تالاش–تارتىش قىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس، بۇ مەسىلىنى كېيىن شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئوزى ھەل قىلىدۇ، ئەگەر مۇنداق مۇنازىرە داۋام قىلىۋەرسە، خەلقىمىز ئىچىدە بولۇنۇش خەۋپى پەيدا بولۇشى مۇمكىن، دېگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى «خائىن، شپيون» دېگەن قالپاقلار بىلەن بېسىپ تاشلىماقچى بولدى. مۇنداق مۇنازىرە ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتىدە كېلىپ چىقىدىغان بولۇنۇش پەقەت دۈشمەنلەر ئۈچۈنلا پايدىلىق ئېدى، خالاس.

دەل مانا موشۇ مەسىلىدە ئالىمجان قاسىموۋ رەھبەرلىك قىلغان چاغدىكى «يېڭى ھايات» گېزىتى ھ. ۋاھىدوۋنىڭ مىنبىرىگە ئايلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ سەھىپىلىرىدە ئۇئات رەھبەرلىرىنىڭ بولگۈنچىلىك خاراكتېرىدىكى ماقالىلىرى توختىماي بېسىلىپ تۇردى. «يېڭى ھاياتنىڭ» مۇھەررىرى ئۇئات ماتېرىياللىرىنىڭ خەلقنى ئالداشقا تېخىمۇ ئىشەشلىك بولۇشىنى تەمىنلەش ئۈچۈن ئۇنىڭ ماقالىلىرىنى ھەتتا شۇ چاغدا ھېچ يەردە موجۇت بولمىغان «ئازىيا–پرېسس» دېگەن ئويدۇرما ئاگېنتلىق نامىدىن بېرىشتىنمۇ ئەيمەنمىدى. مۇنداق ئالدامچىلىقنىڭ ۋە ئۇ كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان سەلبىي ئاقىۋەتنىڭ ئالدىنى ئالمىسا بولمايدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى.

مانا شۇ چاغدا بىر توپ زىيالىلىرىمىزنىڭ تەلىۋى بىلەن 1993–ژىلنىڭ فېۋرالىدا «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتى رېداكسىيەسىدە زىيالىلار ۋەكىللىرى باش قوشقان ژىغىن بولۇپ ئوتتى. بۇ توغرىلىق جامائەتچىلىك خەۋەردار. خالىس ۋە ياخشى نىيەت بىلەن ئېچىلغان بۇ ژىغىن ھاشىر ۋاھىدوۋ ۋە ئالىمجان قاسىموۋلارنى تېخىمۇ غەزەپكە كەلتۈردى. ئەندى ئۇلار «ئۇيغۇر ئاۋازى»غا ۋە بارلىق زىيالىلارغا قارشى ئەسەبىيلىك بىلەن ھوجۇمغا ئوتتى. ۋەتەن ئىستىقلالىيىتى توغرىلىق مەسىلىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، ئۇئات رەھبەرلىگى سۇئىي لايلىتىپ بېلىق تۇتۇش، توپىلاڭدا توغاچ ئوغرىلاش ئۇسۇلى بىلەن جامائەتچىلىكنى قايمۇقتۇرۇپ، ھەممە يەردە «ئۇيغۇر ئاۋازى»غا ۋە ئۇنىڭ رېداكوللېگىيەسىگە قارشى سەلبىي كەيپىيات پەيدا قىلىشقا ئۇرۇندى.

ئۇيغۇر جامائەتچىلىگى بولسا رېداكسىيەدىن «يېڭى ھاياتنىڭ» بولگۈنچىلىك پائالىيىتىگە چەك قويۇشنى تەلەپ قىلىپ خەتلەر

(ئاخىرى 8– بەتتە).

زامانىمىزدىكى چاغموزا يۈسۈپخان

(ئاخىرى، بېشى 4-5-7-بەتلەردە)

يېزىشقا باشلىدى. قىسقىسى، موشۇ ۋەزىيەت گېزىتلارنىڭ تەسىسچىسى- مىنىسترلار كابىنېتىنىڭ «يېڭى ھاياتنى» بۇرۇنقىدەك «ئۇيغۇر ئاۋازىنىڭ» قوشۇمچىسى سۈپىتىدە چىقىرىش قارارىنى قوبۇل قىلىش بىلەن يەكۈنلەندى. شۇنىڭدىن كېيىن بولۇنۇشلەر بىز ئاز پەسىيىپ، ھەر ئىككى گېزىت ساغلام ۋەزىيەتتە ئىشلەشكە باشلىدى. بىراق «يېڭى ھاياتنىكى» تايانچىسىدىن ئايرىلىپ قالغان ھاشىر ۋاھىدوۋ تېچ ياتمىغان ئىكەن. ئۇنىڭ «ئۇيغۇرستان» ۋاراقچىسىدا چىققان ماقالىسىدىكى «ئۇيغۇر ئاۋازىنىڭ» باش مۇھەررىرىگە تۆھمەت قىلىپ: «گېزىتنىڭ يونىلىشىنى دەرھال ئۆزگەرتىپ، خىتايغا ياقىدىغان ماتېرىياللارنى بېسىشقا باشلىدى. موشۇ خىزمەتلىرى ئۈچۈن يولداش ئازاماتوۋ قاتارلىقلار ئۈرۈمچىگە تەكلىپ قىلىنىپ، خىتاينىڭ زىياپىتىنى يېيىشكە سازاۋەر بولدى»، (ۋاراقچىنىڭ ئۇيغۇرچە ئۇسخىسى) دېگەن جۈملىلەر چېچى ئاقارغان بۇ كىشىنىڭ ھېچ ئەرسىدىن يانمايدىغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلىدى.

«ئۇيغۇر ئاۋازىنىڭ» قانداق ماتېرىياللارنى بېرىۋاتقانلىقىنى، يولداش ئازاماتوۋنىڭ قازاقستان ژۇرنالىستلار ئىتتىپاقى رەسمىي دېلېگاتسىيەسى تەركىۋىدە ئۈرۈمچىگە بېرىپ كەلگەنلىكىنى گېزىتخانلار ياخشى بىلىدۇ. «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتلىرى ئۆز سەھىپىلىرىدە ئېمىلەرنى بېرىپ، ئېمىلەرنى بەر مەسلىكتە ھاشىر ۋاھىدوۋ ۋە ئۇنىڭ ئەترا-پىدىكىلەرنىڭ مەسلىھەتلىرىگە مۇھتاج ئەمەس. خېلە ژىل موشۇ گېزىتلاردا ئىشلەپ كېتىپ، ئەلدى جامائەتچىلىكنى ئۇلارغا مۇشتىرى بولماسلىققا چاقىرىۋاتقان ئا. قاسىموۋنىڭ پائالىيىتىمۇ كۆپچىلىكتە پەقەت ئارازىلىق پەيدا قىلىۋاتقانلىقىنىمۇ بىلىمىز.

خەلقىمىزدە «بىر ياخشىدىن ئۆگەن، بىر يامالدىن» دېگەن ئەقىلانە سۆز بار. ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ پائالىيىتى ۋە ئۇنىڭ ۋاراقچىسىدىكى ماقالە سەلبىي جەھەتتىن بىر ساۋاقتۇر. ئۇنىڭ ھەتتا ئۆز ماقالىسىنىڭ ئاخىرىدا (ئۇيغۇرچىسىدا): «مەن ئۆز ھاياتىمدا 7 قېتىم مىللىي-ئازادلىق ھەرىكەتكە قاتنىشىپ، ئۇرغۇن ئىشلارنىڭ گۇۋاھچىسى بولدۇم»، دەپ ھېچ بىر ئەيمەنمەي يالغان ئېيتقىنىغا ئىشەنىش دېگىنى بولارمۇ؟ بىزنىڭ بىلىشىمىزچە، 20-ئەسىردە ئۇيغۇرلارنىڭ 3 قېتىم مىللىي-ئازادلىق ھەرىكىتى بولدى (1912، 1932 ۋە 1944-يىللىرى). ئەجەبا دۇنياغا تورەلمەي تۇرۇپ (1912-يىلى) ئىنقىلابقا قاتناشقان بۇ باتۇر قانداق 4 ئىنقىلابنى ئەدىن ئالدىكىن؟

ئەلدە ئۇنىڭ خۇددى بىرەر كىشى دىققەت-ئېتىبار بولۇۋاتقان ئەرباب قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، «ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دۈشمەنلەرى مېنى يامان كۆرۈش، تۆھمەت ۋە سۆيەقەست ئۇيۇشتۇرۇشى، ھەتتا ئۆلتۈرۈۋېتىشى مۇمكىن. ماڭا كېچىلەردە تېلېفون قىلىپ، «سېنىڭ ئەجىلىڭ بىزنىڭ قولىمىزدا...» دەۋاتقانلار بار»، دەپ يازغىنىغا كەلسەك، ئۇمۇ قىلغۇلۇقنى قىلىپ قويۇپ، ئاخىرىدا نېمە قىلىشنى بىلمەي قالغان ئادەمنىڭ ۋەھىمىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. بۇ ۋەجىدىن بىز ھاشىر ۋاھىدوۋ ۋە مۇسۇلمان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دۈشمەنلىرى يامان كۆرىدۇ، ئەلكى ياخشى كۆرىدۇ. سىز ئۆزلىرىڭىز كۆڭلىڭىزدىن 50-يىللارنىڭ بېشىدا قانداق چىققان بولسىڭىز، ھازىرمۇ شۇنداق چىقىۋاتىسىز. سىز ياشاۋېرىڭ، ئۇزۇن ئومۇر كۆرۈڭ، ئەمما ئەۋلادلىرىمىز ئۆزلىرىنى يېقىن كەلسەك بولىدىنىپ قالمايلى، دەپ ئېھتىيات قىلىپ ساقلىنىدىغان سەلبىي شەپە سۈپىتىدە ھايات كەچۈرۈۋېرىك» دېمەكچىمىز.

ئۇلۇغ شائىرىمىز بىلال نازىم «چاغموزا يۈسۈپخان» دېگەن ئەسىرىدە 19-ئەسىردە موللاداخان قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، ئۇيغۇرلارنى ئالداپ، مەلۇم ۋاقىت ھەتتا جامائەتچىلىك ئىشەنچىسىگە ئىگە بولۇۋالغان ۋە ئاقىۋەتتە ئالدامچىلىقى پاش بولۇپ، چاۋىسى چىتقا يېيىلىپ، شەرمەندە بولغان بىر كاززاپنى پاش قىلغان ئىدى. ئەگەر تەلىسى بىلەن 20-ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ھاشىر ۋاھىدوۋ نامى بىلەن يەنە بىر چاغموزىنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى ئەندى خەلقىمىز ياخشى تونۇۋالسا كېرەك.

زىيا سەمەدى- قازاقستان خەلق يازغۇچىسى.

ئابدۇرەئۇف مەخسۇم ئىبراھىمى- سابىق شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنىڭ باش كاتىۋى.

ئابدۇمېجىت روزىباقىيېۋ- بىولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى، ئەمگەك ۋېتېرانى.

قەھرىمان غوجامبەردىيېۋ- ئۇيغۇرلارنىڭ دولەتلەر ئارا ئىتتىپاقىنىڭ پرېزىدېنتى.

رەھىمجان قاسىموۋ- ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى.

مەسىمجان زۇلپىقاروۋ- قازاقستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى.

باتۇر ئەرشىدىنوۋ- قازاقستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى.

ئىۋرايىم باراتوۋ- ئالمۇتا شەھىرى ئالتاغ ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى.

رېداكسىيەدىن: تارىختا يالغانچىلىقى، ساختىپەزلىكى پاش بولۇپ شەرمەندىسى چىققان شەخسلەر ئاز ئەمەس. ئۇنداقلار ھازىرمۇ بىزنىڭ ئارىمىزدا بار ئىكەن. ھاشىر ۋاھىدوۋنىڭ ئەينە شۇنداق ئادەملەرنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى ئۇنىڭ ئاتالمىش «ئۇيغۇرستان» ۋاراقچىسىدىكى ماقالىسى ۋە ئۇ ھەقتىكى ئىنكاسلار كۆرسەتمەكتە. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغان جامائەت ۋە مەدەنىيەت ئەربابلىرىنى قارىلاپ، ئۆزىدىن باشقا ھەممىنى خائىنلىقتا ئەيىپلەشتىن ئەيمەنمىگەن ھ. ۋاھىدوۋنىڭ خۇددى قىيىن زاماندا ئۇنداق قىلىپمۇ، مۇنداق قىلىپمۇ داڭقىنى چىقىرالماي، ئاخىرى ئىبادەتخانىغا ئوت قويۇپ تارىختا نەپرەتلىك نامىنى قالدۇرغان گېروستراتقا ئوخشاش ئوت قويرۇقلۇق بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىقى ئەندى ھېچ كىم ئۈچۈن سىر ئەمەس.

شۇڭغا قارىماي، رېداكسىيەمىز ئەربابلىق ئاماسى بىلەن ياشاۋاتقان بۇ سالاھىيەتسىز ئادەمنىڭ بىرەر ئەتقىدىي ماقالە ئوييېكتى بولۇشقىمۇ ئەرزىمەيدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، سۈكۈت ساقلاشنى ئەۋزەل كۆرگەن ئىدى.

ئەمما «ئۇيغۇرستان» ئاتالمىش ۋاراقچىنى ئوقۇپ، ئۇنىڭغا غەزەپلەنگەن جامائەتچىلىك ۋەكىللىرى رېداكسىيەگە كېلىپ، ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى كۆز قارىشىنى ئېلان قىلىشنى قاتتىق تەلەپ قىلدى، شۇ ھەقتىكى خەتلەرمۇ بىزگە كېلىپ كېلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن گېزىت رېداكسىيەسى كۆپچىلىكنىڭ پىكرىنى ئېتىۋارغا ئېلىشنى توغرا كۆردى.

«ياشلىق» ئانسامبلى 16-17- يانۋار كۈنلىرى يۇبىلېيلىق كونسېرتقا تەكلىپ قىلىدۇ

قازاقستان كومسومولى مۇكاپىتىنىڭ لائۇرېاتى «ياشلىق» ئانسامبلىنىڭ ئاساسىنى سالغۇچىلار جۇمھۇرىيەتنىڭ خىزمەت كۆرسەتكەن ئارتىستى مۇرات ئەخمەدىيېۋ، يالقۇنجان شەمىيېۋ، ماھمۇت دەرايېۋ، ئازات رەزەموۋ، مارات مەمەتباقىيېۋ، قەھرىمان ئىمىنوۋ 16-17- يانۋار كۈنلىرى جۇمھۇرىيەت سارىيىغا ئۆزلىرىنىڭ يۇبىلېيلىق كونسېرتىغا تەكلىپ قىلىدۇ.

كونسېرتقا ئېسترادا ناخشىلىرىنى ئىجرا قىلغۇچى ئاتاقلىق ئارتىستلار ۋە كوللېكتىۋلار: خەلق ئارتىستلىرى پولات ئايۇخانوۋ، روزا رىمباييېۋا، خىزمەت كۆرسەتكەن سەنئەت ئەربابى، كومپوزىتور سېيىتۇللا بايتېرېكوۋ، ئۆزبەكستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ خىزمەت كۆرسەتكەن كوللېكتىۋى «يەللا» ئانسامبلى ۋە ئۆزبەكستان خەلق ئارتىستى فارۇخ زاكىروۋ قاتنىشىدۇ.

كونسېرتقا شۇنداقلا «تاماشا»- خەلق ئارتىستى تۇڭغۇشباي جامانقۇلوۋ، خىزمەت كۆرسەتكەن ئارتىست قۇدايبېرگېن سۇلتانبايېۋ؛ «تەبەسسۇم»- خىزمەت كۆرسەتكەن ئارتىست رۇقىيەم ساتتاروۋا، رېھان مەخپىروۋا؛

«دوس-مۇقاسان»- دوسىم سۇلېيېۋ، مۇرات خۇسەينوۋ، شەرىپ ئوماروۋ، باقىت جۇمادىلوۋ، مېيىربېك مولدابېكوۋ، يۇرىي لىم؛

«ئاۋا» ئانسامبلى- رەھبىرى ئازات بۇرھانوۋ؛

«غەزەل»- رەھبىرى پولات قادىروۋ؛

«ئار-كلوب»- ئادىلجان جانباقىيېۋ، رۇسلان توختانوۋ؛

«دىيار»- رەھبىرى ھاكىم توختاخۇنوۋ.

بىلېتلار جۇمھۇرىيەت سارىينىڭ ۋە ئۇيغۇر تېاترىنىڭ كاسسىلىرىدا سېتىلىۋاتىدۇ.

ئېنىقلىمىلارنى ئېلىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى تېلېفونلارغا خەۋەر قىلسا بولىدۇ: 17-18-69، 20-50-62. (كاسسىلار).

كونسېرت 18،30دا باشلىنىدۇ.

ئالغىر ناھىيەسى، كالىنىن يېزىسىدىكى ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مەستخوجەيۋا رەھبەرلىكىدىكى «سادىر پالۋان» نامىدىكى سىنىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئۇيغۇر مىللىي ئورپى-ئادەتلىرىنى ئۆگىنىشتە باشقا سىنىپلارغا ئۈلگە بولارلىق ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرماقتا. يېقىندا سىنىپ يېتەكچىسى ئوقۇغۇچىلارغا مەھمۇت قەشقەرىينىڭ «تۈركى تىللار دىۋانى» كىتابىغا ئاساسلىنىپ گۈللەرنىڭ ئۇيغۇرچە ناملىرىنى ئۆگىنىش بويىچە ئوچۇق دەرس ئۆتكۈزدى.

سۈرەتتە: ئوچۇق دەرستىن كۆرۈنۈش.

پ. ئەخمەت چۈشۈرگەن سۈرەت.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات
ئالمۇتا 480044. غېنى يولى كوچىسى 50 بىنا، 8-قەۋەت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى: قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مىنىستىرلار كابىنېتى

نۆۋەتچى مۇھەررىر ك. قاسىمى

تېلېفونلار: قوبۇلخانا -59-84-33، باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى 01-92-33، مەسئۇل كاتىپ 06-86-33، ئىجتىمائىي-سىياسىي، مەدەنىيەت بۆلۈملىرى 81-86-33، ئەدەبىيات ۋە سەنئەت بۆلۈمى 27-86-33، ئىختىسات بۆلۈمى 50-86-33.

تىراژ 4240

«Яңи хаят» («Новая жизнь»), индекс 65399, приложение республиканской общественно-политической газеты «Уйгур авази», регистрационное свидетельство № 489, выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.

Газета отпечатана в республиканском газетно-журнальном Издательстве «Дауiр», Алматы, 480044, пр. Ленина, 2/4.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلەرنىڭ مۇقىمسى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. تەھرىراتقا ئەۋەتىلگەن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاب بېرىلمەيدۇ.

ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى-رويۇڭ سامان بولماس

يېڭى ھايات
ЖАҢА ӨМІР

1995 ژىل
21-يانۋار
شەنبە
№3
(3960)
ئەركىن باھا

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي-سىياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ ھەپتىلىك قوشۇمچىسى 1970-ژىلى 1-ياندۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.

ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرى خەۋەرلىرىدىن

دۇدايېۋ بىلەن سۆزلەشكىسى كەلمەيدۇ

پرېزىدېنت بورىس يېلتسىن كرېملدا ژۇرناللىستلار بىلەن ئۇچرىشىش ئۆتكۈزدى.

ئۇ چېچەنىستاندىكى ئەھۋال توغرىلىق ئېيتىپ، «بىز ئۆز خەلقىگە قارشى گېنوتسىد ژۈرگۈزگەن دۇدايېۋ بىلەن مۇزاكىرە ژۈرگۈزمىز كەلمەيدۇ، ئۇنىڭدىن كورە دالا كوماندىرلىرى بىلەن، تاھىيەلىك ۋە شەھەرلىك ئىلگەركى ۋەكىللەر بىلەن ئۇچرىشىشنى مۇۋاپىق دەپ ھېساپلايمىز» دەپ بىلدۈردى. پرېزىدېنتنىڭ تەكىتلىشىچە، يېقىن كۈنلەردە چېچەنىستاندىكى ئۇرۇش ھەرىكەتلىرى ئاياقلىشىپ، ئۇ يەردە ئىچكى ئىشلار مىنىسترلىگىنىڭ بۆلۈمچىلىرى نازارەت قىلىدىغان بولىدۇ.

ۋەزىيەت ئېغىر بويىچە قالماقتا

گروزنىيدىكى ۋەزىيەت ھازىرمۇ كەسكىن بويىچە قالماقتا.

پرېزىدېنت سارىيىنى دۇدايېۋ ئەسكەرلىرى-120 جەڭچى قوغداماقتا. بىنا ئىچىدە روسسىيە سولداتلىرىدىن قولغا چۈشكەن 50كە يېقىن ئەسىر تۇتۇپ تۇرۇلماقتا.

پرېزىدېنتقا ئىشەنچسىزلىك بىلدۈردى

خاباروۋسك ئۆلكىلىك دۇمانىڭ دېپۇتاتلىرى چېچەنىستان جۇمھۇرىيىتىدە يۈز بېرىۋاتقان ۋاقەلەرنى ئويلاشتۇرۇلمىغان مىللىي سىياسەتنىڭ ئاقىۋىتى دەپ ھېساپلايدۇ.

دۇمانىڭ قوبۇل قىلغان قارارىدا روسسىيە پرېزىدېنتىغا كۆپ مىللەتلىك بىر پۈتۈن روسسىيەنى ۋەيران قىلغان سىياستى ئۈچۈن ئىشەنچسىزلىك بىلدۈرۈش تەكلىپ قىلىنغان. ئۆلكىلىك دۇما جاڭجالنىڭ قۇرال كۈچى بىلەن تەرتىپكە كەلتۈرۈلۈشىگە قارشى بولماقتا.

قاتتىق تەشۋىشلەنمەكتە

چېچەنىستاندىكى ئۇرۇش غەربىي مەملىكەتلىرىنىمۇ قاتتىق تەشۋىشلەندۈرمەكتە.

گفج بۇندېستاگى ئۆزىنىڭ نۆۋەتتىكى مەجلىسىدە چېچەنىستاندىكى جاڭجالنى مۇھاكىمە قىلماقچى. ياۋروپا ئىتتىپاقىمۇ ئۆز ۋەكىللىرىنى ئۇرۇش بولۇۋاتقان يەرگە ئەۋەتىشكە ھازىرلانماقتا. ئۇتكەن ھەپتىدە روسسىيە مۇنداق دېلېگاتسىيەنى قوبۇل قىلىشقا رازىلىق بەرگەن ئېدى.

مۇداپىئە مىنىسترىنى قورغاپ قالدى

«ۋىبور روسسىي» فراكسىيەسىگە ئەزا دېپۇتات ل. پونومارېۋ دولەتلىك دۇمادا پ. گراچېۋنى ئورنىدىن چۈشىرىش توغرىلىق مەسىلە كوتەردى.

ئۇنىڭ بۇ تەكلىۋىنى كوپچىلىك دېپۇتاتلار قوللىماي، مۇداپىئە مىنىسترىنى قورغاپ قالدى.

ئانقارادىكى يىغىلىش

ئانقاراغا ژىغىلغان تۈركمەنىستان، تۈركىيە، ئىران، روسسىيە ۋە قازاقستان ۋەكىللىرى تۈركمەن گازىنى ياۋروپىغا يەتكۈزۈش پىلانلىنىۋاتقان گاز تۇرۇبىلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا باغلىق مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلدى.

گاز تۇرۇبىلىرىنىڭ يونىلىشىنى بەلگۈلەشكە بېغىشلانغان مەجلىسكە تۈركمەنىستان پرېزىدېنتى س. نىيازوۋ رىياسەتچىلىك قىلدى. ئىران بىلەن تۈركىيە ئۆز يېرى ئارقىلىق گاز ماڭغۇزۇشقا رازىلىق بەرگەنلىكىنى قۇۋۋەتلىدى.

ختايدىكى توغۇت مەسىلىسى

ختايدا بالا تېپىش بويىچە دولەت پىلانى قىرەلىدىن بەش ژىل ئىلگىرى ئورۇنلاندى.

شۇنىڭ نەتىجىسىدە ئۆتكەن ژىلى ختاي خەلقى 1،2 مىللىارد ئادەمگە يەتتى. بۇ يېڭىدىن «دېموگرافىيەلىك سىلكىنىش» خەۋپىنى پەيدا قىلماقتا. ھوكۈمەت ئائىلىلەرنىڭ مۇنداق «ئاكتىۋلىقىغا» ئىنتايىن رازى ئەمەس.

نوماق ئۇيغۇر قىزلىرى.

ر. يۇسۇپوۋنىڭ سۈرەت ئېتيودى.

يەخرىي ناملار بېرىلدى

جۇمھۇرىيەت پرېزىدېنتىنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ئەدەبىياتنى رىۋاجلاندۇرۇشقا قوشقان توھپىسى، مەھسۇلدار ئىلمىي-پېداگوگىكىلىق خىزمەتلىرى ئۈچۈن يازغۇچى، ئەل-فارابىي نامىدىكى قازاق دولەتلىك مىللىي دارىلفۇنۇنىنىڭ كافېدرا مۇدىرى زېينوللا قابدولوۋقا «قازاقستان خەلىق يازغۇچىسى» دېگەن يەخرىي نام بېرىلدى.

* * *

پرېزىدېنتنىڭ پەرمانى بىلەن مۇسىقا مەدەنىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا سىڭدۈرگەن ئالاھىدە ئەجرى ھەمدە كونسېرتلىق خىزمەتلىرى ئۈچۈن «قازاقكونسېرت» قازاقستان مەملەكەتلىك كونسېرتلىق-گاستروللۇق بىرلەشمىسىنىڭ ناخشىچىسى ماقپال ژۈنسوۋاغا «قازاقستان خەلىق ئارتىسى» يەخرىي نامى بېرىلدى.

قازاقستاننىڭ چېچەنىستان خەلقىگە سەممىي ياردىمى

جۇمھۇرىيەت پرېزىدېنتى بىلەن ھوكۈمىتىنىڭ قارارى بويىچە چېچەنىستان خەلقىگە سەممىي ياردەم-70 تونىنا ھەر تۈرلۈك ئوزۇق-تۈلۈك مەھسۇلاتلىرى بولۇندى.

17-يانۋار كۈنى پەۋقۇلاددە ئەھۋاللار بويىچە دولەت كومىسسىيەسى بۇ ژۈكنى «قازاقستان ھاۋا يولى» مىللىي ئاكسىونېرلىق ئاۋىا كومپانىيەسىنىڭ ئىككى ئىل-76 سامولىوتى بىلەن ۋلادىكاۋكازغا يەتكۈزدى. ئۇ چېچەنىستاندا سەممىي ياردەملەرنى تەخسىم قىلىش بويىچە روسسىيە فېدېراتسىيەسىنىڭ ھوكۈمەت كومىسسىيەسىگە تاپشۇرۇلدى.

(قاز تاگ).

تەشەككۈرنامە

«ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنىڭ تەھرىراتى 1995-ژىلغا مۇشتىرى توپلاش ئىشىغا پائال ئىشتىراك قىلغان ئالمۇتا شەھىرى درۇژبا مەھەللىسىدىكى ئاكتىۋىستلىرى-مەھەللىنىڭ ژىگىت بېشى ئابدۇۋەلى ئاخۇنوۋقا، ھۇنداقلا پەرىدەم پەتتاروۋاغا، شەمشىدىن روزىيېۋقا، مەسىم مەمرووۋقا سەممىي مىننەتدارلىقىنى ئىزھار قىلىدۇ.

بىزنىڭ تۇرمۇش تەرزىمىز

ئەۋلاتلار غېمىنى يېسەك

ھەر بىر مىللەت ئۆزىگە خاس مىللىي ئۆرپ-ئادەتلەرگە، ئەنئەنىلەرگە ئىگە بولسىمۇ بىر دىنغا ئېتىقات قىلغۇچى خەلقلەردە مەلۇم بىر ئۇمۇمىيلىق مەۋجۇت. پۈتكۈل يەر يۈزىدىكى ئىنسانىيەتنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمى ئېتىقات قىلىپ كەلگەن ئىسلام دىنىدىكى خەلقلەر تۇرمۇشىدا ئەسىرلەردىن بېرى ئىمان، دىيانەت مۇستەھكەم ئورۇن ئېلىپ كەلگەن بولسىمۇ، ئامما يەتمىش ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىت ھۆكۈم سۈرگەن كوممۇنىستىك مۇستەبىت تۈزۈم دىنىي ئەركىنلىك ۋە مىللىي ئۆرپ-ئادەتلەرگە قىسىم كۆرسىتىش بىلەن ئاتېئىستىك تەرغىباتنى ئىلگىرى سۈرۈپ، تۇرمۇش تەرزىمىزگە ئۆزىنىڭ زىيانلىق تەسىرىنى يەتكۈزدى.

خۇداغا شۈكۈر، كېيىنكى ۋاقىتلاردا قېرىنداش جۇمھۇرىيەتلەر ئۆز مۇستەقىللىگىنى ئۆز قولىغا ئېلىپ، دېموكراتىك تۈزۈم قانات يېيىشقا باشلىغاندىن بۇيان بىزگىمۇ ئۆز تىلىمىزنى، دىنىمىزنى، ئۆرپ-ئادەتلىرىمىزنى رىۋاجلاندۇرۇشقا كەڭ يول ئېچىلدى.

بازار ئىقتىسادىغا ئۆتۈش تۈپەيلى ئىقتىسادىي ئىسلاھات ژۈرگۈزۈلۈۋاتقان مۇشۇ بىر ئېغىر ئۆتكۈنچى دەۋردە تۇرمۇش تەرزىمىزگە يات قىلىقلارمۇ سادىر بولماقتا. توغرى، بۇلاڭچىلار كۆپىيىپ، ئادەملەر ئارىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق مۇناسىۋەتلىرىدە مېھىر-شەپقەتكە كۆز تەككەندەك ئەھۋاللار يۈز بېرىۋاتىدۇ. دېموكراتىيەنى ئەركىنلىك دەپ توغرا چۈشەنمەي، خاتا تونۇش نەتىجىسىدە بېرىلىۋاتقان ماتېرىياللار، بولۇپمۇ كومېرتسىيەلىك كانالار ئارقىلىق چەتئەللەرنىڭ ھاياسىزلىق، قاتىللىق تېمىلىرىغا بېغىشلانغان كىنولىرىنىڭ كۈندە دېگىدەك بېرىلىشى ئاقىۋىتىدە مۇشۇ كۈنلەردە بالا-چاقا بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ كىنو كۆرۈشتىن ئويلىنىدىغان بولدۇق. رەسۋاچىلىقنى، رەھىمسىزلىكنى نامايىش قىلىدىغان فىلىملارنىڭ زىيانلىق تەسىرىدىن ياش ئۆسمۈرلىرىمىز يامان يوللارغا كىرىپ كېتىپ بارىدۇ، كېيىنكى ۋاقىتلاردا كىتابخانا، گېزىت-ژۇرنال ساتىدىغان دۇكانلارغا يېقىن بېرىشقىمۇ ئويلىنىدىغان بولۇپ قالدۇق. مابادا بىرەر كالېندار ئالاي دېسىڭىز، يېرىم-يالىڭاچ ئاياللارنىڭ رەسىمىگە كۆزىڭىز چۈشىدۇ.

بالاڭغاچ ئاياللارنىڭ سۈرەتلىرىگە كۆزىمىز چۈشۈپ، خىجالەتچىلىكتىن يەرگە قارايمىز. ۋاقىتلىق قىيىنچىلىق دەستىدىن باللىرىغا قاراپ ئۆيدە ئولتۇرالماي، ئۇششاق تىجارەت قىلىش مەخسىتىدە كوچا-كويغا چىقىپ كەتكەن ئاياللارنىڭ سوغدا تىتىرەپ تۇرغان نازۇك قوللىرىنى كۆرگەندە، ژۈرىكىمىز ئېچىشىدۇ، بولۇپمۇ ھاراق-تاماكا ۋە گېزىت سېتىش ئۈچۈن دوخمۇش-دوخمۇشتا دۈگدىيىپ تۇرغان ياش ئۆسمىلەر تەغدىرى كىشىنى ئويلاندۇرىدۇ. كىشىلەرنىڭ ماشىنىلىرىنى سۈرتۈپ قويۇشنى ئىلتىماس قىلىپ، تەلمۈرۈپ تۇرغان گۆدەكلەرنى كۆرگەندە، ئىختىيارسىز ئۆپكىمىز ئۆرلەيدۇ...

كېيىنكى ۋاقىتلاردا دېموكراتىيەنىڭ شارائىتىدىن مۇسۇلمانلار توپلىشىپ ئىستىقامەت قىلىدىغان جايلاردا مەسچىتلەر كۆپلەپ سېلىنىشقا باشلىدى. ئۇ مەسچىتلەر ئىنسانىي ئەدەپ-ئەخلاق ۋە ئىمانلىققا ئۈندەيدىغان دىنىي بىلىم ماكانىغا ئايلاندى. بۇ دەرگاھقا بېرىپ دىنىي بىلىم ئېلىۋاتقان ئۆسمۈرلەر بىلەن ناماز ئوقۇۋاتقان ياشلارنى كۆرگەندە خۇشاللىقتىن ئاتا-ئانىلارنىڭ بېشى ئاسمانغا يەتمەكتە. ھەتتا بۇرۇن ھاراق ئىچىپ، قالايمىقانچىلىق چىقىرىپ ژۈرگەن ياشلار ئىنسابقا كېلىپ، يامان يولدىن تايغان بولسا، بەزىلىرى ئاتا-ئانىلىرىنى رازى قىلىش ئۈچۈن ئۇلارنى مەككە-مەدىنىگە ئاپىرىپ كەلمەكتە. بۇ ئىشلار بىزنى خۇشال قىلىدۇ، ئەلۋەتتە. بىز پۈتۈن جامائەتچىلىك بىر بولۇپ، پەننىي بىلىم بىلەن قوشۇپ پەرزەنتلىرىمىزگە دىنىي بىلىم بېرىشكە كۆڭۈل بۆلسەك، ئۇنىڭ ھېچ قانداق زىيىنىنى كۆرمەيمىز. شۇنداق قىلساق، ياش ئەۋلاتلارنىڭ ئىستىقبال تەغدىرىگە كاپالەتلىك قىلغان بولار ئىدۇق.

مىدھەت ئىبراھىم.
لېبېدىنوۋكا يېزىسى،
قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتى.

سۆھبەت

«قوۋئاناسىر» شىركىتى

كېيىنكى ۋاقىتلاردا ھەر تۈرلۈك فىرما، خولدىنگ، شىركەتلەر خۇددى يامغۇردىن كېيىنكى مايسىلاردەك كۆپىيىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى گۈللىنىپ، ئابرويى ئاشسا، بەزىلىرى كاساتلىققا ئۇچراپ، ئورنى-ئىزىدىن يوقىماقتا. شۇنىڭغا قارىماي، يېقىندا «قوۋئاناسىر» نامى بىلەن يەنە بىر شىركەت مەيدانغا كەلدى. مۇخبىرىمىز مەزكۇر شىركەتنىڭ پرېزىدېنتى ژارىلقاسىن دەۋلېتبېتوۋ بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالى ۋە ئىستىقبالى ھەققىدە سۆھبەتلەشكەن ئىدى.

— ژارىلقاسىن ئاغا، «قوۋئاناسىر» شىركىتىنىڭ باشقا شىركەتلەردىن پەرقلىنىدىغان ئالاھىدىلىگى، مەخسەت-مۇددىئاسى قانداق؟

— ھازىر تىجارەتچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خولدىنگ، شىركەتلەر ناھايىتى كۆپ. بىراق بىزنىڭ شىركىتىمىز سودا-سېتىق، ئېنىفراغى، تىجارەتچىلىك بىلەن شۇغۇللانمايدۇ. مەخستىمىز تامامەن باشقا. «قوۋئاناسىر» دېگەن نامىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، بىزنىڭ ئاساسىي مەخستىمىز ھەجۋىي-يۇمۇر ماۋزۇسىنى رىۋاجلاندۇرۇش. شۇ ساھادا ئىشلەۋاتقان قەلەم ساھىپلىرىنى دۇنياغا تونۇشتۇرۇش. ئادەملەرگە كۈلكە ھەدىيە قىلىش.

— ھازىر كۆپچىلىكنىڭ دىققەت-ئېتىۋارىغا ئىگە بولغان «تاماشا»، «بائۇرجان شوۇ» ئوخشاش ھەزىل-كۈلكە پروگراممىلىرىنىڭ بارلىغى مەلۇم. سىز «قوۋئاناسىر» ھەزىل-كۈلكە شىركىتىنىڭ شۇ پروگراممىلارنىڭ كولەڭگىسىدە قېلىشىدىن خاۋاتىرلەنمەمسىز؟

— ئۇنداق تەشۋىش مېنىڭدە يوق. چۈنكى، ھەر كىمنىڭ ئۆز ئالدىغا قويغان مەخستى بارغۇ. ھەر بىرىمىز خەلق كۆڭلىدىن ئورۇن ئېگىلىسەك، شۇنىڭ ئۆزى يېتەرلىك. شوھرەتپەرەستلىكنىڭ كىمگە ھاجىتى بار دەيسىز. قىلىۋاتقان ئىشىڭ خەلققە ياقسا، شۇنىڭ ئۆزى بەخت.

— مەبلەغ مەسىلىسىنى قانداق قىلىۋاتسىلەر؟ دەردىڭلارغا دەرمان بولۇۋاتقانلار باردۇ؟

— ئەلۋەتتە، بار. بىزنى قوللاپ-قۇۋۋەتلەپ، دەردىمىزگە دەرمان بولۇۋاتقان تەسسىسچىمىز، ھەر قاچان ياخشىلىقلارنىڭ دەۋەتچىسى بولۇۋاتقان «ماتاي» ئىنۋېستىتسىيەلىك خۇسۇسىيلاشتۇرۇش فوندى. بۇ فوند قازاق خەلقىنىڭ ئاقىنى، يازغۇچى ئىلياس جانسۇگۇروۋ تەۋەللۇدىنىڭ يۈز ژىللىغىغا دائىر، 1995-ژىلدىن باشلاپ ئەدەبىي ئەسەرلەرگە (كونكۇرس مۇچەرى ئاقش ۋالىيۇتىسىدا 2000 دوللار) كونكۇرس ئېلان قىلغان دەسلەپكى فوند.

— ئۇنىڭدىن باشقا سىلەرگە يار-يۆلەك بولۇۋاتقانلار بارمۇ؟

— يەنە بىر ھامىي تېپىلدى. ئۇ — يېڭىدىن دەم ئورۇۋاتقان «كۇشپېن» شىركىتى. ئۇلار ئاساسەن چەت ئەل كومپيۇتېرلىرىنى سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئامېرىكا كومپيۇتېر مەركىزى بىلەن بىۋاستە ئالاقىسى بار بۇ شىركەت «قوۋئاناسىلر» شىركىتىگە كومپيۇتېر ئورنىتىپ بېرىشنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى.

ھايات تەشۋىشلىرى

زامان رەپتايى...

ھازىر يۈز بېرىۋاتقان ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقلار تۈپەيلى ئادەملەر ئەمگەك ھەققى بىلەن پېنسىيەلىرىنى ئالالماي، ئايلاپ كۈتۈشمەكتە. بۇ چېكى يوق كۈتۈشلەرنىڭ تەسىرى بولۇپمۇ يېزىدىكىلەرگە ئېغىر بولۇۋاتىدۇ. شۇ كۈتۈشلەردىن تاقىتى تۈگىگەن يېزا ياشلىرىنىڭ كۆپچىلىگى شەھەرگە، بولۇپمۇ يايما بازارغا توپ-توپى بىلەن ئېقىپ كېلىشمەكتە. بۇ قانداق بولغىنى، دەپ يۇرت چوڭلىرىغا سوئال ئەزىرىدە باقسىڭىز، يېزىدا ئىش يوق، ئىش بولسىمۇ، پۇلى يوق. ئاڭدىن شامغىچە ئىشلەيسەن، ئاما ئىش ھەققىنى ئالالمايسەن، دەپ كايىشىدۇ. ھە، يايما بازاردىكى ياشلارنىڭ پىكرىلىرىگە قۇلاق سالسىڭىز، يۇرت دەپ يېزىدا ژۈرگەن بىلەن ئىشسىزلىق، پۇلسىزلىقتىن ھايات كەچۈرۈش قىيىن بولۇپ قالدى، دېيىشىدۇ. شۇنىڭ ئاقىۋىتىدىن بولسا كېرەك، ئايرىم يېزىلاردىكى ياشلارنىڭ تولىسى شەھەرگە كېتىپ، يېزىدا پەقەت چوڭلارلا قالغان. سىز بۇنىڭغا تەئەججۈپلەنمەڭ. بەلكى بۇ كېلىشمەسلىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش يوللىرىنى ئىزدەش تۇرۇپ، يېزىدىكىلەرنىڭ ئىجتىمائىي-ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى بىر ئاز بولسىمۇ ياخشىلاشنىڭ ئامالىنى ئويلاشتۇرغان توغرىدۇر. شۇ چاغدىلا ياشلار يېزىلارنى تاشلاپ كەتمەيدىغان بولىدۇ.

ئىلگىرى بىز، بايرام كۈنلىرى، ياكى ئادەتتىكى دەم ئېلىش ۋاقىتلىرىدا يېزىلارغا كېتەتتۇق. سەۋەۋى، يېزىنىڭ تازا ھاۋاسىدا نەپەس ئېلىپ، ئەل-ئاغىنە، ئۇرۇق-تۇققانلار بىلەن قۇۋالىشىپ، كۆڭۈل كۆتىرىشنىڭ ئۆزى غېنىمەت ئىدى. ھازىر يېزىغا بارساڭ، قايتىشقا ئالدىرايسەن. كوچىلىرى چۆلدەرەپ، ئادەملىرى غەم-قايغۇغا پاتقان.

بۇرۇن تۇققان يوقلاپ يېزىلارغا باراتتىڭىز، ھازىر يېزىغا بېرىپ، ئاۋارىمۇ بولمايسىز، ۋاقىت تېپىپ، يايما بازارغا بارسىڭىز، ژىراق-يېقىندىكى ئەل-ئاغىنە، ئۇرۇق-تۇققانلىرىڭىزنى ئەينە شۇ يەردىن تاپىسىز. ئۇلار بۇ يەرگە تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن ھەر خىل نەرسىلەرنى سېتىپ، ئاخچا تېپىش ئۈچۈن كېلىشمەكتە.....

بۈگۈن جەمىيىتىمىزدە يۈز بېرىۋاتقان ئەينە شۇنداق كۆرۈنۈشلەرنىڭ ھەممىسى زاماننىڭ رەپتايىغا قاراپ بولۇۋاتىدۇ. ھە، زاماننىڭ رەپتايى كۆڭۈلدىكىدەك ئەمەس. بۇنىڭغا ئىشەنمىسىڭىز، بۈگۈنكى كۈندە يۈز بېرىۋاتقان قالايمىقانچىلىقلارغا يەنە بىر قېتىم كۆز ژۈگەرتىپ كۆرۈڭ. ئەينە شۇ چاغدىلا ھەممىمىزنى ھەلەيكۈنگە سېلىۋاتقان زاماننىڭ رەپتايىغا كۆز يەتكۈزىسىز.

ھەر ھالدا، سىز ئويلىنىپ مۇقۇم بىر خۇلاسىگە كەلگىچە، مەن بۈگۈنكى ھايات تەشۋىشلىرى ھەققىدە ئۆز پىكرىمنى ئوتتۇرىغا سالدىم. بىراق سىز بۇ غېيۋەت پاراڭ دەپ ئويلاپ قالماڭ، بۇ بۈگۈنكى كۈننىڭ ئاچچىق ھەقىقىتىدۇر.

شەمشىدىن ئايۇپوۋ.
ئالمۇتا شەھىرى.

ياپونىيەدە قاتتىق يەر تەۋرىدى

سېشەنبە كۈنى سەھەرلىكتە (سائات 5تىن 46 مىنۇت ئۆتكەندە) ياپونىيەنى قاتتىق يەر تەۋرەش زىلزىلىگە كەلتۈردى. يەر تەۋرەشنىڭ ئېپىتسېنتېرى ئاۋادزى ئارالدا 20 كىلومېتىر چوڭقۇرلۇقتا بولغانلىقى رويخەتكە ئېلىندى. ئېپىتسېنتېر ئەتراپىغا چوڭ سانائەت زونىسى ۋە كۆپلىگەن ئاھالى زىچ جايلاشقان [illegible] شەھەرلەر، شۇ جۈملىدىن كوبې ۋە ئوساكا ئوخشاش چوڭ شەھەرلەر بار.

ئاۋادزى ئارالدا يەر تەۋرەش كۈچى 7،2 باللىنى تەشكىل قىلدى، بۇ يەر تەۋرەش كانساي رايونىنىڭ قىرغاق ئەتراپىنىلا ئەمەس، بەلكى شۇنداقلا سېيسمىكىلىق جەھەتتىن ئىشەنچلىك دەپ ھېسابلىنىپ كەلگەن كونا پايتەختلەر كوتو ۋە ناردىن تا تاكاماتسۇ، توكاياما، ۋاكاياما ۋە باشقا شەھەرلەردىمۇ خېلە سېزىلەرلىك بولدى.

ئېپىتسېنتېرنىڭ ئاھالى زىچ ياشايدىغان رايونلارغا يېقىنلىقى ۋە يەر سىلكىنىشىنىڭ بولۇپ كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە كۈچلۈك بولۇشى ئۇرغۇن ئادەملەرنىڭ قۇربان بولۇشىغا ۋە كەڭ دائىرىدىكى زونىدا قاتتىق ۋەيرانچىلىقلارغا ئېلىپ كەلدى. بولۇپمۇ خوگو پرېفېكتۇرىسى ناھايىتى كۆپ زىيانغا ئۇچرىدى- بۇ يەردە بىر نەچچە كۆپ قەۋەتلىك ئىمارەتلەر ۋە ئۈچ قەۋەتلىك مېھمانخانا ئۆرۈلۈپ، ياغاچتىن ياسالغان كىچىك ئۆيلەردىن ئىبارەت بىر پۈتۈن كۋارتاللار ۋەيران بولغان، بىر نەچچە كىلومېتىر كۆتۈرۈلۈپ سېلىنغان يوللار غۇلاپ چۈشكەن ۋە كۆرۈكلەرنىڭ تۈرۈكلىرى زەخمىلەنگەن، ئاسفالت ۋە تۆمۈر يوللار يەر يېرىلىشلاردىن كاردىن چىققان، كۆپلىگەن جايلاردا ئوت كېتىش ھادىسىلىرى يۈز بەرگەن، بەزى بىر جايلارغا قۇتقۇزغۇچىلار ھەتتا يەر تەۋرەپ سەككىز سائەتتىن كېيىنمۇ بارالمىغان.

ھازىرچە 1132 ئادەم ھالاك بولغانلىقى (ئاساسىي جەھەتتىن كوبېدا) 1000غا يېقىن ئادەم دەرەكسىز يوقاپ كەتكەنلىگى ۋە تۆرت مىڭغا يېقىن ئادەم ياردار بولغانلىقى خەۋەر قىلىندى. قۇتقۇزغۇچىلارنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، ئەگەر يەر تەۋرەش تاڭ سەھەردە يۈز بەرمىگەن بولسا، ئادەملەرمۇ كۆپىرەك ھالاك بولغان بولار ئىدى، چۈنكى كوچىلاردا ئەمەلىيەتتە ئادەم يوق ئىدى، كىشىلەر تېخى ئۆيلىرىدە ئىدى، ۋوكزاللار تېخى ئىشلىمىگەن بولۇپ، ئەندى ئاۋتوموبىل يوللىرىدىكى ھايات تېخى ئەندىلا باشلانغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەر سىلكىنىشلىرى داۋام قىلماقتا- دەسلەپكى دەھشەتلىك يەر تەۋرەشتىن كېيىن ھالاكەت يۈز بەرگەن زونىدا ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا 400 قېتىمدىن ئوشۇق تەكرار يەر سىلكىنىشى رويخەتكە ئېلىنغان، ئۇلارنىڭ كۈچى بەزىدە ياپونلارنىڭ يەتتە باللىق ئۆلچىمى بويىچە 4 باللىغا يەتكەن.

بەختكە يارىشا، كۆپلىگەن مېتاللۇرگىيە ۋە خىمىيە كارخانىلىرى جايلاشقان سانائەت زونىسىدا چوڭ ۋەيرانچىلىقلار ۋە ئوت كېتىش ھادىسىلىرى يۈز بەرمىدى، ئاتوم ئېلېكتىر ستانسىيەسى زەخمىلەنمىدى. دېڭىزدا سۈنئىي ئارالغا سېلىنغان ئوساكا خەلقئارا ئايروپورتىمۇ ساق قالدى، ئايروپورتنىڭ پەقەت ئەينەكلىرى چېقىلدى، خالاس. يەنە بىر سۈنئىي ئارال- كوبېدىكى پورت-ئايلېند — «چوڭ يەردىن» ۋاقىتلىق ئۈزۈلۈپ قالدى، چۈنكى قولتۇق ئۈستىدىن ئۇنىڭغا تارتىلغان ئاۋتوموبىل يولى زەخمىلەندى، لېكىن سۈنئىي ئارال يەر تەۋرەشتىن زىيانغا ئۇچرىمىدى. ياپونىيەنىڭ قەدىمىي پايتەختلىرى كوتو بىلەن نارا ئانچىمۇ ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىمىدى، بەزى ئىبادەتخانىلار قىسمەن زىيانغا ئۇچرىغان.

سېيسمولوگ-مۇتەخەسسىلەرنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، بۇ قېتىمقى يەر تەۋرەش ئۆز خاراكتېرى بويىچە خوككايدودا ۋە خونسيۇ ئارالىنىڭ شىمالىي رايونلىرىدا ئەكس ساداسى بولغان يېقىنقى بىر قاتار كۈچلۈك سىلكىنىشلەردىن پەرىق قىلىدۇ: ئەگەر ئىلگىركى ھادىسىلەردە يەر تەۋرەشلەرنىڭ ئېپىتسېنتېرلىرى قىرغاقتىن خېلە ژىراق چوڭقۇر سۇ ئاستىدا بولغان بولسا، بۇ قېتىمقى يەر تەۋرەش ئېپىتسېنتېرى قىرغاقتا بولغان.

* * *

ئاخىرقى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، بۇ دەھشەتلىك يەر تەۋرەش ئاپىتىدىن تۆرت مىڭغا يېقىن ئادەم ھالاك بولغان، بىر نەچچە مىڭ ئادەم ياردار بولغان.

«ئىزۋېستىيە» گېزىتىدىن.

ئالىمنىڭ قىسمىتى

(تۇرغۇن ئالماسنىڭ 70 ياشقا تولۇشىغا دائىر)

ئۆز خەلقىنىڭ پاجىئەلىك قىسمىتىنى بويىنىغا ئېلىش ئىنتايىن قىيىن بولسا كېرەك. ئەندى بۇنىڭ ئاساسى، سەۋەۋى خەلقىنىڭ ئۆزىدە ئەمەس بەلكى ئىككى يۈز يىلدىن ئۇشۇق ۋاقىتتىن بۇيان باسقۇنچىلار تاپىنى ئاستىدا بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنىش تېخىمۇ ئېغىردۇر. 1961-يىلى ئامېرىكىلىق سىنولوگ ل. لوئۇ «شەرقىي تۈركستانى قاپلاپ تۇرغان مۇتلەق قاراڭغۇلۇق، بۇ ھەددىدىن تاشقىرى دەھشەتلىك تارىخىي ھەقىقەتسىزلىكتۇر». ئۇيغۇر خەلقى ئۆز تارىخىدا بىر نەچچە ئەجايىپ دۆلەتلەرنى قۇرۇپ، ئىنسانىيەت تارىخىغا، مەدەنىيەتكە ۋە سەنئەتكە مۇناسىپ ئۈلۈش قوشقان. كۆپلىگەن ئالىملار بۇ ھەقتە دەلىللىك فاكتلار ئاساسىدا ئۆز ئەسەرلىرىنى يېزىپ قالدۇرغان. ئازاتلىققا، ئىستىقلالىيەتكە تەشنا ئۇيغۇر خەلقى ھېچقاچان مۇستەملىكىچىلەرگە تىز پۈككەن ئەمەس. ئاخىرقى ئىككى ئەسىر ئىچىدە خەلقىمىزنىڭ مۇستەملىكىچىلەرگە قارشى تورت يۈز قېتىمدىن ئوشۇق كوتىرىلىشى بۇنىڭ يارقىن دەلىلى بولسا كېرەك. ئەجدادلارنىڭ جاسارىتى يېڭى-يېڭى ئەۋلادلارنى روھلاندۇرۇپ، ئۇلارنى پارلاق كېلەچەككە ئۈمۈتلەندۈرمەكتە.

قولىغا قورال ئېلىپ جەڭگە ئاتلانغانلار بىلەن بىللە ئوتلۇق سوزى، ئەجايىپ ئەسەرلىرى بىلەن ئۆز خەلقىنى مۇقەددەس كۆرەشكە دەۋەت قىلغان ئەدىبلىرىمىز نۇرغۇن بولغان. ھازىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ كلاسسىكى 160تىن ئاشتى. ئەدەبىيات كلاسسىكلىرى قاتارىغا ئازاتلىق ئۈچۈن بولغان كۆرەشنىڭ يالقۇنلۇق جەڭچىلىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن تۇرغۇن ئالماسمۇ قوشۇلدى. بۇ ئىككى ئەجايىپ شەخسنى تەڭتۈش دېسىمۇ بولىدۇ. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ تەغدىرى ئوخشاش، ئەگەر ئىستىدادلىق شائىر، يازغۇچى ۋە دراماتۇرگ لۇتپۇللا مۇتەللىپ 1945-يىلى 17-سېنتەبىر كۈنى ئىگىرمە تورت يېشىدا قەبىھ گومىنداڭچى ۋەھشىلەر تەرىپىدىن قەتل قىلىنغان بولسا، تۇرغۇن ئالماس (1924-يىلى 30-ئوكتەبىردە تۇغۇلغان) 1943-يىلى گومىنداڭ تۈرمىسىگە قامالدى. ئۇ ئازات شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ تەسىرى ئاستىدا تۈرمىدىن بوشىتىلدى. لېكىن 1947-يىلى ئىيۇلدا قەشقەردە تۇرغۇن ئالماس يەنە تۈرمىگە تاشلىنىدۇ. 1949-يىلى ئاپرېلدا ئە. قاسىمىنىڭ قەتئىي تەلىۋى نەتىجىسىدە ئازاتلىققا چىقىدۇ. پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇ دەررۇ غۇلجىغا كېلىدۇ. ھەم «ئالغا» گېزىتى تەھرىراتىدا ئىشلەيدۇ. كېيىنكى يىللىرى ت. ئالماس خېلە جاۋاپكەرلىك لاۋازىملاردا بولغان. لېكىن بەدنام «مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى» دەۋرىدە يەنە تەقىپلىنىدۇ.

شۇنى تەكىتلەش كېرەككى، خەلق ئارىسىغا كەڭ تارالغان شېئىرلىرى ۋە باشقا ئەسەرلىرى ئۈچۈن ت. ئالماس مەنىۋىي ۋە جىسمانىي خورلاندى. ئۇنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىمۇ مۇشكۇل، ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى ئۇنى مىرزاقاماقتا تۇتماقتا.

پۈتكۈل ئاڭلىق ھاياتىنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىيىتىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە بېغىشلىغان تۇرغۇن ئالماس ئۆزىنىڭ 70 يىللىق ھاياتىدا ئىنتايىن نۇرغۇن ئىشلارنى قىلدى. تېخى ياش تۇرۇپلا ئۇ ئۆز ئانا تىلىنى، تۈرك تىلىنى مۇكەممەل ئۆگەندى، خىتاي تىلى بىلەن يېزىقىنى ياخشى ئۆزلەشتۈردى. ئۇ كېيىنرەك رۇس، ئىنگلىز ۋە فرانسۇز تىللىرىنىمۇ ئۆگەندى. ئىستىدادلىق ئەدىپنىڭ بۇ تىرىشچانلىقى ھەم تەبىي تالانتى مەزكۇر خەلقلەر كلاسسىك ئەدەبىياتىنى ئۆزىنىڭ ئىلمىي ۋە بەدىئىي ئەسەرلىرىدە پايدىلىنىشقا كەڭ ئىمكانىيەت ئېچىپ بەردى. يازغۇچىنىڭ **«تارىم شامالىرى»**، **«تاڭ سەھەر»** دېگەن شېئىرلار توپلاملىرى، **«قىزىل بايراق»** قىسسىسى، **«پىچاق»** **دراممىسى** 1955-يىلى شىنجاڭدا بىرىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا سازاۋەر بولۇپ، رۇس، خىتاي ۋە ئىنگلىز تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان. ت. ئالماسنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرى تېخىمۇ چوڭ ئۇتۇقلارغا ئېرىشتى. ئۇنىڭ **«قەدىمىي ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»** كىتاۋى ئەرەپ تىلىدا سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدا، **«ھونلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»** ئەسەرى فېدېراتىۋ گېرمانىيەنىڭ گامبۇرگ شەھرىدە نېمىس تىلىدا نەشر قىلىنغان. مەزكۇر مونوگرافىيە ئوزبېك تىلىدا نەشر قىلىنىپ، 1993-يىلى مۇكاپاتقا سازاۋەر بولدى. ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي، ئۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىغا بېغىشلانغان بىر نەچچە مۇپەسسەل ئەسەرلەرنى ياراتتى. ئۇنىڭ **«ئۇيغۇر ئىدىقۇتلىقىنىڭ تارىخى»**، **«تۈركلەر»** ئاخىرىدا **«ئۇيغۇرلار»** دېگەن ئەسەرلىرى نەشر قىلىندى.

ھازىرقى بېيجىن رەھبەرلىگىنىڭ ناھايىتى سەلبىي ئىنكاسىنى پەيدا قىلغان تۇرغۇن ئالماسنىڭ ئاساسىي ئەمگىگى «ئۇيغۇرلار» ناھايىتى كۆپ ئىزدىنىش ۋە مۇشەققەتلىك ئەمگەك بەدىلىگە كەلگەن. ئەتىمالىم، زۇلۇم ئاستىدا ئېزىلگەن ئۇيغۇر خەلقى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ت. ئالماسقا ئوخشاش ھاياتىنىڭ ئەڭ گوزەل دەۋرلىرىنى خىتاي زىندانلىرىدا ئوتكەزگەن پەرزەنتلىرى ئېغىز ئاچمايدۇ ۋە مۇنچىلىك جاسارەتكە مايىل ئەمەس دېگەن پىكىر شەكىللىنىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كىتاپنىڭ چىقىشىنى «ئويماي» قېلىشتى.

مەزكۇر چوڭ ئەسەر ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپ ئەسىرلىك تارىخىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئالىم تارىخىي فاكتلار ئارقىلىق ئۇيغۇرلارنىڭ مەركىزىي ئازىيە تەۋەسىدە ياشاپ، كۈچلۈك دۆلەتلەرنى قۇرغانلىقىنى، ئىجتىمائىي-سىياسىي، مەدەنىي ھاياتتا يېتىشكەن ئۇتۇقلىرىنى، دەسلەپكىلەردىن بولۇپ كۆچمەنلىكتىن ئولتىراقلاشقان ھاياتقا كۆچۈپ، شەھەرلەرنى بەرپا قىلغانلىقىنى، باشقا خەلقلەرنىڭ تەرەققىياتىغا تەسىر قىلغانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

باشقا دۆلەتلەردە مۇنداق كىتاپنىڭ چىقىشىنى قىزغىن قوللاپ-قۇۋەتلىگەن بولار ئىدى. ئامما ئۇيغۇرلار دىيارىنى ئۆز مۇستەملىكىسىگە ئايلاندۇرغان خىتايدا ئەكسىچە ئەھۋال يۈز بېرىشى تەبىئىدۇر. چۈنكى ئۇلار ئۇيغۇرلار يېرىگە ھېچ قانداق تەرەققىيات ئېلىپ كەلمىدى. ئەگەر بىرەر ئۆزگىرىش بايقالسا، ئۇ پەقەت ئۇيغۇرلار دىيارىغا مىللىونلىغان خىتاي ئاھالىسىنى كۆچۈرۈپ چىقىشنىڭ بەلگۈسى خالاس.

ت. ئالماسنىڭ ئوتتۇز يىللىق پىداكارانە ئەمگىگىنىڭ مېۋىسى بولغان **«ئۇيغۇرلار»** ئەسەرىنىڭ مەنئىي قىلىنىشىغا قارىماي، ش.ئۇ.ئا.ر دا ئۇ يوشۇرۇن ئوقۇلۇشنى داۋام قىلماقتا. ئەندى بۇ ئەسەر قازاقستان جۇمھۇرىيىتىدە ئۇيغۇر جامائەتچىلىگىگە كەڭ دائىرىدە ئۇنۇشتۇرۇلدى. ئەگەر «خىتايسېنترىزم» تەرەپدارلىرى قازاق خەلقىنىڭ ئۈنجى تارىخچىسى - ئۇلۇق ئابايىنىڭ جىيەنى شاكەرىمنىڭ **«قازاقلارنىڭ نەسل-نەسەبلىرى»** دېگەن ئەسىرىنى ئوقۇغان بولسا، ئۇنىڭدىكى «بىز ئۇيغۇرلار پۈتىنگىدىن» دېگەن دۇرۇس خۇلاسىگە دىققەت بولىگەن بولسا كېرەك. دېمەك ئۇيغۇرلار خىتايلارغا ئوخشاشلا قېدىمىي مەدەنىيەتلىك خەلق، خىتايلار بىلەن قېدىمدىن خوشنا بولۇپ ياشاپ كەلگەن. ت. ئالماسنىڭ مەزكۇر ئەسىرىدىن تۈركىي تىللىق باشقا خەلقلەرمۇ ئۆزلىرىگە لازىملىق مەلۇماتلارنى ئالالايدۇ. كىتاپنىڭ بۇ جەھەتتىنمۇ ئەھمىيەتكە ئېگە ئېكەنلىكىنى قەيد قىلىش كېرەك.

بېسىۋېلىنغان يەرلەردىكى ھەممە خەلقلەرنى «خىتايلار» دېگەن پىكىرنى ئىلمىي ئەسەرلىرى ئارقىلىق پاش قىلغان ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەر تۇرغۇن ئالماس ئۆزىگە مەڭگۈلۈك خاتىرە ئورناتتى. بىز ئۇنىڭغا ياخشى سالامەتلىك تىلەيمىز، تېخىمۇ ئۇتۇقلۇق ئىشلەپ، يېڭى ئەسەرلەرنى يارىتىشىنى ئۈمۈت قىلىمىز.

م. كىبىروۋ،
تارىخ پەنلىرىنىڭ نامزىتى.

يۇرتتىن ئايرىلساقمۇ، يۇرتسىز قالمىدۇق

قارغايلىق يېزىمىزدا

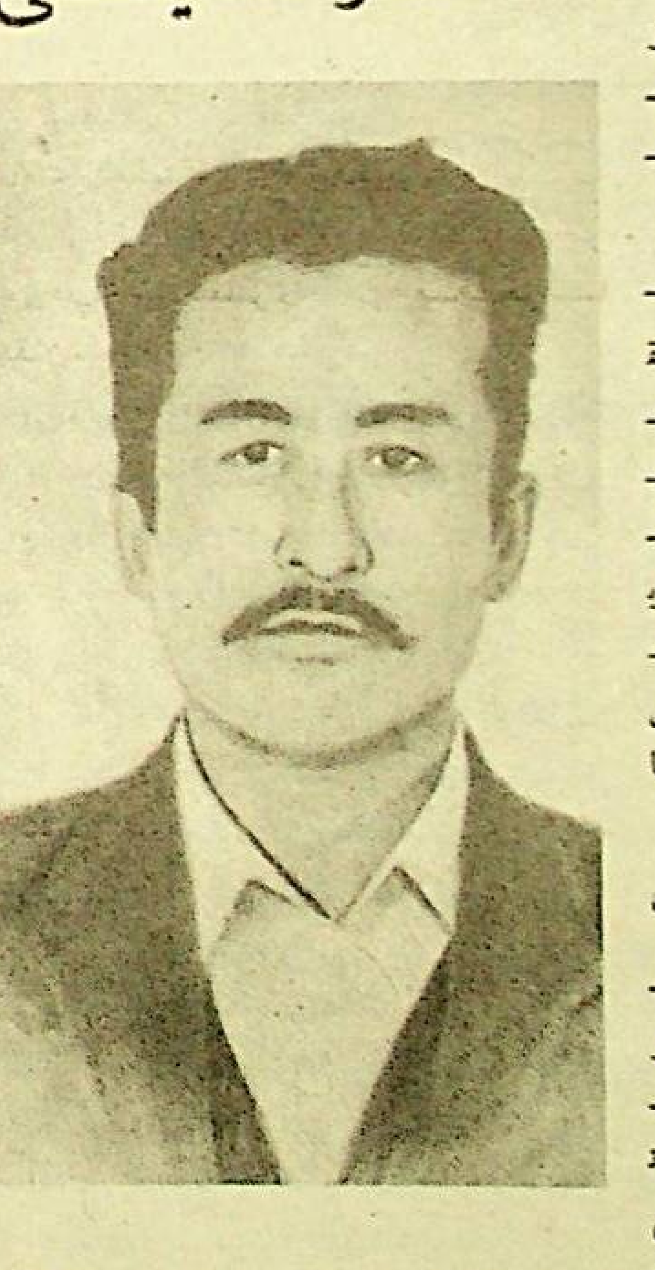

ئاۋال «چاپايېۋ» نامدا ئاتىلىپ، ھازىر قارغايلى دەپ نام ئالغان ئالمۇتىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى بۈك باراقسان باغلىق يېزىدا ئىككى يۈز ئەللىككە يېقىن ئائىلىنى تەشكىل قىلغان ئۇيغۇر جامائەتچىلىگى ئىستىقامەت قىلىدۇ.

ئاساسىي كۆپچىلىگى 1960-يىللارنىڭ بېشىدا ش.ئۇ.ئا.ردىن كۆچۈپ چىققان ۋە ئاتا-بوۋىسىدىن مىراس قالغان كەسىپ دېخانچىلىق، باغۋەنچىلىك ئىشلەپ، جەمىيەتكە ئۆز ھەسسىسىنى قوشۇۋاتقان بۇ يېزىدىكى ئۇيغۇرلار خەشكىلەڭ ناھىيەسى تەۋەلىگىدە قازاقىستاندىكى ئۇيغۇرلار باش قوشۇپ قىلىۋاتقان ھەممە ئىشلارغا قىزغىن ئارىلىشىپ كەلمەكتە.

بىز يېقىندا موشۇ يېزىدا بولۇپ، ھالال ئەمگەك تەرى بىلەن باغ ئوستۇرۇپ ئۈزۈملۈك مېۋە-يەل-يېمىش، قوغۇن-تاۋۇز ۋە كوكتات يېتىشتۈرۈپ، جەمىيەت دەستىخىنىنى بەرىكەتلىك قىلىۋاتقان ئەمگەك ئادەملىرىنى ئۇچرىتىپ، ژىگىت بېشى تايىرجان ئەلايېۋقا يولۇققان ئىدۇق. ئۇيغۇر جامائىتىنىڭ ژىگىت بېشى بىزگە تۆۋەندىكىلەرنى سوزلەپ بەردى:

- يېزىمىزدىكى ئۇيغۇر جامائىتىنىڭ بىر ئۆزگىچىلىگى- قازاق، تۈرك، تاتار، چېچەن ۋە رۇسلار بىلەن قېرىنداشتەك ئىناق ياشاپ، توي-تۆكۈن، نەزىر-چىراقلاردا ئايرىپ ئولتارماي، بىللە ئارىلىشىپ ئوتكۇزىدۇ. بولۇپمۇ مۇسۇلمان مىللەتلەر بۇنداق مەراسىملەردە بىر-بىرىنى تەكلىپ قىلىۋېرىدۇ.

يۇرتنىڭ موتىۋەرلىرى مەرھۇم ھاشىم، يۇنۇس، پەخىردىن ئاكىلار، كېيىنى ئۆزلىرىنىڭ ئەئەنىلىك ياخشى ئۆلگىلىرىنى قالدۇرۇپ كەتكەن بولسا، ھازىر ئەينە شۇلارنىڭ دوئاسىدا كوكىرىپ، تىلەك-ئارزۇلىرىنى ئىجاۋەتكە كەلتۈرۈپ، يۇرتىمىزغا قانات يېيىۋاتقان موتىۋەرلىرىمىز ناھايىتى كوپ.

بۇ يېزىدىكى مۇسۇلمان جامائىتى تۈركىيە ھوكۈمىتىدىن كەلگەن ۋەكىللەرنىڭ ياردىمى بىلەن 500 كىشى نامىز ئوتەيدىغان چوڭ مەسچىت سېلىۋالدۇق. ئۇندىن باشقا موشۇ تورت يىلنىڭ ئالدىدا قازاق، رۇس ئوتتۇرا مەكتۇپىدە ئۇيغۇر سىنىپى ئېچىلغان ئىدى. بۈگۈنكى كۈندە ئۇ 5-سىنىپقا ئوسۇپ، ھەر يىلى بىر سىنىپ قوشۇلۇۋاتىدۇ. باللارغا بىلىم بېرىۋاتقان ئالىي مەلۇماتلىق ئۇستازلار زاھىدەم زۇلىياروۋا، سۆيىتا ئۇسىنوۋا، گۈلنارا ۋاجىتوۋالار ياشلىق جۇرئىتى بىلەن ئىشلىمەكتە.

يېزىمىزدا ئۇيغۇر قىز-ئوغۇللىرىنىڭ سەنئەت ئومىگى تەشكىل قىلىنغىنىغا ئىككى يىل بولدى. يېقىندا «دروۋبا» يېزىسىدا بولغان «ئەنشى بالاپان» دېگەن بايقاشتا زۇلۇنبۇۋى دېگەن قىزىمىز ئىككىنچى ئورۇننى ئېلىپ مۇكاپاتلاندى. سەنئەت ئومىگىدىن ئۈمۈتىمىز زور.

- تايىرجان، ئۇيغۇر تىلىدىكى گېزىتلىرىمىزگە مۇشتىرى بولۇش جامائەتچىلىگىلار ئارىسىدا قانداق بولۇۋاتىدۇ؟

- مۇشتىرى توپلاشتا ئۆزەم رەسمىي قول سېلىپ ئارىلىشىپ، ئۇيغۇر ئائىلىلىرىنى قالدۇرماي يېزىپ كېلىۋاتاتتىم. ئامما بۇ يىلغا كەلگەندە بىر ئاز ناچارلىشىپ قالدۇق. سەۋەۋى ئىختىسادىي ئېغىرچىلىققا يولۇققىنىمىزدىن، ئىش ھەققى، پېنسىيەلەرنى ۋاقتىدا بەرمەي بىر نەچچە ئاي قولىمىزدا ئاخچا بولمىغانلىقتىن شۇ ئەھۋالغا دۇچار بولدۇق. شۇنداقتىمۇ ئوتكەن يىلدىكىنىڭ يېرىمىدىن كوپرەك كىشىلەر گېزىتلىرىمىزغا مۇشتىرى بولدى.

- ئۆزىڭىز ھەققىدە ئىككى ئېغىز سوز ئېيتسىڭىز؟

- ئىككى يىلدىن ئاشتى ژىگىت بېشى بولۇپ، جامائەتنىڭ خىزمىتىنى قىلىۋاتىمەن، ئاۋال ئىسۋالدى ئاكا ژىگىت بېشى ئىدى. ھازىرمۇ ئۇ كىشى ماڭا ئۆز مەسلىھەتلىرىنى بېرىپ تۇرىدۇ. ماڭا يېزا ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئومەرجان ياردەملىشىپ تۇرۇدۇ.

- مەزمۇنلۇق سوھبىتىڭىزگە رەھمەت، بۇندىن كېيىنكى ئىشلىرىڭلارغا بەرىكەت تىلەيمىز.

- سىزگىمۇ رەھمەت، گېزىتلىرىڭلار خەلقىمىز دىلىنى قالدۇرسۇن.

مومىنجان ھەمرا،
ئۆز مۇخبىرىمىز.
خەشكىلەڭ ناھىيەسى.

جىنايەت ئىككى پروتسېنت قىسقاردى

كېيىنكى ئالتە يىلنىڭ ئىچىدە تۇنجا قېتىم، 1994-يىلى جۇمھۇرىيەتتە جىنايەتنىڭ ئوسۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ۋە ئۇنى ئىككى پروتسېنت قىسقارتىشقا مۇمكىن بولدى. 13-يانۋار كۈنى ئىچكى ئىشلار مىنىسترلىگىنىڭ ئومۇمىي مەجلىسىدە ئەينە شۇنداق ئۈمۈتلىنەرلىك ئۆزگىرىشلەر توغرىلىق سوز بولدى.

مىنىستر بولات بايېكېنوۋنىڭ دوكلادىدا تەكىتلىنىشىچە، ئوپېراتىۋلىق خىزمەتتە ئانچە چوڭ ئىلگىرىلەشلەر بولمايۋاتىدۇ. بەزى رەزىل نىيەتلىك ئادەملەرنىڭ قىلمىشلىرى بارغانسېرى ئۇۋچ ئالماقتا. ئۇلارنىڭ ئاخىرى ئادەم ئولتىرىشكە ئوخشاش جىددىي جىنايەتلەرگە ئۇلاشماقتا. شەمەي، كوكچېتاۋ، ئاقتوبە، قاراغاندا، غەربىي قازاقىستان ۋىلايەتلىرىدە جىنايەت سانى ئازايمايۋاتىدۇ.

كامالەتكە يەتمىگەن باللار ئارىسىدىكى قىلمىشقا، ئەمگەك بىلەن ئوزگەرتىش مەھكىمىلىرىدە قىلىپلاشقان ئېغىر ئەھۋالغا، زەھەرلىك چېكىملىكلەر سودىسىغا قارشى كۆرەشكە ئالاھىدە نەزەر ئاغدۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ، چۈنكى، ھازىر زەھەرلىك چېكىملىكلەردىن پايدىلىنىدىغان 14،5 مىڭ ئادەم تىزىمدا تۇرىدۇ. ئىچكى ئىشلار ئورگانلىرىنىڭ خادىملىرى 12 تونا زەھەرلىك چېكىملىك ۋە ئۇنىڭ خام ئەشياسىنى قولغا چۈشەردى. ئۇنى تەييارلاش، ساقلاش ۋە سېتىش بويىچە 9،5 مىڭدىن كوپرەك جىنايىي قىلمىش پاش قىلىندى. (قاز تاگ).

شانلىق كۈرەش سەھىپىلىرىمىزدىن

ئىككى ئىنقىلاپقا قىلىنغان خائىنلىق

1944 - ژىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى غۇلجا شەھىرى ئازات قىلىنىپ، شۇ كۈنى شەھەردىكى چوڭ كۇلۇبدا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى تەنتەنىلىك ھالدا ئېلان قىلىنغان ئېدى.

ھازىر بۇ شانلىق كۈنلەرگە يېرىم ئەسىر بولغان بولسىمۇ، ئەپسۇس، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ئارانلا بەش ژىل ئۆمۈر سۈرۈپ قالدى. يەنى ئىنقىلاپ غالىبىيىتىنى ئۇيغۇر خەلقى مۇستەھكەملەپ كېتەلمىدى. 1949 - ژىلى 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن باشلاپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بېشىغا يەنە ئېغىر كۈنلەر چۈشكەنلىگى مەلۇم بولۇشقا باشلىدى. بۇ كۈنى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ دانا رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمىي باشلىق بەش نەپەر سەردارلىرى بىلەن يېڭى قۇرۇلماقچى بولغان خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىش باھانىسى بىلەن ئۇلارنى ئېلىپ كېتكەن كېگەش ھۆكۈمىتى ساموليوتى ھالاكەتكە ئۇچرىدى.

موشۇ سۇيىقەست ئۈچ ۋىلايەت دائىرىسىدە غالىبىيەت قازانغان مىللىي ئىنقىلاپنى بوغۇپ تاشلاش ۋە ئۇيغۇر خەلقىنى مۇستەملىكىچىلەر قولىدا ئەبەدىي قالدۇرۇش ئۈچۈن قىلىنغان جىنايەت ئېدى...

كېگەش ھۆكۈمىتى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ خەلق ئارادا ھېچ قانداق ياردەمگە ئېگە ئەمەسلىكىنى ياخشى بىلەتتى، بۇنداق بولۇشىنىڭ باش سەۋەبچىسى يەنە شۇ كېگەش ھۆكۈمىتى ئېدى. چۈنكى، كېگەش ھۆكۈمىتى چەت ئەللەرنىڭ شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىگە ھەر تەرەپلىمە ئەسەر كۆرسىتىشىنى ھەر خىل باھانە سەۋەبلەر بىلەن قاتتىق توساپ كەلگەنلىگى ھەممىگە ياخشى مەلۇم.

بۇ سىياسىي ئويۇن ئەسىرىمىزنىڭ 30 - ژىللىرىدىن تارتىپ باشلانغان بولۇپ، چوڭ كىچىك مىللىي - ئازاتلىق ئىنقىلاپلىرىغا قارىتا قىلىنغان خائىنلىقى بىلەن ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان ئېدى. يەنى بۇ خائىنلىق 1931 - ژىلى قومۇلدا كۆتۈرۈلگەن مىللىي - ئازاتلىق قوزغىلاڭنىڭ كېگەش ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن بوغۇپ تاشلىنىشى بىلەن باشلاندى. ئەگەر تارىخقا نەزەر تاشلايدىغان بولساق، بۇ دەۋردە ئىچكى خىتايدا ئەھۋال ناھايىتى ناچار ئېدى. يەنى شەرقىي تۈركىستاندىكى مىللىي - ئازاتلىق ھەرىكەتنى باستۇرۇشقا خىتاينىڭ كۈچى يەتمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە غوجانىيازھاجى باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭچىلار جىڭشۇرېننىڭ قومانداننى شىڭ شىسەينى قوغلاپ، ئۈرۈمچىنى ئېلىشقا ئاز قالغان ئېدى. مانا موشۇنداق قولايلىق شارائىتنى يەنە شۇ كېگەش ھۆكۈمىتى ئارىلىشىپ، يوققا چىقاردى. 1933 - ژىلى 12 - ئاپرېلدا ئاپرېل ئۆزگىرىشى دېگەن ساختا ئەشۇۋۋاقتنى پەيدا قىلىپ، شىنجاڭنىڭ رەئىسىنى ئۈرۈمچىدە قالدۇرۇپ، ھاكىمىيەتنى شىڭ شىسەيگە تاپشۇردى، ئۇنىڭغا سىياسىي ئىختىسادىي ھەر بىر جەھەتتىن ياردەملەرنى بېرىپ، شەرقىي تۈركىستان مىللىي - ئازاتلىق ئىنقىلاۋىنى بەربات قىلىشقا كىرىشتى. ئىنقىلاپ رەھبىرى غوجانىيازھاجىنى ھۆكۈمەت رەئىسى قىلىپ سايلاش بىلەن قايىلقاشتۇرۇپ، سەيداشلىرى بىلەن تۈرمىدە ئۆلتۈردى. كېگەش ھۆكۈمىتى بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالماستىن، شىڭ شىسەينى يولەپ، ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىنى كۈچەيتىش بىلەن شەرقىي تۈركىستاننىڭ بايلىقىنى بۇلاشقا كىرىشتى.

لېكىن، كېگەش ئىتتىپاقى يولەپ، تەختكە ئولتۇرغۇزغان شىڭ شىسەي ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش نىيىتىدە ۋاقتلىق كېگەش ھۆكۈمىتىگە تايىنىدۇ. چاڭكەيشى شىڭنى ماختاپ، «شىڭ شىسەي ۋەتەن بىرلىگىنى ساقلاشتا توھپە قوشتى» دېگەن ئېدى.

كېگەش ھۆكۈمىتى شىڭ شىسەيگە باش-پانا بولغاندا، يەنئەندىكى خىتاي كوممۇنىستلىرى كېگەش ئىتتىپاقى ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستانغا كىرىشكە باشلىغان ئېدى. ماۋزېمىن، چېن تەنچيۇ باشچىلىقىدىكى كوممۇنىستلار ئۆلكىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئورۇنلىرىنى ئىگىلەپ بولغان ئېدى. بۇلارنىڭ بۇ قىلمىشلىرىغا شىڭ شىسەي سۈكۈت قىلىشقا مەجبۇر بولدى. چۈنكى، بىرىنچىدىن، كادىرلار مەسىلىسى قىيىن بولسا، ئىككىنچىدىن، ئەگەر ئۇلار بۇ خىل پائالىيەتلىرىنى شىڭ چەكلەيدىغان بولسا، ئۇ ۋاقىتتا كېگەش ھۆكۈمىتىنىڭ شىڭ شىسەيدىن يۈز ئۆرۈشى تۇغان گەپ ئېدى. شىڭ ئۈستىلىق بىلەن ئۇلارنى دېگەن ئىشلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ۋاقىتلىق پايدىلاندى. ئاخىردا ئۇلارنىمۇ قولغا چۈشۈرگەن ئېدى. شۇ قاتاردا كېگەش ئىتتىپاقىدىن ياردەمگە كەلگەن مۇتەخەسسىسلەرنى ئىش ھەقسىز چىقاردى. ئۆلكىنىڭ تۆرت ۋىلايىتىگە ئورۇنلاشقان كېگەش ھۆكۈمىتىنىڭ كونسۇلخانىلىرىنى تەھتىق ئاستىغا ئالدى.

بۇ مەزگىلدە خەلق ئارا ۋەزىيەتتە ئۆزگىرىشلەر پەيدا بولۇپ، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى بولسا، كېگەش ھۆكۈمىتىنىڭ غالىبىيىتى بىلەن ئاياقلىشىش ئالدىدا تۇرغان ئېدى. مۇنداق ئۆتكۈنچىلىك ۋەزىيەتتە شىڭ ئارقىلىق گومىنداڭ ھۆكۈمىتىدىن كورگەن خورلۇقلىرىنىڭ دەردىنى چىقىرىش ئۈچۈن، شۇنداقلا قولدىن كەتكەن چوڭ بايلىقنى قايتا ئېگەللەش ئۈچۈن ۋە شۇ دەۋردە شەھىرىدە ئامېرىكا ئەلچىخانىسىنىڭ ئېچىلىشىغا كەسكىن قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئىلى تەۋەسىدە شەرقىي تۈركىستان مىللىي - ئازاتلىق ئىنقىلاۋى دېگەن ساختا نام بىلەن پارتىزانلىق ھەرىكەتنى تەييارلاشقا كىرىشتى. چۈنكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۇ ۋاقىتتىكى ۋەزىيىتى ناھايىتى ئېغىر ئېدى...

شىڭ شىسەي خىيانەتكار بولغان بىلەن ئۇ باشقىلارنىڭ خىيانەت قىلىشىغا يول قويماتتى. ھاكىمىيەت گومىنداڭچىلار قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن يەرلىك خەلقنىڭ تۇرمۇشى ھەددى-ھېساپسىز ئېغىر ئېدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سىياسىي رېژىم كۈچلەندۈرۈلۈپ، ئادەم ھوقۇقى دەپسەندە قىلىندى. شۇنداقلا چوڭ خىتايچىلىق سىياسىتىنى ژۈرگۈزۈپ، شەرقىي تۈركىستاندىكى مىللەتلەرنى مىللەت سۈپىتىدە ئېتىراپ قىلماي، ئۇلارنى پەقەت نەسلىداش ئۇرۇق دەپ ئاتىدى. بۇ ئەھۋال، ئەلۋەتتە، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ كەسكىن نارازىلىقىنى كۈندىن-كۈنگە كۈچەيتىۋەتكەن ئېدى. شۇنداقلا خەلق گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى چوڭ كوتىرىلىش ئالدىدا تۇراتتى. بۇ ۋاقىتتا كېگەش ھۆكۈمىتىدەك كۈچلۈك خوشنىسىنىڭ ياردەم بېرىشكە تەييار تۇرغانلىقىغا پەرۋانە بولغان شەرقىي تۈركىستان خەلقى كېگەش ئىتتىپاقىدىن زور ئىشەنچە كۈتكەن ھالدا، ئالدى بىلەن ئىلى خەلقى رەسمىي قوزغىلاڭغا تەييارلاندى. موشۇ مەزگىلدە غېنى باتۇر بىلەن قازاق ژىگىتى ھۈسەيىن خىتاي تۈرمىسىدىن قۇتۇلۇپ چىقىپ، ئىلىغا كېلىدۇ. ئۇ يەردە ئەكبەر، پاتىخ مۇسلىملار بىلەن بىرلىشىپ، پارتىزانلىق ھەرىكەتنى باشلىغان ئېدى. مەزكۇر كىچىك قوشۇننىڭ ھەرىكىتىنى پۈتكۈل خەلق قوللاپ-قۇۋەتلەپ، چوڭ كۈچكە ئايلىنىدۇ...

يېڭى قۇرۇلغان ھۆكۈمەتكە كېگەش ھاكىمىيىتى مەلۇم ۋاقىت ياردەم قىلغان بولسىمۇ، ئۇ يەنە خىتايدىن ۋاز كېچەلمىدى. بەرگەن ياردەملىرى ساختا بولۇپ چىقتى، يەنى مىللىي ئىنقىلاپنى تىزگىنلەش ئۈچۈن غۇلجا شەھىرىگە جاسۇسلارنى كىرگۈزۈپ، بارلىق ساھالارغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ. كېيىنرەك ئۈچ ۋىلايەت دائىرىسىدە ئۇلارسىز ھەر قانداق ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مۈمكىن بولماي قالىدۇ...

شۇنداقلا، 30 مىڭ ئادەمدىن ئىبارەت شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇراللىق كۈچلىرى ئۈچ ۋىلايەت يېرىنى پۈتۈنلەي ئازات قىلىپ، ئوتتۇرا يونىلىشتىكى قىسمى شەرىققە قاراپ ئىلگىرىلەپ، ماناس شەھىرىگە يېتىپ بارغاندا، مەزكۇر غالىبىيەتلىك ژۈرۈشنى توساپ قويۇشتا، يەنە كېگەش ھۆكۈمىتى چوڭ رول ئوينايدۇ، يەنى شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋىنىڭ بەربات بولۇشىغا ئېلىپ كېلىدۇ.

ئەينە شۇنداق يوللار بىلەن شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋىنىڭ تەغدىرى دەپسەندە قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن كېگەش ھۆكۈمىتى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنى «تېچلىق بىتىم» تۈزۈش باھانىسى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت دائىرىسىنى قاتتىق نازارەت قىلىپ، 1949 - ژىلىنىڭ ئاخىرىغىچە شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىختىسادىي بايلىغىنى خالىغىنىچە ئېلىپ-كېتىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

«تېچلىق بىتىمگە» توختىلىدىغان بولساق، مۇزاكىرىلەر 1945 - ژىلى 17 - ئوكتەبىردە ئۈرۈمچىدە باشلىنىدۇ. ئىككى تەرەپنىڭ كۆز قارىشىدا پەرىق ناھايىتى كۆپ بولغاچقا، يەنى مۇستەقىللىق بىلەن مۇستەملىكچىلىك دائىرىسىدىكى تالاش-تارتىش ناھايىتى كەسكىن بولدى. شۇنىڭغا قارىماي، كېگەش ھۆكۈمىتى ئۆز بېسىمى ئاستىدا 11 ماددىلىق بىتىم ئىمزالىنىدۇ. بۇ بىتىم توغرىلىق ھۆججەتنى ئىمزالاشتا بەش ئاي مۇزاكىرە ئۆتكۈزۈپ، 1946 - ژىلى 6 - ئىيۇندا بىتىم ئىمزالىنىدۇ ...

شۇنىڭ بىلەن بىتىم شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋىنى بەربات قىلدى، «بىتىمنىڭ» ئىمزالىنىشى بىلەن «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» دېگەن بۈيۈك نام ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى...

قادىرھاجى كېرىم ئوغلى.

بىشكېك شەھىرى.

سابىق خەلق ھاكىمى

بۇ ژىل ئانا ۋەتىنىمىز - شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغىنىغا 50 ژىل تولدى.

بۇ غالىبىيەت كۈنلەر بىز ئۈچۈن دەسلەپتە ئىنتايىن زور بايرام كۈنلىرىگە ئايلانغان بولسىمۇ، ئەپسۇس ئۇنىڭ ئاقىۋىتى ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن ناھايىتى ئېغىر، تۈگەتكۈسىز قايغۇ-ئەلەملىك كۈنلەرگە ئايلىنىپ قالدى.

ئەگەر، شۇ تارىخىي ۋاقىئەلەرنى ئەسلىگىنىمىزدە، ئالدى بىلەن شۇ دەۋر شارائىتىغا بىنائەن مىللىي ئىنقىلاپنىڭ كوتىرىلىشىگە ئاساسىي تايانچ كۈچلىرىدىن بولۇپ، پۈتۈن ھاياتىنى، مال-مۈلكىنى ئايىماستىن مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرەشتە باشتىن تا ئاخىرىغىچە ھەقىقىي توھپىلىرىنى قوشقان ۋەتەنپەرۋەر ئىنقىلاۋىي زاتلار كۆپ بولغان ئېدى. لېكىن ھېلىگەر خىتاي كوممۇنىستلىرى ھاكىمىيەتنى ئۆز قولىغا ئېلىپ، بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن مىللىي ئىنقىلاپقا ئىشتىراك قىلغان ۋە رەھبەرلىك قىلغان ئىنقىلاپچىلارغا قارشى ھەر خىل سىياسىي قالپاقلارنى كىيگۈزۈپ، تەقىپلەشكە ئۆتتى. شۇنداقلا مىللىي ئارمىيە سېپىدە خىزمەت قىلغان مىللىي كادىرلارنى تۈرمىلەرگە تاشلاپ، بەزىلىرىنى ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلدى. ئەينە شۇلارنىڭ ئارىسىدا خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ تەقىپىگە ئۇچرىغان، ھەقىقىي خەلقپەرۋەر، مىللىي ئىنقىلاپنىڭ ئاكتىپ ئىشتىراكچىسى، غۇلجا شەھىرىنىڭ سابىق ھاكىمى تېيىپاخۇن غازىدۇر.

تېيىپاخۇن غازى 1885 - ژىلى ياركەنت شەھىرىدە (ھازىرقى پانفىلوۋ) تىجارەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كېلىدۇ. باللىق دەۋرى موشۇ تەۋەدە ئۆتكەچكە، ئۇنىڭ دادىسى ئۆز بالىسىنىڭ ساۋاتلىق ئادەملەردىن بولۇپ چىقىشى ئۈچۈن شۇ ۋاقىتتىكى ئىلغار مەرىپەتپەرۋەر ئادەملەرگە تېيىپاخۇننى ئوقۇتۇشقا بېرىدۇ. زىرەك، تىرىشچان ياش تېيىپاخۇن ئۆز ساۋادىنى چىقىرىپ، بىر نەچچە ژىل ۋېلىۋاي يولداشېۋنىڭ تىجارەت ئىشلىرىدا پىرىكازچىك - ئىش باشقۇرغۇچىسى بولۇپ ئىشلەيدۇ. ئۇ ئىشلەش بىلەن ئۆز بىلىمىنى يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئوقۇشنى ئۈمۈت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا يار بەرمەيدۇ. يەنى 1918 - 1920 - ژىللاردىكى ئۈمۈمىي يۈزلۈك كوچ-كوچ باشلانغاندا، يۇرت قاتارىدا تېيىپاخۇن غازىنىڭ ئاتا-ئانىسىمۇ ئەسلى ۋەتىنى بولغان شەرقىي تۈركىستاننىڭ غۇلجا شەھىرىگە ئۆتۈپ كېتىدۇ.

ئۆز ۋەتىنىگە كەلگەن تېيىپاخۇن غازى تىجارەتچىلىك ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇش بىلەن بىللە تۇرۇشلۇق جايى - دوڭ مەھەللىدە بالىلارنى يېڭىچە ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى قولغا ئالىدۇ. ئۇ مەكتەپ سېلىشقا، مەسچىتلەرنى قۇرۇشقا يېقىندىن ماددىي ياردەملەرنى بېرىدۇ. بولۇپمۇ ياش ئەۋلادلارنىڭ ساۋادىنى چىقىرىشقا ئالاھىدە كوڭۈل بولىدۇ. بىراق، بەزى خۇراپىي كىشىلەرگە تېيىپاخۇننىڭ بۇ يېڭىچە ئوقۇتۇش ئىشلىرى ياقماي قالىدۇ، ئۇلار: «كالتە قۇيرۇق» باللىرىمىزنى يېڭىچە ئوقۇسۇن، دەپ، دىنسىزلاندۇرۇۋېتىدىغان بولدى، دەپ نارازىلىق بىلدۈرىدۇ. بىراق، بۇ نارازىلىقلارغا قارىماي، تېيىپاخۇن غازى باللارنى ئوقۇتۇش ۋە مىللىي مەدەنىيەتنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش ئىشلىرىغا يېقىندىن ئارىلىشىپ، قولىدىن كەلگەن ياردەملىرىنى بېرىپ، خەلق ھىمايىسىغا ئېگە بولىدۇ.

1944 - ژىلى شەرقىي تۈركىستاندا گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى كوتىرىلگەن مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدىن باشلاپلا مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرەشكە ئاتلانغان يۈز مىڭلىغان ئوغۇل-قىزلىرىمىز قاتارىدا تېيىپاخۇن غازىمۇ ئۆزىنىڭ ئەرلىك غەيرىتى بىلەن ئىنقىلاپنىڭ غالىبىيەت قازىنىشى ئۈچۈن چىن ژۈرىگىدىن خەلق ئىشلىرىغا ئاكتىپ قاتنىشىدۇ. ئۇ 1944 - ژىلى كۈز ئېيىدا قۇرۇلغان ئازات شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى تەرىپىدىن غۇلجا شەھىرىگە ھاكىم بولۇپ بەلگۈلىنىدۇ. مەزكۇر جاۋاپكەرلىك ئىشتا تېيىپاخۇن غازى كېچە-كۈندۈز دېمەي، ئەجايىپ ئىش پائالىيەتلىرىنى كورسىتىپ، ئىشلەيدۇ. ئۇ شۇنداقلا مىللىي ئارمىيەنى چىن دىلى بىلەن سۆيگەن ھالدا، ھەربىي مەمۇرىي ئىشلارغا يېقىندىن ئارىلىشىپ، ئەستايىدىللىق بىلەن ئىشلەپ، قولىدىن كەلگەن ياردىمىنى ئايىمايدىغان ئىرادىلىك، تەرەققىپەرۋەر ئادەم ئېدى.

1946 - ژىلى 11 بېتىم ئىمزالىنىپ، ماناس بويىدىن قايتقان «ئازات ئىشانلىق» 2 - ئاتقۇچىلار پولكى غۇلجا شەھىرىنىڭ ھەيراباغ ھەربىي قىسمىغا قايتىپ كەلگەن مىللىي ئەسكەرلەردىن ھال سوراش مەراسىمى ئۆتكۈزۈلىدۇ، ئەسكەرلەر شەرىپىگە زىياپەت بېرىلىدۇ. موشۇ تەنتەنىدە سۆزگە چىققان ھەربىي باشلىقلار، دىنىي زاتلار - مىللىي ئارمىيەنىڭ دۈشمەن ئۈستىدىن غالىبىيەت قازىنىشى - ئۇ بولسىمۇ ئارقا سەپتىن بولغان ماددىي ۋە مەنىۋىي ياردەم كۈچلەرنىڭ يېتەرلىك بولۇشىدىن، يەنى غالىبىيەت ئۈچۈن خەلقنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈشتە غۇلجا شەھىرىنىڭ ھاكىمى تېيىپاخۇننىڭ ئالاھىدە كۈچ چىقىرىشى تۈپەيلىدىن، دەپ ئۆز مىننەتدارلىغىنى ئىزھار قىلىشىدۇ.

شۇنداقلا، بۇ دەۋردە ھەربىي قىسىملاردا خىزمەت قىلىۋاتقان، يېشىغا قاراپ، بىر قىسىم ھەربىيلەرنى ئەس-

تارىختىكى «ئۇيغۇر زەمبىرىكى» توغرىسىدا

ئۇيغۇر ئارخېئولوگىيەسى، ئېتنوگرافىيەسى، تىلشۇناسلىق، تارىخشۇناسلىق ۋە ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ باشقا ساھالىرى بويىچە ئۇيغۇر ئالىم ۋە تەتقىقاتچىلىرى ئۆزلىرىنىڭ بىقىياس ئەمگەكلىرى بىلەن تونۇلماقتا. ئەينە شۇلارنىڭ بىرى ئارخېئولوگ، تارىخشۇناس ئالىم قۇربان ۋەلىدۇر. ئۇ 1946-يىلى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ چەرچەن ناھىيىسىدە تۇغۇلغان. ئالىم تارىخىي يېزىقلار ئۈستىدە خېلە ۋاقىتلار ئىشلىگەن بولسىمۇ، 1980-يىلدىن باشلاپ ئۇنىڭ ئەمگەكلىرى مەتبۇئاتتا كۆرۈنۈشكە باشلىدى. شۇ يىللىرى ئۇ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق قېدىمقي ئەسەرلەرنى توپلاش، رەتلەش ئىشخانىسىدا ئىشلىدى. سانسكرىت، ساك، توخار، سوغدى تىللىرىنى ئۆگەنگەن. ئۇنىڭ 1986-يىلى ئۈرۈمچىدە «بىزنىڭ تارىخىي يېزىقلىرىمىز» دېگەن كىتاۋى نەشر قىلىندى. ئۇنىڭدا ئۇ مۇنداق دەپ تەكىتلەيدۇ: «مەن تارىخنى تەتقىق قىلىش سەھنىسىدە ئۇزۇن يىل ھوكۇم سۈرۈپ كەلگەن بەزى خاتا يەكۈنلەرنى رەت قىلىم، شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنى «ئۇيغۇر» دېگەن نام تارىخىي كىتابلاردا پەيدا بولغاندىن باشلاپ ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ، شىنجاڭنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخى جەريانىدا موجۇت بولۇپ كەلگەن، ئوتتۇرا ئازىيا مەدەنىيىتىنى ياراتقۇچى تۈرك مىللەتلىرىدىن بىرى دەپ مولاھىزە قىلىم».

ئالىم قۇربان ۋەلى مەزكۇر كىتابىدا «تارىختىكى ئۇيغۇر زەمبىرىكى» ھەققىدە تۆۋەندىكىچە يازىدۇ:

خەنزۇچە «سۇڭ تارىخى» دېگەن كىتابنىڭ «ئەسكەر، قورال تەپسىراتى» بابىدا، جەنۇبىي سۇڭ دولىتى دەۋرىدە، چۇنشىنىڭ 9-يىلى (ملادى 1182-يىلى) چېگارا رايونلىرىدىكى ۋىلايەتلەردە ئۇيغۇر زەمبىرىكىگە تەقلىت قىلىپ ياسالغان، زەمبىرەكلەر ئەپچىللىك، ئۇزاقا تەككۈزۈش جەھەتلەردە ئەسلىدە بار بولغان زەمبىرەكلەردىن ئېشىپ كەتتى دېگەن بىر خەۋەر (ھەربىي تېخنىكا جەھەتتىكى بىر چوڭ يېڭىلىق)نىڭ تارقالغانلىقى خاتىرىلەنگەن. بۇ تارىخىي خاتىرە خەنزۇچە «جۇڭگو پەن-تېخنىكا تارىخى» دېگەن كىتابنىڭ ئىككىنچى توم، 6-بېتىدىمۇ قەيت قىلىنغان. كويدۈرگۈچ نەرسىنىڭ پارتلاش كۈچىنى نو شەكىللىك ئەسۋاپ ئارقىلىق جارىي قىلدۇرىدىغان زەربە بەرگۈچ قورال-زەمبىرەك دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. شۇ زاماندىن بۇرۇن بۇ خەت تېۋىپلارنىڭ دورا ياساش جەريانىدىكى كويدۈرگۈچ، قورۇتۇش، قالاشتىن ئىبارەت ئىش ھەرىكىتىنلا بىلدۈرەتتى.

ئەينى زاماندا مۇنداق بىر يېڭى ھەربىي قورالنىڭ كەشىپ قىلىنغانلىقى ۋە ئۇنىڭ نامىنىڭ «خوي-خوي» زەمبىرىكى دەپ ئاتالغانلىقى بۇ كەشپىياتنىڭ ئېگىسىنى ۋە ئۇنىڭ زامانىمىزدىكى ۋارىسىنى چۈشىنىشكە بىۋاستە ياردەم بېرىدۇ.

«خوي-خوي» دېگەن نام ملادىي 11-ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا يېزىلغان «مېڭشى بېغىدا پۈتۈلگەن تەپسىرات» دېگەن كىتابتا تۇنجى قېتىم ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئۇنىڭدا بۇ نامنىڭ «ئۇيغۇر» دېگەن مەنىدە ئىپىتىلگانلىقى ئەسكەرتىپ ئوتۇلگەن. ئەينى زاماندا يېڭىدىن كەشىپ قىلىنغان بۇ خىل ھەربىي ياراقنىڭ نامى «ئۇيغۇر زەمبىرىكى» ئىدى.

فەئۇنىلەن ئەپەندى يازغان «جۇڭگو تارىخىدا» جەنۇبىي سۇڭ دەۋرىدىكى قورال-ياراقلار ھەققىدە بېرىلگەن بايانلارغا قارىغاندا، جەنۇبىي سۇڭ دولىتىدە، شاۋ شىڭنىڭ ئىككىنچى يىلى (ملادى 1132-يىلى) «ئوتلۇق نەيزە» ياسىلىپ چىققان. بۇ بولسا قەغەزنى 16 قات چاپلاپ، ئۇنىڭ بىلەن ئىككى گەز ئۇزۇنلۇقتا نو شەكىللىك ئەسۋاپ ياساپ، ئۇنى ئۇزۇن نەيزىنىڭ ئۇچىغا باغلاپ، جەڭلەردە ئوت تۇتاشتۇرۇپ، دۈشمەننىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلايدىغان قورال ئىدى. بۇنداق «ئوتلۇق نەيزە»دىن چىققان ئوت ئون گەز چامىسىدىكى دائىرە ئىچىدە زەربە بېرەتتى.

ملادى 1225-1227-يىللارغا كەلگەندە بۇنداق «ئوتلۇق نەيزىنىڭ» ئۇچىغا بېكىتىدىغان نو شەكىللىك ئەسۋاپ بامبوكتىن ياسىلىدىغان بولدى. ئۇنىڭ ئىچىدە قۇمۇلاچ داشقالمۇ سېلىنىدىغان بولدى. بۇنىڭ بىلەن بىر قانچە ئون قەدەم يىراقلىقتىكى دۈشمەنگە زەربە بەرگىلى بولىدىغان بولدى.

ئۇنىڭدىن بۇرۇن «ئوتلۇق توپ» دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل ئەسكىرىي قورالمۇ بولۇپ ئۆتكەن. مەسىلەن، ملادى 1161-يىلى چاڭجاڭ دەرياسىدا جەنۇبىي سۇڭ دولىتى بىلەن چىن دولىتى ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن بىر قېتىملىق ئۇرۇشتا، جەنۇبىي سۇڭ ئەسكەرلىرى گۈڭگۈرت، ھاك قاتارلىقلارنى قەغەزگە ئوراپ، قارشى تەرەپنىڭ كېمىلىرى يېقىنلاشقاندا سۇغا تاشلىغان. ھاك سۇدا ئۇركۈپ، گۈڭگۈرتقا ئوت تۇتۇشۇپ، «ئوتلۇق توپ» سۇدىن ئېتىلىپ چىقىپ پارتلاپ، ئەتراپنى ئىس-تۈتەك قاپلىغان. لېكىن ئۇنى يىراقتىكى نىشانغا ئاتقىلى بولماتتى. ملادى 1265-1274-يىللاردىكى ئۇيغۇر زەمبىرىكىگە تەقلىت قىلىپ ياسالغان زەمبىرەكلەر ئالاھىدە بىر خىل ئەسكىرىي قورال بولۇپ چىقتى.

چىن دولىتى بىلەن موڭغۇل دولىتى ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن بىر قېتىملىق ئۇرۇشتا، چىن دولىتى بۇ خىل يىراقتىكى نىشاننى پارتلىتىدىغان قورالنى زىل-زىلىگە كەلتۈرگەن، يېرىم موكېلىدىغان دائىرە ئىچىدىكى ئادەم ۋە نەرسىلەرنى كويدۈرگەن.

شۇ زامانلاردا، جەنۇبىي سۇڭ دولىتىمۇ قارشى تەرەپنىڭ قەلئەلىرىگە يىراقتىن تۇرۇپ ئوق ئاتىدىغان مۇنداق زەمبىرەكلەرنى كۆپ ئىشلەتكەن.

ۋۇقۇرىدىكى تارىخىي بايانلار ئارقىلىق ئۇيغۇر زەمبىرىكى ۋە ئۇنىڭ رولى، ئۈنۈمى ھەققىدە تېخىمۇ مۇئەييەن چۈشەنچە ھاسىل بولىدۇ. جۈملىدىن ئەينى زاماندا ئۇيغۇر زەمبىرىكى بىر يېڭى كەشپىيات ۋە ئەڭ قۇدرەتلىك ھەربىي قورال بولۇپ قالغان.

ۋۇقۇرىدا نامى ئاتىلىپ ئۆتكەن «جۇڭگو تارىخى»نىڭ 491-بېتىدە يەنە موڭغۇل ئەسكەرلىرى ئوتتۇرا ئازىيەدىكى شەھەر-قەلئەلەرنى ئالغاندا، ئۇ يەرلەردىكى ھۈنەرۋەن-ئۇستازلارغا چېقىلماسلىق توغرىسىدىكى خان تەرىپىدىن چۈشۈرۈلگەن يارلىقنى ئەستە تۇتۇپ، ئۇلارنى زەخمىلەندۈرمەي تۇتۇپ خان ئوردىسىغا تاپشۇرغانلىقى، ئۇستىكارلار ئىچىدە ھەربىي-قورال-ياراق ئۇستىلىرى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر زەمبىرىكى ياسايدىغان ئۇستىلار ئالاھىدە ئېتىۋارغا ئېلىنىپ مۇئامىلە قىلىنغانلىقى بايان قىلىنغان. بۇنىڭدىن باشقا يەنە، جىيۈۋەنىڭ 16-يىلى (ملادى 1279-يىلى) ھەممە جايدىكى ئۇيغۇر زەمبىرىكى ياساشنى بىلىدىغان ئۇستىلارنى تايدۇ (ھازىرقى بېيجىڭغا) يىغىش توغرىسىدا خاندىن يارلىق چۈشكەنلىكى قەيت قىلىنغان.

ملادى 1040-1044-يىللاردا يېزىلغان «ئەلەم ھەققىدىكى تەپسىراتلارنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرى» دېگەن كىتابتا ئۈچ خىل كويدۈرگۈچ دورا رېتسېپتى خاتىرلەنگەن. «جۇڭگونىڭ پەن-تېخنىكا تارىخى» دېگەن كىتابنىڭ ئىككىنچى توم، 6-بېتىدە بۇ دورا رېتسېپتلىرى ئۈستىدە مۇلاھىزىلەر يۈرگۈزۈلۈپ، بۇ دەۋردە قوللىنىلغان كويدۈرگۈچ دورىلارنىڭ تەركىۋىدىكى گۈڭگۈرت بىلەن ئىشقارنىڭ مىقدارى ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى رېتسېپلاردىن چوڭ پەرىق قىلغانلىقى كۆرسىتىلگەن. بۇنىڭدىن قارىغاندا، شىمالىي سۇڭ دەۋرىدە پارتلاپ كويدۈرىدىغان دورا ياساش ئۇسۇللىرىدا ئىلگىرىلەش بولغان. ئۇ پەقەت پارتلىتىش، ئىس-تۈتەك پەيدا قىلىش مەخسىتىدىلا قوللىنىلغان. لېكىن بۇ دەۋردە «ئۇيغۇر زەمبىرىكى»دەك ئۈنۈملۈك قورال تېخى مەيدانغا كەلمىگەن. بۇنداق قورال پەقەت ئۇنىڭدىن كېيىنكى جەنۇبىي سۇڭ دەۋرىدە «ئۇيغۇر زەمبىرىكىگە» تەخلىت قىلىپ ياسىلىشقا ۋە ئىشلىتىلىشكە باشلىغان.

ۋۇقۇرىدا نامى تىلغا ئېلىنغان «جۇڭگو تارىخىنىڭ» 483-بېتىدە سۇڭ دولىتى «ئۇيغۇر زەمبىرىكىگە» تەقلىت قىلىپ ياساپ چىققان زەمبىرەكلەرنىڭ ئەينى زاماندا ئاھايىتى ئىلغار قورال بولۇپ قالغانلىقى ۋە مۇنداق «ئۇيغۇر زەمبىرىكىدىن» مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن، قارشى تەرەپ ئوزلىرىنىڭ شەھەر سېپىللىرىنىڭ دەرۋازىلىرىغا، راۋاقلىرىغا شال پاخلىدا توقۇلغان توم ئاغامچىلارنى تارتىپ، ئۈستىگە قېلىن لاي سۈركەپ قويغان كوروۇنۇشلەرنىڭمۇ بارلىقى بايان قىلىنغان. دېمەك، ئەينى زاماندا «ئۇيغۇر زەمبىرىكى»نىڭ يىراقتىن چەنلەپ ئېتىش، كويدۈرۈش ئۈنۈمى مىسلىسىز دەرىجىدە يۇقىرى بولغان.

ھازىر بېيجىڭدىكى جۇڭگو تارىخىي مۇزېيىدا يۈۋەن سۇلالىسى دەۋرىدە، جىيۈۋەنىڭ 3-يىلى (ملادى 1332-يىلى) ياسالغان بىر مىس زەمبىرەك ساقلانماقتا. بۇ زەمبىرەك ھازىرغا قەدەر تېپىلغان قېدىمقى ھەربىي قورال يادىكارلىقلىرى ئىچىدە دۇنيا بويىچە دەۋرى ئەڭ ئۇزۇن بولغان زەمبىرەكتۇر.

بىز يۇقۇرىدا «ئۇيغۇر زەمبىرىكى» دېگەن بىر سۆزنىڭ ملادى 1182-يىلى خىتاي تىلىدا پەيدا بولغانلىقى ۋە ملادى 1279-يىلى موڭغۇل ھوكۇمرانلىرىنىڭ «ئۇيغۇر زەمبىرىكى» ياسىيالايدىغان ئۇستىلارنى يىغىپ كەلگەنلىكىنى بايان قىلدۇق. دېمەك، جۇڭگو تارىخىي مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان 14-ئەسىردىكى موڭغۇل زەمبىرىكى پۈتۈنلەي ئۇيغۇر ئۇستىكارلىرىنى يىغىپ كەلگەندىن كېيىن ياسالغان زەمبىرەكلەر ئىدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن موڭغۇللار بىلەن باشقا دولەتلەر ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئۇرۇشلاردا موڭغۇللار زەمبىرەك ئىشلەتمىگەن. شۇ زامانلاردىكى ئۇرۇشلاردا چىن دولىتى ۋە جەنۇبىي سۇڭ دولىتى ئىشلەتكەن زەمبىرەكلەرمۇ ئەمەل «ئۇيغۇر زەمبىرىكىگە» تەقلىت قىلىپ ياسالغان زەمبىرەكلەر ئىدى. مۇنداق زەمبىرەكلەرنىڭ نامىمۇ «ئۇيغۇر زەمبىرىكى» دەپ ئاتىلاتتى.

ملادى 12-ئەسىردە، جەنۇبىي سۇڭ دولىتىنى قارشى تەرەپكە يىراقتىن ئوق ئېتىپ، زەربە بېرىشتە ۋۇقۇرى ئۈنۈمگە ئېگە غالىپ ئورۇندا تۇرغۇزغان «ئۇيغۇر زەمبىرىكى»، ئەينى زاماندا ھەربىي ھۈنەر، سانائەت جەھەتتىكى بىر چوڭ كەشپىيات ئىدى. ئەمەلىيەتتە بولسا، بۇ ئۇيغۇر خەلقى تىكلىگەن ھەربىي سانائەت تارىخىدىكى بىر چوڭ كەشپىيات.

بىراق، ھازىر ئەينى زاماندىكى «ئۇيغۇر زەمبىرىكىنىڭ» ئۇيغۇرلارنىڭ قايسۇ شەھەرلىرىدە ۋە قايسۇ تارىخى تەرىپىدىن ئاۋال كەشىپ قىلىنغانلىقى توغرىسىدا تېخى تەپسىلىي تارىخىي ماتېرىيالغا ئېگە ئەمەسمىز. شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەينى زاماندىكى پارتلاپ كويدۈرگۈچى دورىلارنىڭ رېتسېپت تەركىۋى قانداق ئېكەنلىكى توغرىسىدىمۇ ھوججەتلىك ماتېرىيال يوق. بۇ سىر بۇنىڭدىن كېيىنكى تەتقىقاتچىلارنىڭ ئېتىۋارىنى قوزغىغۇسى.

«ئۇيغۇر زەمبىرىكى» توغرىسىدىكى بۇ ماتېرىيال 1983-يىلى «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان.

تەييارلىغۇچى:
تۇرسۇن قاھارىي.

كەربى خىزمەتتىن بوشىتىش بىلەن ئو يىلىرىگە قايتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ياشلارنى ئېلىش ئىشى يۈرگۈزۈلدۇ. شۇ ۋاقىتتا ئۇ بۇ ئىشقا ئالاھىدە قاراپ، بارلىق قاتلامدىكى ئادەملەرنىڭ بالىلىرىنى ھەربىي خىزمەتكە ئېلىشنى تەشكىللەشتۇرىدۇ. شۇنداقلا ئۆزى بىرىنچىلەردىن بولۇپ، ئەندى 16 ياشقا كىرگەن ئوغلى رەخمجاننى ئېلىپ كېلىپ، ھەربىي خىزمەتكە قوبۇل قىلىش پونكىتىغا تاپشۇرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بايلارمۇ، شاگىۋلارمۇ ئۆز بالىلىرىنى بىر-بىرلەپ ئەسكەرلىككە بېرىشكە باشلايدۇ.

ۋەتەن، خەلق مۇستەقىللىقى ئۈچۈن كورسەتكەن ئالىي جاناپ خىزمەتلىرى تۈپەيلىدىن، باشقا ۋەتەنداشلىرى قاتارىدا تېيىپاخۇن غازى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالىي مۇكاپاتلىرىنى ئېلىشقا سازاۋەر بولىدۇ. ئۇ «ئازاتلىق ئۈچۈن كۈرەش»، «1-دەرىجىلىك ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن كۈرەش»، 2-دەرىجىلىك «ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن كۈرەش» ئوردېن، مېداللار بىلەن تەغدىرلىنىدۇ.

ئەپسۇس، مۇستەقىللىقنىڭ تەمىنى بىر ئاز ۋاقىت بولسىمۇ ئېتىپ قالغان خەلقنىڭ ھاياتىدا باشقىچە ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىشكە باشلايدۇ. ئۇيغۇرلارغا بەخت-سائادەت، تەڭ ھوقۇقلۇق دولەت قۇرۇشنى ۋەدە قىلغان خىتاي كوممۇنىستىك ھوكۇمرانلىقى خەلق بېشىغا ھەددى-ھېسابسىز كۆلپەتلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ.

ئەينە شۇلارنىڭ ئارىسىدا غۇلجا شەھىرىنىڭ سابىق ھاكىمى تېيىپاخۇن غازىمۇ خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ قولىدا ناھەق ئەيىپلىنىپ، تۈرمىدە ئۆلتۈرۈلىدۇ...

ۋەتەن، خەلق مۇستەقىللىقى ئۈچۈن كۈرەشكەن ۋە خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى جەڭلەردە قەھرىمانلارچە ئۆز جېنىنى قۇرۇۋان قىلغان ۋەتەنداشلىرىمىزنى ئەسلىگەندە، ئالدى بىلەن تېيىپاخۇن غازى ئوخشاش مىڭلىغان ئوغۇل-قىزلىرىمىز كۆز ئالدىمىزغا كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ مۇستەقىللىق ئۈچۈن قىلغان ئىشلىرى خەلقىمىزنىڭ يادىدا مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

ئەخمەتجان غازى.
بىشكېك شەھىرى.

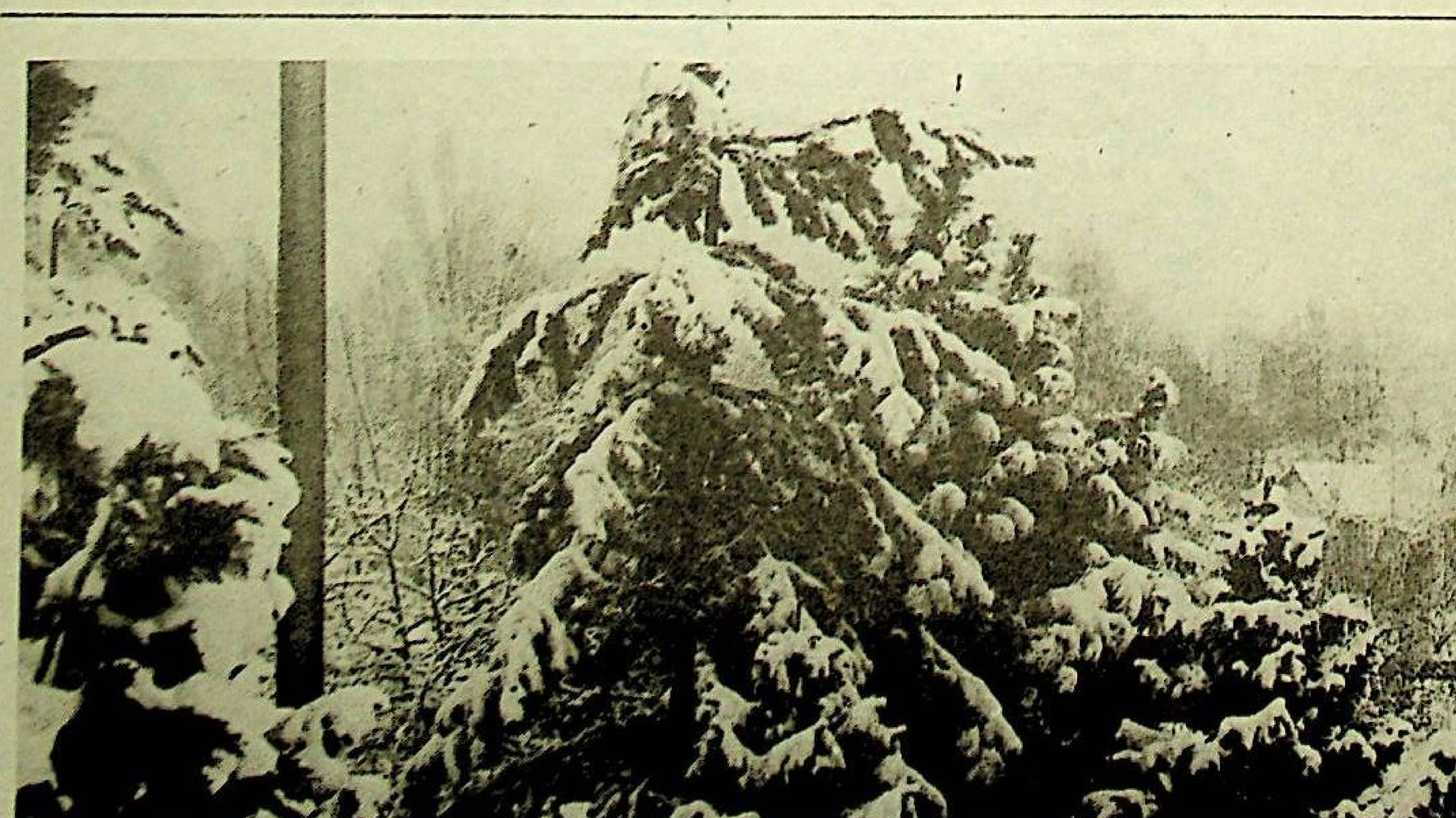

سۈرەتتە: قىش مەنزىرىسى.
د. يۈسۈپوۋنىڭ سۈرەت ئېتيودى.

ئاتوم قورالى مەنئىي قىلىنسۇن

ئاياللارنىڭ ھەسسىسى

ھازىرقى ۋاقىتتا يەر يۈزى ئاھالىسىنىڭ يېرىمىنى تەشكىل قىلىدىغان ئاياللار پائال ئىشتىراك قىلمايدىغان ئىنسان پائالىيىتىنىڭ بىرمۇ ساھاسى بولمىسا كېرەك. ئۇلارنىڭ ئىختىساتتا، جەمئىيەت ھاياتىدا، پەن ۋە مەنىيەتتە، پارتىيەلەرنىڭ، كەسپىي ئىتتىپاقلارنىڭ، باشقا ئاممۇۋىي تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيەتلىرىدىكى رولى چوڭدۇر. لېكىن، ئاياللارنىڭ يادرو ئۇرۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بولغان كۈرەشتە ئىرادىسى، كۈچ-غەيرىتى ۋە تەشەببۇسكارلىقى ناھايىتى يارقىن نامايەن بولدى. ھازىر ئاياللار تىنچلىق ئۈچۈن بولغان كۈرەشنىڭ ئالدىنقى سېپىدە تۇرماقتا، مىللىي ۋە خەلقئارا مىقياسلاردا ئۇرۇشقا قارشى ئاممۇۋىي ھەرىكەتلەرنىڭ تەشەببۇسكارى ۋە ئۇلارنى ئۇيۇشتۇرغۇچى سۈپىتىدە ھەرىكەت قىلماقتا.

ئاياللارنىڭ ئۇرۇشقا قارشى ھەرىكىتىنىڭ ئايرىم خۇسۇسىيىتى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، ئۇنىڭ جۇغراپىيە دائىرىسى ئىنتايىن كەڭدۇر. ئۇنىڭ سېپىدە جەمئىيەتنىڭ بارلىق قاتلاملىرىنىڭ ۋەكىللىرى بار. ھازىرقى باسقۇچتا ئاياللارنىڭ ئۇرۇشقا قارشى ھەرىكەتلىرى ناھايىتى خىلمۇ-خىل بولماقتا. مەسىلەن، چېدىرلىق تىنچلىق لاگېرلىرىنى قۇرۇش، تىنچلىق مارشلىرىنى، تىنچلىق ۋە دوستلۇق ئۈچۈن كەسپىي ھەرىكەتلەرنى ئۇيۇشتۇرۇش، يادرو قورالىنى توختىتىپ قويۇش ئۈچۈن كامپانىيەلەرنى ئوتكۈزۈش ئىدىيەلىرى ئاياللارغا مەنسۇپتۇر. ئاياللار ئىشلەۋاتقان يادرو پولىگونلىرىنى يېپىش ئۈچۈن بولغان مۇراجىئەتلەرگە ئىمزالارنى توپلىماقتا. يادرو قورالىغا قارشى خەلقئارا «نېۋادا-شەمەي» ھەرىكىتىنىڭ لوبنۇر كومىتېتى تەرىپىدىن لوبنۇر پولىگونىنى يېپىش ئۈچۈن 700 مىڭ ئىمزا توپلاندى. ئاياللار نامايىشلارنى ئۇيۇشتۇرىدۇ، راكېتىلار ئورنىتىلغان مەيدانلارغا ئېلىپ بارىدىغان يوللارنى قامال قىلىدۇ، تىنچلىق ئۈچۈن ھەرىكەت ھەپتىلىكلىرى بىلەن كۈنلىرىنى ئۇيۇشتۇرىدۇ. ئەينە شۇنداق ھەرىكەتلەرنىڭ بىرى يېقىندا قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختىدە، پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئالدىدىكى مەيداندا بولۇپ ئوتتى. ئالمۇتىنىڭ مىڭلىغان ئاياللىرى بىمەنە ئاتوم ئۇرۇشىغا قارشى ئۆز مەۋقەسىنى ئىزھار قىلدى.

مەشھۇر جەمئىيەت ئەربابى، شائىر ئولجاس سۇلېيمېنوۋ تەشەببۇسكارى بولغان يادرو قورالىغا قارشى «نېۋادا-شەمەي» ئۇمۇم خەلق ھەرىكىتى ھازىر ناھايىتى قۇدرەتلىك بىر كۈچكە ئايلاندى. بۇ ھەرىكەت شەمەي يادرو پولىگونىنى يېپىش بويىچە ھەقىقىي خەلق شتابىغا ئايلانغان ئىدى. شەمەي يادرو پولىگونىنى يېپىپ، بۇ ھەرىكەت ئۆز ئالدىغا يەر يۈزىدىكى بارلىق باشقا يادرو پولىگونلىرىنى يېپىش مەخسىتىنى قويىدى.

ئاياللارنىڭ يادروسىز دۇنيا ئۈچۈن بولغان كۈرىشى ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئىختىسادىي ھوقۇقلارنى ھىمايە قىلىش ھەرىكەتلىرى بىلەن زىچ بىرلەشمەكتە. بىز دۇنيا ئاياللىرىنىڭ كۈچ چىقىرىشى بىلەن خىتاينىڭ لوبنۇر پولىگونىدىكى يادرو قورالىنىڭ پارتلاشلىرىنى توختىتىشنى قولغا كەلتۈرۈش ئىمكانىيىتى بار ئىكەنلىكىگە ئىشىنىمىز. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىز بۇ ئالىيجاناپ مەخسەتنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ھارماي-تالماي قەتئىي كۈرىشىشكە بەل باغلىدۇق.

«نېۋادا-شەمەي» ھەرىكىتى تەشەببۇسكارى بولغان، ئالمۇتىدا بولۇپ ئوتكەن يادرو قورالىغا قارشى كونگرېسستا قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ن. نازاربايېۋ مۇنداق دېگەن ئىدى: «ئىشلەۋاتقان لوبنۇر پولىگونى توغرىلىق كوتىرىلگەن مەسىلە - بۇ خىتاينىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشقانلىق بولمايدۇ، بەلكى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى خەلقلىرىنىڭ سالامەتلىكىگە ۋە ھەممىدىن ئاۋۋال خىتاي خەلقىنىڭ سالامەتلىكىگە تەشۋىشلىنىشتىن ئىبارەتتۇر».

دۇنيادا ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا يادرو پارتلاشلىرىدىن 15 مىللىونغا يېقىن ئادەم زەرداپ چەككەنلىكى مەلۇم. ئاكادېمىك ئا. ساخاروۋ 1 مېگاتوننا بومبىنىڭ پارتلىشى 10000 ئادەمنىڭ ھاياتىنى مەھرۇم قىلىدىغانلىقىنى تەكىتلىگەن ئىدى.

قازاقىستان رادىئولوگىيە ۋە ئونكولوگىيە ئىلمىي-تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا 1970-يىلدىن 1989-يىلغىچە بولغان دەۋر ئىچىدە ئالمۇتا ۋىلايىتىدە (ئالمۇتا شەھىرىسىز) بالىلارنىڭ ئونكولوگىيەلىك ئاغرىقلارغا دۇچار بولۇشى 30 ھەسسە ئوسكەن، ئەلدى بالىلار ئولۇمى بولسا 1979-يىلدىن 1989-يىلغىچە ئۈچ ھەسسە ئوسكەن ۋە قازاقىستاندىكى ئەڭ يۇقىرى كورسەتكۈچ بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

لوبنۇر پولىگونىدا 1964-يىلى 16-ئوكتەبىر كۈنى دەسلەپكى قېتىم يادرو قورالى پارتلىغان ئىدى. مەزكۇر پولىگوندا ھەممىسى بولۇپ 41 قېتىم يادرو قورالى پارتلىتىلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە 1976-يىلى 17-نويابىر كۈنى ئەڭ قۇدرەتلىك- 4 مېگاتونغا يېقىن قۇۋۋەتكە يېگە تېرمويادرو قورالى پارتلىتىلدى، خىتايدا ئاخىرقى قېتىم 1994-يىلى 7-ئوكتەبىر كۈنى يادرو قورالى پارتلىتىلدى. كانبېررادىكى ئاۋستىرالىيە سېيسمولوگىيە مەركىزى بۇ پارتلاشنىڭ كۈچىنى 40 ۋە 150 كىلوتوننا ئارىلىقىدا دەپ بەلگۈلىدى. لوبنۇردا يىلىغا ئىككى-ئۈچ قېتىم يادرو قورالى پارتلىتىلماقتا!

لوبنۇر خەلقئارا ستراتېگىيەلىك تەتقىقاتلار ئىنستىتۇتى ئاخىرقى يادرو قورالىنى پارتلىتىش توغرىلىق تەپسىلىي ئەخبارات بەرمىدى، لېكىن خىتايدا يادرو قورالىنى سىناق قىلىش ئاسىيەدە خاتىرجەمسىزلىكنى كۈچەيتكەنلىكىنى تەكىتلىدى.. بەزى ئېكسپېرتلار خىتاي بىر نەچچە نىشانغا بىر مەزگىلدە يېتىدىغان ئۇرغۇتلىغان بويېگولوۋكىلارنى توشۇشقا قادىر، ئۇزاق مۇساپىغا ئۇچىدىغان قىتئەلەر ئارا يېڭى راكېتىلارنى كەشىپ قىلىشقا ئورۇنۇۋاتقانلىقىنى تەكىتلىمەكتە.

مىتتېران، جورج بۇش، بورىس يېلتسىن مورۇرۇئا، نېۋادا، نوۋايا زېملەدىكى پولىگونلاردا يادرو قورالىنى پارتلىتىشنى توختىتىش توغرىلىق ھوججەتكە ئىمزا چەككەن بىر ۋاقىتتا خىتاي رەھبەرلىكى 30 يىل داۋامىدا لوبنۇر پولىگونىدا يادرو پارتلاشلىرىنى توختىماي داۋام قىلماقتا. لوبنۇردىكى يادرو پولىگونىنىڭمۇ ئاۋازىنى ئۆچۈرۈش كېرەك. ھازىرقى ۋاقىتتا شەرقىي تۈركىستان يادرو پاتلاشلىرىدىن ئازاپ چەكمەكتە. ئۇ يەردە ئاياللار ئاكا بالىلارنى تۇغماقتا. بۇ ئىلگىرى گۈللەنگەن ئولكە كويدۇرۇلگەن چولگە ئايلاندۇرۇلدى. 1994-يىلغا كەلگەندە لوبنۇر پولىگونىنىڭ تەسىر دائىرىسىدىكى تارىم ۋادىسىدا يەر ئۈستىدىكى چوپ قاپلىمى يوقاپ كەتكەن، 5 مىللىونغا يېقىن تۈيايۇنى ئولۇپ كەتكەن. تارىم ئويمانلىقىدىكى لوبنۇر، لوپنۇر كوللىرى ۋە يەنە 400گە يېقىن كىچىك كوللەر يەر يۈزىدىن غايىپ بولغان. ئۈرۈمچى رادىئوسىنىڭ 1993-يىلى 27-مايدىكى خەۋىرىگە قارىغاندا، 1992-يىلى مايدىن 1993-يىلى مايىغىچە تارىم ۋادىسىدا 500گە يېقىن تەبىئىي ئاپەت يۈز بەرگەن. دۇنياۋى ئېكولوگىيە ھەرىكىتى ئارال پاجىئەسىگە ئەلەم ۋە تەشۋىش بىلەن نەزەر تاشلىماقتا، لېكىن لوبنۇر پولىگونىنىڭ پاجىئەسى ئۆز مىقياسى بويىچە بىر نەچچە ئارال بىلەن باراۋەردۇر. بۇ پۈتكۈل شەرىق ئۈچۈن ھەقىقىي ھالاكەت ئەمەسمۇ؟ ئەندى خىتاي بولسا دۇنياۋى جامائەتچىلىكتىن ئۇنى «تومۇر پەردە» بىلەن يېپىشقا ئورۇنماقتا.

ئوزى يادرو قورالىدىن ۋاز كېچىشكە بىر نەچچە قېتىم چاقىرغان ئەينە شۇ خىتاي شەرتنامىنى ئىمزالاشنى 1996-يىلغا سوزماقتا. يادرو قورالىغا ئىگە باشقا دولەتلەر تەرىپىدىن رىيايە قىلىنىۋاتقان خەلقئارا موراتورىيغا (يادرو قورالىنى توختىتىپ قويۇش) بېجىن قوشۇلۇشتىن باش تارتتى.

خىتاي. ئۆزىگە ئازىراق يادرو قورالىنى قالدۇرغان ھالدا، يادرو قورالىنى سىناق قىلىشنى چەكلەۋاتقانلىقىنى ۋە ئۆز ئىختىيارىدىكى قورال پەقەت مۇداپىئە مەخسەتلىرى ئۈچۈن بەلگۈلەنگەنلىكىنى بىلدۈرمەكتە. بۇ فاكىتلار سىناقلارنىڭ داۋام قىلىنىۋاتقانلىقى ۋە تېخىمۇ ئوۋچ ئالدۇرىلىۋاتقانلىقى توغرىلىق گۇۋالىق قىلىدۇ. ئېكسپېرتلار خىتاينىڭ ھەر بىر ئارسېنالىدا 300 بويېگولوۋكا بار ئىكەنلىكىنى تەكىتلىمەكتە. خىتاي ئايرىم جايلارغا ئورنىتىلغان قىتئەلەر ئارا راكېتىلارغا ۋە شۇنداقلا سۇ ئاستى كېمىلىرى بىلەن سامولىيوتلارغا ئىگە.

بۇنىڭ ھەممىسى نېمە ئۈچۈن كېرەك؟ لوبنۇر پولىگونىدا نېمە ئۈچۈن سىناقلار ئوتكۈزۈلۈۋاتىدۇ؟

مونۇ فاكىتلارنى كورۇپ باقايلى: ھەر يىلى دۇنيادا 500 مىڭ ئايال ھامىلدار ۋاقتىدا ۋە تۇغۇتتا ئولىدۇ. مدە ئەللىرىدە ئانىلارنىڭ ئولۇمى 1990-يىلى 100 مىڭغا 48 ھادىسىنى تەشكىل قىلدى. بۇ سەييارىمىز بويىچە ئەڭ يۇقۇرى كورسەتكۈچلەرنىڭ بىرى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. بەت نىڭ باھاسىغا قارىغاندا، 1994-يىلى بالىلار ئولۇمى دەرىجىسى يېڭى تۇغۇلغان مىڭ بالىغا 18 ئولۇم توغرا كەلگەن، بۇ بولسا ياۋروپادىكى ئەڭ يۇقۇرى كورسەتكۈچلەرنىڭ بىرى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. بۇ يادرو قورالىنىڭ زاپاسلىرىنى كوپەيتىشنىڭ ۋە مدە ئائىلىلەر ماددىي ئەھۋالىنىڭ ناچارلىشىش ئاقىۋىتىدىن بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

بىز ئاياللار رەھبەرلىك قىلىدىغان ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ۋە قازاقىستاندىكى ئېكولوگىيەلىك بىخەتەرلىكنى قوغدايدىغان تەشكىلاتنى قۇرۇشىمىز لازىم.

بىز ئاياللارنىڭ ئۆز ھوقۇقلىرى ئۈچۈن بولغان ھەرىكىتىنى ئاكتىپلاشتۇرۇشىمىز، ئانىلار بىلەن بالىلارنىڭ سالامەتلىكىنى قوغداشقا مۇمكىن قەدەر كوپ دىققەت بولۇشىمىز لازىم.

ئابرويلۇق خەلقئارا ئورگان- بەت ھامىلىغى ئاستىدا يادرو سىناقلىرىدىن ئازاپ چەككەن رېگىونلارغا ياردەم بېرىش خەلقئارا فوندىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن بەت غا مۇراجىئەت قىلىدىغان زورۇرىيەت پىشىپ يېتىلدى. بۇ فوندىنىڭ ئاساسىي تەسىسچىلىرى- يادرو كلۇبىغا ئەزا دولەتلەر بولۇشى لازىم، نەق ئەينە شۇ دولەتلەرنىڭ كۈچ چىقىرىشى بىلەن «سوغ مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى» دەۋرىدە بۇ رېگىونلاردا ئېكولوگىيەلىك ھالاكەت ۋەزىيىتى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلگەن ئىدى.

بىز ھازىر ھەقىقىي ئېكولوگىيەلىك ئۇرۇشنى باشتىن كەچۈرۈۋاتىمىز، چۈنكى يەر يۈزىدىكى بەش پولىگونىنىڭ بىرى يادرو سىناقلىرىنى توختاتمايۋاتىدۇ. بىز يادرو كلۇبىغا ئەزا دولەتلەرنىڭ ھوكۇمەتلىرىنى خىتايغا تېگىشلىك تەسىر يەتكۈزۈشكە چاقىرىمىز. توپ ئاساسىي ئوزگىرىشلەرنى قولغا كەلتۈرۈشتە تىنچلىقپەرۋەر كۈچلەرنىڭ كۈرىشىگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن ھەر بىرىمىز ئۆز مەملىكىتىمىزدە ئۇرغۇن ئىشلارنى قىلىشىمىز مۇمكىن. بىز خەلقلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى دۈشمەنلىك ئەمەس، بەلكى پەم-پاراسەت ۋە ئۆز ئارا بىر-بىرىنى چۈشىنىش بەلگۈلەيدۇ دەپ ھېساپلايمىز. ھەممىمىز بىرلىشىپ ھەرىكەت قىلايلى.

ھۆرقىز ئېلىيېۋا،

«نېۋادا-شەمەي» خەلقئارا يادرو قورالىغا قارشى ھەرىكىتى لوبنۇر كومىتېتى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى.

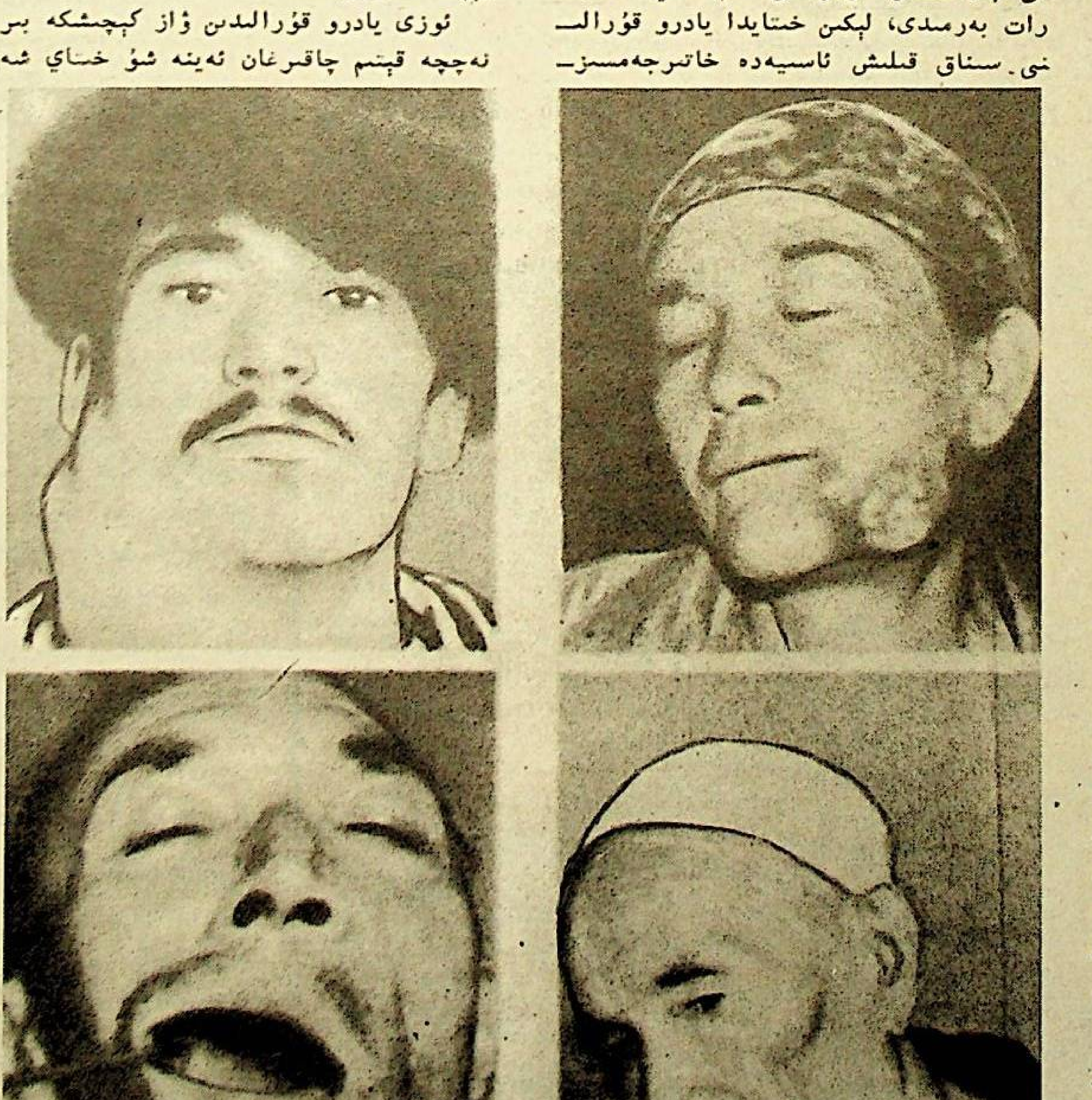

سۈرەتتە: لوبنۇر ئاتوم يادرو پارتلىتىشلىرى شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە ئەينە شۇنداق پاجىئەلەرنى ئېلىپ كەلمەكتە.

يادنامە

ئىستىقباللىق ئەدىپ ئىدى

شائىر ۋە يازغۇچى ئىنىمىز بەكنەزەر توختاخۇنوۋ ئارىمىزدا بولغاندا ئىدى، بۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ ئەللىك ياشقا تولغانلىقىنى قەلەمداشلىرى، ئىجادىيەت مۇخلىسلىرى بىلەن تويلاپ، نىشانلىغان بولار ئىدۇق.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ئىشەشلىك قەدەم، پىششىق تەييارلىقلار بىلەن كىرىپ كەلگەن، ئۇنجا شېئىرلىرى ۋە ھېكايىلىرى ئارقىلىق گېزىتخان- ئوقۇغۇچىلاردا ئۈمۈت قوزغىغان ب. توختاخۇنوۋ بىر نەچچە يىل ئىچىدىلا نۇرغۇن شېئىر ۋە ھېكايىلىرىنى ئۇيغۇر تىلىدا چىقىدىغان جۇمھۇرىيەتلىك ۋە ناھىيەلىك گېزىتلىرىمىزدە ئېلان قىلىپ ئۈلگەردى. شائىر-يازغۇچىنىڭ قەلىمىدىن توكۇلگەن مىسرالاردا ئەڭ ئالىدى بىلەن ھايات ھەقىقىتى، ئاق كۆڭۈل، مېھرىۋان ھالال كىشىلەر ئوبرازىنى ئەكىس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ قارشىسىدا تۇرغان تەگىشەلمىگەن تەغدىر، ئالدامچى دۇنيا ۋە كىلەچەككە بولغان زور ئىشەنچ-ئارمانلار تەرەننۇم قىلىنغان ئىدى.

بەكنەزەر 1944-يىلى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىلى تەۋەسىدىكى موڭغۇلكۈرە ناھىيەسىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپنى تۇغۇلغان يۇرتىدا ئوقۇپ، تاماملىغاندىن كېيىن 1962-يىلى ئائىلىسى بىلەن قازاقىستانغا كوچۇپ چىقتى. ئۇلار ئۇيغۇر ناھىيەسىنىڭ غالجات يېزىسىغا ئورۇنلىشىپ قالدى. بەكنەزەر ئىككى يىل كەچكى مەكتەپتە ئوقۇپ، تەييارلىنىپ، 1965-يىلى تاشكەنت شەھرىگە بىلىم ئىزدەپ باردى. ئىلىمپەن ئۈچۈن چاڭقاق قەلب، ئىرىشچان، ئىرادىلىك يىگىت كۆتۈپخانىلاردىن كەتمەي دېگىدەك ئوقۇپ يۈرۈپ، لىزامىي ئامىدىكى دۆلەت پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىغا- ماتېماتىكا فاكۇلتېتىغا چۈشىدۇ.

ئىنستىتۇتتا بەش يىل ئەلا باھالار بىلەن ئوقىغان ئۇ ئوقۇشتىن بوش، تەتىل ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ، پويېزد ۋاگونلىرىدىن يۈك چۈشىرىپ، ئىشلەپ تاپقان ئاخچىسىنى يېزىدا قالغان ئانىسى ۋە ئۇكىلىرىغا ئەۋەتىپ تۇرىدۇ.

1970-يىلى ئالىي ئوقۇش دەرگاھىنى مۇۋاپپەقىيەتلىك تاماملىغان بەكنەزەر 72-يىلغىچە كېگەش ۋە غالجات ئوتتۇرا مەكتەپلىرىدە ئۇستاز بولۇپ، باللارغا بىلىم بەردى.

تاشكەنتتە ئوقۇۋاتقاندىلا ئەتراپلىق ئىلىم ئۈگەنگەن شىجائەتلىك ياش ئۇزىدە تۇغما تالانتنىڭ بار ئىكەنلىكىدىنمۇ شېئىرلارنى يېزىپ، مەشىق قىلاتتى. شۇڭلاشقا ئۇستازلىق قىلىۋاتقاندا ئۇيغۇر ناھىيەسىنىڭ «ئىلى ۋادىسى» گېزىتىدە ب. توختاخۇنوۋنىڭ شېئىرلىرى، ھېكايىلىرى بېسىلىشقا باشلىدى. ياش ئەدىپنىڭ «يېزامغا»، «بىر تويدا»، «ئۈچى ھەققىدە» نوخشاش شېئىرلىرى بىلەن «ستۇدېنت ژۇرنىگى»، «بايرام كۈنى» ناملىق ھېكايىلىرى بېسىلىپ ئوقۇغۇچىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان ئىدى.

بەكنەزەر 1972-يىلى ئائىلىسى بىلەن ئالمۇتا ۋىلايىتى، تالغىر ناھىيەسىنىڭ كالىنىن نامىدىكى يېزىسىغا كوچۇپ كەلگەندىن كېيىن ئالمۇتىدىكى ئۇيغۇر ئەدىبلىرىگە يېقىن مۇناسىۋەتتە بولدى. پايتەختتە چىقىدىغان «كوممۇنىزم تۇغى» (ھازىرقى «ئۇيغۇر ئاۋازى»)، «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىدا ياش يازغۇچىنىڭ شېئىرلىرى، ھېكايىلىرى يورۇق كورۇشكە باشلىدى. ئۇ ئەسەرلەرگە ئىجات مۇخلىسلىرى ياخشى باھالارنى بېرىپ ئۈلگۈردى. مانا موشۇ مەزگىللەردە مەن شەخسەن ئوزەم بەكنەزەر بىلەن تونۇشۇپ، قەلەمداش ئاكا-ئۇكىلاردەك تا ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە دوست بولغانمەن. ئۇ چاغدا بەكنەزەر دەسلەپ كالىنىن يېزا ئوتتۇرا مەكتىۋىدە ماتېماتىكا مۇئەللىمى بولۇپ ئۇستازلىق قىلغان بولسىمۇ، كېيىن ئوز ئالدىغا دېخانچىلىق ۋە قۇرۇلۇشلاردا ئىشلەش بىلەن ئوز تۇرمۇشىنى ياخشىلاۋېلىشنىڭ تەرەددۇتىنى قىلدى. بىر كۈنى مەن ئۇنىڭدىن:

— ئۇكا، ئىجاتلار قانداق؟ ئوقۇغۇچىلار سىزنىڭ ھېكايىلىرىڭىزنى ياخشى قارشى ئېلىۋاتىدۇ،— دەپ سورىدىم.

— ھازىرچە يېڭى ئەسەر يازمىدىم. ئۇنداق بولغىنى ئاپام، ئۇكىلىرىمغا يېڭى ئوي سېلىپ بەردىم. ئەندى ئوزەمگە ئوي سېلىۋاتىمەن، ئاز قالدى. يېڭى ئوي پۈتكەندە خاتىرجەم ئولتىرىپ يازىمەن، ئاكا،— دەپ جاۋاپ بەردى ئۇ.

ھەر قانداق ئىشتا بولسۇن، ئىجاتتا بولسۇن ۋە دوست-بۇرادەرلىرى بىلەن مۇناسىۋەتتە بولسۇن جانكويەدۇرۇپ تۇرىدىغان، جىڭ گەپ قىلىدىغان بۇ يىگىت كېيىنكى يىللاردا ئاغرىققا چېلىقىپ قالغىنى مېنى ئەنسىرەتكەن ئىدى...

ئادەمنىڭ ئومرى چەكلىك بولسىمۇ، ئىجاتنىڭ ئومرى چەكسىزدۇر. بەكنەزەر قايناق ئىجاتنىڭ سىر-قىرلىرىنى ئېگەللەپ، قەلىمىنىڭ ئەندى ئوتكۇرلىشىپ، ياخشى-ياخشى ئەسەرلىرى بىلەن ئوقۇغۇچىلار قەلبىدە ئۇ مۇت كوتكۇزۇۋاتقان بىر پەيتتە 1988-يىلى باري-يوقى 44 يېشىدا ۋاپات بولدى. ئەدىپنىڭ ھاياتى چەككە يەتكەن بىلەن ئىجادىنىڭ چەكسىزلىگى، ئولمەيدىغانلىغى شۇكى، بىز ئۇنى بۈگۈنكى كۈندە ئەينە شۇ ئىجادى تۈپەيلى ئەسلەۋاتىمىز.

بۈگۈنكى كۈندە بەكنەزەرنىڭ رەپىقىسى گۈلزارنىڭ قولىدا ساقلىنىۋاتقان تۈرلۈك گېزىتلاردا بېسىلغان ۋە قولىيازما ئەسەرلىرىنى توپلاپ نەشرىياتتا كىتاپ قىلىپ چىقىرىش ھەر بىر قەلەمداش دوستلىرى، ئاكىلىرىنىڭ بورچى دەپ ھېساپلايمىز. بۇنداق خەيرىخاھلىق ئىش، ئەلۋەتتە، ئەدىپنىڭ بۈگۈنكى ئەللىك ياشقا تولغان كۈنىگە يادىكارلىق بولۇپ قېلىشى سوزسىز.

مومىنجان ھەمرا.

تالغىر ناھىيەسى.

ب. توختاخۇنوۋ

بايرام كۈنى

(ھېكايە)

دەرس تەييارلاپ ئولتارغان قىزچاق ئارىلاپ-ئارىلاپ دېرىزىگە قويۇلغان قاچا گۈللەرگە قاراپ قوياتتى. لېكىن ئېمىشكىدۇ، چىرايىدىن بىر تۈرلۈك مۇڭلىنىش ئالامەتلىرى بايقىلاتتى. ئاخىرى، قولىدىكى قەلەممۇ توختاپ قالدىدە، گۈللەرگە تەلمۈرۈپ تۇرغان كوزلىرىدىن ئىككى تامچە ياش ئۈزۈلۈپ، دەپتەر ئۈستىگە چۈشتى. قىزنىڭ قەلبىنى ئازاپلاۋاتقان بۇ قانداق ئەھۋالدۇ؟ كوز ياش ئاسانلىقچە چىقمايدىغۇ، ئاخىر. قىزچاق ھامان خىيال سۈرەتتى.

ئەتە مۇئەللىملەر كۈنى، ھەر يىلى بۇ بايرامدا ئاپىسى رەنمۇرەڭ ئېچىلغان ئەشۇ گۈللەردىن دەستە تەييارلاپ، قىزنىڭ قولىغا تۇتقۇزاتتى. ئەتىگەنلىكى بارلىق ئوقۇغۇچىلار كەبى بىر قولىدا سومكىسىنى، بىر قولىدا دەستە گۈلنى كوتەرگەن چېمەنگۈل مەكتەپكە ئالدىرايتتى. ھە! ئالدىرمايچۇ، سويۇملۇك ئۇستازىغا گۈلدەستە تۇتۇپ، ئۇنى بايرىمى بىلەن تەبرىكلەش قانداق كوڭۇللۇك...

بۇنىڭدىن بىر نەچچە ئاي ئىلگىرى رەھىمسىز ئەجەل ياش غۇنچىنى ئانىسىدىن ئايرىۋەتتى، شۇ مۇسىبەتلىك كۈندە چېمەنگۈلنىڭ پەلەككە يەتكەن ئاھۇ-زارىغا چىدالماي، ئىختىيارسىز كوز يېشىنى توككەنلەر كوپ بولدى.

ۋاپادار ئايالىنىڭ يالدامىسى-يالغۇز قىزىنىڭ ئېغى كىچىكلىگىنى كورگەن كويۇمچان ئاتا: «ئانىسىنىڭ ئورنىنى باسار، مەن بىر ياقلارغا كەتسەم، قىزىمغا ھەمرا بولار»— دېگەن نىيەت بىلەن يېقىندا قەمبەرخانغا ئويلەنگەن ئىدى. شۇنداق قىلىپ چېمەنگۈل ئوگەي ئانا بىلەن ياشاشقا باشلىدى.

تەغدىرنىڭ گەردىشى بىلەن ئوگەي ئانىنىڭ قولىغا قالغانلار ئازمۇ؟ لېكىن قۇلاققا خۇنۇك ئاڭلىنىدىغان «ئوگەي» دېگەن نامنى بىلمەي، خۇددى ئۇققان ئانىسىدەك مېھرىۋان بولۇپ، ئارىسىدىلەر قەلبىنىڭ تورىدىن جاي ئالغان ئانىلارمۇ ئاز ئەمەس. ئەپسۇسكى، قەمبەرخان مۇنداق ئانىلاردىن بولۇپ چىقمىدى. ئوگەي ئانىنىڭ ئوزگە نىسبەتەن غەيرى-قوپال مۇئامىلىلىرىدىن ژۇرىگى پارە-پارە بولغان چېمەنگۈل ھېجران ئوتىدا كويەتتى.

بۇنىڭدىن بىر نەچچە كۈن ئىلگىرى چېمەنگۈل چىنىلەرنى ژۇيۇۋېتىپ، بىر چىنىنى چېقىپ قويغاندا، قەمبەرخان زەھەرلىك ئاچچىق سوزلەر بىلەن چېمەنگۈلنى سىلكىپ تاشلىدى. بۇنى كوروپ ئولتارغان دادىسى ئېرقى بولۇمگە كىرىپ، تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماي، خىيال ئىلكىدە ھەتتا بىر پاچكا سىگارېتنى چېكىۋەتكەن ئىدى. شۇ ۋاقەدىن كېيىن دادىسىنى ئاياپ، چېمەنگۈل خۇشخوي، ئوچۇق-يورۇق ژۇرۇشكە ھەرىكەت قىلاتتى. بىردىنبىر قاياشى دادىسىنىڭ دىلىغا ئازار يەتمەسلىك ئۈچۈن قەمبەرخانىنى تىلىنىڭ ئۇچىدا بولسىمۇ «ئاپا» دەپ مۇراجەت قىلىپ، دادىسىغا ھېچ نەرسە سەزدۇرمەسلىككە تىرىشاتتى.

ئويىدە دادىسى بولمىغان مەزگىللەردە بىللە دەرس تەييارلاش ئۈچۈن ساۋاقدىشى مۇنىرەملەرنىڭ ئويىگە باراتتى. دوستىنىڭ ئوز ئويىدىكى ئەركىن ھەرىكەتلىرىنى كوروپ يەنە ئانىسى كوز ئالدىدا گەۋدىلىنەتتى...

ئانا— بۇ نە قەدەر ئۇلۇق سوز، ئانا ئالدىدا باش ئەگمەيدىغان كىم بار؟! تارىخ سەھىپىسىدە ئوچمەس ئىزلار قالدۇرغان مەشھۇر ئادەملەرمۇ ئانىنىڭ ئىسسىق قۇچىقىدا چوڭ بولغان ۋە ئۇلارنىڭ ئەڭ ئاۋال ئانا دەپ تىلى چىققان ئەمەسمۇ؟ مۇقەددەس ۋەتەننى ئانىنىڭ نامى بىلەن ئانا ۋەتەن دەپ ئاتايدىغۇ.

ھە شۇنداق! ئانىنىڭ مېھرى-مۇھەببىتىنى، ئۇنىڭ قەدرى-قىممىتىنى سوز بىلەن ئىپادە قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ئۇققان ئانىسىنىڭ مېھرىگە قانمىغان چېمەنگۈل دوستىنىڭ ئانىسى ئالدىدا ئەركىلەشلىرىنى كوروپ، قەلبىدە ئوزى سىز ژىغلاتتى. ھاياتنىڭ ئېغىر زەربىسى ئەتىجىسىدە چىرايى پۇچۇلۇپ قالسىمۇ، ئىرادىلىك قىزچاق دەرسلىرىنى ھامان ئىلگەرىكىدەك كوڭۈل قويۇپ، پۇختا ئوزلەشتۈرىۋاتاتتى.

ئەتە مۇئەللىملەر كۈنى ئىكەنلىگىنى ئېسىغا سالغاندا، ئوسمۇرنىڭ كوڭلىدە ئېمە ئوي بار ئىكەنلىگىنى ئېرەلمۇ قىلمىغان قەمبەرخان بۇ سوزنى ئوز ئادىتى بويىچە ئاڭلىماسقا سالدى. چېمەنگۈل جۈرئەت بىلەن:

— گۈللەردىن بىر دەستە ئالسام مەيلىمۇ،— دەپ يالۋۇرغاندەك «ئاپىسىغا» قارىدى.

— مۇشتەمدەك تۇرۇپ-ئېمە ھاكاۋۇرلۇق، بىر چىرايلىق ئېچىلىپ تۇرغان گۈللەرنى ئۈزمەن دېگىننى قارا، بۇ ئېقىلسىزلىقنى،— دەپ زەردە بىلەن ئالىيىپ قارىدى قەمبەرخان.

ھەر كۈنى مەكتەپتىن كېلىپ، ئوزى سۇ قۇيۇپ، كوتىدىغان گۈللەرنى ئۈزۈشكىمۇ رۇخسەت يوق، بەختىكە قارشى دادىسىمۇ بىر ياققا كېتىپ قالغان.

بۈگۈن ئوسمۇرنىڭ يېشىنى توككەن، ياش قەلبىنى ئازاپلىغان ۋاقە موشۇ ئىدى. گۈللەردىن كوزىنى ئالغان چېمەنگۈل ھەر كۈنى سائاتلاپ يېنىپ-يېنىپ قارايدىغان مەرھۇم ئانىسىنىڭ رەسىمىگە يەنە ئۇزاق تىكىلدى، ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ، رەسىمنى قولىغا ئالغان چېمەنگۈل ئۇنى باغرىغا بېسىپ «جېنىم ئاپا!» دەپ ژىغلاۋەتتى...

ھەممە ئوقۇغۇچىلارنىڭ قولىدا گۈللەر، مەكتەپ قۇچىغى بۈگۈن بايرام لىباسىنى كىيگەن ئىدى. نەھايەت، قوڭغىراق جىرىڭلاپ، ئوقۇغۇچىلار سىنىپقا كىردى. مۇئەللىمنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتىۋاتقان ئوسمۇرلەر مۇئەللىم كىرىپ كەلگەندە بىر كىشىدەك ئورنىدىن دەس تۇرۇپ قارشى ئالدى.

ئوزىگە تىكىلىپ تۇرغان بەختىيار ژۇرەكلەرگە بىر چەتتىن تەكشى قاراپ كېلىۋاتقان مۇئەللىمنىڭ كوزى چېمەنگۈلگە كەلگەندە توختاپ قالدى. تەجرىبىلىك ئۇستاز بىر توپ دەستە گۈلنىڭ ئارىسىدىن ئوزىگە تەلمۈرۈپ تۇرغان بۇ كوزلەردىن دەرت-ئەلەمنىڭ نىشانىسىنى ئوقۇيالا سېزىۋالدى. چېمەنگۈلنىڭ ئىچكى كەچۈرمىلىرى بىلەن ئىلگىرىدىن ياخشى تونۇش مۇئەللىم ھېچنەرسە سەزمىگەندەك كوزىنى باشقىلارغا يوتكىدى.

— بايرىمىڭىز بىلەن تەبرىكلەيمىز!،
— ئوقۇغۇچىلار گۈللەرنى لوۋەتمۇنوۋەت مۇئەللىمنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇشقا باشلىغاندا چېمەنگۈل يېگىلا ساۋاقداشلىرى ئوز گۈللىرىدىن ئاجرىتىپ تىزغان رەڭمۇرەڭ دەستە گۈلنى كوتىرىپ كەلدى.

مۇئەللىم ئوقۇغۇچىلارغا ئوز مىننەتدارلىغىنى ئىزھار قىلىپ، بىر ئاز سوزلىگەندىن كېيىن دەرس باشلاندى.

— قېنى، كىم جاۋاپ بېرىدۇ؟— دەپ ئۇ سوئالنى ئوتتۇرىغا تاشلاپ:

ئوقۇغۇچىلارغا قارىغان مۇئەللىمنىڭ ھەممە قوللارنىڭ تەكشى كوتىرىلگىنىنى كوروپ، ئېچىمۇ دىلى يورۇپ كەتتى. ژۇرئالنى كوزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن مۇئەللىمنىڭ:

— ئەيساروۋا،— دەپ ئۇن قېتىشى بىلەن چېمەنگۈل تاختا ئالدىدا ھازىر بولدى.

رۇس تىلىدىن بېرىلگەن سوئاللارغا ئېنىق قىسپ ۋە ئېنىمەي جاۋاپ بەردى.

— بەش،— مۇئەللىم كۈندىلىك دەپتىرىگە باھانى قويدى. دەرس ژۈۋۈرى كەيپىياتتا داۋام قىلماقتا. چېمەنگۈلدىن كېيىن تاختا ئالدىغا كەلگەن بىر نەچچە ئوقۇغۇچى بەش، تورت باھالارغا جاۋاپ بەردى.

پارتىلارنى ئارىلاپ، ئاستا قەدەم تاشلاۋاتقان مۇئەللىم چېمەنگۈلنىڭ يېنىغا كەلگەندە توختاپ، قولىنى ئۇنىڭ بېشىغا قويدىدە، ئوقۇغۇچىلارغا تەكشى بىر قاراۋېلىپ:

— ھەر كۈنى دەرسنى مۇشۇنداق تەييارلاپ كېلىش كېرەك، بۈگۈنكى بەش باھالار مېنىڭ ئۈچۈن گۈلدەستىلەردىنمۇ قىممەت سوغاتلار،— دەپ چېمەنگۈلگە قارىدى. بۇ مىنۇتلاردا پۈتۈن خاپىلىقى ئېسىدىن چىقىپ كەتكەن چېمەنگۈلنىڭ يۈزلىرىدە شاتلىق كۈلكىسى جەۋلان قىلىپ تۇراتتى.

«ياشلىق» نىڭ تەۋەللۇدى تەنتەنىسى

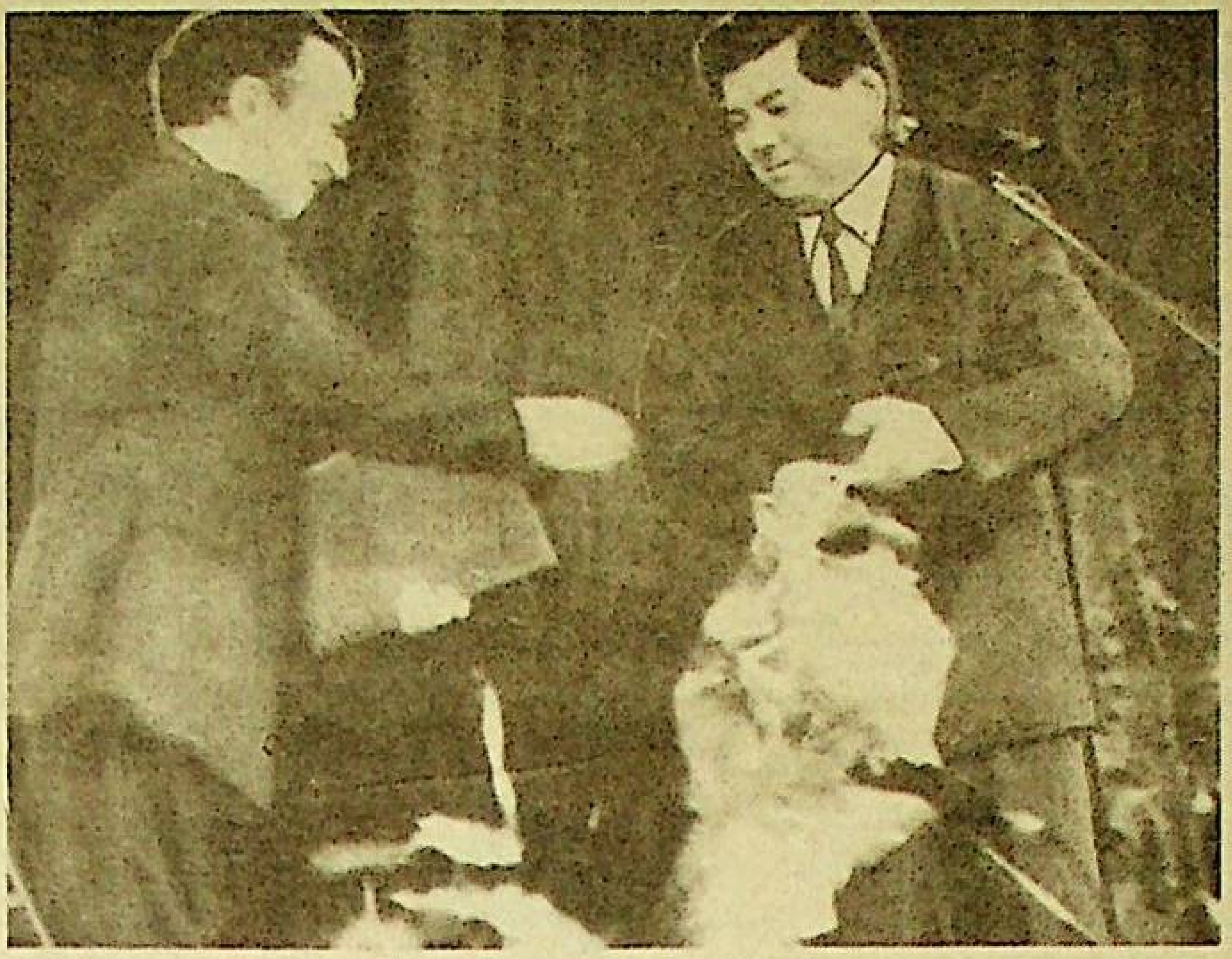

يېقىندا ئالمۇتا شەھىرىدىكى جۇمھۇرىيەت سارىيىدا كەڭ جامائەتچىلىك ئەھلى قازاقستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ سەنئەت ساھاسىدىكى چوڭ تارىخىي ۋاقەسىنىڭ گۇۋاچىسى بولدى. بۇ يەردە قازاقستان كومسومول مۇكاپىتىنىڭ لائۇرياتى، يېۋرو-ئازىيا دولەتلىرىدە داڭقى چىققان «ياشلىق» ئانسامبلىنىڭ 20 ژىللىق مۇبارەك تويى نىشانلانغان ئىدى.

بۇنىڭدىن 20 ژىل ئىلگىرى مۇرات ئەخمەدىيېۋ رەھبەرلىگىدە يالقۇنجان شەمىيېۋ، ماھمۇت دەرايېۋ، ئازات رەزەموۋ، مارات مەمەتباقىيېۋ ۋە قەھرىمان ئىمىنوۋلار بىرلىكتە تەشكىللىگەن ئېستراداا ئانسامبلى شۇ دەۋرلەردىكى خەلقىنىڭ ئېستراداا ناخشا-سازلىرىغا بولغان تەشنالىغىنى قاندۇرۇپ، ئەجايىپ مۇۋاپپەقىيەتلەرگە يەتكەنلىگىدىن ھەممىمىزنىڭ خەۋىرى بار. ئۇلار پەقەت سابىق س س س ر دا ئىرىسىدىلا ئەمەس، ھەتتا ياۋروپانىڭ بىر نەچچە دولەتلىرىدە، پاكىستان، تۈركىيە ۋە ختاي خەلق جۇمھۇرىيىتىدە ئۆز ماھارەتلىرىنى ئامايىش قىلىپ، بارلىق ئېستراداا ناخشا-ساز مۇخلىسلىرىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلغان ئىدى.

«ياشلىق» ئانسامبلىنىڭ دەسلەپكى ئەزالىرى پەردە ئېچىلىشى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ بىر تۈركۈم ناخشىلىرىنى ئىجرا قىلدى. ئاندىن ئۇيغۇر تېاترىنىڭ مۇدىرى مۇرات ئەخمەدىيېۋ «ياشلىق» ئانسامبلىنىڭ دەسلەپكى ئەزالىرى بىلەن تونۇشتۇرۇپ، ھازىرقى ئۇلارنىڭ ئىش-پائالىيەتلىرى ئۈستىدە توختالغاندىن كېيىن سوزنى قازاقستان ئالىي كېڭىشى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى قۇئانىش سۇلتانوۋقا بەردى. ئۇ ئۆز سۆزىدە: «ياشلىق» ئانسامبلىنىڭ رېپۇرتۇئارىدا ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئېستراداا ناخشا-سازلىرىنىڭ كوپلىگىنى، ئۇلارنىڭ قازاقستاندا ياشاۋاتقان ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ دوستلۇغىنى مۇستەھكەملەشتە ئالاھىدە رول ئويناۋاتقانلىغىنى ئېيتىپ كېلىپ، كوللېكتىۋنى 20 ژىللىق يوبىلېيى بىلەن قىزغىن تەبرىكلەدى.

شۇ ئۇلداقلا سەنە مۇناسىۋىتى بىلەن قازاقستان خەلق ئارتىسى بولات ئايۇخانوۋ، ئۆزبەكىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ خىزمەت كورسەتكەن كوللېكتىۋى «يەللا» ئانسامبلى ۋە ئۆزبەكىستان خەلق ئارتىستى فارۇخ زاكىروۋ، «تاماشا» كونسېرتىدىن قازاقستان خەلق ئارتىستى تۇڭغۇشباي جامانقۇلوۋ، قازاقستاندا خىزمەت كورسەتكەن ئارتىست قۇدايبېرگېن سۇلتانوۋ، «دوس-موقاسان» ئانسامبلىنىڭ دەسلەپكى كوللېكتىۋى-دوسىم سۇلېيېۋ، مۇرات خوسائىنوۋ، شەرىپ ئوماروۋ، باقىت جۇمادىلوۋ، «ئاسىيا داۋۇسى» خەلق ئارا كونكۇرسىنىڭ مۇدىرى مۇرات ئىرغالىيېۋ، «غەزەل»، «ئار-كلۇب» ئانسامبلى قىزغىن تەبرىكلىدى. كونسېرت داۋامىدا «ياشلىق» توغرىلىق چۈشۈرۈلگەن ۋىدېو فىلملار كورستىلىپ تۇردى.

كونسېرتنىڭ ئىككىنچى بولۇمى پۈتۈنلەي «ياشلىق» ئانسامبلىنىڭ يېڭى ئىزداشلىرىنىڭ ماھارىتىنى تاماشا قىلىش بىلەن ئوتتى.

گ. ئەخمەتوۋا.

سۈرەتلەردە: 1. قازاقستان ئالىي كېڭىشى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى قۇئانىش سۇلتانوۋ مۇرات ئەخمەدىيېۋقا يارلىق تاپشۇرۇۋاتىدۇ.
2. «ياشلىق» ئانسامبلى.
3. ئۆزبەكىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ خىزمەت كورسەتكەن كوللېكتىۋى «يەللا». 4. «دوس-موقاسان» ئانسامبلى.

پ ئەخمەت چۈشەرگەن سۈرەتلەر.

تەبرىكنامە

ئالىمجان قۇربانوۋقا
ئالمۇتا شەھىرى

بۈگۈن بىزنىڭ ئائىلىدە چوڭ خوشاللىق كۈن. ئائىلىمىزنىڭ تۈۋرۈگى، پەرزەنتلىرى ئۈچۈن كويۈمچان ۋە قەدىردان ئاتىمىز ئالىمجان 60 ياشقا تولدى. پەرزەنتلىرىنى ئوستۇرۇپ قاتارغا قوشقىچە ئاتىمىز ئاز ماشاقەت تارتقىنى يوق. شۇڭا بىز قەدىردان ئاتىمىزنىڭ ئالدىدا ئۆزلىرىمىزنى بىر ئومۇر قەرزدار ھېس قىلىمىز.

ئاتىمىزنى خۇش مۇبارەك تويى بىلەن چىن قەلبىمىزدىن تەبرىكلەپ، ئېنىڭگە سالامەتلىك، ئۇزاق ئومۇر تىلەيمىز. چېھرىڭىزدىن ھەر دايىم خۇش تەبەسسۇم ئايرىلمىسۇن، ئەزىز ئاتا!

تەبرىكلىگۈچىلەر: رەپىقىسى- شارۋانەم، پەرزەنتلىرى: كامىلجان-پاشاخان، باتۇرخان-زۇلفىيەم، ئالىمجان-رازىيەم، تاشمەھەمەت-پاتىگۈل، ئىلھامجان- ئارزىگۈل، ئازاتجان، ئادىلجان، شەمشىبانۇم- توختاخۇن، گۈلنۇۋال-ئابدۇرېشىت، راھىلەم-رەخمەجان ۋە 21 نەۋرىسى.

قىسقا خەۋەرلەر

ئانادولىدىكى ھالاكەت

يېقىندا تۈركىيەدە «تۈركىيە ھاۋا يولىلىرى» كومپانىيەسىنىڭ بۇئىنگ-937 ساموليوتى ھالاكەتكە ئۇچرىدى. ھالاكەت ئاقىۋىتىدە 55 يولۇۋچى ئولۇپ، 21 ئادەم ئېغىر يارىلاندى. ھالاكەت ھاۋا رايىنىڭ قولايسىزلىغىدىن بولغانلىغى ئېنىقلانماقتا.

ئېيىقنى ئېتىپ، تۈرمىگە چۈشتى

ختايدا ئېيىق مىللىي سىمۋول، خاسىيەتلىك جانىۋار ھېساپلىنىدۇ. ئەگەر ئېيىقنى ئېتىپ، تېرىسىنى سېتىپ، پايدا تاپماقچى بولغانلار چىقسا، ئۇلارنى قانۇن ئورۇنلىرى رەھىمسىزلىك بىلەن جازالايدۇ.

يېقىندا جەنۇبىي ختاي شەھەرلىرىنىڭ بىرىدە بىر ئېلىپ ساتار ئىككى ئېيىق تېرىسىنى سېتىۋاتقان مەزگىلدە قولغا چۈشتى. ئۇنىڭغا مەڭگۈلۈك تۈرمە جازاسى بېرىلدى.

ئويۇنلار ئۆزبەكىستاندا ئوتىدۇ

ئۆزبەكىستان، تاجىكىستان، قىرغىزستان ۋە قازاقستان سېنتەبىرنىڭ 9دىن 15گە قەدەر تاشكەنتتە ئوتتۇرا ئاسىيا مەملىكەتلىرىنىڭ ئۈنجا ئويۇنلىرىنى ئوتكۈزمەكچى.

ئۇنىڭ پروگراممىسىغا سپورتنىڭ 12 تۈرى كىرگۈزۈلگەن. ئويۇنلارنى ئۆزبەكىستان ئويۇشتۇرىدۇ.

ئالمۇتا شەھىرىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان بىر توپ ئەل-ئاغىنىلىرى قەدىردان بۇرادىرى

ئازات ھاپىزاخۇن ئوغلى مەمەتوۋنىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە- تاۋابىئاتىغا، ئۇرۇق تۇققان، قومى-قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ، تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتا شەھىرىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان مەشرەپ ئەھلى دوستى تەئەت مەمەتوۋقا ئاكىسى

ئازات ھاپىزاخۇن ئوغلى مەمەتوۋنىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ، تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئۆزبەكىستان دولەت تېلېرادىو شىركىتىنىڭ چەت ئەللەرگە رادىو ئاڭلىتىش بويىچە ئۇيغۇر تىلىدا ئاڭلىتىشلار تەھرىراتىنىڭ كوللېكتىۋى فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ ناميزىتى، جامائەتچىلىك ئاكتىۋىستى

ئاسىم باقىنىڭ

مەزگىلسىز ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە، قومى-قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ، تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات ئالمۇتا، 480044 تېپەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8-قەۋەت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى: قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مىنىستىرلار كابىنېتى

نۆۋەتچى مۇھەررىر م. سادىروۋ

تېلېفونلار: قوبۇلخانا -59-84-33، باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى 01-92-33، مەسئۇل كاتىپ-06-86-33، ئىجتىمائىي - سىياسىي، مەدەنىيەت بولۇملىرى-81-86-33، ئەدەبىيات ۋە سەنئەت بولۇمى- 27-86-33، ئىختىسات بولۇمى- 50-86-33.

تىراژ 4240

«Йеңи хаят» [«Новая жизнь»], индекс 65359, приложение республиканской общественно-политической газеты «Уйгур авази», регистрационное свидетельство № 480, выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.

Газета отпечатана в республиканском газетно-журнальном Издательстве «Дәуір», Алматы, 480044, пр. Ленина, 2/4.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ ئۆز مەۋقەسى، تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتقا ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ПОГ-60

ئالا، يۇرتۇۋ ئامان بولسا، دەڭگى – رويۇۋ سامان بولماس

يېڭى ھايات

ЖАҢА ӨМІР

1995
يىل
28-يانۋار
شەنبە
№4
(3961)
كېلىشكەن باھا

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي-سىياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ ھەپتىلىك قوشۇمچىسى 1970-يىلى 1-يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.

ئالىي كېڭەشنىڭ سېسسىيەسى

26-يانۋار كۈنى ئالىي كېڭەشنىڭ دېپۇتاتلىرى «تۇۋار بىرژىلىرى توغرىلىق» قانۇن لايىھەسىنى ئىككىنچى ئوقۇشتا بايلاۋ بويىچە قاراپ قوبۇل قىلىشقا كىرىشتى.

پارلامېنتچىلارنىڭ سوئاللىرىغا ئىقتىسات مىنىسترىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى قايرات سماغۇلوۋ بىلەن ئىقتىسادىي ئىسلاھات بويىچە كومىتېتنىڭ كەسپىي ۋە كىچىك تىجارەت بويىچە قوشۇمچە كومىتېتىنىڭ رەئىسى دەۋرىن ئەدىلبېكوۋ جاۋاپ بەردى. پارلامېنت قوبۇل قىلغان قانۇن تۇۋار بىرژىلىرى تۈزۈلۈشىنى، ئىشلەش ۋە پائالىيەت ئېلىپ بېرىش خىزمىتىنى دۆلەت ئۇقتەئىي لەزىمدىن رەتلەشنىڭ ھوقۇق ئاساسلىرىنى بەلگىلەپ بەردى.

كەچكى مەجلىستە دېپۇتاتلار مالىيە مىنىسترىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى-باش ئاموژنا باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ئامالگىلدى قاپسۇلتانوۋنىڭ تامىژنا كودېكسىنىڭ ئىككىنچى ئوقۇلۇشىدىكى لايىھەسى بويىچە دوكلادىنى تىڭشىدى.

نۆۋەتتىكى ئومۇمىي مەجلىس فېۋرالنىڭ بىرىنچى كۈنى ئۆتكۈزۈلىدۇ.

(قاز تاگ).

ياخشى كىشىلەر يېنىمىزدا

خەلقى ئۈچۈن كويۇنگۈچىلەر

مەن ئازات يېزىسىنىڭ يېقىندا ئاتوبۇستىن چۈشۈپ قالدىم، ئۆزىنى ياخشىراق تونىيدىغان، گېزىتلىرىمىزنىڭ پائاللىرىنىڭ بىرى مەھەممەت ھەمراۋىي ئىزدەپ، ئۆيىدىن تاپتىم. ئۇ مېنى ئىللىق قارشى ئالدى.

– «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنى ئېلىپ تۇرىدىغانسىز، مەھەممەت ئاكا! – دەپ سورىدىم مەن سۆھبەت ئارا.

– ھە، شۇنداق ئۇكا، بارى يوقى ئىككى ئال گېزىتىمىزگە يېزىلمىساق بولامدۇ – دېدى ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا – يېقىندا ئالمۇتىدا شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىنىڭ 50 يىللىقىغا بېغىشلانغان خاتىرە ژۇرنىلى بولۇپ ئۆتۈپتۇ. بۇ توغرىلىق گېزىتلەرگە قانائەتلىنەرلىك خاتىرە ماقالىلارنى بېسىپسىلەر. مەن سىز كەلىشىڭ ئالدىدا موشۇ توغرىلىق ماتېرىياللارنى ئوقۇپ ئۆزەمنىڭ مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىغا قاتناشقان دەۋرلىرىمنى ئەسلەۋاتاتتىم.

– ئىلىدا ئىنقىلاپ باشلانغاندا سىز ياش بولغاندىڭىز؟

– مېنىڭ 18 ياشلىق چاغلىرىم ئىدى، – دەپ سۆز باشلىدى مەھەممەت ئاكا بېشىنى چايقاپ، لېۋىنى چىشلەپ قويۇپ. – ئىنقىلاپ توغرىلىق سۆز بولغاندا، مەن ھاياجاندىن ئۆزەمنى باسالماي بىرگىمۇ ئازاتلىق دەۋرى كېلىدىكەن، دەپ كۆزلىرىمگە ياش ئالغان ئىدىم. شۇ چاغدا چىڭپەنزىدە مەخپىي تورە، پالتىپۇلان ئىنقىلاپ يېتەكچىلىرى ئىدى. مەن بىر ئال قىلىچىم بىلەن ئىنقىلاپچىلارغا قوشۇلۇپ كەتتىم. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ يەرگە كېلىپ ۋەز ئېيتقان ئىلىخان تورەم كويچىلىكنى ئۆزىگە جەلىپ قىلغان ھالدا: «... ئازاتلىق، ئەركىنلىك بىز ئۈچۈن ھاۋادەك، نان، چايدەك كېرەك، ئاتلىنىپ چىقىپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى يوقىتايلى»، دەپ، دۇئاغا قول كۆتەردى. شۇنىڭدىن كېيىن 300 دەك ياشلار يەنە ئىنقىلاپچىلارغا قېتىلدى. سۇيدۇڭگە قاراپ ئاتلاندۇق. 11-ئاينىڭ ئاخىرىدا سۇيدۇڭ ئازات قىلىندى. سۇيدۇڭ بىر پولك بولۇپ تۈزۈلۈپ، موگۇتنوۋ پولك كوماندىرى بولۇپ كەلدى...

1945-يىلى قورغاستا ئوفتسېرلارنى تەييارلاش قىسقا مۇددەتلىك كۇرسى ئېچىلغاندا، مەلمۇ ئۇنىڭغا قاتنىشىپ، سۇيدۇڭ پولكىغا ۋزۋود كوماندىرى بولۇپ كەلدىم. ئۈچ ئايلىق تەييارلىقتىن كېيىن كەڭسايى، سايرام ئارقىلىق تاغ-داۋانلارنى ئېشىپ بورتالاغا باردۇق. بورتالا ئازات قىلىنغاندىن كېيىن، بىزنىڭ بىرىنچى سۈيدۈڭ پولكى چوچەك، شىخو ئارقىلىق چىڭپەنزىگە يېقىنلاشتۇق. بۇ يەردە گومىنداڭنىڭ كۈچلۈك قوشۇنى بار ئىدى. شىددەتلىك جەڭلەردە كوپلىگەن قۇربانلارنى بېرىش ئارقىلىق چىڭپەنزە ۋە شىخو ئېلىندى. قاچقان دۈشمەنلەرنى كەينىدىن قوغلاپ يوقاتتۇق. ئۇرغۇللىغان قورال-ياراق، ئوق-دورا غەنىمەت ئېلىندى. ھەممىنى ژىغىپ بىرلەشتۈرگەندىن كېيىن ئەسەت ئىپپوۋ دىۋىزىيە كوماندىرى، مەن 1-باتالىئوننىڭ كوماندىرى بولدۇم.

بىز مىللىي ئارمىيە جەڭچى، ئوفتسېرلىرى شۇنداق جاسارەت، غەيرەت ئەتىلگىرىلەپ كېتىۋاتقىنىمىزدا ماناس دەرياسى بويىدا چېپىدا توختاپ قالدۇق. 11 بىتىمگە قول قويۇلۇشى مەغلۇبىيىتىمىزنىڭ باشلىنىشى ئىدى.

مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىغا باشتىن ئاخىر قاتنىشىپ، يېنىك يارىدار بولۇپ، «ساداقەت»، «پىدائىي» مېداللىرى بىلەن تەقدىرلەنگەن بولسامۇ مەنزىلگە يېتەلمەي يېرىم يولدا توختاپ قالغانلىقىمىز ئۈچۈن ھازىرغىچە لېۋىمنى چىشلەپ ئەپسۇسلىنىمەن!

ختاي خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىگە شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسى قوشۇۋېتىلگەندىن كېيىن «جاپا ئېيتىش» ھەرىكىتى دېگەن نېمە ژۇرگۈزۈلۈپ، ئوفتسېرلار بىلەن جەڭچىلەر ئارىسىدا كۆرەش ئېلىپ بېرىلدى. بۇ ختايلارنىڭ كورنەكلىك مىللىي كادىرلارنى يوقۇتۇش ھەرىكىتى ئىدى. مەلمۇ «پانتۈركىست» قالپىقى بىلەن قولغا ئېلىنىپ، 1951-يىلى كۆزدە «گۇماللىق ئۇنسۇر» سۈپىتىدە تۈرمىدىن بوشىتىلدىم. 1962-يىلى كۆچمەش ئىنتىپاقىغا كوچۇپ چىقىپ، مۇشۇ ئازات يېزىسىغا ئورۇنلاشقان ئىدىم، ئېگىلىك ئىشلىرىغا قاتنىشىپ، پېنسىيەگە چىقتىم. بىر ئوغۇل، ئالتە قىزىم بار. ھەممىسى چوڭ بولۇپ ئۆز ئورۇنلىرىنى تېپىشتى. ئايالىم بولسا باقى دۇنياغا سەپەر قىلدى.

مەھەممەت ئاكىنىڭ ئوتكەن كۈنلىرىنى كوز ئالدىمدىن ئوتكۈزگەندىن كېيىن، ئوزەمنىڭ ئاساسى ئىشىم – جامائەتنىڭ گېزىتكە مۇشتىرى بولۇشى توغرىلىق سوھبەتلەشتىم.

– بۇ توغرىلىق ژىگىت بېشى توختاخۇن بىلەن دەقەمتە ئولتۇرۇپ سوزلىشەيلى.

بىز ژىگىت بېشى بىلەن يېزىنىڭ ئاتاقلىق باغۋىنى تۇرغانجان زەينىدىنوۋنىڭ ئويىدە ئۇچراشتۇق.

– ئەھلى جامائەت ئىچىدە گېزىتخانلارنى گېزىتسىز قويمايمىز، – دېگەن مەخسەت بىلەن تەشۋىق، تەرغىبات ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىۋاتىمىز... ژىگىت بېشى توختاخۇن جامائەتنىڭ ئاممۋىي ئىشلىرى ۋە گېزىتلەرگە مۇشتىرى توپلاشتا پائال كۈچ چىقىرىپ خالىس ئىشلەپ كېلىۋاتقان مەھەممەت ھەمرا بىلەن تۇرغانجان زەينىدىنوۋلارنى ئاتاپ كورسەتتى.

– يېزىمىزدىكى پوچتا-ئالاقە خىزمىتىدە ئىشلەۋاتقان خالىم دېگەن بىر قىزىمىز بار، – دېيىشتى مەھەممەت ئاكا بىلەن تۇرغانجان، – ئۇ قىز مۇشتىرى توپلاشتا بىزگە يېقىندىن ياردەم قىلىۋاتىدۇ.

بىز خالىم بىلەن پوچتىدا ئۇچرىشىپ سوھبەتلەشكىنىمىزدە؛

– ئوز ئاتا تىلىمىزدا چىقىۋاتقان گېزىتلەرگە بارلىق ئۇيغۇرلارنىڭ يېزىلىشىنى خالىغان بولار ئىدىم، – دېدى خالىم، – مۇشتىرى توپلاشقا كۈچ چىقىرىش مېنىڭمۇ ۋەزىپەم دەپ قارىدىم. يېقىندا دەم ئېلىشتىكى كىشىلەر ئايلىقلىرىنى ئالغىلى كەلگەندە بۇ ھەقتە تەشۋىق قىلدىم. ئۇلار «يېزىلىق قىزىم، ئوز گېزىتىمىزگە يېزىپ قويۇڭ» دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن خېلە تۇرغۇن كىشىلەرنى گېزىتكە مۇشتىرى قىلىۋالدىم.

– مانا ئارىمىزدا مۇشۇنداق ياخشى قىزلىرىمىز بار، – دېدى مەھەممەت ئاكا ھاياجانلىنىپ.

مەن گېزىتلىرىمىزنىڭ پائاللىرىغا ياخشى تىلەكلەرنى تىلەپ، ئۇلار بىلەن خوشلاشتىم.

ئابدۇرېشىت قاسىمىي،
ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسى.

جەنۋەدىكى ئۇچرىشىش

قازاقستان پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازاربايېۋ پۈتكۈل دۇنياۋىي ئىقتىسادىي فورۇمنىڭ ھەر يىلى ئوتىدىغان مەجلىسىگە قاتنىشىش ئۈچۈن برېيۇسسېلدىن داۋوسقا كېتىپ بېرىپ، شۋېيتسارىيەنىڭ جەنۋە شەھىرىدە قىسقا مەزگىلگە توختاپ ئوتتى. بۇ يەردە ئۇ پۈتكۈل دۇنياۋىي سودا تەشكىلاتىنىڭ باش دىرېكتورى پېتېر سازېرلېند بىلەن ئۇچراشتى. ن. نازاربايېۋ ياش مۇستەقىل دولەتنىڭ موشۇ تەشكىلاتقا ئەزا بولۇپ كىرىشكە قىزىقىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ن. نازاربايېۋ جەنۋەدىن داۋوسقا ئۇرۇپ كەتتى، بۇ يەردە 27-يانۋار كۈنى پۈتكۈل دۇنياۋىي ئىقتىسادىي فورۇم ئېچىلدى.

(تاس-قاز تاگ).

قازاقستان تاقىشنىڭ تاشقى سىياسىتىدە مۇناسىپ ئورۇن ئالىدۇ

تاشقى ئىشلار مىنىسترى قاسىمژومارت توقايېۋ 25-يانۋاردىن بېرى ئاقىشتا بولماقتا.

ئۇ ۋاشىنگتوندا ھازىرغىچە ۋىتسې-پرېزىدېنت ئالبېرت گور بىلەن ئۇچراشتى. قازاقستان رەھبىرى نۇرسۇلتان نازاربايېۋنىڭ ئامېرىكا پرېزىدېنتى بىلل كلىنتونغا يوللىغان مەخسۇس مەكتۇبىنى تاپشۇردى.

ئامېرىكا تەرەپ قاسىمژومارت توقايېۋنىڭ چېچەنىستاندىكى قانلىق ۋاقەلەرگە باغلىق چۈشەندۈرۈشىنى قانائەتلىنىش بىلەن قوبۇل قىلدى. پىكىر ئېلىشىش جەريانىدا موشۇ جاڭجالدا كوپلىگەن كىشىلەرنىڭ ھالاك بولۇشىغا مۇناسىۋەتلىك تەشۋىش ۋە ئەپسۇسلىنىش ئىزھار قىلىندى. چېچەنىستاندىكى ۋاقەلەر پەقەت بۇ رېگىوندىلا ئەمەس، شۇنداقلا پۈتكۈل روسسىيەدىكى ۋەزىيەت ئۈچۈن ئۇنىڭ دېموكراتىك تەرەققىيات كېلەچىكى تورغىسىدىن قارىغاندا خېلە ئېغىر ئاقىۋەتلەرگە ئېلىپ كېلىشى مۇمكىنلىكى ئاتاپ كورسىتىلدى.

بۇ يەردە شۇنداقلا كاسپىي دېڭىزى نېفت تروبىلىرىنى قۇرۇشقا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىندى.

(قاز تاگ).

ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرى خەۋەرلىرىدىن

مۇزاكىرە ئالمۇتىدا داۋام قىلىدۇ

بېيجىڭدا ختاي ۋە روسسىيە، قازاقستان، قىرغىزستان، تاجىكستان بىرلەشكەن دېلېگاتسىيەلىرى ئوتتۇرىسىدا چېگارا مۇزاكىرىلىرىنىڭ نۆۋەتتىكى ئۇچرىشىشى ئاياقلاشتى.

ئۇچرىشىش داۋامىدا چېگارىداش ئاھىيەلەردىكى قورال-ياراقنى قىسقارتىشقا ۋە ھەربىي ساھادىكى ئىشەنچ چارىلىرىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشقا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىندى.

مۇزاكىرىلەرنىڭ نۆۋەتتىكى ئۇچرىشىشى قازاقستان پايتەختى ئالمۇتىدا بۇ يىلنىڭ ئاپرېل ئېيىدا ئوتكۈزۈلىدۇ.

ختايلار ئىراق شەرقىدە ئىنتىلمەكتە

ئىراق شەرقىدە ختاي پۇخرالىرىنىڭ روسسىيە زېمىنىغا قانۇنسىز ئوتۇپ كىرىش ھەرىكەتلىرى توختىمايۋاتىدۇ.

ئاخىرقى ۋاقىتتا چېگارا تەرتىۋىنى بۇزغان 35 خ خ ج پۇخراسى ئوتۇلۇپ، قوغلاپ چىقىرىلدى. يىل بېشىدىن بېرى ختاينىڭ 770 پۇخراسى ئوتۇلۇپ، ۋەتىنىگە قايتۇرۇلدى. ئۇلار بۇ مەملىكەتتە ۋاقتى ئوتۇپ كەتكەن رۇخسەت قەغىزى ۋە كۆچمە يوقاتقان ھوججەتلەر بىلەن ياشاشنى داۋام قىلغان.

روسسىيە تەلەپ قىلغاندىن كېيىن ...

تاجىكستان – ئاۋغانىستان چېگارىسىدىكى ھەمدوستلۇق ئەللىرىنىڭ تىنچلىق كۈچلىرى تەركىۋىدىكى قىرغىزستان ئەسكەرلىرىنىڭ سانى كوپەيمەكتە.

يەنە بىرەر كۈندىن كېيىن خوروگ چېگارا ئوترىدى زاستاۋىسىغا بىشكېكتىن يەنە 220 جەڭچى بىلەن كوماندىر كېلىدۇ. بايقىغۇچىلارنىڭ پىكرىچە، بۇ روسسىيە فېدېراللىق چېگارا خىزمىتىنىڭ رەسمىي تەلىۋى ۋە چېگارىدىكى ئەھۋالنىڭ مۇرەككەپلىشىشىگە باغلىق كورۇلىۋاتقان چارە ھېسابلىنىدۇ.

كۆچى يەتمەيدىغانغا كۆزى يېتىپ

جوخار دۇدايېۋ لىۋىيە ئىنقىلاۋىنىڭ رەھبىرى مۇئامار كاددافى بىلەن تېلېفون ئارقىلىق سوزلىشىپ، چېچەنىستاندىكى ۋاقەلەرنىڭ كېتىپ بېرىشىنى مۇھاكىمە قىلدى.

دۇدايېۋ ئەرەپ ۋە ئىسلام مەملىكەتلىرىنى، پۈتكۈل خەلق ئارا جەمىيەتلەرنى چېچەنىستاندىكى ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى توختىتىشقا ۋە بۇ يەردە جۇمھۇرىيەتنىڭ روسسىيەدىن ئايرىلىپ مۇستەقىللىق ئېلان قىلىشى توغرىلىق مەسىلە بويىچە خەلق ئارا ئازارەت ئورنىتىپ، رېفېرېندۇم ئوتكۈزۈشكە ياردەملىشىشكە چاقىردى.

مال ئۇستۇرسەڭ، ئات ئۇستۇر

ئات ئىلقا ئالاھىدە خىسلەتكە ئىگىدۇر. ماللارنىڭ ئىچىدە ئۇنىڭغا يېتىدىغىنى، ئۇنىڭدىن ئۆتىدىغىنى يوق. ئۇ قەدىمىي زامانلاردىن باشلاپ قىر ئاتلاپ، تاغدا يايلاپ مال بېقىش بىلەن شۇغۇللانغان ئاتا-بوۋىلىرىمىز ئۈچۈن مىنىپ قاتناش ۋاستىسى، يىسە ئوزۇقى، ئىچىسە شىپالىق ئۇسسۇلۇقى بولغان. خۇشاللىق سەنەلەر، توي-تۆكۈنلەرمۇ ئاتسىز ئۆتمەيتتى. قىز قوغلاش، ئوغلاق تارتىش، بەيگە ئوخشاش ئات بىلەن ئۆتىدىغان مىللىي تەنتەنىلەر ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە. قىسقىسى، ئات ئەسىرلەر ژۈكنى ئادەملەر بىلەن بىللە كۆتىرىپ، ئۇلارنىڭ شاتلىقى ۋە قايغۇسىغا ئورتاقلاشقان. ئات خەلق ئازاتلىقى ۋە مۇستەقىللىقى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان قانلىق جەڭلەردە قولدا قىلىچ ۋە نەيزە تۇتقان جەڭچىلەرگە ھەمرا بولغان. شۇڭا خەلقىمىز «ئات-ئەرنىڭ قانىتى» دەپ تەرىپلىگەن. ئات ئەل بېشىغا ئېغىر كۈن چۈشۈپ، قاچسا، ئۇنى قۇتقازغان، دۈشمەننى قوغلىسا، ئىتتىگە يەتكۈزگەن. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ باتۇرلار بىلەن بىللە مەدھىيىلىنىپ، ئۇچقۇر تۇلپارلار ھەققىدە رىۋايەت، داستانلار توقۇلغان.

ئات قەدىمىي زامانلاردىن يېقىنقى ۋاقىتلارغىچە چارۋىچىلىق ۋە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خەلقلەرنىڭ مال بېقىش، يەر ھايدىلىش، ھوسۇل ژىغىش ۋە ژۈك توشۇش ۋاستىسى بولۇپ كەلدى. پەقەت كېيىنكى ۋاقىتلاردا تراكتور، كومباين، ئاۋتوماشىنىغا ئوخشاش تېخنىكىلار كۆپەيگەندىن كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ ئەسىرلەر بويى ئېگە بولۇپ كەلگەن قەدىر-قىممىتىدىن ئايرىلىپ قالدى. ئات بىلەن پايدىلىنىلغان ھارۋىلار، سوقۇ-سورەملەر ئەسىر-ئەتىقىلەرگە ئايلىنىپ قالدى. ئۇزاق سەپەرلەردە ئاتنىڭ ئورنىنى ئۇچقۇر پويىزلار، ماشىنىلار بىلەن سامولىيوتلار ئىگىلىدى. ئات پەقەت رۇنچىلارنىڭ مال باقىدىغان ۋاستىسىلا بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ بالدەك شېرىن، قۇۋەتلىك گوشى، ئاغرىققا شىپا، ساقىقا دەرمان بېرىدىغان قىمىزىنىمۇ ئېتىۋار بېرىلمىدى. مىللىي ئۇسسۇلۇق قىمىز ئورنىنى ھەر خىل مىنېرال سۇلار بىلەن رۇس ھارىقى ئىگىلىدى، ئۇلارسىز توي-تۆكۈنلەر ئۆتمەيدىغان بولدى. بۇ ئەشۇلارنىڭ ھەممىسى جۇمھۇرىيىتىمىزدە ئىلقا سانىنىڭ كەسكىن ئازىيىشىغا سەۋەپ بولدى. سابىق كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ رەھبەرلىرىمۇ بۇ مەسىلىگە قىلچە ئېتىۋار بەرمىدى. ن. س. خرۇششېۋمۇ ئىلقىنىڭ قەدىر-قىممىتىنى كەمسىتىپ، ئاتتىن قۇشنى ئەۋزەل كۆردى. ئۇ: «قۇش ئۇستۇرۇڭلار، بىر ئىلقىنى بىر تۇخۇغا تېگىشىڭلار» دەپ بۇيرۇق بەردى. بۆك ئال دېسە، باش كېسىدىغان بەزى باشلىقلار بۇ پەرمانىنى قالقان قىلىپ، ئىلقىنى ئەرزەن باھادا سېتىشقا باشلىدى. كۆپلىگەن ئىلقا سويۇلۇپ، گوشكە ئۆتكۈزۈلدى. شۇنداق قىلىپ ئات ھەممىگە ئۆگەي بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ سانى ژىلدىن-ژىلغا ئازىيىۋەردى.

ئەگەر بىز ئىلقا ئۇستۇرۇشكە جىددىي چارە قوللىنىپ، يول قويۇلغان خاتالىقلارنى دەرھال تۈزەتمىسەك، بىر-ئىككى ژىل ئىچىدە ئىلقىدىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ، قۇرۇق ژۇگەن تۇتۇپ قېلىشىمىز مۇمكىن. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئايرىم رەھبەرلەرنىڭ چارۋىچىلىققا بىپەرۋالىق بىلەن قارىشى نەتىجىسىدە پەقەت قىل قۇيرۇقلۇق ئىلقىنىلا ئەمەس، ئاساسىي گوش ۋە ژۈك مەنبەسى قويىنىمۇ يوقىتىشقا باشلىدۇق. ئەمەلىيەتتە قوي ئۇستۇرۇلگەن ئىگىلىكلەردە ئىلقىمۇ ئۇستۇرۇلۇشكە ئېگىشلىك. ئۇلاردا ھەر مىڭ قويغا چاققاندا 100—120 ئىلقا بولۇشى كېرەك. بۇ قوي ئىگىلىكىگە ھېچ قانداق زىيان يەتكۈزمەيدۇ. سەۋەبى ئىلقا ئۆزۈن ئاياقلىق مال. ئۇ قوي-ئۆشكە بارالمايدىغان يەرلەردە ئوتلاپ، ئۆز ئوزۇغىنى ئۆزى تېپىپ يەيدۇ، ئۇنىڭغا قويغا ئوخشاش قىشتا ئىسسىق مالخانىلارمۇ كېرەك ئەمەس.

بىر چاغلاردا ئالمۇتا ۋىلايىتىدە 80 مىڭغا يېقىن ئىلقا بار ئىدى. ئۆتكەن ژىلى ئۇنىڭ سانى 68،782گە چۈشۈپ قالدى. بېيىل بۇ سان يەنە 10،2 مىڭغا كامايدى. سەۋەۋى، كېيىنكى ۋاقىتلاردا قوي، ئەزىرلەرگە، ۋە باشقا مەراسىملارغا ئىلقا سويۇش ئادەتكە ئايلىنىپ قالدى. «ئېچكى چىقىملارغا» ئىشلىتىشمۇ كۆپىيىپ كەتتى.

ئىلقا سانىنىڭ كەسكىن كېمىيىپ كېتىشىنىڭ باشقىمۇ سەۋەبلىرى بار. مەسىلەن، ئومۇمىي ئىلقا ئىچىدە بىيىلەرنىڭ سانى ئاز. ئۆتكەن ژىلى ۋىلايەتتە 68،7 مىڭ ئىلقا بولغان بولسا، ئۇنىڭ ئاران تۆرتتىن بىر قىسمىنىلا بىيە تەشكىل قىلدى. بېيىلقى ئەھۋالمۇ دەل شۇنداق. ۋىلايەتتىكى 58،6 مىڭ ئىلقىنىڭ 13 مىڭغا يېقىنى بىيدۇر.

مەلۇمكى، ھەر قانداق مال تولدىن ئۆسىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئىلقا سانىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن بىيە سانىنى كۆپەيتىش لازىم. بۇ-بىر، ئىككىنچىدىن ئۇلارنىڭ قىسىر قېلىشىغا يول قويماسلىق، بالا تاشلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش زورۇر. ئۆتكەن ژىلى ئالمۇتا ۋىلايىتىدە ئون مىڭغا يېقىن قۇلۇن ئېلىنغان بولسا، بېيىل ئېلىنغان قۇلۇن 7،5 مىڭدىن ئاشمىدى. ئۆتكەن ژىلى ھەر يۈز بىيدىن 58 قۇلۇن ئېلىنغان ئىدى. بېيىل ئۇنىڭدىن خېلە كام قۇلۇن ئېلىندى. ئىلقا سانىنىڭ بارغانسىرى كېمىيىپ كېتىشىگە ئېلىنغان قۇلۇنلارنىڭ كۆپلەپ چىقىمغا ئۇچرىشىمۇ سەۋەپ بولماقتا.

بۇنىڭدىن بىر ئاز ۋاقىت ئىلگىرى جامبۇل ناھىيەسى ئىلقا ئۇستۇرۇش بويىچە ۋىلايەتتە ئالدىنقى ئورۇندا ئىدى. كېيىنكى ژىللاردا بۇ ئورۇننى ئۇيغۇر ناھىيەسى بىلەن رايىمبېك ناھىيەسى ئىگىلىدى. مۇنداق بولۇشى تەبىي ئىدى. ئۆتكەن ژىلى جامبۇل ناھىيەسىدە 9 مىڭدىن ئارتۇق ئىلقا بولغان بولسا، بېيىل ئۇنىڭ سانى 2،3 مىڭدەك ئازلاپ كەتتى، بىيە سانى 480گە كامايدى. بۇنىڭ سەۋەۋى نېمىدە؟ ئىلقىنى گوش ئۈچۈن كۆپلەپ ئۆتكۈزۈۋاتامدۇ؟ بۇنداق دېيىشكىمۇ تولۇق ئاساس يوق. تالغىر ناھىيەسىدىكى «تالغىر» مال بورداش سوۋخوزىغا ئىلقا ئۆتكۈزۈش توغرىلىق تاپشۇرۇق بېرىلدى. لېكىن ئۇنىڭغا جامبۇللۇقلار بىرمۇ ئىلقىنى ئۆتكەزمىدى. ئۆزلىرى «بوداپ» گوشكە ئۆتكەزگەن ئىلقىنىڭ ئوتتۇرا ھېساپتىكى سالمىقى 143 كىلوگرامىمدىن ئاشمىدى. بۇ كۆرسەتكۈچ «تالغىر» مال بورداش كومپلېكسىدا 360 كىلوگرامىنى تەشكىل قىلدى. دېمەك، جامبۇللۇقلار گوش ئۈچۈن بىر ئىلقا ئورنىغا ئىككى ئىلقا ئۆتكۈزدى، ئۇلار ئۆتكەن ژىلى ھەر يۈز بىيدىن 60تىن قۇلۇن ئالغان بولسا، بېيىلقى كۆرسەتكۈچ ئاران 37 قۇلۇننى تەشكىل قىلدى. بۇنى قانداق چۈشىنىش كېرەك؟ بۇ، ئەلۋەتتە، مال سانىنى كۆپەيتىشكە، ئەمگەكنى ئۇيۇشتۇرۇشقا ئېتىۋار بەرمەسلىكنىڭ ئاقىۋىتى، خالاس.

كېگەن ناھىيەسىنىڭ ھاۋا رايى، يەر شارائىتى ئىلقا ئۇستۇرۇشكە ئىنتايىن قولايلىق. لېكىن بۇ ناھىيەمۇ ۋىلايەت بويىچە ئەڭ ئارقىدا كەلمەكتە. ئىلگىرى بۇ يەردە «ئالغاباس» نامىدىكى ئات زاۋودى بار ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتتا ئۇمۇ يوققا چىقتى. ئۆتكەن ژىلى بۇ ناھىيەدە 7 مىڭدەك ئىلقا بار ئىدى. ھازىر ئۇنىڭدىن 4 مىڭدىن سەل كۆپرەكى قالدى. بېيىل ئۆتكەن ژىلقىدىن 481 قۇلۇن ئاز ئېلىندى. ناھىيەدە ئىلقا چىقىمى بارغانسىرى كۆپەيمەكتە.

ۋىلايەت بويىچە بېيىل 7،5 مىڭدەك قۇلۇن ئېلىنىپ، ئۇلاردىن 5،2 مىڭغا يېقىنى ئەي بولمىغان. «ئېچكى ھاجەتكە» سويۇلغىنى، تۇۋارلارغا ئالماشتۇرۇلغىنى ۋە باشقا چىقىملار بۇنىڭ سىرتىدا. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى قوشساق، كىرىمدىن چىقىمنىڭ كۆپلىگى ئېنىق.

مال سانىنى كۆپەيتىشنىڭ ئاساسىي ئامىلى تول ئېلىشنى ئاشۇرۇش ۋە ئۇنى چىقىمسىز قاتارغا قوشۇشتىن ئىبارەتتۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن تۇغىدىغان بىيىلەرنى ئىسسىق قورالاردا ئاسراپ، ئېلىنغان قۇلۇنلارنى ياخشى كۈتۈش لازىم. بۇنى جامبۇل ناھىيەسىدىكى «دېگېرېس» ئات زاۋودى بىلەن مىڭباييېۋ نامىدىكى تەجرىبە ئىگىلىكىنىڭ، «بېرىكتاس» ۋە ئىلى ناھىيەسىدىكى «خەشكىلەك»، كۆرتى ناھىيەسىدىكى «قويغان»، «توپار»، ئۇيغۇر ناھىيەسىدىكى «ئەمگەك» كولخوزلىرىنىڭ تەجرىبىسى روشەن كۆرسەتتى. بۇ ئىگىلىكلەر بېيىل قۇلۇن ئېلىشتا بىر قەدەر ياخشى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. شارائىتى ئۇلارغا ئوخشايدىغان كۆپلىگەن ئىگىلىكلەرنىڭ قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرى ئىنتايىن تۆۋەن بولدى. مەسىلەن، ئىلى ناھىيەسىدىكى «قازاقستاننىڭ 40 ژىللىغى» كولخوزى 155 بىيدىن بارى-يوقى 48 قۇلۇن، رايىمبېك ناھىيەسىدىكى «ژۇلدىقولات» كولخوزى 280 بىيدىن 22 قۇلۇن ئېلىپ، «رېكورد» ياراتتى. چېلەك ناھىيەسىدىكى «تاۋسۇگۇر» سوۋخوزى، ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىدىكى «تۇرگېن»، تالغىر ناھىيەسىدىكى «قىزىل غەيرەت»، «لۇچ ۋوستوكا» كولخوزلىرىدىكى ئەھۋالمۇ ژۇقارقىلاردىن پەرىق قىلمايدۇ.

بازار ئىقتىسادىغا كۆچۈش بارغانسىرى چوڭقۇرلىشىۋاتقان ھازىرقى ۋاقىتتا ئىلقا ئۇستۇرۇشكە بولغان كۆز قاراشنى تۈپتىن ئۆزگەرتىشنى تەلەپ قىلماقتا. بازار قانۇنى كىرىم بىلەن چىقىمنى ھېساپلاپ ئىشلەشتىن ئىبارەت، كىرىمىڭدىن چىقىمىڭ كۆپ بولسا خاراپ بولدۇم دەۋەرگىن. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ چىقىمنى ئازايتىپ، مەھسۇلاتنى كۆپەيتىشنىڭ ئامالىنى ئىزدەش كېرەك.

بۈگۈنكى كۈندە قوي، قارا مال ئۇستۇرۇشمۇ ئىگىلىكلەرگە زىيان يەتكۈزۈۋاتىدۇ. ئىلقا بولسا نەق پايدا مەنبەسىگە ئايلىنىۋاتىدۇ. ئىلگىرى ئات گوشى كالا گوشىدىن، قىمىز سۈتتىن خېلە ئەرزەن ئىدى. ھازىر ئۇ پۈتۈنلەي ئۆزگەردى. ئىلقا مەھسۇلاتىدىن ئون ھەسسە قىممەتلىدى. ئامېرىكىدا ئاتنىڭ قىزىسى شىپالىق مەھسۇلات سۈپىتىدە ئاپتېكىلاردا سېتىلىدۇ. ئانگلىيەدە قىمىزغا بولغان تەلەپ ئاھايىتى ئۇستۇن، باھاسىمۇ ئىنتايىن ژۇقۇرى. تۈركىيەدە بىيە سۈتىدىن ئۇن ياساپ، ئۇنى پاكېتلارغا قاچىلاپ، گېرمانىيە، فرانسىيە ۋە باشقا مەملىكەتلەرگە چىقىرىپ، دوللارغا ساتماقتا. بىزدىچۇ؟ قولدا بار ئالتۇننىڭ قەدرىنى بىلمەيۋاتىمىز. ئورماندا ئولتۇرۇپ ئوتۇنغا زار بولغاندەك، مۇمكىنچىلىگىمىزنىڭ موللىقىغا قارىماي، قۇۋۋەتلىك گوش، قىزا-قارتا، ژال-ژايادىن، شىپالىق قىمىزدىن بەھرىمەن بولالمايۋاتىمىز.

1988-ژىلى ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ ئىگىلىكلىرىدە 412 توننا قىمىز تەييارلانغان ئىدى. ھازىر تالغىر ناھىيەسىنىڭ پانفىلوۋ نامىدىكى سوۋخوزىدىن باشقا ئىگىلىكلەردە قىمىز تەييارلاش پۈتۈنلەي يوققا چىقتى. جامبۇل، خەشكىلەك ناھىيەلىرىدىكى مەخسۇس قىمىز ئىشلەپ چىقىرىدىغان مېخانىكىلاشتۇرۇلغان سېخلارمۇ يېپىلىپ كەتتى. پانفىلوۋلىقلارنىڭ قىمىزى (تالغىر ناھىيەسى) لاۋازىملىق باشلىقلاردىن ئاشمايدۇ.

جامبۇل ناھىيەسىنىڭ «دېگېرېس» ئېسىل نەسىللىك ئات زاۋودى كۆپ ژىللاردىن بېرى ئىلقا ئۇستۇرۇش بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلمەكتە. بۇ يەردە ئىلقىنىڭ ھەر خىل نەسىللىرى: گوش ۋە سۈتنى كۆپ بېرىدىغان، ئېغىر ژۈك تارتىدىغان، بەيگىلەرگە قاتناشتۇرۇلىدىغان ئۇچقۇر ئاتلار بار. كېيىنكى ژىللاردا ئېسىل نەسىللىك ئات ئۇستۇرۇش بىلەن تالغىر ناھىيەسىنىڭ «ئالمۇتا» كولخوزى ۋە پانفىلوۋ نامىدىكى سوۋخوزىمۇ شۇغۇللىنىشقا باشلىدى. ئۇلار چەت ئەللەرگە ئاتلارنى سېتىپ، خەلق ئارا بەيگىلەرگە قاتناشماقتا. ئۆتكەن ژىلى بولۇپ ئۆتكەن ئائۇكسوندا «ئالمۇتا» كولخوزىدا ئۇستۇرۇلگەن بىر ئات ئىككى مىللىون تەڭگىگە، يەنە بىرسى تۆرت مىللىون تەڭگىگە سېتىلدى. خەلق ئارادا ياخشى ئاتنىڭ باھاسى تېخىمۇ ئۇستۇن. مەسىلەن، ئامېرىكا مىللىاردېرى بىر ئايغىرنى 13 مىللىون دوللارغا، يەنە بىرسىنى بىر مىللىون دوللارغا سېتىۋېلىپ، سامولىيوت بىلەن ئېلىپ كەتكەن. ھازىرقى ۋاقىتتا «دېگېرېس» نەسىللىك ئات زاۋودىغا ئازىيە مەملىكەتلىرىدىن ئىلقا سېتىۋېلىش توغرىلىق تەلەپلەر كۆپلەپ كەلمەكتە. بۇ ئىلقىنىڭ ئىستىقبالى چوڭلىقىدىن دالالەت بېرىدۇ.

ھازىرقى ۋاقىتتا يانارماي، مايلاش ماتېرىياللىرى، تېخنىكىنىڭ ئېھتىيات قىسىملىرى ئاھايىتى قىممەتلەپ كەتتى. بۇ تېخنىكىدىن پايدىلىنىش، ژۈك توشۇش باھاسىنىڭ ھەسسىلەپ، ئۆرلىشىگە ئېلىپ كەلمەكتە. مۇنداق شارائىتتا ئېغىر ژۈك كۆتىرىدىغان، گوشنى ھەم سۈتنى كۆپ بېرىدىغان ئات نەسىللىرىنى ئۇستۇرۇشنى كۆپەيتىش ئىنتايىن مۇھىمدۇر. كولخوزلار بىلەن سوۋخوزلاردا، شۇنداقلا شەخسىي ئىگىلىكلەردە ئاتقا بولغان ئېھتىياج بارغانسىرى كۈچەيمەكتە. ئىلقا ئۇستۇرۇشكە كۆڭۈل بۆلۈش دەۋىر تەلىۋىگە ئايلانماقتا. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىز مال ئۇستۇرسەڭ، ئات ئۇستۇر دېمەكچىمىز.

م. ژىلقايداروۋ.

بىسمىللاھىر راھمانىر راھىم!

ئاللاھ سۇبھانەھۇ ۋەتەئالا

قۇرئان كەرىمنىڭ بەقەرە سۈرىسىنىڭ 183—184— ئايەتىدە رامىزان ئېيىدا روزا تۇتۇش ھەققىدە مۇنداق دېگەن:

«ئى، مومىن—مۇسۇلمانلار! گۇناھلاردىن ساقلىنىشىڭلار ئۈچۈن سىلەرگە رامىزان روزىسى پەرز قىلىندى. بۇ پەرز قىلىنغان روزا ساناقلىق كۈنلەردۇر. تولۇق بىر ئاي—يەنى ئوتتۇز كۈن. سىلەردىن كىمكى كېسەل ياكى سەپەر ئۈستىدە بولۇپ روزا تۇتمىغان بولسا، باشقا كۈنلەردە (يەنى قازاسىنى) باشقا كۈنلەردە تۇتسۇن، روزىنى قىيىنلىق بىلەن تۇتىدىغانلار (يە-نى قېرىلار) ھەر كۈنى بىر مىسكىنگە تاماق فىدىيە بېرىشى لازىم. كىمكى فىدىيەنى بەلگىلەنگەن مىقداردىن ئار-تۇق بەرسە، بۇ ئۆزى ئۈچۈن ياخشى-دۇر. ئەگەر بىلسەڭلار روزا تۇتۇش سىلەر ئۈچۈن (پىدىيە بېرىشتىن) ياخشىدۇر».

رامىزان ئېيى شۇنداق ئۇلۇغ ئاي-دۇركى، ئۇ ئايدا ئاللاھنىڭ كالامى بو-لغان قۇرئان نازىل بولۇشقا باشلىغان. قۇرئان كەرىم ئىنسانلارغا يېتەكچى-دۇر. ئۇ ئادەملەرنى توغرا يولغا باشلايدىغان ۋە ھەق بىلەن ناھەقنى ئايرىپ بېرىدىغان روشەن ئايەتلەردۇر.

ئاللاھ سۇبھانەھۇ ۋەتەئالا قۇرئان كەرىمدىكى ئۇشبۇ ئايەتلەر بىلەن مۇسۇلمانلارغا مۇبارەك رامىزان ئاينىڭ روزىسىنى پەرز قىلغان ۋە ئۇنىڭ ئەھكاملىرىنى بايان قىلغان. بۇ ئۇلۇغ ئايەتلەر ھىجرەتنىڭ ئىككىنچى يىلى نازىل بولغانلىقى مە-لۇم. ئۇشبۇ ئايەتلەرنىڭ بېشىدا ئال-لاھ تائالا «ئى، مۇسۇلمانلار! خۇددى سىلەردىن بۇرۇن ئۆتكەن ئۈممەت-لەرگە پەرز قىلىنغاندەك سىلەرگە

ئىنسان ۋە ئىمان

مۇبارەك رامازان ئېيى

ھەم روزا تۇتۇش پەرز قىلىندى» دې-گەن. دېمەك، روزا ئىسلامدا يېڭىلىق ئەمەس. بىزنىڭ پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن بۇرۇن ئۆت-كەن پەيغەمبەرلەرنىڭ ئۈممەتلىرىگە-مۇ روزا تۇتۇش پەرز قىلىنغانلىقى مەلۇم. پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئە-لەيھىسسالام ئۆزىنىڭ مۇبارەك ھەدى-سىدە مۇنداق دېگەن: «بارلىق پەي-غەمبەرلەر قېرىنداش، شۇنىڭ ئۈچۈن ھەممە پەيغەمبەرلەر ئىنسانلارنى لائە ئىللەللاھ —بىر ئاللاھدىن باشقا خۇدا يوق، دەپ ئىمان ئېيتقۇزۇشقا ئەۋەتىلگەن ئاللاھنىڭ ئەلچىلىرىدۇر».

قەدىرلىك قېرىنداشلار! ژۇقۇرىدا بىز روزا ھەققىدە ئاللاھ تەرىپىدىن كە-لگەن ئايەتلەر بىلەن تونۇشۇپ چىق-تۇق. ئەلھەمدۇلىللاھ، بىز مومىن مۇ-سۇلمانلارغا بىر ژىلدا بىر ئاي روزا تۇتۇپ، ئاللاھنىڭ بىزلەرگە بەرگەن نېمەتلىرىگە شۈكۈر قىلىپ، بىزلەرنى ۋە پۈتۈن ئالەمنى يارىتىپ، تۇتۇپ تۇرغان ئاللاھنىڭ رىزالىقىنى ئېلىشى-مىز لازىم. قازاقىستان مۇسۇلمانلىرى دىنىي باشقارمىسىنىڭ باش موپتىسى رەتبېك ھاجى نىسانباي ئوغلى ئېيت-قان ژىلى روزا تۇتالمايدىغان كىشى-لەر ھەر كۈنلىكى ئۈچۈن ئۈچ تەڭگە فىدىيە بېرىشنى ۋە روزىنىڭ پىتىر-سەدىقىسى ئۈچۈن ھەر بىر كىشى بىر تەڭگە بېرىشنى ۋە شۇ سەدىقە-لەرگە مۇھتاج مىسكىنلەر ئوپ-چۆ-رىسىدە بولمىغان تەقدىردە رامىزان ئاينىڭ ئىچىدە مەسچىتكە ئەكىلىپ بې-رىشنى ئۇقتۇردى.

ئەزىز مۇسۇلمانلار! دىنىمىز ئىس-لام بەش نەرسىنىڭ پەرز بولۇشى بىلەن قۇرۇلغان ھەق دىن بولۇپ، يەر يۈزىدىكى پۈتكۈل ئىنسانلارنى توغ-را يولغا، پاكلىققا، ئادالەتكە، ئىنچ-لىققا ۋە ئىككى دۇنيادا خاتىرجەم — بەختلىك بولۇشقا دەۋەت قىلىش ئۈ-

چۈن يارالغۇچى بىر ئاللاھ تەرىپىدىن كەلگەندۇر.

مۇسۇلمانلار ئۈچۈن بەش پەرز تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1) **ئىمان**— ئىشىنىش، ئاللاھقا، قۇرئانغا، پەيغەمبەرگە، پەرىشتەلەرگە، ئاخىرەتكە، تەقدىرگە، قايتا تىرىل-مەككە ئىشىنىش.

2) **بەش ۋاقىت ناماز** ئوقۇپ، بىر ئاللاھقا ئىبادەت قىلىش.

3) رامىزان ئايدا **روزا تۇتۇش.**

4) كەمبەغەللەرگە **زاكات بېرىش.**

5) كۈچى يەتسە، ئۆمرىدە بىر قې-تىم ھەج قىلىش.

مانا مۇشۇ بەش پەرز—ئەمەللەر-نى تىرىك چېغىمىزدا ئورۇنداپ ژۈر-سەك، مۇسۇلمانلىق ۋەزىپىمىزنى ئۆ-تىگەن بولۇپ، ئاللاھنىڭ ئەمرىگە بوي-سۇنغان بولۇپ، قىيامەت كۈنى ئال-لاھ بىزگە ۋەدە قىلغان جەننەتكە كى-رىپ، مۇرات—مەقسەتكە يېتەلەيمىز. ئەگەر بىز ئۇلۇق ئىشلاردىن يۈز ئورۇپ، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ، ئاللاھ چەكلىگەن ھەر خىل يامان ئىش-لار بىلەن شۇغۇللىنىپ، قىممەتلىك ئۆمرىمىزنى زايە قىلىپ ئۆتكۈزسەك، ھەر ئىككى دۇنيادا رەسۋا بولۇشتىن باشقا ھېچ نەرسە ھاسىل بولمايدۇ.

ئەزىز قېرىنداشلار، بۇ پەرز قىلىن-غان ۋەزىپىلەرنى: نامازنى، روزىنى، زاكاتنى، ئىشەنچنى، ھەج قىلىشنى ئادا قىلىش پەقەت ئۆزىمىزنىڭ پاي-دىسى ئۈچۈندۇر. چۈنكى بىز ئىنسان-لار ھېچ بىر گۇناھتىن خالى بولالماي-مىز. ئەگەر بىز مېھرىبان ئاللاھنىڭ ژۇقارقى پەرزلىرىنى كۈچۈمىز يەت-كەنگە قەدەر ئورۇنداپ ژۈرسەك، ئوقۇغان نامازلىرىمىز، تۇتقان روزى-لىرىمىز، بەرگەن زاكاتلىرىمىز تۈپەي-لى بىزنىڭ بەندىچىلىكتە ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىمىز ژۇيۇلۇپ، خۇددى كې-سەل دورا بىلەن ساقىيىپ كەتكەندەك بولىدۇ. قىلغان ئىبادەتلىرىمىز دوزاققا كىرىشكە سەۋەپ بولىدىغان ئېغىر گۇ-ناھلاردىن پاكلايدۇ. بۇ ھەقتە پەيغەم-بەر ئەلەيھىسسالام ھەدىسىدە مۇنداق دېگەن: «كىمكى رامىزان روزىسىنى ئىمان بىلەن ساۋاپنى ئۈمۈت قىلىپ تۇتسا، ئۇنىڭ قىلغان گۇناھلىرى كە-چۈرۈم قىلىنىدۇ. يەنە قىيامەت قايىم كۈنى دوزاق ئوتىدىن ساقلايدۇ. رو-زا تۇتقان كىشىلەرگە جەننەتلەرنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ تۇرىدۇ». بۇ قىيا-مەت كۈنى بولىدىغان پايدىسى، بۇ دۇنيادا بولىدىغان روزىنىڭ پايدىسى بولسا، ژىل بويى قالايمىقان تاماق ھەزىم قىلىپ، چارچىغان ئاش قازان ۋە باشقا ئەزالارنى دەم ئالدۇرۇپ دا ۋالايدۇ. شۇنداقلا ئاللاھ تائالانىڭ ياراتقان تائاملىرىنىڭ قەدرىگە يەت-كۈزۈپ، شۈكۈر قىلدۇرىدۇ. قارنى ئاچ يېتىم—يېسىرلارغا ھالىغا يېتىدى-غان رەھىمدىل قىلدۇرىدۇ. تەكەببۇر لۇقنى تاشلاپ، ژۇكاش، ئەدەپ-ئەخلاقلىق قىلىدۇ.

قەدىرلىك قېرىنداشلار، بۇ ئۇلۇق رامىزان ئاي كېلىپ قالدى. بىيىل 1—فېۋرال كۈنىدىن باشلاپ 2—مارت كۈ-نى ئاخشىمىغا قەدەر روزا رامىزان داۋاملىشىدۇ. 3—مارت كۈنى روزا ھېيتى باشلىنىدۇ. بۇ مۇبارەك رامى-زان ئاينى ئاللاھ تائالا بارچىمىزغا خەيرلىك قىلسۇن، ئامىن!

رامىزان ئېينى ھەممە مۇسۇلمان-لار ھورمەت قىلىشىمىز لازىمدۇركى، بۇ ئايدا مۇسۇلمانلارغا— توپلىشىپ، توي—تۆكۈن، ئەزىر—چىراق ئۆتكۈ-زۈش، ياكى باشقا يەپ—ئىچىدىغان مۇراسىملارنى قىلىش مەنئىي قىلىنغان. ئەگەر نىكاھ ئوقۇلۇشقا توغرا كېلىپ قالسا، ئاخشىمى ئوقۇپ قويسا بو-لىدۇ.

زىبىبۇللا ھاجىم،

ئالمۇتا مەسچىتىنىڭ ئىمامى.

كېيىنكى ۋاقىتلاردا قىرغىزستاننىڭ پوكوروۋكا يېزىسى ھەمىلا جەھەتتىن تىلغا ئېلىنىشقا باشلىدى. يېزىنىڭ تە-بىي شارائىتى، بولۇپمۇ يۇرت جاما-ئەتچىلىكى ياخشى بولغىنى ئۈچۈن با-شقا يەرلەردىن كوچۇپ كەلگۈچىلەر سانى ژىلدىن—ژىلغا كوپەيمەكتە. 1980—ژىللاردا بۇ يېزىدا 300 ئۆي-لۈك ئۇيغۇر ئائىلىسى ياشىغان بول-سا، ھازىر ئۇلار ھەسسىلەپ كوپىيىپ، 700 ئۈتۈنگە يەتتى.

ناغرا ساداسى

ئادەملەرنىڭ بۇ يېزىغا توپ—توپ كوچۇپ كېلىشىدىكى ئاساسى سەۋەپ: يېزىدا خەلق ئىناق—ئىجىل ۋە خا-تىرجەم ياشىماقتا. بۇ يەردە جامائەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئۈچۈن مەخ-سۇس ھەيئەتلەر تەشكىللىنىپ، ئۇلار-غا ھەر خىل خىزمەتلەر تەخسىم قىلىن-غان. يۇرتتىكى جامائەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇش مەھەللە موتىۋەرى تۇر-سۇن ئاكا بەراغا ئىشىنىپ تاپشۇرۇ-لغان.

يۇرت—جامائەت ئارىسىدا توي—تو-كۈن، ئەزىر—چىراق ۋە باشقا مۇرا-سىملار بار مەسلىھەت تەرتىپلىك ئې-لىپ بېرىلىدۇ. مابادا مەھەللىدە تە-سادىپەن مۇسىبەت يۈز بېرىپ قالسا، شۇ ھامان سايلانغان ھەيئەتلەر قازا سادىر بولغان ئائىلىدە ھازىر بولۇپ، ئۇيۇر ئىشلار دەرھال ئۇيۇشتۇرۇ-لىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بېشىغا ئې-غىر مۇسىبەت كۈن چۈش-كەن ئادەمنىڭ كۆپ ئىشلىرى يېنىكلە-شىدۇ، بېشى ئانچە قاتمايدۇ. مەھەللە-لىنىڭ دەپن ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ بەلگۈلەنگەن تىيىپجان مەرۇپ، خە-مىت تومۇرچىن قاتارلىق كىشىلەر بىر قانچە ژىللاردىن بېرى قار، يامغۇرغا قارىماستىن ئۆزىگە ژۈكلەنگەن ۋەزى-پىنىڭ ھوددىسىدىن چىقىپ، كوپچى-لىكنىڭ رازىلىقىنى، دۇئاسىنى ئالماقتا.

توي—تۆكۈن مەلۇم مۇددەت تەييار-لىق بىلەن ئۆتكۈزۈلسىمۇ، ھازىرقى قەھەتچىلىك زامانغا يارىشا، ئارتۇقچە ئىسراپچىلىققا يول قويماسلىققا كۆ-ڭۈل بولىنىدۇ. ئىمكانىيەتنىڭ يېتىشى-چە توي سېلىقلىرىنى قىسقارتىشنى، ئىككى ياشنىڭ كەلگۈسى بەختلىك تە-غدىرىنى ئويلاشنى، ھاراق—شارابسىز ئاخشا—ساز بىلەن خوشال—خۇرام ئۆت-كۈزۈشنى ھەيئەتلەر دايىم تەرغىپ قىلىپ تۇرغاشقا، توي—تۆكۈن ئاھاي-تى چىرايلىق، ئەستە قالغىدەك كۆڭۈ-للۈك ئۆتىۋاتىدۇ.

يېزىدا ئۇيغۇر، قىرغىز، رۇس، ئۇ-كرائىن، تۇڭگان قاتارلىق مىللەت ۋە-كىللىرى ئىستىقامەت قىلىدۇ. مەھەللە ئاقساقاللار كومىتېتلىرى ئۆز ئارا جې-دەل—ماجرانىڭ ئالدىنى ئېلىپ تۇر-غاشقا، ھەممە مىللەت قېرىنداشتەك ئىناق ياشاۋاتىدۇ. مىللەتلەر ئارىسىدا رازىمەنلىك، بىر—بىرىگە ھورمەت ساقلانغان.

يېزىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇ-غۇچىلىرىنىڭ 50 پروسېنتىنى ئۇيغۇر بالىلىرى بولۇپ، پەرزەنتلىرىمىز ئانا

ئىلمي مۇدىرە سۇپىتىدە ئۇيغۇر پەر-زەنتلىرىنىڭ ئۆز ئانا تىلىدا بىلىم ئې-لىشىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بولىدۇ. ئوت-كەن ژىلدىن بۇيان مەكتەپتە ئۇيغۇر بالىلىرى ئۈچۈن ئەرەپ گرافىكىسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىنى ئۆگى-تىش يولغا قويۇلدى. مۇكەررەمخان رازىيېۋا 107 بالىغا ھەپتىسىگە 20 سائات دەرس بېرىش جەريانىدا ئۇ-لارنى «يېڭى ھاياتنى» ئوقۇيالايدىغان، مەختىنى يازالايدىغان دەرىجىگە كەلتۈردى.

ئۇيغۇر خەلقى ئىمان—ئېتىقادلىق بولغاچقا بۇرۇنقى چاغلاردىمۇ فرۇل-زې مەسچىتىنى ئاۋات قىلىپ كەلگەن ئىدى. قىرغىزستان مۇستەقىللىق ئال-غاندىن بۇيان ئوتكەن قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى خەير-خاھلىق كورسىتىپ، قىرغىزستاندا تو-رت مەسچىت بىنا قىلدى. شۇلارنىڭ بى-رى موشۇ پوكروۋكا يېزىسىغا سېلىن-دى. بۇرۇنقى چاغلاردا يۇرت موتى-ۋەرلىرى بىشكېك شەھىرىگە قاتناپ ناماز ئوقۇپ، كوپ قىينالغان ئىدى. ئۆلى ئېتىۋارغا ئېلىپ، يۇرتنىڭ مەس-چىتكە بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش مەخسىتىدە مەھەللە ئاقساقالى تۇر-سۇن بەرا يېزىدىكى موتىۋەر زاتلار ئابدۇجاپبار ھاجىم، ئۇرمەھەممەت ھا-جىم، ئابدۇجېلىل رازى، ئابدۇكېرىم داموللا، نىجات ئەكبەر قاتارلىق بىر تۈركۈم كىشىلەر بىلەن مەسلىھەتلە-

شىپ، مەسچىت قۇرۇشتەك بۇ ساۋاپلىق ئىشنى خېلە بۇرۇنلا قولغا ئال-غان ئىدى. بۇ ئىزگۈ ئىش دەسلەپكى ۋاقىتلاردا ئانچە ئىلگىرى باسمىدى. مەسچىتنىڭ ئورنىنى ھەل قىلىش ئۈ-چۈن جامائەت ۋەكىللىرى ھوكۈمەت ئورۇنلىرىغا قانچە قېتىم بېرىپ، ئىل-تىماس قىلىشقان بولسىمۇ خەلقنىڭ ئورۇنلۇق تەلىۋى ئورۇنسىز رەت قى-لىندى. ئاخىرى بۇ خەيرلىك ئىشقا قىرغىزستان ئالىي كېڭىشىنىڭ رەئىسى مەدەتخان شىرىمقۇلوۋ ئارىلىشىپ ھەل بولدى. كونا ئۆينى بۇزۇپ، يېڭى مە-سچىت بىناسىنى تىكلىگىچە ئۇرغۇن ئە-مگەك كۈچى، كوپلىگەن مەبلەغ سە-رىپ قىلىندى. ئادەملەر مەسچىت ئۈ-چۈن قولىدا بار ھېچ نەرسىسىنى ئا-يىمىدى. ئابدۇجېلىل رازى ئۇنىڭ قۇ-رۇلۇشىنىڭ بېشىدىن تاكى ئاخىرىغىچە ئارىلاشتى. بۇ تىنىمسىز ئادەم مەس-چىتنىڭ چاپسان پۈتۈشى ئۈچۈن جان كويدۇرۇپ ئىشلىدى. قولى گۈل يا-غاشچى، تامچى ئۇستىلار سەۋرىدىن، ۋاجىتخانلار بار ھۈنىرىنى سەرىپ قى-لىپ، مەسچىت قۇرۇلۇشىغا پاتال قاتناشتى. رامازان ھاجىم (مەرھۇم) ئا-ھايىتى ئۇرغۇن ئىختىسادىي ياردەم قىلغان ئىدى.

كوپچىلىكنىڭ ئەجرى بىلەن ئاللاھ-نىڭ ئۆيى بولغان بۇ دەرگاھ پۈتتى. شۇلدىن بۇيان مەسچىت ئىبادەت، تە-لىم—تەربىيە ئورنىغا ئايلاندى.

ئوتكەن ژىلى 13—مايى جۈمە كۈ-نى مەدەتخان شىرىمقۇلوۋ جاناپلىرى پوكروۋكا مەسچىتىگە كېلىپ، ئۇنى زىيارەت قىلدى. ئۇ: «مەن ئەسلى مۇ-سۇلمانلارنىڭ روزى ھېيت بايرىمىدا كەلمەكچى ئىدىم، بىراق ئىلاج بول-مىدى. بۇگۈن ئۇلۇق مەككىگە ھەج سەپىرىگە ئاتلىنىش ئالدىدا سىزلەر-دىن دۇئا ئالغىلى ئالدىڭلارغا كەلدىم» دېدى. ئۇ مەسچىت فوندىغا ئون مىڭ سوم ئىئانە قىلدى. مەسچىتنىڭ مۇ-تۋەللىسى ئۇرمۇھەممەت ھاجىم ئا-لىي كېڭەش رەئىسى م. شىرىمقۇلوۋ جاناپلىرىغا مەسچىت قۇرۇلۇشىغا يار-دەم قىلغانلىقى ئۈچۈن يۇرت—جاما-ئەت نامىدىن تەشەككۈر ئېيتىپ، سە-پىرىگە ئوڭۇشلۇق تىلەپ دۇئا قىلدى.

ئۇ ژىل ھېيت بايرىمى باشقىچە ئۆ-تتى. نامازدىن كېيىن مەسچىت پەشتە-قىدىن ياڭرىغان ناغرا ساداسى ھەم-مىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىپ، ھېيت كۈنلىرى غۇلجا بەيتۇللادا چېلىنغان ناغرا ئاۋازىنى ئىختىيارسىز كىشىلەر-نىڭ ئېسىغا سالدى. ئىسلام دۇنياسى قىرغىزستاننى مۇسۇلمان مەملىكىتى دەپ تونۇغاچقا، مۇسۇلمان ئەللىرى-دىن كەلگەن مېھمانلار مەزكۇر مەس-چىتنى زىيارەت قىلىشماقتا.

م. قاسىم.

بىشكېك شەھرى.

مەزكۇر ماقالىنىڭ قەلەم ھەققىنى «يېڭى ھايات» جەمغۇرمىسىغا ئىئانە قىلىنسۇن.

مىللىي مۇستەقىللىق يولىدا

خىتاي باسقۇنچىلىرىنىڭ مۇستەملىكىچىلىك سىياسىتى ئۇيەيلى ئىشغال قىلىنىپ، شىنجاڭ (يېڭى يەر) دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقان بۇ زېمىندىكى ئۇيغۇر، قازاق ۋە باشقىمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەر كېيىنكى ئىككى ئەسىر ئىچىدە مۇستەملىكىچىلەرنىڭ ئېغىر زۇلۇمىنى باشتىن كەچۈرۈپ كەلمەكتە. قەدىمىي ئۇيغۇرلار ۋەتىنى 1757-يىلى چىن ئىمپېرىيەسىنىڭ قوللۇق ئاپپارىتىغا مەھكۇم قىلىنغاندىن بېرىقى ئۆتكەن يىللار ئىچىدە باسقۇنچىلارغا قارشى كىچىك-چوڭ ئۈزلۈكسىز كوتىرىلىشلەرنىڭ بولۇپ كېلىۋاتقانلىقى مەلۇم.

ئەينە شۇلارنىڭ بىرى ئاخىرقى ۋاقىتلار ئىچىدە ئەسىر دائىرىسى جەھەتتىن كۆلەملىك بولغان 1944-يىلقى مىللىي-ئازاتلىق ئىنقىلاۋىدۇر. مىللەتلەرنىڭ ئۇتاش بىر سەپكە جىپسىلىشى بىلەن باشلانغان بۇ ئىنقىلاپ دەسلەپ ئىلى ۋىلايىتىدە باشلانغان بولسىمۇ ئۇنىڭ ئوت-يالقۇنى تېز ئارىدا ئالتاي، تارباغاتاي ۋە پۈتكۈل شەرقىي تۈركىستان دائىرىسىگە تارالدى. نەتىجىدە ئۇنىڭ غەلىبىسى رېتىدە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان ئىدى. ئىنقىلاپ باشچىلىرى بولۇپ سايلانغان غېنى باتۇر (ئۇيغۇر)، فاتىخ مۇسلىموۋ (تاتار)، ئۇرۇشتا قەھرىمانلىق بىلەن قازا بولغان ئەكبەر باتۇر، سېيىت (قازاق ژىگىتلىرى) ۋە باشقىلارنىڭ جاسارەتلىك كۈرىشى نەتىجىسىدە ئىنقىلاپ بىر قىسمىنىڭ ئىچىدىلا كوپلىگەن شەھەر ۋە يېزىلارنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىدىن ئازات قىلدى. ئەپسۇسكى مىللىي ئارمىيە قوشۇنلىرى كەينى-كەينىدىن قازانغان غەلىبىلىرى بىلەن دۈشمەننى ئانا تۇپراقتىن پۈتۈنلەي قوغلاپ چىقىرىش پەللىسىگە يېقىنلاپ ماناس دەرياسىنىڭ بويىغا يەتكىنىدە كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ ئاسىيلىق قىلىشى ۋە زىيانكەشلىكى بىلەن تۇيۇقسىز توختىتىلدى.

مىللىي مۇستەقىللىق يولىدا كوتىرىلگەن

ئۇ ئىنقىلاپ خەلقنىڭ مۇستەملىكىچىلەرگە قارشى ئىككى ئەسىردىن بېرى ئۈزگۈزۈپ كېلىۋاتقان كۈرەشلىرىنىڭ قانۇنى داۋامى ئىدى. موشۇ ئەسىرنىڭ بېشىدىن بېرىقىسىنى ھېساپقا ئالغاندا 50 يىلغا يېقىن ئارىلىقتا يەنى 1945-يىلغىچە يەرلىك خەلقلەرنىڭ گومىنداڭ زۇلۇمىغا قارشى توۋەندىكى بىر نەچچە قېتىملىق قوزغىلاڭلىرى بولۇپ ئوتتى. 1912-يىلى دېكابىر ئېيىدا ئىلى ۋىلايىتىدە بولغان دېخانلار كوتىرىلىشى، شۇ يىلى قومۇل ۋىلايىتىدە يۈز بەرگەن تومۇر خەلپە باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭ، مۇستەملىكىچىلەرگە چوڭ تەھدىت سالغان غوجانىياز ھاجى ئىنقىلاۋى ئەينە شۇلار مىسالىدىندۇر. شۇنداقلا 1933-يىلى گومىنداڭ ئارمىيەسى ئارىسىدىن بولۇنۇپ چىقىپ جەڭگە ئاتلانغان تۇڭگان گېنېرالى ما جوڭ يىڭ قوزغىلىڭىنىڭ تەسىرى دائىرىسىمۇ ناھايىتى چوڭ بولدى. ئۇنىڭ كەڭ قانات يايغانلىقىنىڭ بىر ئىپادىسى شۇكى، بىر چىتى ئالتاي ۋىلايىتىدىكى بورىلتوغاي ناھىيەسىدە ياشايدىغان قازاقلار ھەم ئالتۇن كاننىڭ باشچىلىرى بىلەن بىرلىشىپ، ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى سارسۇمبە شەھرىگە بىر نەچچە قېتىم ھوجۇم قىلىندى. ئۇلارغا تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىغا كوز يەتكۈزگەن ئالتاي گېنېرال گۇبېرناتورى ئۇيشىن گو ئامالسىزلىقتىن چوچەك ئارقىلىق ئورۇمچىگە قېچىپ كېتىدۇ. كېيىن شۇ قىلمىشى ئۈچۈن ئۇ شىڭ شىسەي تەرىپىدىن ئولۇم جازاسىغا ھوكۇم قىلىنغان. يەرلىك خەلقلەرنىڭ توختاۋسىز داۋاملىشىشقا ئوتكەن بۇ كۈرەشلىرىنى پەقەت بىسىم كۈچ ئىشلىتىش بىلەنلا باسالمايدىغانلىقىنى ئەزەردە ئۇقان مۇستەملىكىچىلەر ئەندى خەلقنى ھەر خىل ھىيلە-نەيرەڭلىرى بىلەن ئىزىقتۇرۇپ باشقۇرۇش سىياسىتىنى قوللاندى. ئوز تىللىرى بىلەن ئېيتقاندا «جاۋ يان» يەنى ئوختىلاپ باشقۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللاندى. ئۇ

لىك ئۈچۈن ھەر بىر ۋىلايەتتە ئوزلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشقا «بادىق، ئابوي-ئاتاقا، خوجار» شۇنداقلا شەخسىي ئىبەمنىلا ئويلايدىغان مىللىي مۇناپىقلارنى خىزمەتكە تەيىنلەپ، ئۇلارغا ۋۇقۇدى ئەمەلدىن ھوقۇقلار بەردى. قومۇلنىڭ ۋاڭى «قىلىپ بەلگۈلەنگەن شامەخسۇت، ئاتالىق قاراقىلىدىن شەنجاڭ (مەمۇرىي باشقۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە شەخسىي) بولۇپ، سايلانغان ئىلىن بەگلىككە كوتىرىلگەن زاكارىيا بەگلەر مەيىلىر، كۆچار ۋىلايىتىدىن ۋالى ئايىغىنا ئىگە بولغان مەخەممەت ئىمىن ۋە ئاشقىلار ئوزلىرىنىڭ مەنپەيەسىي ۋە ئاتاق-داڭقى ئۈچۈن خەلقىنى قۇربان قىلىشتىن قايتمايدىغان ئە-

ينە شۇ خىل مەنسەپپەرەسلەر ئىدى. ئۇلارغا «گۇئانداي»، «شۇيا» دېگەن ۋاكالەتلىك لاۋازىملار بېرىپ، (پارلامېنت ئەزاسى مەناسىدا) بېجىن، جاڭچىن شەھەرلىرىگە ئاپىرىپ ئالاھىدە ھورمەت كورسىتىلىپ، تاپشۇرۇقلار بېرىپ تۇردى.

يەرلىك ئاھالى ئارىسىدىكى ئوپۇسلۇق كىشىلەردىن ئېھتىيات قىلىپ خوۋۇپلىنىدىغان ياڭ زى شىڭ ئۇلارنىڭ خەلقنى ئەگەشتۇرۇپ بىرەر قارشىلىق ھەرىكەت چىقىرىشىدىن چوچۇپ، ئۇنداق كىشىلەرنى ئوزىگە تارتىش سىياسىتىنى قوللاندى. ئۇنىڭ بىر مىسالى رېتىدە ساۋاتسىز قەشقەرلىق روزى ھاجىنى ئولكىلىك مەسلىھەتنىڭ باشلىقى قىلىپ تەيىنلىدى. ئەينە شۇنداق مەككارلىق سىياسەتنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ قالغان قۇمۇل ئىنقىلاۋىنىڭ سەردارى غوجانىياز ھاجىنى شىڭ شىسەي ئوزىگە ئورۇنباسارلىق ۋەزىپىسىگە تەيىنلىدى. شۇ خىل رەزىل نىيەت بىلەن جەسۇر ئىنقىلاپچىنى قاپقانغا چۈشىرىپ ئالغان شىڭ شىسەي ئۇنى پۈتۈنلەي ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش مەخسىتىدە ئۇنىڭغا «ياپونىيەنىڭ شپىونى» دېگەن ياسالما قالپاقنى كىيگۈزۈپ، خەلق ئىنقىلاۋىنىڭ سەردارىنى ۋەھشىلىك بىلەن ئولتۇردى. ئەمەلىيەتتا ئۇ ياپونلار بىلەن مەسلەكداش بولۇش بۇ ياقتا تۇرسۇن ھەتتا ئۇ ئىخلىم ھەققىدە ئەتراپلىغراق چۈشەنچىگىمۇ ئىگە ئەمەس ئىدى. ئوز خەلقىنىڭ ئىستىقلالىيىتى ئۈچۈن كۈرىشىپ قۇربان بولغان ئۇ سەردارنىڭ نامى كەلگۈسى ئەۋلاتلار قەلبىدە مەڭگۈ ئەسلىنىدىغان بولىدۇ.

ئەڭ ئاساسى مەسىلىگە كېلىدىغان بولساق، ئەسىرىمىزنىڭ ئاخىرىدا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىۋاتقان ئادەم ھوقۇقىنى ھىمايە قىلىش، مىللىي ئەركىنلىكنى تىكلەش يونىلىشىدە

چوڭ-كىچىك ئەمەلدار ئوز مۇستەقىللىكىگە ئېگە بولماقتا. ھە، ئۇيغۇر خەلقى، شەرقىي تۈركىستان تەغدىرىچۇ؟!

ۋە ئارقىسىدىن كاۋلىق، بەختسىزلىك تەگەشكەنلىكىمۇ بەختى بىر ئېچىلىدۇ. دېيىلگەن دىنغان فىلوسوفىيەلىك ئاماسقا بولىنىدىغان بولساق، ئاسمان بىلەن يەرنىڭ ئارىسىدا بىر قانۇنىيەت ئالازىسى مەۋجۇت، ئۇ تەغدىرنىڭ ھوكۈمى، ئاللانىڭ شاپائىتى بىلەن پەتتى كەلگەندە ھەر ئەربىيەتى تەقشەيدىغان بولىدۇ. شەرقىي تۈركىستان تەغدىرى ئۈچۈنمۇ ئادالەت زامانىسىنىڭ تەڭپۇڭ بولىدىغان ۋاقتىمۇ يېقىنلاپ كېلىۋاتىدۇ. 20-ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى دۇنيا يۈز-

سۈرەتتە:شەرقىي تۈركىستان مىللىي-ئازاتلىق ئىنقىلاۋىنىڭ بىر توپ ئوفىتسېرلىرى بىلەن جەڭچىلىرى.

لۈك سىياسىي ئەھۋال يېقىن كەلگۈسىدە ھەر قانداق مىللەتنىڭ ئوز تەغدىرىن ئوزى ھەل قىلىش ئىختىيارىغا ئىگە بولىدىغانلىقىنىڭ مۇقەررەرلىكىنى كۆرسەتمەكتە.

ئەتراپىدىكى ھەر خىل جان-جانىۋارلارنى بىر دەۋىر زۇلۇمىغان «ھەژدىھارنىڭمۇ» ئەجىلى پۈتىدىغان ۋاقتى كېلىدىغانلىقى تەبىي.

شىنجاڭدا ھوكۈمرانلىق قىلغۇچى مۇستەبىت تۈزۈم ئۇيغۇرلارنىڭ ۋە ئۇنىڭغا ياندىشقان ھالدىكى باشقىمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قوزغىلاڭلىرىنى ۋەھشىلىك بىلەن بېسىپ كەلگىنى بىلەن ھوكۈمران دائىرىلەر تەخت ئۈستىدە دايىم ۋەھىمە، ئەندىشە بىلەن ئولتىرىپ كەلدى. ھېلىمۇ شۇ ھالەت داۋام قىلماقتا. شۇڭلاشقا بۇ ئولكىگە بېرىدىن كېيىن بىرى كەلگەن ھوكۈمرانلار بار مۈمكىنچىلىكلەردىن پايدىلىنىپ ئۇ يەردىكى قىممەتلىك بايلىق، ئالتۇن-كۈمۈچنى ئىچكىرىگە توشۇپ كېتىش ھەلەكچىلىكىدە بولدى. بولۇپمۇ، بۇ رەزىل سىياسەت شىڭ شىسەي تەختكە ئولتارغان مەزگىلدە ئەۋۇج ئالدى. ئۇ ھوكۈمرانلىق قىلغان تورت-بەش يىل ئىچىدە ئالدى بىلەن بۇ مەخسەتكە يېتىش ئۈچۈن ئوزىگە قارشىلىق بىلدۈرىدىغان ئاگلىق زىيالىيلارنى تەقىپلەش، جازالاش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى. نەتىجىدە ئۇرۇمچى شەھىرىدە «ئازاپ تۈرمىسى» ئاملىق چوڭ

تۈرمە سالدۇرۇپ، مىللىي ئەركىنلىكنى تەرغىپ قىلىدىغان 80 مىڭ ئەتراپىدىكى ھەر مىللەت كۈرەشچىلىرىنى تۈرمىگە تاشلىدى. ئۇلارنىڭ 40 مىڭى ھەر خىل قىيناشلار بىلەن ئولتۇرۇلدى. ئەينە شۇنداق زوراۋانلىق بىلەن ئۇ شىنجاڭدىن قېچىپ كېتىش ۋاقتىدا 70 ماشىنىغا ئالتۇن-كۈمۈچ ۋە قىممەتلىك بۇيۇملارنى بېسىپ ئېلىپ كەتكەن. شىنجاڭ خەلقىگە راپاۋەت ئېلىپ كېلىش ئەمەس، ئەمەلىيەتتا ئوزىدىن بۇرۇنقى ئوتكەن ۋارىسلىرىنىڭ ئىشىنى داۋاملاشتۇرغان شىڭ شىسەي بىر تەرەپتىن ئەمەلىيەتتا ئۇيغۇرلار ئېلىدە پارتلاش ئالدىدا تۇرغان مىللىي ئىنقىلاپتىن چۈچىگەنلىك، ئىككىنچى تەرەپتىن بولاپ ئالغان دۇنياسىنى زامانىنىڭ تېچ ۋاقتىدا ئېلىپ كېتىش مەخسىتىدە بۇ يەردىن غايىپ بولغان بولسىمۇ خەلققە ئۇنىڭ كېتىشى پۈتۈل خىتاي دېخانچىلىق، ئورمانچىلىق نازارىتىگە ئىشقا يوتكىلىشىگە باغلىق دەپ ئېلان قىلىندى. شىڭ شىسەينىڭ ئورنىغا تەختكە ئۇ جوڭ شىڭ دېگەن گېنېرال ئولتارغان ئىدى. لېكىن ئۇمۇ 1944-يىلى غېنى باتۇر، ئەكبەر باتۇر، فاتىخلار باشلىغان ئىنقىلاپ تەسىرىدىن ئورنىدىن ئېلىنىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا غەربىي-شىمال ئەسكىرى مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى گېنېرال جاڭ جى جۇڭنىڭ ھوكۇمرانلىغى ئورنىتىلدى.

كېپىنەك كېلىپ سەيلە قىپ،
شېرنىسىنى يالاپ ئۇ كەتتى.
قارغۇياپلاق كەلدىدە
يالماپ يۇتۇپ ئۇ كەتتى.
قارغا كېلىپ قاقىلداپ
چوقۇپ يۇرۇپ ئۇ كەتتى.
سېغىزغان كېپ شاراقلاپ،
قالغانىنى يەپ ئۇ كەتتى.

دەپ ئېيتىلىدىغان مەسەل-شېرنىڭ مەزمۇنى پەقەت شىنجاڭ ئۈچۈن قارىتىلغاندەك بىلىنىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان تارىخىدا ئەسىرىمىزنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا يۈز بېرىپ كەلگەن كوپلىگەن قوزغىلاڭلار، شۇنداقلا 1944-يىلقى مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىمۇ ئىلگىركى كېڭەش ھوكۈمىتىنىڭ زىيانكەشلىكى بىلەن مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. مەلۇمكى، بۇنىڭ ئەڭ چوڭ سەۋەۋى، ئىچكى خىتايدا گومىنداڭغا قارشى كۈرەش قىلىۋاتقان قىزىل خىتاي رەھبىرى ماۋزېدۇڭ ستالىن بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ مۇستەقىللىق ئوي-ئارمانلىرىنىڭ يىلتىزىغا پالتا چاپقانلىقىغا باغلىق بولدى. ستالىن كوممۇنىستىك تۈزۈم قالپىغى ئاستىدا بويۇن ئەگدۇرۇلۇپ، باشقۇرۇلۇۋاتقان ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە قازاقستان جۇمھۇرىيەتلىرىگە ئوخشاش شىنجاڭ خەلقىنىڭ تەغدىرىنىمۇ خىتاي كوممۇنىستلىرى قولىغا تۇتقۇزۇش نىيىتىدە بولدى. ئۇ شىنجاڭنىڭ مۇستەقىل دولەت بولۇپ كېتىشى كېڭەش ئىتتىپاقى قارمىقىدىكى مۇسۇلمان جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭمۇ مۇستەقىللىق غايىلىرىنىڭ تۇغۇلۇشىغا زىيالىق تەسىرى بولىدۇ دەپ ئويلاتتى. ئەينە شۇ غەرەزلىك مەنپەئەت ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرىدا خىتاينىڭ شەرقىي شىمالىغا بېسىپ كىرگەن ياپون ئارمىيەسىگە قارشى تۇرۇپ، ئۇلارنى قوغلاپ چىقىرىشى ئۈچۈنمۇ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق يولىدىكى كورىشىگە توسقۇنلۇق قىلىشىغىمۇ ئاساسى تۈرتكە بولغان ئىدى.

جانات ئاخمېتوۋ،
قازاق يازغۇچىسى.

قېرىنداش نەشرىياتلار توغرىسىدا

ئىلمىي قىممەتكە ئىگە ئەسەر

ئەگەر بىز ئىستىمالدا ئەنئەنىگە ئايلىنىپ قالغان كىشىلەرنىڭ تارىخىي بىرلىكى، ئىقتىسادىي تۇرمۇش ئومۇمىيلىقى، تىل ۋە تەۋە بىرلىكى، مەدەنىيەت، ئاڭ ۋە پسىخولوگىيەنىڭ ئۆزىگە خاسلىقى نېگىزىدە قارار تاپقان ئىجتىمائىي تەرەققىيات شەكلى— مەلۇم خەلقنىڭ مىللەت دەرىجىسىدە ئۇيۇشقاقلىقىنىڭ ئىپادىسى دەپ قارايدىغان بولساق، ئۇ چاغدا ئوتتۇرا ھەم مەركىزىي ئاسىيا كەڭلىكلىرىدە ئىلىمگە ئايان بىر قانچە خانلىقلارنى قۇرۇپ، يەشىندەك ئات سۈرۈپ ئۆتكەن، ئاقىۋەتتە، ئاتالمىش شىنجاڭ — ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ تۈپ ئاھالىسى سۈپىتىدە ئولتىراقلاشقان جەڭگىۋار ھەم ئەمگەكچان ئەجداتلىرىمىزنىڭ تارىخىي بەرقارارلىقى نەچچە مىڭ يىللارنى قامراپ ئالىدۇ، ئەلۋەتتە.

دەرھەقىقەت، ئۆزىنىڭ كىملىكىنى، تارىخەن ئۆزلىكىنى بىلمىگەن، چۈشەنمىگەن خەلق— ئىنقىرازغا مەھكۇم. ئۇنى ھېچ قاچان ئىلغار مىللەتلەر جۈملىسىدە ھېساپلاش مۇمكىن ئەمەس. ئۇ يەنىلا ئاۋام، ئۇ يەنىلا ئاددىي بىر پۇخرا، خالاس ....

ئەسىرىمىزنىڭ ئاخىرقى چارىكىدە يورۇق كۆرگەن ئىستىداتلىق ئەدەبىياتشۇناس ۋە فولكلورشۇناس ئالىم ئابدۇكېرىم راخماننىڭ كاتتا ھەجىملىك **«ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە بايان»** ناملىق (1989—يىل، ئۈرۈمچى. شىنجاڭ داشۆ نەشرىياتى) چىن مەنىسىدىكى ئىلمىي ئەسىرى بىلەن تەتقىقاتشۇناس ئالىم ئابدۇرەھىم ھەبىبۇللانىڭ **«ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيەسى»** (1993—يىل، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى) ناملىق كۆلەملىك مونوگرافىيەسىنى ئەينە شۇنداق خەلقىمىزنىڭ ئۆزلىكىنى ھەم كىملىكىنى ئۆزىگە ۋە ئۆزگىلەرگە تونۇتۇشتا مۇھىم قوللانما بولغۇسى ئىلمىي قىممەتكە ئىگە ئەسەرلەر جۈملىسىدە ھېساپلاش مۇمكىن.

بىز تۆۋەندە ئا. ھەبىبۇللانىڭ «ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيەسى» ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتمەكچىمىز.

مۇئەللىپنىڭ ئۆزى ھەقلىق رەۋىشتە قەيت قىلىپ ئۆتكىنىدەك، ئۇزۇن يىللىق جاپالىق ئىزدىنىش، تەتقىق قىلىش، قىياسلاشلار بەدىلىگە ۋۇجۇتقا كەلگەن ئۇشبۇ ئەسەر— «ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك مەنبەسى، ئېتنىك نامى ۋە ئۇنىڭ ئېتمولوگىيەسى»، «ئۇيغۇرلارنىڭ ماددىي مەدەنىيىتى»، «ئۇيغۇرلارنىڭ ئائىلە—نىكاھ تۈزۈم رەسمىيەتلىرى»، «ئۇيغۇرلارنىڭ ئەدەبىيات—سەنئىتى»، «ئۇيغۇرلارنىڭ كۆڭۈل ئېچىش ئادىتى ۋە خەلق ئويۇنلىرى»، «ئۇيغۇرلارنىڭ ئىلىم—پەن ساۋادى» ئوخشاش كاتتا ئون يەتتە باپتىن ئىبارەت. ھەر بىر باپ ئۆز نۆۋىتىدە يەنە بىر نەچچە مەخسۇس سەرلەۋھەلەر ئارقىلىق چوڭقۇر ئىلمىي—ئانالىتىك پىكىر—مۇلاھىزىلەر بىلەن يورۇتۇلۇپ بېرىلگەن.

تەكىتلەپ ئۆتۈش لازىمكى، مۇئەللىپ ئۆز ئەسەرىنىڭ ئۈچىنچى بابىنى يەنى خەلقىمىزنىڭ ئېتنىك كېلىپ چىقىش مەنبەسى، ئېتنىك نامى ھەم ئۇنىڭ ئېتمولوگىيەسىنى ئېنىقلاش ۋە ئېچىپ بېرىشتە قەدىمىي ۋە ئوتتۇرا ئەسىرلەرگە تەئەللۇق خىتاي، ئەرەپ—پارس، قىسمەن تۈركىي ئەدەبىياتلاردىن؛ كېيىنكى زامان ياپون، موڭغۇل ۋە رۇس—ياۋروپا تۈركىيشۇناس ھەم ئۇيغۇرشۇناسلىرىنىڭ ئىلمىي تەتقىقاتلىرىدىن قىياسىي پايدىلانغان بولسىمۇ، كىتابنىڭ ئاساسىي قىسمىنى يەنىلا ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئەجرى بەدىلىگە توپلىغان باي ھاياتىي ھەم ئارخېئولوگىيەلىك ماددىي ماتېرىياللارنى ئىلمىي شەرھىلەش ئاساسىدا يېزىپ چىققان. شۇڭلاشقىمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك مەنبەسىدىن تا ئۇلارنىڭ ئىسىم قويۇش ئادىتىگىچە بولغان بارلىق تەپسىلاتلار ئۆزىنىڭ تارىخىي ھەم ھاياتىي ھەقىقەتلىكى بىلەن كىتابخاننى ئۆزىگە جەلىپ قىلىۋالىدۇ.

دەرۋاقە، ئا. ھەبىبۇللانىڭ سەل كام 600 بەتلىك چىن مەنىسىدىكى ئىلمىي—ئانالىتىك مونوگرافىيەسى بەزى بىر سەۋەنلىكلەردىن خالىي بولۇشىمۇ تەس، ئەلۋەتتە. خۇسۇسەن بۇ «ئۇيغۇرلارنىڭ ئىلىم—پەن ساۋادى» تەلقىن قىلىنغان ئون ئالتىنچى باپتا كۆرۈلىدۇ. بۇ يەردە ئالىم ئۈكەر (ھۈكەر) يۇلتۇزىنى، توغرىراغى يۇلتۇزلار توپىنى— «تۆمۈر قوزۇق» دەپ ھېساپلاپ، «ئەجداتلىرىمىز ئۈكەردىن كېچىسى يول يۈرگەندە كومپاس ئورنىدا پايدىلىنىپ كەلگەن» دېگەن خۇلاسىغا كېلىدۇ. ئەسلىدە «تۆمۈر قوزۇق» («ئالتۇن قوزۇق» مۇ دېيىلىدۇ)— ئامىنىڭ ئۆزىدىنلا چىقىپ تۇرغىنىدەك شىمالىي قۇتۇپ يۇلتۇزىنىڭ جانلىق تىلىمىزدا يەنە بىر خىل ئاتىلىشىدۇر. ئەندى ئۈكەر بولسا (ئەرەپچە— سۈرەييا، رۇسچە—پلېيادى) سەۋر (رۇسچە—تېلېتس) يۇلتۇزلار تۈركۈمىدىكى كۆزگە ياققال كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان غۇژمەك يەتتە يۇلتۇزدۇر. خەلقىمىزدە بۈيۈك خاقان ئالپ ئەرتوڭا (ئەفراسىياپ)نىڭ پەرى سۈپەتلىك شوخ يەتتە قىزى دەسلەپ چىرايلىق ئاققۇش — غازلارغا، كېيىن تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بىلەن يەتتە يۇلتۇزغا ئايلىنىپ كېتىپتۇمىش دېگەن رىۋايەت بار (بۇ ئەسلىدە خۇددى شۇ مەزمۇندىكى يۇنان مىفولوگىيەسىدىن ئۆزگەرگەن بولۇشىمۇ ئېھتىمال).

«ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيەسى»نىڭ دەسلەپكى بىر قانچە سەھىپىلىرىدە خەلقىمىزنىڭ قەدىمىي قول ھۈنەرۋەنچىلىك بۇيۇملىرى نەمۇنىلىرىنىڭ رەڭلىك فوتوسۈرەتلىرى، مىللىي ئويۇنلىرىمىزدىن كۆرۈنۈشلەر بېرىلگەن بولسا، ئاسترونومىيەگە ئائىت باپتا مۇچەل كالېندار بىلەن مىلادىيە كالېندارىنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى ھەم مۇچەل ھېساۋى بويىچە ھېساپلاش دائىرىسى كۆرسىتىلگەن.

ئالماسبەگ.

* * *

مۇئەللىپ ھەققىدە:

ئابدۇرەھىم ھەبىبۇللا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئامراد تەتقىقاتچىسى. ئۇ 1932—يىلى كورلا ناھىيەسى بازار ئىچىدە دۇنياغا كەلگەن. 1943—يىلدىن 1945— يىلغىچە ئۆلكىلىك ئۈرۈمچى دارىلمۇئەللىمىدە، 1951— يىلدىن 1953—يىلغىچە بېيجىندىكى مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا ئوقۇغان ۋە 1963—يىلغىچە مەزكۇر ئىنستىتۇتنىڭ تىل فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچى بولغان. 1976—يىلدىن تا ھازىرغا قەدەر شۇئار ئىجتىمائىي

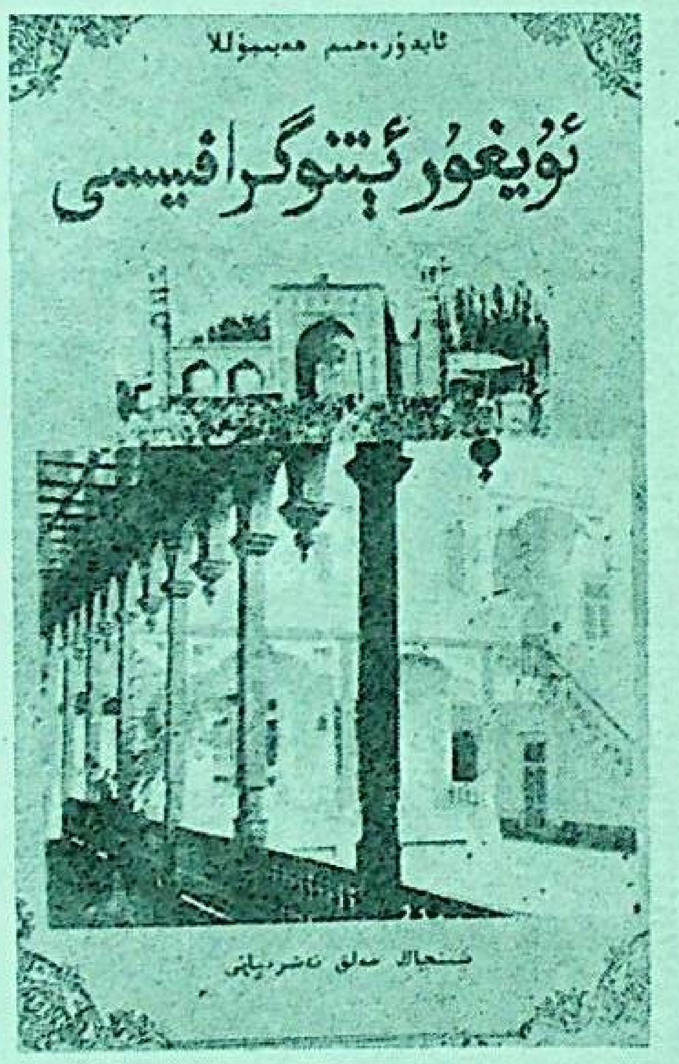

پەنلەر ئاكادېمىيەسى تارىخ ۋە مىللەتلەر تەتقىقاتى ئىنستىتۇتىدا مىللەتشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلمەكتە.

ئا. ھەبىبۇللا ئۆزىنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى داۋامىدا نۇرغۇنلىغان ئىلمىي—ئانالىتىك ماقالىلارنى يازدى. «ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك مەنبەسى ئۈستىدە يېڭى ئىزدىنىش»، «19—ئەسىردە شىنجاڭ رايونىدا يۈز بەرگەن دېھقانلار قوزغىلىڭى توغرىسىدا»، «ئاتاقلىق ئالىم مەھمۇت قەشقەرىي ۋە مىللەتشۇناسلىق توغرىسىدا»، «لوپنۇر ۋە لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى توغرىسىدا»، «ئالتاي رايونىدىكى تۇۋالارنىڭ ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى ئىجتىمائىي فورماتسىيەسى»، «ئەنئەنەۋىي مەدەنىيەتكە قانداق مۇئامىلە قىلىش كېرەك» قاتارلىقلار شۇلار جۈملىسىدە.

چەت ئەل نەشرلىرىدىن

شەرقىي تۈركىستان مۇسۇلمانلىرى خىتاينىڭ پارچىلىنىشىنى تېزلەتمەكتە

(ۋال ستىرىت ژۇرنىلى— 1994— يىلى 16— ئاۋغۇست)

كاڭ سىچىن ئىسىملىك خىتاي مۇخبىرىنىڭ غەربىي ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان ماقالىسىنىڭ ئەينەن تەرجىمىسىنى باستۇق. مۇشتىرىلارنىڭ پايدىلىنىشىنى ئۈمۈت قىلىمىز— تەھرىردىن.

جۇڭگو. ئۈرۈمچى— ھازىر سابىق كېڭەش ئىتتىپاقىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا مۇستەقىل بولدى. جۇڭگونىڭ غەربىدىكى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا مۇسۇلمان بۆلگۈنچىلىرىمۇ مۇستەقىللىق ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ.

شىنجاڭدىكى بۆلۈنۈش ھەرىكەتلىرى تېخى ئاجىز بولسىمۇ نۆۋەتتە جۇڭگو ئۈچۈن يېڭى مەسىلىلەرنىڭ كۆپى ژىراق چېگارا رايونلىرىدا شىنجاڭنىڭ جەنۇبى بىلەن چېگارىلىنىدىغان تىبەت بېجىننى خېلىلا ئەستايىدىل ئويلاندۇرۇشقا سالغان.

6—ئايدا مۇسۇلمان بۆلگۈنچىلىرى جەنۇبىي شىنجاڭدا يەنى ئاقسۇدا بىر كىچىك كۆۋرۈكنى پارتلىتىۋەتكەن.

يەرلىك ساقچىنىڭ دېيىشىچە، ئۆتكەن بىر قانچە يىلدىن بۇيان يۈز بېرىپ كېلىۋاتقان بۇ خىل پارتلىتىش ۋاقەسىنىڭ ئەڭ كېيىنكى مىساللىرىنىڭ بىرىدۇر. ئاقسۇ ساقچى ئىدارىلىرىنىڭ تېلېفون ئارقىلىق بىلدۈرۈشىچە، شىنجاڭدىكى ئاساسلىق مىللەت ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرىدىن بولغان ئون ئىككى كىشى پارتلىتىشقا مۇناسىۋەتلىك دەپ قولغا ئېلىنغان. پارتلىتىشتا ئادەم چىقىم بولمىغان. ئاقسۇ ۋاقەسى مۇستەقىللىقنى تەرغىپ قىلغۇچى شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرى تەرىپىدىن يۈز بەرگەن بىر قاتار ھوجۇملار ئىچىدىكى ئەڭ كېيىنكى ئىشەنچلىك جىنائىي قىلمىشتۇر. 1993—يىلى 6—ئايدا قەشقەردە بەش قەۋەتلىك مېھمانخانىغا قويۇلغان بومبا بىنانىڭ بىر قىسمىنى پارتلىتىپ تاشلىغان ھەم ئۈچ كىشى ئۆلگەن ئىدى. 1992—يىلى ئۈرۈمچىدە ئاپتوبۇس پارتلاش يۈز بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىككى يىل ئىلگىرى قەشقەرگە يېقىن جايدا بۆلگۈنچىلەر بىلەن ساقچىلار ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ئېتىشىشتا ئىككى كىشى ئۆلگەن. مۇستەقىللىقنى ئاكتىپ تەرغىپ قىلغۇچىلار شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئاز بىر قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. (بۇ سۆز ھۆكۈمەتنىڭ بورمىلانغان سۆزى— تەھرىردىن) خىتايلارغا بولغان قارشىلىق، نارازىلىق ئۈزلۈكسىز كۆپىيىمەكتە. بىراق كۆپ ساندىكى پۇقرالارنىڭ قارىشى مۇقىملىق ۋە ئىقتىسادىي ئىسلاھات ئاساسىدا ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش.

1991—يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىشى شىنجاڭغا دەسلەپكى ئۈمۈت ئۇچقۇنى بولدى. بۇ رايون ئوتتۇرا ئاسىيادىكى خوشنىلىرىغا ئەگىشىپ قەدەم بېسىش ئېھتىماللىقىنى شەكىللەندۈرگەن ئىدى. بىراق بۇ مۇسۇلمان جۇمھۇرىيەتلىرىدىكى ئىقتىسادىي ئاجىزلىق ھەممىنى ئۆزگەرتىۋەتتى.

كالىفورنىيەنىڭ تۆرت ھەسسىگە توغرا كېلىدىغان شىنجاڭدا ئون ئالتە مىليون نوپۇس بولۇپ، كۆپ قىسمى تۈركچە سۆزلىشىدىغان ئۇيغۇر، قازاقلاردىن تەشكىل تاپقان مۇسۇلمانلاردىن ئىبارەت. خىتايلار پۈتۈن نوپۇسنىڭ ئوتتۇز سەككىز پىروتسېنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئاز سانلىق مىللەتلەر ژۇقۇرى قاتلام ھوقۇقلارنى تۇتقان، ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىلىرى بۇ رايوننىڭ نېفت، كۆمۈرگە ئوخشاش مول تەبىئىي بايلىقلىرىنى ئىچكىرىگە يۆتكەپ كېتىپ، شىنجاڭغا ئاز بىر قىسمىنى قالدۇرۇپ قويغانلىقى ئۈچۈن بېجىنغا نارازىلىقى بار.

شىنجاڭدىكى ئاساسلىق شەھەرلەردە ساقچىلار ۋە مەخپىي ساقچىلار ھەر يەردە يۈرىشىدۇ. قوراللانغان ئەسكەرلەر كۆۋرۈكلەرنى، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىدۇ. پارتلىتىشقا ئوخشاش كەسكىن ھەرىكەتلەردىن تاشقىرى شىنجاڭدىكى بۆلگۈنچىلەرنىڭ تەشەببۇسى ۋە ئۇلارنىڭ ئېرىشمەكچى بولغان مەخسىتى— بۆلۈنۈپ چىقىپ مۇستەقىل «شەرقىي تۈركىستان» قۇرۇپ چىقىش.

ھەممىگە مەلۇم بولغان ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىدىكى تۈركىستان غەربتە كاسپىي دېڭىزىدىن شەرقتە گوبى چۆلىگىچە بولغان نەچچە مىليون كۋادرات كىلومېتىرغا سوزۇلغان كەڭ زېمىننى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، غەربىي يەنى رۇس تۈركىستانى— ھازىرقى قازاقىستان، ئۆزبېكىستان، تاجىكىستان، تۈركمەنىستان، قىرغىزىستانلارنى، شەرقىي— يەنى چىنى تۈركىستانى بولسا ھازىرقى شىنجاڭنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

قەشقەر ئاز سانلىق دىنىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى كاتىۋى سۈي چەنزۇڭنىڭ دېيىشىچە، چەت ئەلدىكى بۆلگۈنچى كۈچلەر «شەرقىي تۈركىستان ژۇرنىلى»، قوللانمىلىرىنى نەشر قىلماقتا. چېگارىدا جۇڭگو تاموژنىلىرى ھەر يىلى مەلۇم مىقداردىكى ماتېرىياللارنى تۇتۇپ ئالىدۇ.

بىر ئۇيغۇر فابرىكاتنىڭ ئېيتىشىچە، چەت ئەلدە تۇرۇۋاتقان بەزى ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرى پۇل ئەۋەتىپ، بۆلۈنۈش ھەرىكەتلىرىنى ئىقتىسات بىلەن تەمىنلەۋاتىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان ھەرىكىتىنىڭ قوللىغۇچىلىرى 1993—1994—يىللىرى سەئۇدىيە ئەرەبىستاندا شەرقىي تۈركىستاننىڭ بايرىقىنى ئاشكارە ئاستى، بېجىن بۇنىڭغا قاتتىق نارازىلىق بىلدۈردى.

ستامبۇلدا چىقىدىغان «شەرقىي تۈركىستان ياشلىرى» گېزىتىنىڭ 1994—يىل، 9—سانىدىن ئېلىندى.

رېداكسىيەمىزدە مېھماندا

باي بولۇشنىڭ چىغىر يوللىرى

باي بولۇش ئاسان ئىش ئەمەس. ئۇ ئادەمدىن ھەر تەرەپلىمە چوڭقۇر ئويلىنىپ، پاراسەت بىلەن ھەرىكەت قىلىشنى، كېچە-كۈندۈز ئىزدىنىشنى، بازار مۇناسىۋەتلىرى، بازار ئىختىسادىنى پۇختا ئۆگىنىش ۋە چۈشىنىشنى، ھارماي-تالماي ئەمگەك قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ھاياتتا ئالدامچىلىق، ھىلىگەرلىك، ھاراملىق، پارىخورلۇق، ژۇقۇرى مەنسىۋىنى سۇيىستىمال قىلىش ئارقىلىق باي بولغانلار ۋە بولىۋاتقانلارمۇ بار. لېكىن ئۇلار قاچاندۇ بىر كۈنى ۋىجدان سوتى ئالدىدا جاۋاپ بېرىشكە تېگىشلىك. باي بولۇشنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇسۇلى ھالال ئەمگەك بىلەن مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىپ، ئۇنى سېتىش، سودا-ساتائەت، تىجارەتنى گۈللەندۈرۈش ئارقىلىق خەلىققە خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت.

بىز ھېكايە قىلماقچى بولغان ئابدۇرازاق ھاجىم يۇنۇس ئوغلى ئۇرپانىي باي بولۇشنىڭ ھالال، ئادىل، توغرا يولىنى تاللاۋالغان تىجارەتچىدۇر. ئۇنىڭ دادىسى يۇنۇس ئاكىنىڭ پۈتكۈل ھاياتى شەرقىي تۈركستاننىڭ ئۇرپان شەھرىدە تۆمۈرچىلىك كەسپىدە ئىشلىش بىلەن ئۆتكەن. لېكىن ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئىياز بىلەن ئابدۇرازاق ھايات كەچۈرۈشنىڭ باشقىچەرەك يولىنى — تىجارەتچىلىكنى تاللاۋالدى. ئىيازئاكا خېلە ژىللار تىبەتتە سودا ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ ژۈرۈپ، 1961-ژىلى شۇ يەردىن تۈركىيەگە چىقىپ كېتىپ، ستامبۇلغا ئورۇنلىشىپ ۋە بۇ يەردە تىجارەتچىلىك پائالىيىتىنى داۋام قىلدى. ئۇنىڭ ئىنىسى ئابدۇرازاق ئاكىمۇ ئاتا ئىزىدىن ئەمەس، ئاكا ئىزىدىن ماڭدى. ئۇ 1974-ژىلى ستامبۇلدىكى ئاكىسى ئىياز ھاجىمنىڭ چاقىرتىشى بىلەن ستامبۇلغا بېرىپ، تۈركىيە پۇخراسى بولۇپ قالدى...

— ئۇرپاندا ئىختىسادىمىز ناچار بولغاچقا تۈركىيەگە قۇرۇق بويۇمنىلا ئېلىپ بارغان ئىدىم، — دەيدۇ ئابدۇرازاق ھاجىم بىز بىلەن بولغان سوھبەتتە. — نېمە قىلىش كېرەك؟ دەسلەپ ھەر خىل ئېغىر ئىشلاردا ئىشلەپ ژۈرۈپ، ئازىراق ئاخچا تاپتىم. كېيىن ئادەم مىغىلداپ ژۈرگەن ستامبۇل بازارلىرىنى ئارىلاپ ژۈرۈپ، قالداق كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىشىم كېرەكلىگىنى ئويلىدىم. بازاردا قالداق تاۋارلارنىڭ بازىرى ئىتتىكلىگىگە زەڭ سالدىم. چوڭىراق ئىشلارغا تۇتۇش قىلىشقا چامىم يەتمەيدۇ، يانچۇغۇمدا ئاخچام ئاز. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئىشنى كىچىك تەرىسىدىن باشلاشنى كۆڭلۈمگە پۈكتۈم. شۇ كۈنلىرى «زادى نېمە قىلىش كېرەك؟» دېگەن سوئال قەلبىمگە ئارام بەرمەي، ئۇنلەرنى تاڭلارغا ئۇلاپ چىقتىم. بىر كۈنى مەسچىتتە ناماز ئوتەۋېتىپ، ھەممە ئادەملەرنىڭ بېشىغا ئاق خەسىدىن تىكىلگەن ئىپىز يېنىك بوك، ئۈچىسىغا ئاق يەكتەك كىيىۋالغىنىنى كوردۇم. ئىمام، مەزىنلەر بىلەن يېشى چوڭ تەقۋادار كىشىلەر بولسا بېشىغا سەللە يوگەپ ژۈرىشەتتى. ئۇلار ئاھايىتىمۇ كوپ ئىدى. مەن ئىشنى ناماز ئوتىگەندە كىيىدىغان بوك تىكىشتىن باشلىسام بولىدىكەن، دېگەن قارارغا كەلدىم. بۇ مېنىڭ ئۈچۈن ئىستىقبالى بار قاراردەك بىلىندى. چۈنكى، دۇنيادا ئىسلام دىنىغا بولغان ئېتىقات كۈچىيىپ، مەسچىتلەرنىڭ ئىشىگى يەنىمۇ كەڭەرەك ئېچىلىشقا باشلىغان ئىدى... بىر ئوينى تەييارلاپ، تىكىش ماشىنىسى ۋە ئاز-تولا گەزمال سېتىۋېلىپ، رەسمىي ئىشقا كىرىشتىم. دەسلەپ ئوزەم يالغۇز كۈنىگە ئون، ئون بەش بوك تىكىپ، بازاردا سېتىشقا باشلىدىم. بارغانسىرى تەجرىبەم ئېشىپ، ئىشىم ژۈرىشىپ، ئوقتىم ياخشىلىنىشقا قاراپ ماڭدى. كېيىن بوككە قوشۇپ ئاق كوينەك-يەكتەك تىكىشكە كىرىشتىم. ئىشىمغا ئاللا-تائالادىن شاپائەت ياغدىمۇ، دەسمايەم كوپىيىپ، تۇرمۇش ئەھۋالىم بارغانسىرى ياخشىلىنىشقا باشلىدى. ئەينە شۇ چاغدا ستامبۇلنىڭ تۈركستان جامەسى جايلاشقان ئورنەك دېگەن جايىدىن 80 ئائىلىگە ئوي سېلىش ئۈچۈن ئولچۈك يەر سېتىپ بېرىلدى. مەنمۇ شۇ جايىدىن بىر كىشىلىك يەر ئېلىپ، ئوي سېلىشقا كىرىشتىم. ئويۇم پۈتكەلدىن كېيىن، 1981-ژىلى ئۇرپاندا قالغان بالا-جاقامنى ستامبۇلغا ئېلىپ كەلدىم. ئايالىم، ئىككى ئوغلۇم ۋە بىر قىزىم بىلەن ئويۇمىزدە كىچىك كارخانا قۇرۇپ، كېچە-كۈندۈز ئىشلەشكە باشلىدۇق. ئارىدىن بىرەر ژىل ئوتكەلدىن كېيىن كارخانىمىز دائىرىسى كەڭىيىپ، ئۇنىڭدا ژىگىرمىگە يېقىن ئادەم ئىشلەيدىغان بولدى. ئەلدى بوك، يەكتەكتىن باشقا سەللە تىكىپ، يوگەپ چىقىرىشقا باشلىدۇق. سەللە يوگەيدىغان مەخسۇس ستانوكلارنى تەييارلىدىم. شۇنداق قىلىپ كارخانىمىزدا كۈنىگە بەش يۈزگە يېقىن بوك، يەكتەك ۋە سەللە تىكىپ، تەييارلايدىغان بولدۇق. مەھسۇلاتىمىزنىڭ سۈپىتىگە ئالاھىدە ئېتىۋار بەردۇق. تەييارلىغان مەھسۇلاتىمىزنى پەقەت ستامبۇلدىلا ئەمەس، تۈركىيەنىڭ بارلىق شەھەرلىرىگە، شۇنداقلا سەئۇدىيە ئەرەبىستانى، مىسىر، پاكىستان، ئىران، ئاۋغانىستان ئوخشاش كوپلىگەن ئىسلام دولەتلىرىگە ۋە ياۋروپىنىڭ مۇسۇلمانلار ياشايدىغان ئورۇنلىغان مەملىكەتلىرىگە چىقىرىشقا باشلىدۇق، كارخانىمىزدا ئىشلىگەن ئىشچىلارغا ئېيىغا 500 دوللارغا يېقىن ئەمگەك ھەققى تولەپ تۇردۇق. ياخشى يوگەلگەن سەللىمىزنىڭ بىر دانىسىنى دۇنيا بازىرىدا 15—16 دوللاردىن سېتىشقا باشلىدۇق...

شۇنداق قىلىپ، دەسلەپكى قىيىنچىلىق كۈنلەر ئارقىدا قالدى. ئابدۇرازاق ھاجىم ئوغۇللىرىنى ئويلەپ، ئۇلارنىمۇ ئايرىم ئوي-جايلىق قىلدى. دەسمايىسى كوپىيىپ، 400 مىڭ دوللارغا ئېگە ئوتتۇرا ھال بايلار قاتارىغا قوشۇلدى.

بايلارمۇ ھەر خىل بولىدىغۇ. بەزى بايلار مەرت، سېخى بولۇپ، خەلقنىڭ غېمىنى يەپ، ژىغىنىنى ژىغلىسا، بەزىلىرى پەقەت ئوزىنىڭلا مەنپىيتىنى ئويلاپ، باشقىلارغا قىلچىلىك نەپ بەرمەيدۇ. خەلقى، مىللىتى توغرىلىق ئويلاش بۇ ياقتا تۇرسۇن، تېرىقتا ئۈشكە ئوتكۈزۈش دەرىجىسىدە بېخىل كېلىدۇ. ئۇنداق بايلارنىڭ يۇرتتا نە ئابروي، نە ھورمىتى بولمايدۇ. ئابدۇرازاق ھاجىم ئوزىنىڭ سېخىيلىگى، مەرتلىگى، يۇرتدىلىش، ۋەتەنداشلىرىغا كويۇمچانلىغى بىلەن چوڭ ئابروي قازانغان.

— ھازىر ستامبۇلدا ئۈچ يەردە زامانىۋى قورا-جايىم بار. بىرىدە قىزىم، رەپىقەم بىلەن ئوزەم تۇرىمەن. ئىككىنچىسىدە باللىرىمنى ئاساس قىلغان ھالدا كارخانىمىز ئىشلەۋاتىدۇ. ئۈچىنچى قورا-جايىمنى پەقەت ۋەتەنداشلىرىم، دىنىي قېرىنداشلىرىم خىزمىتى ئۈچۈن ئاجرىتىپ قويدۇم، — دەيدۇ ئابدۇرازاق ھاجىم. — تۈركىيەگە شەرقىي تۈركستاندىكى ۋەتەنداشلىرىم، دۇنيانىڭ ئوزلىغان مەملىكەتلىرى بىلەن بولۇۋاتقان يۇشقاقلىرىغا تېرىقتەك چېچىلىپ كەتكەن ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىم كوپلەپ كېلىپ تۇرىدۇ. بىر ئويۇمنىڭ ئىشىگىنى ئەينە شۇلار ئۈچۈن كەڭ ئېچىپ قويدۇم...

ئوتكەن ئون ژىلدىن كوپرەك ۋاقىت ئىچىدە ئابدۇرازاق ھاجىمنىڭ بۇ ئويىدە يۈزلىگەن ۋەتەنداشلار ئېنەپ-تەلتىرىمەي مېھمان بولۇپ قايتتى. 1993-ژىلى ستامبۇلدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇنجا خەلىق ئارا شەرقىي تۈركستان قۇرۇلتىيى ئېچىلغان ۋاقىتتىمۇ ئولىغان ۋەكىللەر ئەينە شۇ ئويگە ئورۇنلىشىپ، مېھمان بولدى. قازاقستاندىن تۈركىيەگە بارغان ئۇيغۇر سەنئەتچىلىرى توپىمۇ يەنە شۇ ئويگە ئورۇنلاشتى. بۇ يەردە بولغان مېھمانلارنىڭ بارلىق چىقىمىنى ئابدۇرازاق ھاجىم ئوز ئۈستىگە ئالدى. ئۇنىڭ بۇ قۇتلۇق دەرگاھى ھازىرمۇ چەت ئەللەردىن كەلگەن قېرىنداشلىرىدىن خالى ئەمەس... ئۇ شۇنداقلا باش-پاناسىز قالغان ئائىلىلەرگە، ژېتىم-يېسىرلارغا ماددىي ياردەم قىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

خەلىقپەرۋەر تىجارەتچى ئابدۇرازاق ھاجىم بۇ كۈنلەردە ئەزىز يۇرتى ئۇرپاندا نان زاۋۇدىنى قۇرۇش يولىدا جىددىي ھەرىكەت قىلماقتا.

— بۇ ھەقتىكى ھوكۇمەت بىلەن تۈزگەن كېلىشىم، رەسمىيەتلەر ئاساسەن ئاياقلىشىپ قالدى. خۇدا بۇيرىسا، يېقىن ۋاقىتلار ئىچىدە تۈركىيەدىن زاۋۇدنىڭ جابدۇقلىرى، ئەسۋاپ-ئۈسكۈنىلىرىنى ئۇرپانغا ئاپىرىپ، قۇراشتۇرۇش ئىشلىرىنى باشلايمىز. ئاساسىي مەخسىتىم مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىپ، تاپقان پايدامنىڭ كوپرەك قىسمىنى خەلقىمنىڭ ئىلىم-پەن، مىللىي مەدەنىيەتنى گۈللەندۈرۈشكە بولغان تەشنالىغىنى قاندۇرۇشقا سەرىپ قىلىشتىن ئىبارەت، — دەيدۇ ئۇ.

بىز مىللەتپەرۋەر تىجارەتچى ئابدۇرازاق ھاجىمنىڭ بۇ ئىزگۈ ئىشىدا يەنىمۇ چوڭ مۇۋاپپەقىيەتلەر تىلەيمىز.

م. سادىروۋ.

بەختلىك ئانا

رىسالەتخان ھەدە ھاسانوۋانىڭ ئادەتتىكى ئۇيغۇر ئاياللىرىغا خاس مېھرىۋان، مېھماندوستلۇغى چىرايىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. بىز ئويگە كىرىپ، سالام-سائاتتىن كېيىن كەلگەن مەخسىتىمىزنى ئېيتقاندا، ئۇ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا، — مەنمۇ باشقا ئانىلارغا ئوخشاشلا بالا تەربىيىلەپ، ئوي-ئىچى خىزمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتقان ئاددىي ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ بىرىمەن، — دەپ سىلىق-سىپايىلىق بىلەن جاۋاپ بەردى.

ھەقىقەتەنمۇ، رىسالەتخان ھاسانوۋا ئوزىنىڭ بارلىق ئومرىنى بالا تەربىيىلەش ئۈچۈن سەرپىلىگەن، شۇنداقلا ئۇرۇق-تۇققانلىرى، دوست-بۇرادەرلىرى ئارىسىدا ھورمەتكە ئېگە ئانىلاردىن ئىكەن. بىز ئۇنىڭ بىلەن سوھبەتلىشىپ، بۇ بەختلىك ئائىلىنىڭ بېسىپ ئوتكەن ھايات يولى ۋە ئىش پائالىيەتلىرى بىلەن تەپسىلىي تونۇشتۇق.

ئۇلار تەغدىر تەقاززاسى بىلەن كىندىك قېنى توكۈلگەن ئانا ۋەتىنىنى تەرك ئېتىپ، 1955-ژىلى قازاقستان دىيارىغا كوچۈپ چىقىدۇ. مانا موشۇ ئوتكەن ژىللار ئىچىدە بۇ ئىناق ئائىلىدە ئون پەرزەنت ئوسۈپ، تەربىيىلىنىدۇ. ئەخمەتجان ئاكا بىلەن رىسالەتخان ھەدە بولسا، باللىرىنىڭ تەرتىپلىك، بىلىملىك، كېلەچەكتە خەلىق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئادەملەردىن بولۇپ چىقىشى ئۈچۈن بارلىق كۈچ-غەيرىتىنى سەرپىلەپ، باللىرىنىڭ دىيانەتلىك، مۇستەقىل ئىشلىشىگە ھەر تەرەپلىمە مەسلىھەتلىرىنى بېرىپ تۇرىدۇ. سوھبەت ئارا رىسالەتخان ھەدە ئوتكەن ژىللارنى ئەسلەپ، مۇنداق دەيدۇ:

— ھەممىمىزگە مەلۇم، بىر دولەتتىن ئىككىنچى بىر دولەتكە كوچۈپ چىقىش ئىنتايىن قىيىن مەسىلە. ئۇ ۋاقىتلاردا بىز رۇس تىلىنى بىلمەيتتۇق. كوپچىلىگىمىزگە ناھايىتى ئېغىر بولغان ئىدى. مەسىلەن، بىزمۇ ئۈچ بالا بىلەن شەخسىي ئويلەردە ئىجارىدە تۇرۇپ، ياشىدۇق. ھوكۇمەتنىڭ كوپ بالىلىق ئائىلىلەرگە غەمخورلۇغى تۈپەيلىدىن يامان كۈنلەرگە قالمىدۇق. ئاخىرقى قىرىق ژىل ئىچىدە باللىرىمىز ئوقۇشلاردا ئوقۇپ، بىلىملىك ئادەملەردىن بولدى. ھازىر ھەر خىل ئىشلەپ چىقىرىش ساھالىرىدا ئىشلەۋاتىدۇ. مەنمۇ جۇمھۇرىيەتتىكى كوپ بالىلىق ئانىلار قاتارىدا دولەت تەرىپىدىن پېنسىيە ۋە ئىجتىمائىي ياردەملەرنى ئېلىۋاتىمەن. بۇنىڭغىمۇ شۈكرى، دايىم ئاسمىنىمىز كوپ-كوك بولۇپ، قېرىنداش خەلىقلەر ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق، رازىمەنچىلىك بولسا، خۇدايىم باللىرىمىزنىڭ كەلگۈسى پارلاق بولىدۇ، دەپ ئويلايمەن...

رىسالەتخان ھاسانوۋا ئىككى ئوغۇل، سەككىز قىزنى جەمئىيىتىمىزگە لايىق ئادەملەردىن قىلىپ تەربىيىلىگەنلىگى ئۈچۈن دولەت تەرىپىدىن «ئانا شوھرىتى» مېدالى بىلەن «قەھرىمان ئانا» ئوردېنىنى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولدى.

ياقۇپ سەمەدىي.

ئالمۇتا شەھرى.

ئىجتىمائىي ساھاغا غەمخورلۇق

جۇمھۇرىيەت پرېزىدېنتىنىڭ 1995-ژىلى 10-يانۋاردىكى «ئىجتىمائىي ساھانىڭ ئايرىم ساھالىرىنىڭ خىزمەتچىلىرىنى ئىجتىمائىي ھىمايە قىلىش بويىچە چارىلەر توغرىلىق» توختامىغا باغلىق 1- يانۋاردىن باشلاپ سالامەتلىكنى ساقلاشنىڭ، بىلىم بېرىشنىڭ، ئىجتىمائىي ھىمايە قىلىشنىڭ، مەدەنىيەت بىلەن سەنئەتنىڭ بيۇدژېتتىكى مەھكىمىلىرى خىزمەتچىلىرىنىڭ ئايلىق مائاشى قانۇن تەرتىۋى بىلەن بەلگۈلەنگەن ئەڭ توۋەن ئەمگەك ھەققىنىڭ (200 تەڭگە) بىر ھەسسە مولچەرىگە تەڭ ئاخچىغا كوپەيتىلدى.

ئېنىق مىسال: ئىلگەركى تارىفلىق كەشتە بويىچە ئىككىنچى دارىجىدىلىك تارىف بويىچە مەكتەپ مۇئەللىمى 1994-ژىلى 1-دېكابردىن باشلاپ 1785 تەڭگە مائاش ئېلىپ كەلگەن ئىدى. ئەندى 200 تەڭگىگە كوپەيتىلىشكە باغلىق 1995-ژىلى 1- يانۋاردىن باشلاپ ئۇنىڭ ئوتتۇرا ئايلىق مائاشى 1985 تەڭگە بولىدۇ.

ژۇقۇرىدا كورسىتىلگەن كوئېففىتسىيېنتلارنى ھېسابقا ئېلىپ، ئاتالغان توختام بويىچە خىزمەتچىلەرنىڭ ئايرىم كاتېگورىيەسىنىڭ مائاشى ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن 20 پروتسېنت كوپەيتىلىدۇ.

(قاز تاگ).

ئىمقۇت

سەردار

(داستاندىن پارچە)

غازات يولۇڭ باشلىنىپتۇ ئومۇستىن،
يوللىرىغا تۇزاق قويۇپ قۇللۇقنىڭ.
مەنمۇ بۈيۈك پەرزەنتىمەن تەڭرىمنىڭ،
نەسلى بولغاچ سەندەك زاتى ئۇلۇقنىڭ.

تاۋلاپ ئىلھام- ئىمانىمنى ئوتۇڭغا،
بېغىشلىدىم، تىلاۋەت قىپ روھىڭغا.
«شائىرلارنىڭ سۇلتانىمەن!» دەپ ۋۇرگەن،
ئوزەڭ سۇلتان، ئوزەڭ شاھسەن ئوغلۇڭغا.

قوشۇنلىرىڭ قوشۇلۇپ ساپ-پاكلاردىن،
غازات ئوتۇڭ تۇتۇشپتۇ ئاھلاردىن.
ئۇلۇق ماڭا، بۈيۈك ماڭا سەردارىم،
شانۇ-شەۋكەت، تاجۇ-تەختىڭ،شاھلاردىن.

غازات يولۇڭ باشلىنىپتۇ تاغلاردىن،
ۋۇرەكلەرنى زېدە قىلغان داغلاردىن.
ئىزىڭ قاپتۇ قىيا-تاشتا... داۋالدا،
تامغىلانغان قان-قىيامەت چاغلاردىن.

قانلىق يولۇڭ باشلىنىپ دەرت-ئازاپتىن،
شانلىق يولۇڭ شاخلىنىپتۇ غازاتتىن.
«لومودىلار» كېپەنلەنگەن قەھرىڭگە،
پۈتۈلگەندەك جەڭنامىسى ئەژداتنىڭ.

پال ئاچىدۇ ھەر كىم ساڭا ھەر نە دەپ،
قان-قىيامەت قىسمىتىڭنى كورگەندەك.
بىراق، بوۋا، ھېچ كىم سېنى ھېچ قاچان-
سويەلمەيدۇ، بەلكىم ئوزەم سويگەندەك.

بولغان كەبى باتۇر جەڭچىڭ-جەڭگىۋار،
ھەمدەم ماڭا، ھەر دەم غالىپ پەخرىڭ يار.
ھەققە مۇھتاج شائىرىڭغا، جان بوۋا،
ئەۋۋەل خۇدا، ئاندىن ئوزەڭ مەدەتكار!..

* * *

مۇدھىش، سىرلىق تېپىشمىقى ژىللارنىڭ،
يەشكەن ئىدىڭ قىلىچىڭدا پاچاقلاپ.
ئېتىلماستىن قالدى ئوقۇڭ ئاخىرقى،
(پالگان تۇرۇپ ئاتالمىدىڭ... شۇ چاتاق).

قادىر تۇرۇپ، ئوز قولۇڭدا يېشىشكە
چېگىشلىرىن شۇ بىر «سىرنىڭ» تىلسىمدەك.
«ئوزەڭ يەش!..» دەپ تاپشۇرغاندەك
تارىخقا،
ئوزەڭ كەتتىڭ، ژىغلاپ قالدۇق ژېتىمدەك.

«قان ياشلىرى، پاك يۇرتۇمنىڭ گۇناسىز
ئايلانمىسۇن يەنە قانلىق قىيانغا...»-
دەپ بەلكىم، ئايىغانسەن خەلقىڭنى
ئەسىر بولۇپ، ئۇلۇغۋار بىر خىيالغا!؟

«قان ياشلىرى مەزلۇم ئەلنىڭ گۇناسىز
توكۇلمىسۇن!»-دېگىنىڭ ھەق گۇمانسىز.
بىراق، سەردار!
بىلگەندىڭمۇ باشتىلا
بولماسلىقىن غازات قانلىق-قىيانسىز!

«يېغا-يالدىن، قىرىنداشتىن- ھەر بالا»-
دېگەن گەپكە قاراتتىڭمۇ بەك سەگەك.
يان خوشناڭنى ... يە قان قىرىنداشىڭنى
ئۇنتۇلدىڭمۇ، بىر جەڭگاھتا سىناي دەپ؟!

كەچۈر، بوۋا!..
ئۇردەك پاكسەن، غۇۋاسىز،
سوراقلىرىم- ئەركىلىكىم گۇۋاسىز.
ھەيكىلىڭنى تىكلەتتىمۇ داستان قىپ،
پاكلىقىڭغا ئىشەنمىسەم، گۇمانسىز!

* * *

ئىشەنمەيمەن، دېگەنلەرگە: «ئاداشقان...»،
ئىشىنىمەن دېگەنلەرگە: «ئالداشقان!».
قايسى ئاكەس جولۇۋاتقان چالۋاقاپ،
پاكلىقىڭغا شەك كەلتۈرۈپ، پال ئاچقان؟!

ئوكتەبرنىڭ ئوتلىرىغۇ، لاۋۇلغان،
ھۆرىيەتكە روھلاندۇرغان ئېلىمنى.
«ئىنجادىمىز پاسبانى» دەپ بىلگەن،
خەلقىم مېنىڭ شۇرالارنى... لېنىننى.

«سەجدە قىلغان ئارمانلارنىڭ ژۇرىگى،
ئازات، ئەركىن- تەڭلىگىمىز كورىگى»،-
دەپ، ئىشەنچىن، ئېتىقادىن باغلىغان،
سوۋېت ئېلى، ساڭا ئۇيغۇر دولىتى!

تارىخ گۇۋا، شۇ ئېتىقات تۈپەيلى،
خوجانىياز ياۋ بىلەنمۇ كېلىشكەن.
قايسىڭ بىلگەن، شۇم غەرىزىن ياۋۇزنىڭ
ئەقىدىنى ساتقۇنلۇقتا تېگىشكەن.

ژۇلۇپ تاشلاپ، چومپەردىسىن مەككارنىڭ-
كورەلمىگەن، نەسلى ئەبلەخ ئەپتىنى.
غەبلەت بېسىپ، خىرەلەشكەن كوزلەردىن
سوررىماق پەرىز، ئالدانغانلار ھەققىنى!

* * *

شىڭ شىسەينىڭ قارا نامى يېزىقلىق
قىساس ئوتى يېنىق قالغان تارىختا.
جازالانماي، مىللىي ئاسىي، جاللاتلار،
خوجانىياز ئەيىپكارمۇ تارىختا؟!

قىلىچىنى سالمىغان ھېچ قىنىغا،
ماۋزېرىنى تەييار تۇتقان بەتلەگلىك.
ئىشەن ماڭا، مەغرۇرلۇغى، مەرتلىگى
ئازايمىغان بويىدىكى سەگەكلىك.

جاراڭلايتتى ياۋنىڭ ئولۇم ھوكمىدەك،
دېگەن سوزى، كۈلۈپ تۇرۇپ نەشتەرلىك:
«تارىخ بەرگەن ئاچچىق ساۋاق شۇ بىزگە،
ئىنقىلاپتا مۇرەسسە-لەڭ خەتەرلىك!
ياۋۇز بىلەن مۇرەسسە ئۇ- يېڭىلىش،
بايقا دۇبەن، بۇ بىر شەرتلىك كېلىشىش.
سىنايدىغان ئىككىمىزنى يەكمۇ-يەك،
ئەڭ مەيداندا، بۇ تارىخىي چېلىشىش!

ئەھدىمىز بار-تۈزگەن ئەل-يۇرت بەختىچۇن،
كەلگىنىم يوق ئورداڭغا خان تەختىچۇن.
ئاتاق-مەنسەپ مېنىڭ ئۈچۈن بېگانە،
شان-شوھرىتىم سادىغا يۇرت ئەركىچۈن!».

* * *

راستىن ئېيتسام، باشلىنىدۇ ئوزەڭدىن،
ۋەتەن،ئەل-يۇرت ھەققىدە پاك چۈشەنچەم.
گۇمانىمكىن «چوڭ دوستلارغا» قول بېرىش،
ئىرادەڭدىن غالىپ كېلىپ ئىشەنچەڭ؟!

ئېغىرمىدى ئالدانغاننىڭ گۇناسى،
ۋاپاسىزلار گۇناسىدىن ئالدامچى.
ئىشەنمىسە ئادەملەرگە ئادەملەر
جاھان ئەھلى ئادەم ئەمەس، يالغانچى!

ئەگەر دوستلار ئالدىسىچۇ دوستىنى،
ئادىل دوستنىڭ دۈشمىنىگە يان بېسىپ.
ئېيتىڭلارچۇ، بولالايدۇ كىم كېپىل
يەر-جاھاننى كەتمىشكە قان بېسىپ؟!

دوستلىرىغا «ۋاپادار» دەپ ئىشەنگەن،
ئەيىپلىكمۇ ئادالەتنىڭ سەردارى؟
دۈشمەنلەرگە «دوستلار» ئۈچۈن يەم بولغان
مەرت ئوغلاننىڭ ئېيتقىن، نېمە گۇنارى؟!

ئېيتقىن: كىملە رەھىمەت قىلغان «قورقاق!»
دەپ،

بۈركۈتنى خالتەڭرىنىڭ ئەڭ قەيسەر.
تەڭدىشى ئاز قرالى ئۇ قىساسنىڭ،
ئىشەنمىسەڭ، تارىخقا بىر سال نەزەر.

قان- ياشلارلى كورۇپ تۇرۇپ دەريادەك،
قان توكمەسكە كېلىشكەنلىك گۇنامۇ؟
ياۋ تىز پۈكۈپ، كېلىشىمگە كەلگەندە-
كېلىشمىسەڭ، كەچۈرمەيدۇ خۇدامۇ!

تىرەلگەندە ئەل تەغدىرى تۈيۈققا،
ئامان ساقلاپ قالماق ئۈچۈن ئەل-يۇرتنى،
توغرا يولنى تاللىۋالغان ئاخىرى-
يېڭىش ئۈچۈن قانلىق قىيان، شۇم جۇتنى.

دەرتمەن ئەلگە بېرىش ئۈچۈن ئەركىنلىك
يېغىنمۇ بەرگەن قىسمەن «ئەركىنلىك».
پاراسەتتە دەللىڭ، دانا سەردارنى
ئەيىپلەشكە ياراشمايدۇ كەسكىنلىك!..

* * *

شائىرىمەن، ئەركپەرۋەر خەلقىڭنىڭ،
قىساس قولۇم ياۋ بويىندا ھەققىڭنىڭ.
ياققان غازات ئوتلىرىڭدىن تۇتاشقان
مەڭگۈ ئوچمەس يالقۇنىمەن تەكتىڭنىڭ.

يانار تاغدەك شولىسىمەن ئەكسىڭنىڭ،
(پەللىسىگە چۈشمەيدىغان ھەركىمنىڭ).
سەردارلارغا ئاتا بولغان ئوزەڭدەك-
مۇستەقىللىق تەگرىسى بار خەلقىمنىڭ!

* * *

ئۇيغۇر دېگەن- ئوم-ئۇيۇشقاق...پولاتنەق،
دەشت-باياۋان، چوللەردىمۇ بۇلاق خەق.
دوستىقا سادىق مۇرۇۋۋەتلىك ئىناق خەق،
زۇلمەت-قارا تۈن-كېچەڭگە چىراق خەق.
مېھرى دەريا، كوڭلى زىيا-نۇرلۇق خەق،
ئۇيغۇر دېگەن-شەرھلىسەڭ، ئۇلۇق گەپ.
يارالغاندىن توققۇزى تەل... تولۇق خەق،
بەلكىم شۇڭا پېشانىسى شورلۇق خەق!
دوستلىرىدىن دۈشمىنى جىق ئۇيغۇرنىڭ،
بايلىق، كوركى-كوزىگە مىق ئۇيغۇرنىڭ.
يانغىنىدىن ئوچكىنى جىق ئۇيغۇرنىڭ،
ئاشقىنىدىن ئوچمىنى جىق ئۇيغۇرنىڭ.
كوچمىگەندىن كوچكىنى كوپ ئۇيغۇرنىڭ،
تىرىگىدىن ئولگىنى كوپ ئۇيغۇرنىڭ.
كويمىگەندىن كويگىنى كوپ ئۇيغۇرنىڭ،
كورمىگەندىن كورگىنى كوپ ئۇيغۇرنىڭ.
بازارىدىن مازارى جىق ئۇيغۇرنىڭ،
ھالاۋەتتىن ئازاۋى جىق ئۇيغۇرنىڭ.
ھەممىسى جەم-ئۇلۇقتا تەن، ھەممىدىن-
ئالەمدە يۇرت دەۋاسى جىق ئۇيغۇرنىڭ!
ئۇيغۇرستان دەۋاسىغا دەۋاگەر
بەرسەڭ، تەڭرىم، باھادىر بەر، دانا بەر!
يات يېرىگە ئۇيغۇر ئەمەس ھاجەتمەن،
ئۇيغۇر پەقەت ئوز يېرىگە دەۋاگەر!
تەڭدىشى يوق تەلماتقا باراۋەر،
(ئىشەنمىسەڭ، خىسلەتلىرىن ساناۋەر).
پاكلىقىڭنى ئىپلاسلارغا خورلاتقان،
قەھرىڭ ژۈتسۈن ئاسىيلارنى، ئاتا يەر!

* * *

ئاپماي قانلىق قىسمىتىڭدىن دىل ئارام،
كەچۈر، سەردار، قىلغان بولسام بەئارام.
پارلاق روھىڭ نۇرلۇق ئىلھام ئىنئام قىپ،
«سەردار» داستان يازدى،
سەردار بىر بالاڭ!

«سەردارىمدا» پاك ئەقىدەم مۇجەسسەم،
«سەردارىمغا» ئالىق قۇتلۇق قەسىدەم.

مىسرالاردىن مېھراپ قىلىپ مۇقەددەس -
پاكلىقىڭغا سەجدە قىلدىم سۇبھىدەم.

* * *

ياۋلىرىڭغا سۇرلۇك ھەتتا مازارىڭ،
تۇرغان كەبى سېنىڭ قىساس قامالىڭ.
قورقىنىدىن قىپتۇ ۋەيران ۋەھشىلەر
مازارىڭدىن كورگەندەك ئوز زاۋالىن.

نامىڭدىنمۇ قورقىدىكەن، جاللاتلار،
روھىڭدىنمۇ قورقىدىكەن، جاللاتلار.
ئىنتىقامىڭ قالغان قانلىق ئىزلىرى
يولۇڭدىنمۇ قورقىدىكەن، جاللاتلار.

غايەڭدىنمۇ قورقىدىكەن، جاللاتلار،
سايەڭدىنمۇ قورقىدىكەن، جاللاتلار.
بەستىڭ تۇرماق،ياراق تۇرماق،ئەي سەردار،
قەۋرەڭدىنمۇ قورقىدىكەن، جاللاتلار،
يا، ئاللاھ!

* * *

ياۋغا قۇمۇل قۇملىرىمۇ دەھشەتلىك،
ئۇيغۇر ئوغۇل-قىزلىرىمۇ دەھشەتلىك.
ئۇيغۇرستان ياۋلىرىغا ھەر جايدا
دار قۇرۇلغان خوجىنىياز سۇرەتلىك!

سەردارى بار شۇنداق شاھى سولەتلىك،
سەردارى بار شۇنداق ئالىي خىسلەتلىك.
ئوز يۇرتىدا ئۇيغۇرلارغا ھېچ قاچان
ياراشمايدۇ لالمىلارغا بوزەكلىك...

* * *

بىلسەڭ، سەردار، ياققان ئوتۇڭ ئوچمىدى،
ئىشەنگەن تاغ... چوللىرىڭمۇ كوچمىدى.
ئىزلىرىڭدىن ئونۇپ قىساس بىخلىرى-
ئۇيغۇرستان ئاھلىرىدىن كوكلىدى.

... تارتقان ساڭا بارىنلىقلار مەرتلىكتە،
باتۇرلۇقتا، جاسارەتتە- ئەرلىكتە.
قوغداپ ئۇلۇق ئۇيغۇرستان شەنىنى،
بارىن نامىن بولەپ كەتتى شەرەپكە!

ئۇيغۇر ئۈچۈن ۋەتەن-ئىمان، ۋىژدان-نار،
شۇڭا ئۇيغۇر ۋەتەن ئۈچۈن پىداكار.
«ۋەتەن شەنى- ئۇيغۇر شەنى!» دېگىنىڭ-
ئالىي پەرمان، داھى دەرمان، خان سەردار!

* * *

سەردارلارنى تۇغار پەقەت سەردار خەق،
ئۇلۇق سەردار شۇڭا سەن ھەق،ئېگەم ھەق!
پاكلىقىڭغا تەسلىم تەسەۋۋۇر-تەساۋۇر،
پاكلىقىڭغا شەك كەلتۈرگەن قاي ئەبلەخ؟!

تۇگمىنىگە سۇ قويۇپ ئۇ «ھامىينىڭ»،
بولغىغان كىم نۇرلۇق نامى پاكلارنىڭ؟!
ئاسىيلار شۇ- لالمىلارغا يالاقچى،
خائىنلار شۇ- ژۇندىخورى ياتلارنىڭ!

دۈشمەنلىرىڭ قورقۇشماتتى شۇ قەدەر،
مەرت بولمىساڭ، پاك بولمىساڭ سەن ئەگەر.
ئوچمەنلىرىڭ ئوچۇكمەيتتى شۇ قەدەر،
ھەق بولمىساڭ،ساپ بولمىساڭ سەن ئەگەر.

يۇرتىمىزغا پاك نۇر بولۇپ قويۇلدۇڭ،
جان نۇرۇڭدىن، تاڭ نۇرۇڭدىن تۇغۇلدۇم.
ئۇلۇق شەرەپ، ئۇيغۇرلۇقتا ئۇيغۇنلۇق -
روھلىنىشىمۇ سەردارىدىن ئۇيغۇرنىڭ!

* * *

ھېچ كىمدىن كام جايىمىز يوق جاھاندا،
(باھار تۇرۇپ، زار بولدۇق، خەپ!-
باھارغا).
سەردارىڭنى ئاتچۇ يۇرتۇم مەيدانغا،
ئوخشايدىغان خوجىنىياز پالگانغا!

تولتۇرار ئۇ سەردار-سەردار كام جايىن،
بايراق قىلىپ ئارمانلارنىڭ كۈن-ئايىن.
باشلانمايدۇ ئۇيغۇرستان دەۋرانى
ئاچمىساق گەر ئۇيغۇرستان مەيدانىن!

* * *

ئارمانىڭدا ئايان بۈيۈك ئارمانىم،
غازى ئاتام-خوجىنىياز پالگانىم.
ساڭا ئىمان- ئېتىقادىمدىن قويۇلغان -
ئالتۇن ھەيكەل، ئۇشبۇ «سەردار»-
داستانىم!

1989-يىل، تۇرپان- ئاياگوز.

شەخسىي مۇزېيى ئېچىلدى

يېقىندا ئالمۇتا شەھىرىدىكى مەركىزىي مۇزېيى زالىدا جۇمھۇرىيەت بويىچە تۇنجا قېتىم شەخسىي مۇزېينىڭ ئېچىلىشىنىڭ گۇۋاھچىسى بولدۇق. زالدىكى ئېكسپوناتلار رەسسام ۋە كوللېكسيونېر ئازات ھېكىمبەككە تەئەللۇق بولۇپ، ئۇ ئۇزۇن يىللاردىن ئوز سەرمايىسى ئارقىلىق يىققان.

— مەزكۇر ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەمەلىي سەنئەت ۋە قول ھۈنەرۋەنچىلىك ئېكسپوناتلىرى 30 يىل جەريانىدا يىغىلغان بولۇپ، ھازىرغىچە ئوز ئورنىنى تاپالماي كەلگەن ئېدى، — دەيدۇ ئازات ھېكىمبەگ مۇزېينىڭ ئېچىلىش مەراسىمىدا. — مانا ئەندى موشۇ ئىككىنچى قەۋەتتىكى مەخسۇس زال بېرىلىش ئىختىيارىمىزدا بىر نەچچە ئاي بولدى. بۇنىڭ ئىجارە ھەققىنى ۋە ئەلپەرۋەر ئىجارەتچىلىرىمىزدىن ئابدۇمېجىت مەمرۇۋ ئوز ھودىسىگە ئالدى. ئۇنىڭ ۋاقتىنىڭ ئۇزارتىلىشى ئىختىسادىي شارائىتقا باغلىق. مانا ئوزەڭلار كورۇۋاتىسىلەر، ئالمۇتا شەھىرى دۇنياغا يۈزلىنىپ، شەھەردە نەچچە ئوللىغان دولەتلەرنىڭ ئەلچىخانىلىرى، ۋاكالەتخانىلىرى ئىشلىمەكتە. بىر نەچچە دولەتلەرنىڭ ۋەكىللىرى بۇ ئېكسپوناتلارنى سېتىپ بېرىشنى تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ مەن ئۇنىڭغا كونمىدىم. چۈنكى مېنىڭ بۇ ئەمگەكلىرىم ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن خىزمەت قىلسۇن ...

زالدىكى ئېكسپوناتلار ھەقىقەتەنمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي خەلق ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلاپ بەرمەكتە. چۈنكى بۇ زالدا 7—8 ئەسىرلەردىن تارتىپ تا ھازىرغىچە پەقەت ئۇيغۇرلارغا تەئەللۇق قول ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە ئەمەلىي سەنئەت بۇيۇملىرى ھەر تۇرلۇك ئەسۋاپلار بىلەن بېرىلگەن. مۇزېينىڭ ئېچىلىشىغا كەلگەن جامائەتچىلىك زالدىكى ئېكسپوناتلار بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن ئەجايىپ تەسىراتلارغا بولەنمەكتە.

گ. ئەخمەتوۋا،
قازگۇنىڭ ستۇدېنتكىسى.

سۈرەتلەردە: زالنىڭ كورۈنۈشلىرى.
ئاۋتورنىڭ سۈرەتلىرى.

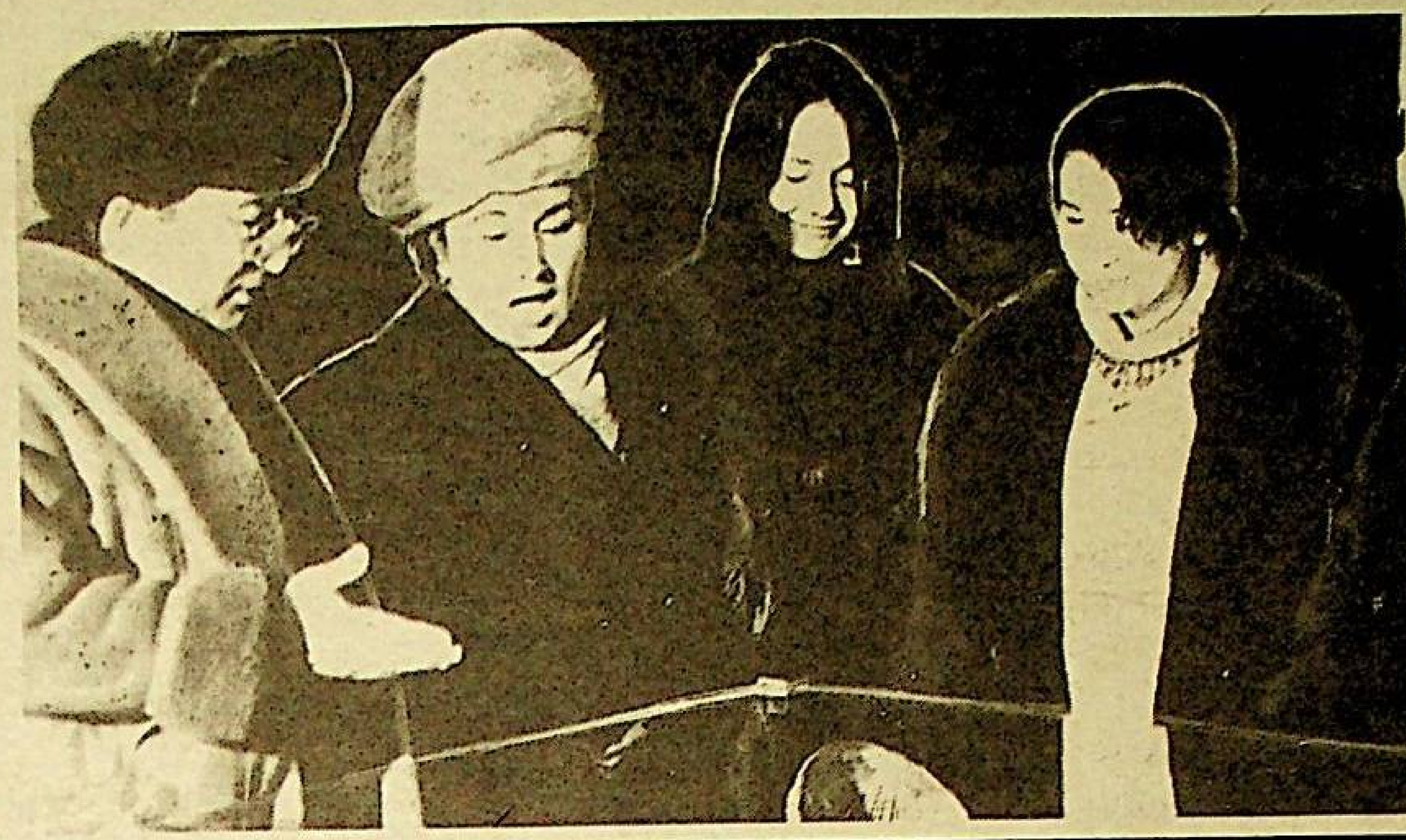

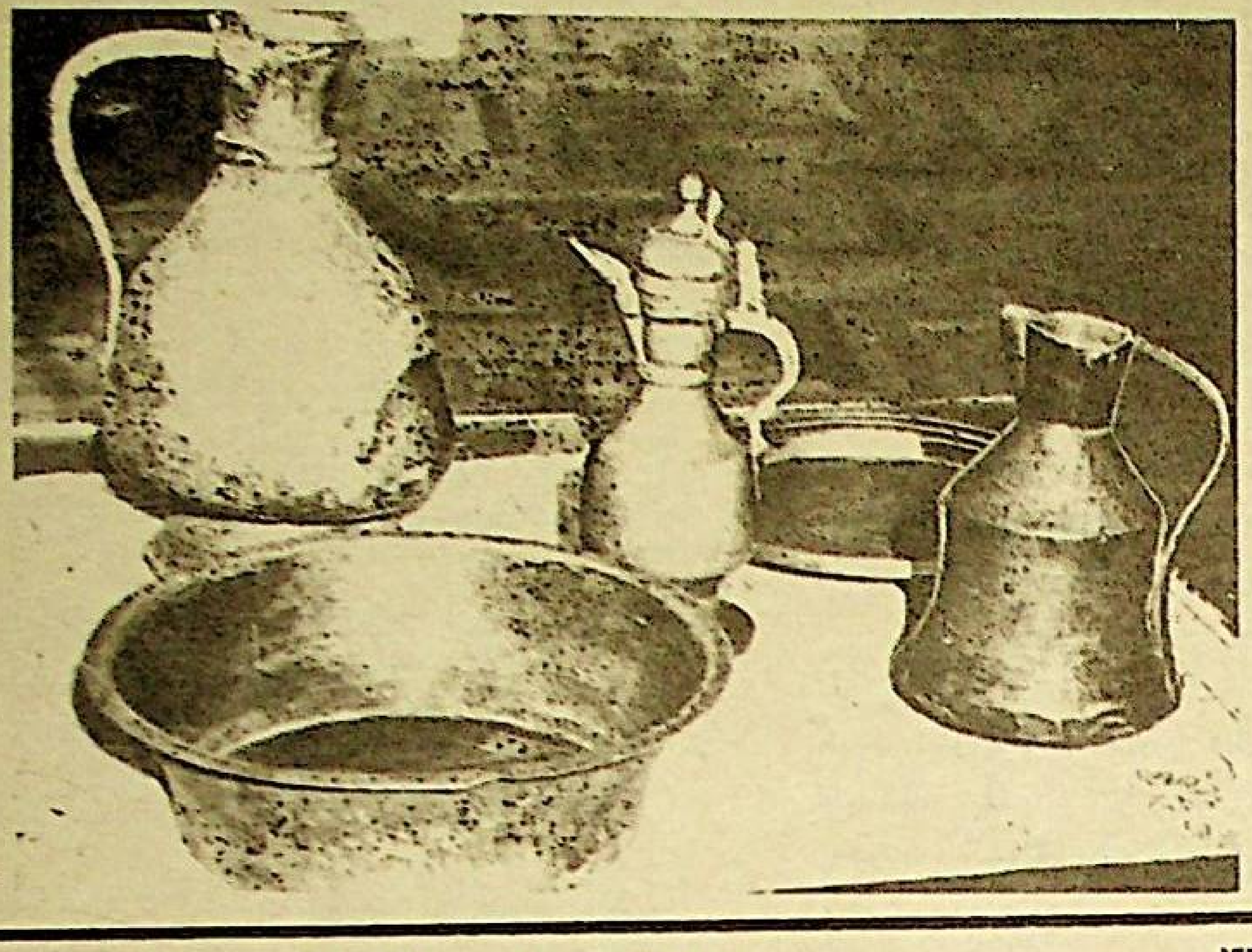

دۇنيا چېمپىيوناتىدا

دەسلەپكى غالىبىيەت

ئوتكەن يىلى دېكابىر ئېيىنىڭ باشلىرىدا تەيۋەننىڭ ۋالكولگ شەھىرىدە سپورتنىڭ بىز ئۈچۈن يېڭى تۈرى — تاي بوكس بويىچە دۇنياۋىي چېمپىيونات بولۇپ ئوتتى.

مەزكۇر جاھان چېمپىيوناتىغا دۇنيانىڭ ھەر خىل مەملىكەتلىرىدىن سپورتچىلار ئىشتىراك قىلدى. جۈملىدىن، مۇستەقىل قازاقستان جۇمھۇرىيىتىدىن ئاتاقلىق بوكسچى، ماھىر تېرېنېر ئابدۇشۇكۇر ئابدۇراخمانوۋ رەھبەرلىگىدىكى 6 سپورتچى قاتناشتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاكا-ئۇكا بوكسچىلار — ھېمىت ۋە پەرھاتجان توختاخۇنوۋلارمۇ بار ئېدى.

ئوتكەن يىلى پايتەختتە سپورتنىڭ ئۇشۇ سالادا تۈرى بويىچە ئوتكۈزۈلگەن ئوتتۇرا ئاسيا چېمپىيوناتىغا قاتنىشىپ، ئالتۇن مېدال ئالغان پەرھاتجان توختاخۇنوۋ بىلەن ئوتتۇرا ئاسيا ۋە سابىق كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ تېخنىكىلىق ئالىي بىلىم دەرگاھلىرى ئارىسىدا ئوتكەن بىر نەچچە مۇسابىقىلارنىڭ چېمپىيونى بولغان ھېمىت توختاخۇنوۋتىن تېرېنېر ئابدۇشۇكۇرنىڭ ئۈمۈتى زور ئېدى.

«تاي بوكس دېگەن سپورتنىڭ قانداق تۈرى؟» دېگەن سوئال ھەر كىمنى قىزىقتۇرۇشى ئەبسىي. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىز مەزكۇر سپورت تۈرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى بىلىش ئۈچۈن پەرھاتجان توختاخۇنوۋقا مۇراجەت قىلغىنىمىزدا، ئۇ تۆۋەندىكىچە جاۋاپ بەردى:

— دەسلەپ، سپورتنىڭ بۇ تۈرى بىز ئۈچۈنمۇ بىر تېپىشماق بولدى، — دەپ سوزىنى باشلىدى ئۇ. — پەقەت چېمپىيونات باشلىنىشقا سانائلىق كۈنلەر قالغاندىلا بىز تاي بوكس توغرىسىدا چۈشەنچىگە ئېگە بولدۇق. ئۇنىڭ ئادەتتىكى بوكستىن ئالاھىدىلىگى — بوكستا پەقەت قول بىلەن جەڭ قىلىنسا، تاي بوكستا — قول، پۇت، جەينەك ۋە تىزى بىلەن ئۇرۇشقا رۇخسەت قىلىنىدىكەن. شۇنداقلا چىماق سېلىش، كوتىرىپ تاشلاش ئۇسۇللىرىمۇ قوللىنىلىدىكەن.

بىز، قازاقستانلىق سپورتچىلار تەيۋەنگە مۇسابىقە باشلىنىشتىن بىر ھەپتە بۇرۇن باردۇق ۋە ۋالكولگ شەھىرىدە بىز ئۈچۈن سىرى كوپ بولغان يېڭى سپورتنىڭ ئۇسۇل-قائىدىلىرىنى ئۆگەندۇق. شۇنى ئەكتىلەش كېرەككى، بوكس بويىچە بۇ يەكمۇ-يەك ئۇرۇشۇش تۈرى تەيۋەندە ئەجايىپ تەرەققىي ئەتكەن ئېكەن. مەزكۇر سپورتنىڭ پەيدا بولغىنىغا 300 يىل بولۇپتۇ. بۇ يەردىكىلەر تاي بوكسنى مىللىي سپورت سۈپىتىدە ھۆرمەتلەيدىكەن. دۇنيانىڭ 25 مەملىكىتىنىڭ سپورتچىلىرى قاتناشقان خەلقئارا بۇ مۇسابىقە ئوتكەن يىلى 7-دېكابىردىن 19-دېكابىرغىچە داۋام قىلدى.

ئەندى پەرھاتجان توختاخۇنوۋ ھەققىدە توختىلىدىغان بولساق، مەزكۇر مۇسابىقىدا ئۇ توت قېتىم رىڭغا چىقىپ، ئۈچ قېتىمدا ئوزىگە قارشى رەقىبىنى يەڭدى. لېكىن ئاخىرقى رىڭغا چىقىش پەيتىدە پەرھاتجاننىڭ پۇتى ئويلىمىغان يەردىن زەخمىلەندى. بۇ تېرېنېر ئابدۇشۇكۇرنى قاتتىق ئەنسىرەتتى. چۈنكى مۇسابىقە قائىدىسى بويىچە مۇسابىقىغا چۈشكەن بىر تەرەپ رىڭغا چىقمىسا، ئىككىنچى تەرەپ سوزسىز غالىبىيەت قازىنىدۇ. شۇڭا پەرھاتجان ئاخىرقى كۈچ-غەيرىتى بىلەن رىڭغا چىقىشقا بەل باغلىدى. «زىقىلسام يەر كوتىرىدۇ، مۇمكىن مەن نامەلۇم تاي بوكسنىڭ باشقىمۇ ئۇسۇللىرىنى، ئۇرۇشۇش تاكتىكىسىنى ئۆگىنىۋالارمەن»، — دەپ ئويلىدى ئۇ.

ئاخىرقى يەكمۇ-يەكتە پەرھاتجان چېۋەر ۋە چاپسان ھەرىكەت قىلىش نەتىجىسىدە رەقىبىنى يېڭىپ، كوماندىلىق ھېساپتا تورتىنچى ئورۇننى ئېگىلىدى.

ئەندى، ئالمۇتىلىق ئاپاچىنسكىي بۇ مۇسابىقىدا كۈمۈچ مېدال ئېلىشقا مۇيەسسەر بولغان بولسا، پەرھاتجان بىلەن ئۇنىڭ شېرىگى رامازان دېگەن يىگىت ئىككىسى بىرونزا مېدالىنى ئېلىشقا سازاۋەر بولدى. شۇنداق قىلىپ، تەيۋەندە ئوتكەن تاي بوكس بويىچە دۇنيا چېمپىيوناتى جۇمھۇرىيىتىمىز سپورتچىلىرى ئۈچۈن شەرىق سپورتىنىڭ يېڭى تۈرى بىلەن بىۋاستە تونۇشۇشقا سەۋەپ بولدى. ئەندى پەرھاتجان توختاخۇنوۋ بولسا دۇنيا چېمپىيوناتىغا قاتنىشىپ، مۇكاپاتلانغانلارنىڭ بىرى بولدى.

م. قاسىموۋ.
ئالمۇتا شەھىرى.

يېغا يانىدىن دېگەن شۇدە

كەچقۇرۇن ئايالىم ئىككىمىز تېلېۋىزور كورۇپ ئولتارغىنىمىزدا كىمدۇ بىرلىرىنىڭ ئىشىكنى ئۇرغىنى ئاڭلاندى. شۇندا ئىشىككە قاراپ بەت ئېلىپ، — كىم بۇ؟ دەپ سورىغان ئايالىمنىڭ سوئالىغا سىرتتىن — بىز توققانلىرىڭلار، دېگەن جاۋاپ ئاڭلاندى. شۇندا ئىشىكنىڭ ئېچىلىشىغا ماسكا كىيگەن ئۈچ بۇلاڭچى ئويگە كىرىپ كەلدى. ئۇلار پىچاق، تومۇر تاياقلار بىلەن قوراللانغان ئېدى. ئۇلارنىڭ بىرى ئايالىمنى بوغۇشقا كىرىشتىدە، يەنە بىرى دەررۇ ماڭا يېقىنلاپ كېلىپ، ئۈستەل سائىتى بىلەن بېشىمغا ئۇرۇۋەتتى. كوتۈلمىگەن زەربىدىن مەن ئېسىمنى يوقىتىپ قويدۇم.

ئارىدىن بىر ئاز ۋاقىت ئوتۈپ ئېسىمنى يىغقىنىمدا ئۇلار جان كېرەك بولسا ئويدىكى بارلىق ئاخچىنى بېرىشىمىزنى تەلەپ قىلدى. بىز ئۇلارنىڭ ئېيتقىنىغا ئامالسىز ماقۇل بولدۇقتە، پېنسىيە پۇللىرىمىزدىن ئويدە قالغان 600 تەڭگىنى بەردۇق. لېكىن ئۇلار پۇلىمىز باشقا يوق دېگەنگە قانائەت قىلماي، ئوينىڭ ئۇ يېقى بۇ يېقىنى ئاختۇرۇپ خۇددى بومبا چۈشكەندەك قىلىۋەتتى. كوزگە چۈشكەندەك كىيىم-كېچەك ۋە باشقا ماللارنى يوغان ئىككى تېگىچ قىلىپ ئەپچىقىپ كەتتى. ئۇۋ-چۇۋىنى ئاڭلاپ، ئۇلارنىڭ چىقىپ كېتىشىگە ئويىمىزگە كىرگەن خوشنىلار مىلىتسىيە چاقىرتتى. نەتىجىدە ئىككى كۈندىن كېيىن بۇلاڭچىلارنىڭ بىرى تۇتۇلدى. ئۇ ئايالىمنىڭ يېقىن بىر تۇققىنىنىڭ ئوغلى ئېكەن.

راست، تۇرمۇشىمىزدا كۈندىن-كۈنگە كوپىيىپ كېتىپ بارغان مۇنداق جىنائىي ئىشلارغا ئانچىلا ھەيران قالمايدىغانمۇ بولۇپ قالدۇق، لېكىن ئىنسانگەرچىلىك مېھرى-شەپقەتتىن گەپ قىلمىغاننىڭ ئوزىدە تۇققانچىلىق يۈزىدىن بولسىمۇ ھازىرقى ئېغىرچىلىق دەۋرىدە بىزگە ئوخشاش ئاران تىرىكچىلىك قىلىپ كېتىپ بارغان تۇققىنىنىڭ ھالىغا يەتمەي، ئۇنى بۇلاشقا ئوتكەن ئائىنساپقا ئېمە دېيىشىمنى بىلمەي ياقامنى تۇتقان بويى تۇرۇپ قالدىم. يېغا يانىدىن دېگەن موشۇ ئېكەندە.

ش. شەمشىدىنوۋ.

جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنىڭ كوللېكتىۋى ئۇيغۇر ناھىيەسىدىكى ئاكتىۋىستى شاماخۇن ئورۇموۋقا ئاتىسى، پېشقەدەم مەرىپەتچى

ھۈسەيىن رەشىتوۋنىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنىڭ كوللېكتىۋى كورنەكلىك ئالىم، گېزىتلىرىمىزنىڭ تاشكەنتتىكى ئاكتىۋىستى، فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى

قاسىم باقىيېۋنىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە قومى-قېرىنداشلىرىغا تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«Жеңи хаят» («Новая жизнь»), индекс 65339, приложение республиканской общественно-политической газеты «Уйгур авази», регистрационное свидетельство № 480, выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.

Газета отпечатана в республиканском газетно-журнальном Издательстве «Дауір», Алматы, 480044, пр. Ленина, 2/4.

تېلېفونلار: قوبۇلخانا — 59—84—33، باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى 01—92—33، مەسئۇل كاتىپ 06—86—33، ئىجتىمائىي-سىياسىي، مەدەنىيەت بولۇملىرى 81—86—33، ئەدەبىيات ۋە سەنئەت بولۇمى — 27—86—33، ئىختىسات بولۇمى — 50—86—33.

تىراژ 4240

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى: قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مىنىستىرلار كابىنېتى

نۆۋەتچى مۇھەررىر م. تويبۇلقاسىموۋ.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات
ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى
50 بىنا، 8-قەۋەت

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ПОГ-80